

นกะหัตถ์ลึงค์ : รหัสหมายชั้นชน ในสังคมวัฒนธรรมอีสาน

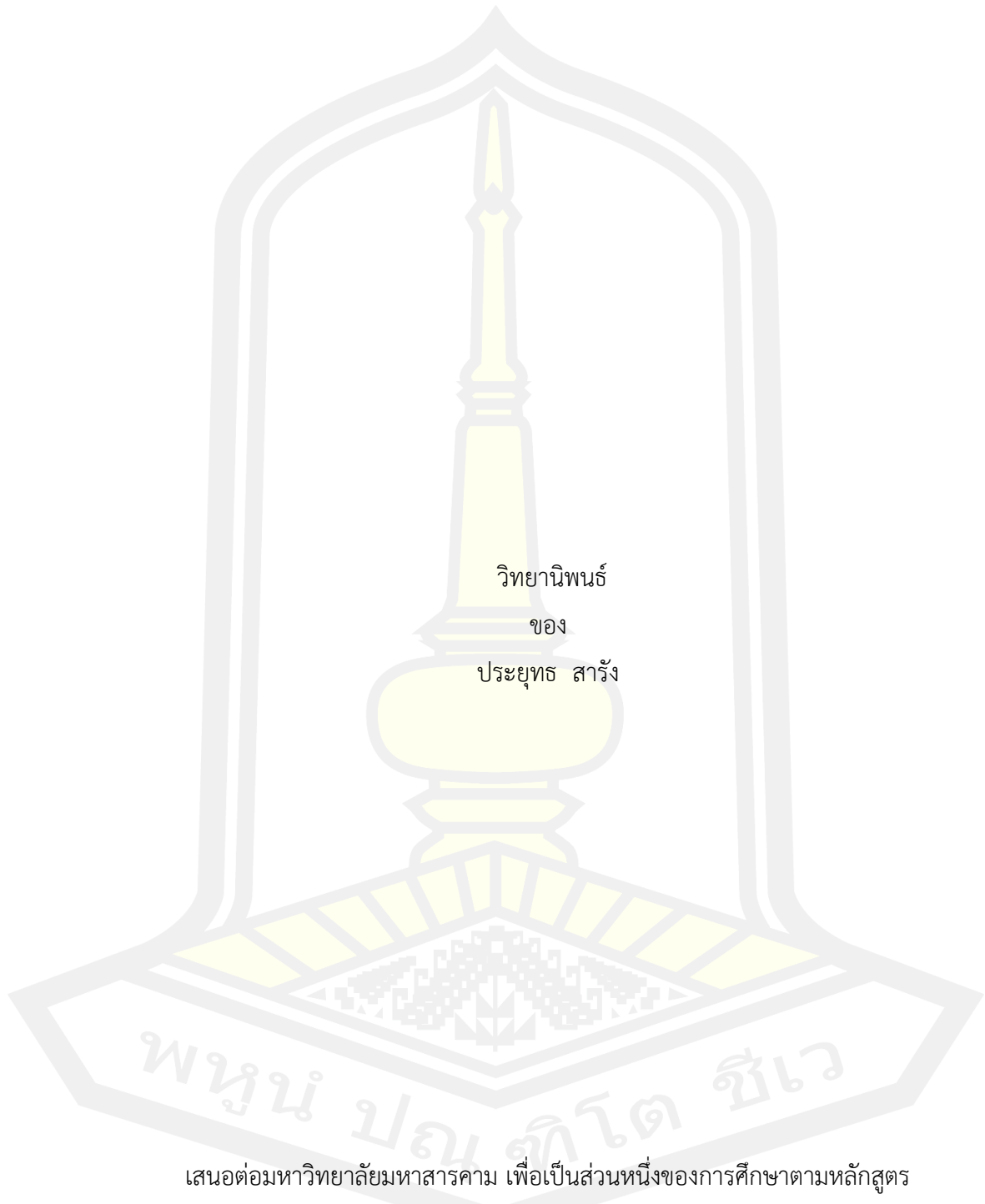
วิทยานิพนธ์
ของ
ประยुท สาร์ง

เสนอต่อมหาวิทยาลัยมหาสารคาม เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร
ปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาการวิจัยและสร้างสรรค์ศิลปกรรมศาสตร์

มีนาคม 2565

ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาสารคาม

นกหัสดีลิงค์ : รหัสหมายชั้นชน ในสังคมวัฒนธรรมอีสาน

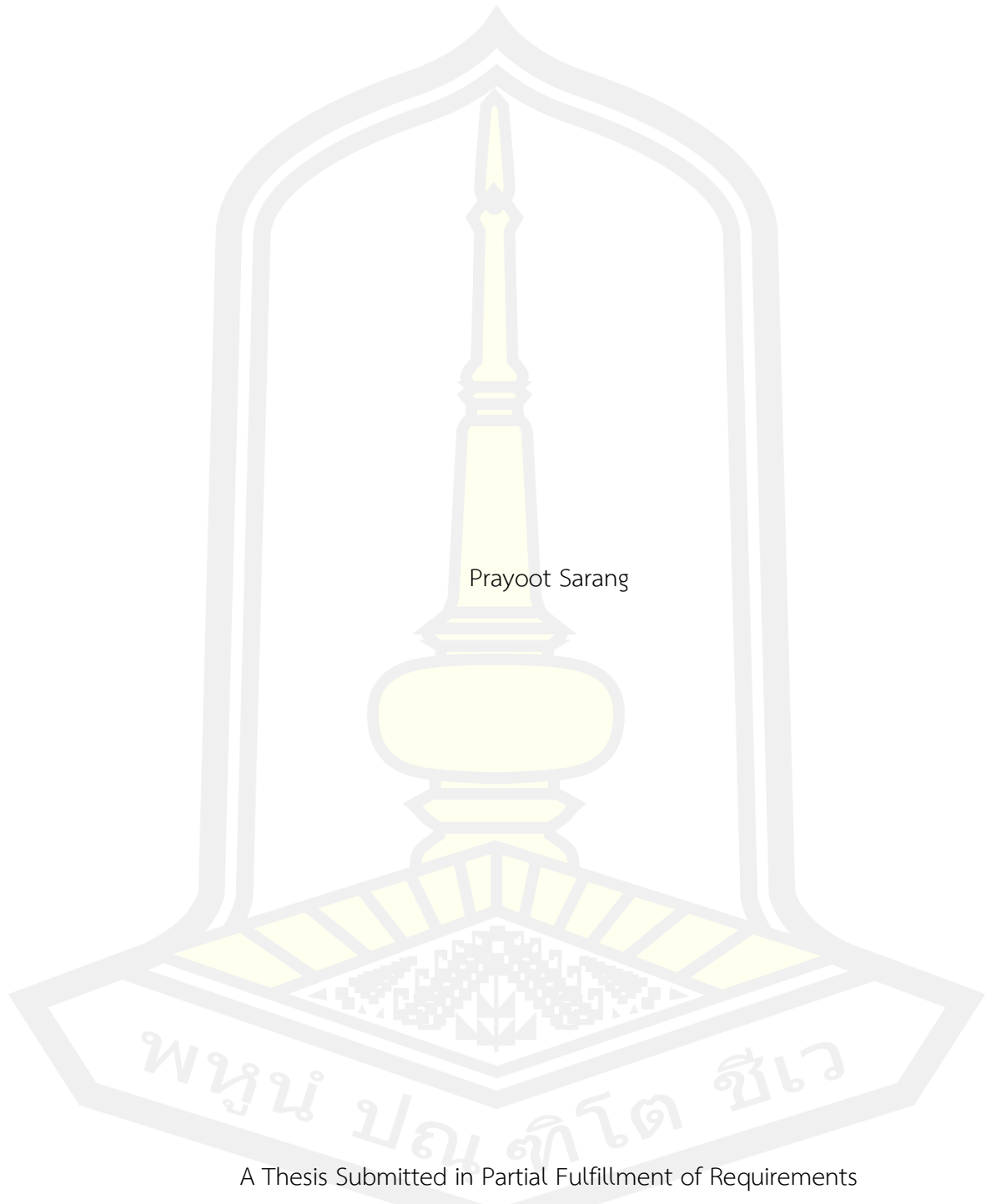
วิทยานิพนธ์
ของ
ประยุทธ สารัง

เสนอต่อมหาวิทยาลัยมหาสารคาม เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร
ปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาการวิจัยและสร้างสรรค์ศิลปกรรมศาสตร์

มีนาคม 2565

ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาสารคาม

Nok Husadiling : Code of Social Stratification Isan Society and Culture

Prayoot Sarang

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of Requirements
for Doctor of Philosophy (Fine and Applied Arts Research and Creation)

March 2022

Copyright of Mahasarakham University

คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์ ได้พิจารณาวิทยานิพนธ์ของนายประยุทธ สารัง แล้ว เห็นสมควรรับเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาการวิจัย และสร้างสรรค์ศิลปกรรมศาสตร์ ของมหาวิทยาลัยมหาสารคาม

คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์

.....ประธานกรรมการ

(รศ. ดร. นิยม วงศ์พงษ์คำ)

.....อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก

(รศ. ดร. อาคม เสงี่ยมวิบูล)

.....กรรมการ

(ผศ. ดร. เมตตา ศิริสุข)

.....กรรมการ

(ผศ. ดร. พีระ พันธุ์ท้าว)

.....กรรมการ

(รศ. ดร. ประทับใจ สุวรรณธาดา)

มหาวิทยาลัยอนุมัติให้รับวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญา ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาการวิจัยและสร้างสรรค์ศิลปกรรมศาสตร์ ของมหาวิทยาลัยมหาสารคาม

.....
(ศ. ดร. ศุภชัย สิงห์ยะบุศย์)

คณบดีคณะศิลปกรรมศาสตร์และวัฒนธรรม

ศาสตร์

.....
(รศ. ดร. กริสน์ ชัยมูล)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

ชื่อเรื่อง	นกกหัสติลิงค์ : รหัสหมายชั้นชน ในสังคมวัฒนธรรมอีสาน		
ผู้วิจัย	ประยูทธ สารัง		
อาจารย์ที่ปรึกษา	รองศาสตราจารย์ ดร. อาคม เสงี่ยมวิบูล		
ปริญญา	ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต	สาขาวิชา	การวิจัยและสร้างสรรค์ศิลปกรรมศาสตร์
มหาวิทยาลัย	มหาวิทยาลัยมหาสารคาม	ปีที่พิมพ์	2565

บทคัดย่อ

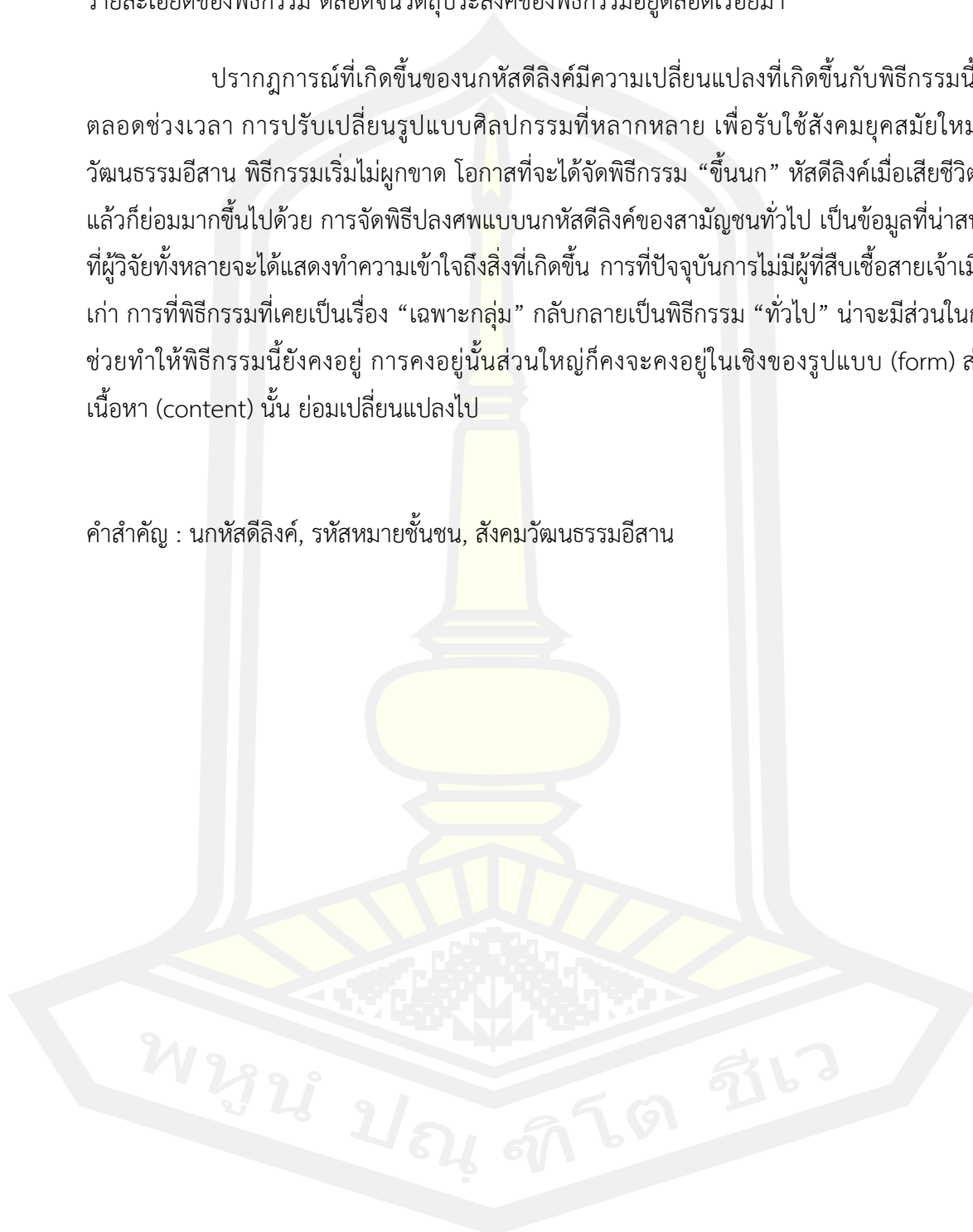
“นกกหัสติลิงค์” รหัสหมายชั้นชนในสังคมวัฒนธรรมอีสาน พิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อหลังความตายที่เชื่อมโยงกับตำนาน คติความเชื่อ ชั้นชนทางสังคม การประดิษฐ์สร้างประเพณี การสื่อสารผ่านสัญลักษณ์ที่แสดงถึงการให้เกียรติ กระบวนการคัดเลือกอย่างมีระบบที่ประกอบสร้างโดยสังคมวัฒนธรรมอีสานสามารถอธิบายถึงชั้นชนผู้ที่ได้รับเกียรติในการประกอบพิธี งานวิจัยนี้สามารถอธิบายพัฒนาการรูปแบบศิลปกรรม ประเพณี พิธีกรรมนกกหัสติลิงค์ในบริบทต่าง ๆ ของสังคมวัฒนธรรมอีสาน การจัดระดับความสัมพันธ์ชั้นชนทางสังคมโดยใช้รหัสหมายในรูปสัญลักษณ์ที่สื่อผ่านประเพณีนกกหัสติลิงค์ การเข้ามามีส่วนร่วมของรัฐ อันเป็นผู้ควบคุมและจัดเป็นกลุ่มวัฒนธรรมหลวง (Great tradition) ขณะที่ชาวอีสานในสังคมวัฒนธรรมซึ่งรวมถึงผู้ที่สืบเชื้อสายเจ้าเมืองเก่าผู้ที่เคยเป็นเจ้าของ และผูกขาดการจัดพิธีกรรม ซึ่งจัดเป็นกลุ่มวัฒนธรรมราษฎร์ (Little tradition) ก็ต้องดำเนินพิธีกรรมภายใต้บริบทของรัฐ พร้อมกับกระบวนการรื้อฟื้นนกกหัสติลิงค์ให้คงอยู่ในสังคมวัฒนธรรมอีสาน

การศึกษาแสดงให้เห็นถึง การเกิดและการดำรงอยู่ของวัฒนธรรมการอธิบายถึงชีวิตนี้ และชีวิตในโลกหน้า ความเชื่อในโลกนี้ การแสดงออกซึ่งรหัสหมายในรูปสัญลักษณ์ที่ปรากฏทั้งในตัวนกกหัสติลิงค์และพิธีกรรม แสดงถึงชั้นชนของผู้ร่วมพิธีและแนวคิดเกี่ยวกับจักรวาลวิทยาผ่านรูปแบบศิลปกรรมของนกกหัสติลิงค์ นกกหัสติลิงค์ลักษณะสิ่งแทนตามรูปแบบจินตนาการช่างปนนกอันแสดงถึงพลังจากสัตว์ป่าหิมพานต์ตามคติ ส่วนหัวนกแสดงรูปแบบ 2 ลักษณะ 1) หัวมีความเป็นช่างมากกว่านก 2) แบบหัวเป็นนกกมากกว่าช่าง ตัวนกแสดงรูปแบบ 2 ลักษณะ 1) แบบราวเขียนลวดลายลงสี 2) แบบโค้งมนมีมิติเขียนลวดลายแล้วลงสี โดยมีการเปลี่ยนแปลงวัสดุการสร้างตามสภาพสังคมที่เปลี่ยนไป การจัดสร้างที่ประกอบร่วมกับปราสาทบุษบก 3 ลักษณะ 1) นกกหัสติลิงค์เทินหลังบุษบก 2) นกกหัสติลิงค์ครอบด้วยบุษบก 3) นกกหัสติลิงค์ครอบด้วยบุษบกซ้อนบุษบก การปรับเปลี่ยนในรายละเอียดที่

สำคัญทั้งสถานที่เผา และรูปแบบของนกหัสติลิงค์สะท้อนให้เห็นอย่างชัดเจนว่ามีการปรับเปลี่ยนรายละเอียดของพิธีกรรม ตลอดจนวัตถุประสงค์ของพิธีกรรมอยู่ตลอดเวลา

ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นของนกหัสติลิงค์มีความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับพิธีกรรมนี้อยู่ตลอดเวลา การปรับเปลี่ยนรูปแบบศิลปกรรมที่หลากหลาย เพื่อรับใช้สังคมยุคสมัยใหม่ในวัฒนธรรมอีสาน พิธีกรรมเริ่มไม่ผูกขาด โอกาสที่จะได้จัดพิธีกรรม “ขึ้นนก” หัสติลิงค์เมื่อเสียชีวิตไปแล้วก็ย่อมมากขึ้นไปด้วย การจัดพิธีปลงศพแบบนกหัสติลิงค์ของสามัญชนทั่วไป เป็นข้อมูลที่น่าสนใจที่ผู้วิจัยทั้งหลายจะได้แสดงทำความเข้าใจถึงสิ่งที่เกิดขึ้น การที่ปัจจุบันการไม่มีผู้ที่สืบเชื้อสายเจ้าเมืองเก่า การที่พิธีกรรมที่เคยเป็นเรื่อง “เฉพาะกลุ่ม” กลับกลายเป็นพิธีกรรม “ทั่วไป” น่าจะมีส่วนในการช่วยให้พิธีกรรมนี้ยังคงอยู่ การคงอยู่นั้นส่วนใหญ่อีกคงจะคงอยู่ในเชิงของรูปแบบ (form) ส่วนเนื้อหา (content) นั้น ย่อมเปลี่ยนแปลงไป

คำสำคัญ : นกหัสติลิงค์, รหัสหมายชั้นชน, สังคมวัฒนธรรมอีสาน

TITLE	Nok Husadiling : Code of Social Stratification Isan Society and Culture		
AUTHOR	Prayoot Sarang		
ADVISORS	Associate Professor Arkom Sa-Ngiamviboon , Ph.D.		
DEGREE	Doctor of Philosophy	MAJOR	Fine and Applied Arts Research and Creation
UNIVERSITY	Maharakham University	YEAR	2022

ABSTRACT

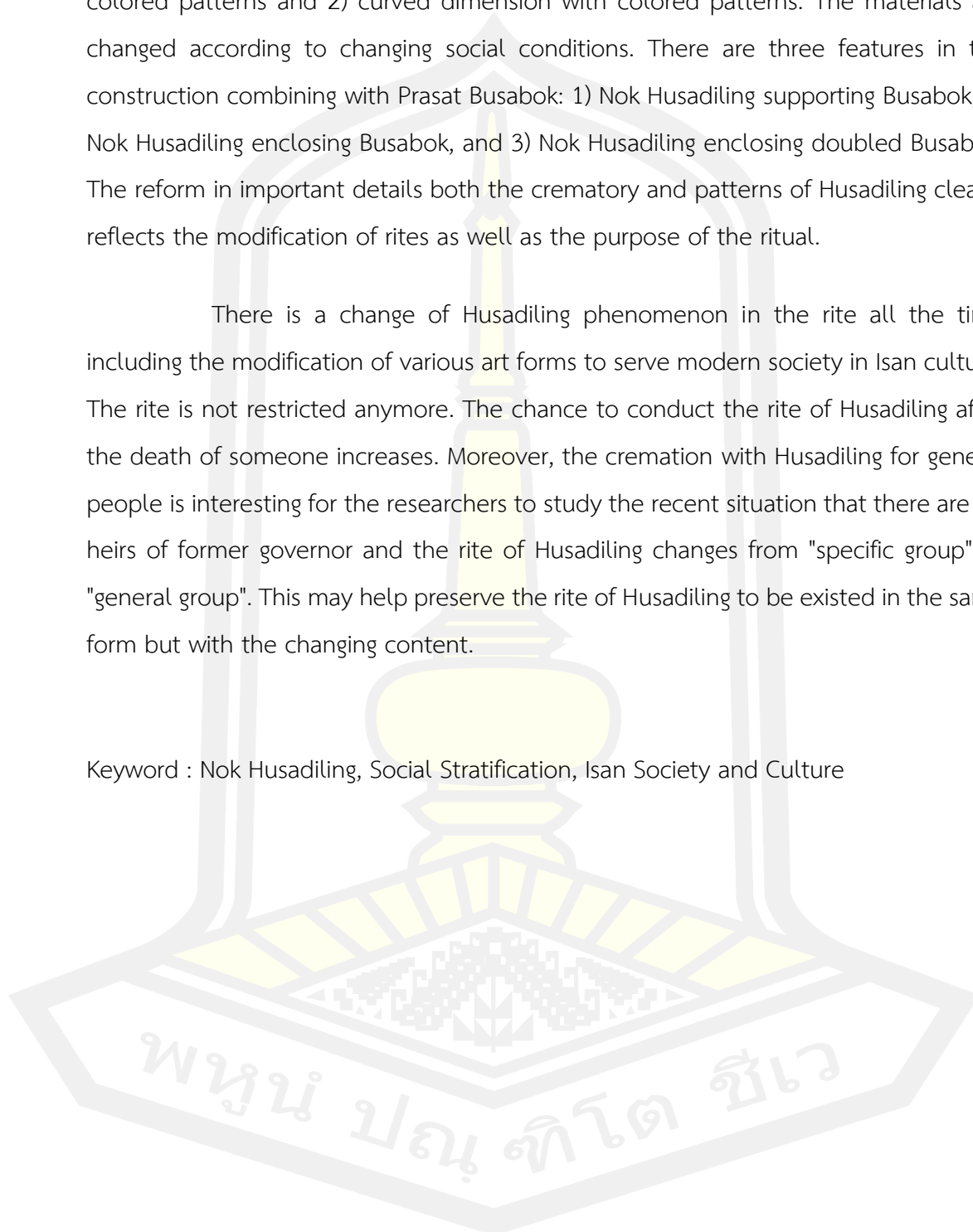
“Nok Husadiling”, code of social stratification in Isan society and culture, is the rite relating to the belief of life after death. It is associated with the history, beliefs, social class and traditional creation. It is also about the communication through symbols which show honor. The systematic selection process which is constructed by Isan culture can explain the class of the honorable person in this rite. This research can explain the development of arts, traditions of the rite of Husadiling in various contexts of Isan culture. The classification of social relation in the form of symbol through the rite of Husadiling is the result of the participation of the government, who controls the Great Tradition. Isan people in traditional society including the heirs of the former governor, who own and exclusively conduct this rite, are grouped as Little Tradition. They have to conduct the rite under the government context together with the reconstitution of Husadiling in Isan culture.

The study shows the occurrence and the existence of culture that explains the present life and the next life and the belief in the present life. The presentation of the symbol in Nok Husadiling and the rite represents the class of the participants in the rite and the concept of cosmology through the art of Nok Husadiling. It is the imagination of elephant mixed with bird which represents the power of Himmapan creatures according to the ideology. The bird’s head indicates two characteristics. 1) The head is similar to the elephant than the bird. 2) The head is similar to the bird

than elephant. In addition, the bird's body indicates two characteristics: 1) flat with colored patterns and 2) curved dimension with colored patterns. The materials are changed according to changing social conditions. There are three features in the construction combining with Prasat Busabok: 1) Nok Husadiling supporting Busabok, 2) Nok Husadiling enclosing Busabok, and 3) Nok Husadiling enclosing doubled Busabok. The reform in important details both the crematory and patterns of Husadiling clearly reflects the modification of rites as well as the purpose of the ritual.

There is a change of Husadiling phenomenon in the rite all the time including the modification of various art forms to serve modern society in Isan culture. The rite is not restricted anymore. The chance to conduct the rite of Husadiling after the death of someone increases. Moreover, the cremation with Husadiling for general people is interesting for the researchers to study the recent situation that there are no heirs of former governor and the rite of Husadiling changes from "specific group" to "general group". This may help preserve the rite of Husadiling to be existed in the same form but with the changing content.

Keyword : Nok Husadiling, Social Stratification, Isan Society and Culture

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จสมบูรณ์ได้ด้วยความกรุณาและช่วยเหลืออย่างสูงจาก รศ.ดร.นิยม วงศ์พงษ์คำ ประธานกรรมการสอบวิทยานิพนธ์ ศาสตราจารย์ ดร.ศุภชัย สิงห์ยะบุศย์ คณบดีคณะศิลปกรรมศาสตร์และวัฒนธรรมศาสตร์ รองศาสตราจารย์ ดร.อาคม เสี่ยงมวิบูล ประธานกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์หลัก ที่ทุกท่านได้กรุณาให้คำปรึกษาชี้แนะแนวทางในการทำวิทยานิพนธ์และตรวจแก้ไขข้อบกพร่องต่างๆ เพื่อให้วิทยานิพนธ์ฉบับนี้มีความสมบูรณ์ขึ้น ผู้วิจัยซาบซึ้งในพระคุณเป็นอย่างยิ่ง จึงขอกราบขอบพระคุณไว้ ณ โอกาสนี้

ขอขอบพระคุณ พระคุณเจ้า นักวิชาการและชาวบ้าน ผู้มีส่วนในการให้ข้อมูลและแนะนำเสนอทางด้านศิลปกรรม ผู้ให้ข้อมูลสัมภาษณ์ คณาจารย์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏอุบลราชธานีและผู้ให้การช่วยเหลือสนับสนุนการวิจัยครั้งนี้ทุกท่าน

ขอขอบคุณแหล่งค้นคว้าเอกสาร หนังสือ ตำรา งานวิจัยที่เกี่ยวข้องสนับสนุนให้งานวิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลุล่วงตามวัตถุประสงค์ ผู้วิจัยขอขอบพระคุณเป็นอย่างสูง

คุณประโยชน์ที่เกิดจากงานวิจัย อันส่งผลถึงการสร้างสรรค์ผลงานศิลปกรรมที่แฝงไปด้วยแนวคิดที่เป็นการอนุรักษ์ ส่งเสริมศิลปกรรมท้องถิ่นอันดีงาม เป็นสิ่งที่แสดงถึงคุณความดีที่เกิดจากภูมิปัญญา ช่างผู้สร้างสรรค์ผลงานศิลปกรรม และขอเคารพต่อ นกหัสดีลิงค์ งานสร้างสรรค์ที่แสดงถึงความดีงามของผู้ล่วงลับของกลุ่มคนในสังคมวัฒนธรรมอีสาน

ประยุทธ สารัง

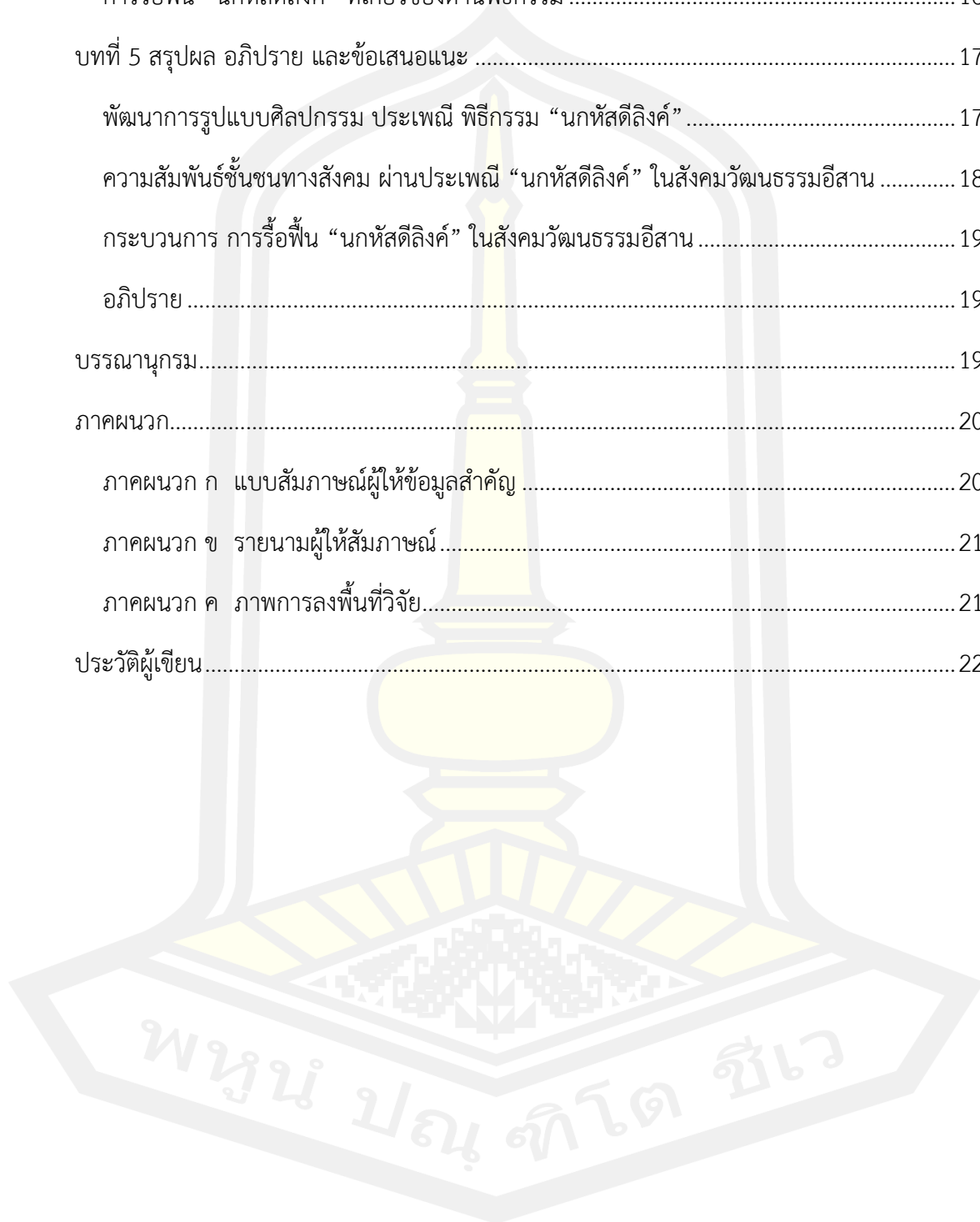
พหุบัณฑิตวิทยาลัย

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย.....	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	ฉ
กิตติกรรมประกาศ.....	ช
สารบัญ.....	ฌ
สารบัญรูปภาพ.....	ฉ
บทที่ 1 บทนำ.....	1
ภูมิหลังของการวิจัย.....	1
ความมุ่งหมายของการวิจัย.....	10
คำถามการวิจัย.....	10
ขอบเขตการวิจัย.....	11
นิยามศัพท์เฉพาะ.....	11
ระเบียบวิธีการวิจัย.....	12
การนำเสนอผลการวิจัย.....	14
การทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	15
เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับแนวคิด.....	15
เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับนกะห์สติลิ่งค์.....	23
เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับงานศิลปกรรม.....	26
แนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง.....	28
กรอบโครงสร้างแนวคิดการวิจัย.....	34
ผลที่ได้รับจากงานวิจัยครั้งนี้.....	35
บทที่ 2 พัฒนาการรูปแบบศิลปกรรม ประเพณี พิธีกรรม “นกะห์สติลิ่งค์”.....	36

พัฒนาการรูปแบบศิลปกรรม ประเพณี พิธีกรรม “นกหัสดีลิงค์”	36
พัฒนาการของนกหัสดีลิงค์ ในสังคมวัฒนธรรมอีสาน	40
พัฒนาการของนกหัสดีลิงค์ในยุคเริ่มต้น (พ.ศ.2446-2536)	40
นกหัสดีลิงค์รูปแบบเทินหอแก้ว	74
นกหัสดีลิงค์รูปแบบเทินหอแก้วซ้อนในบุษบก.....	75
นกหัสดีลิงค์รูปแบบอยู่ในหอแก้ว.....	76
พัฒนาการนกหัสดีลิงค์ยุคการรื้อฟื้น (พ.ศ.2548-2557).....	77
พัฒนาการนกหัสดีลิงค์หลังการรื้อฟื้น (พ.ศ.2558-2562).....	79
รูปแบบศิลปกรรมนกหัสดีลิงค์หลังการรื้อฟื้นกลุ่มช่างที่พบในจังหวัดอุบลราชธานี.....	79
รูปแบบศิลปกรรมนกหัสดีลิงค์หลังการรื้อฟื้นกลุ่มช่างที่พบนอกเหนือจากจังหวัดอุบลราชธานี	84
นกหัสดีลิงค์ รหัสหมายชั้นชน การสร้างอัตลักษณ์ตัวตนในสังคมวัฒนธรรมอีสาน	87
บทที่ 3 ความสัมพันธ์ชั้นชนทางสังคม ผ่านประเพณี “นกหัสดีลิงค์” ในสังคมวัฒนธรรมอีสาน	102
นกหัสดีลิงค์ในสังคมวัฒนธรรมอีสาน	102
นกหัสดีลิงค์กับชนชั้นปกครอง (เจ้าเมือง)	110
นกหัสดีลิงค์กับชนชั้นความดี (พระสงฆ์).....	115
นกหัสดีลิงค์กับกับชนชั้นผู้ถูกปกครอง	124
ความสัมพันธ์ชั้นชนทางสังคม ผ่านประเพณี “นกหัสดีลิงค์” ในสังคมวัฒนธรรมอีสาน	128
ชนชั้นปกครองในอุบลราชธานีภายใต้การปกครองของข้าหลวงพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงสรรพ สิทธิประสงค์.....	130
บทที่ 4 กระบวนการ การรื้อฟื้น “นกหัสดีลิงค์” ในสังคมวัฒนธรรมอีสาน	136
นกหัสดีลิงค์ กระบวนการรื้อฟื้นในสังคมวัฒนธรรมอีสาน	136
การรื้อฟื้นด้านรูปแบบนกหัสดีลิงค์.....	138
พัฒนาการนกหัสดีลิงค์ในยุคหลังการรื้อฟื้น (พ.ศ.2558-2562).....	156

การรื้อฟื้น “นักษัตรลึงค์” ที่เกี่ยวข้องด้านพื้นที่.....	164
การรื้อฟื้น “นักษัตรลึงค์” ที่เกี่ยวข้องด้านพิธีกรรม	166
บทที่ 5 สรุปผล อภิปราย และข้อเสนอแนะ	175
พัฒนาการรูปแบบศิลปกรรม ประเพณี พิธีกรรม “นักษัตรลึงค์”	175
ความสัมพันธ์ชั้นชนทางสังคม ผ่านประเพณี “นักษัตรลึงค์” ในสังคมวัฒนธรรมอีสาน	188
กระบวนการ การรื้อฟื้น “นักษัตรลึงค์” ในสังคมวัฒนธรรมอีสาน	190
อภิปราย	196
บรรณานุกรม.....	199
ภาคผนวก.....	208
ภาคผนวก ก แบบสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ	209
ภาคผนวก ข รายงานผู้ให้สัมภาษณ์.....	214
ภาคผนวก ค ภาพการลงพื้นที่วิจัย.....	217
ประวัติผู้เขียน.....	220

สารบัญรูปภาพ

	หน้า
ภาพประกอบที่ 1 กรอบโครงสร้างแนวคิดการวิจัย.....	33
ภาพประกอบที่ 2 รูปเมรุเจ้านายชั้นสูงในเมืองหลวงพระบาง แล้วทำเป็นรูปนกหัสติลิงค์	36
ภาพประกอบที่ 3 เมรุหัสติลิงค์ พระอริยกวี (ธมมรกษิโต อ่อน) พ.ศ. 2464 ณ ท่งศรีเมือง	47
ภาพประกอบที่ 4 เมรุหัสติลิงค์ พระอริยกวี (ธมมรกษิโต อ่อน) พ.ศ. 2464.....	48
ภาพประกอบที่ 5 ญาแม่สุกัณ เทียมนางสีดา เพื่อผ่านกหัสติลิงค์	49
ภาพประกอบที่ 6 เมรุหอแก้วนกหัสติลิงค์ พิธีปลงศพ อาชญาท่านธรรมบาล (ผุย ธมมปาโล)	50
ภาพประกอบที่ 7 เมรุหอแก้วนกหัสติลิงค์ พิธีปลงศพ อาชญาท่านธรรมบาล (ผุย ธมมปาโล).....	51
ภาพประกอบที่ 8 นกหัสติลิงค์ในงานศพ พระอุบลการประชานิตย์ (บุญชู พรหมวงศานนท์) ณ วัดสุปฏิหารามวรวิหาร เมื่อ พ.ศ. 2471	52
ภาพประกอบที่ 9 ญาแม่สุกัณ ปราบภัย นางเทียมเจ้านางสีดา ในพิธีส่งสะการ ญาพ่อท้าวสิทธิสาร พระอุบลการประชานิจ (บุญชู พรหมวงศานนท์)	53
ภาพประกอบที่ 10 นกหัสติลิงค์ในงานศพ พระอุบลการประชานิตย์ (บุญชู พรหมวงศานนท์).....	54
ภาพประกอบที่ 11 หัสติลิงค์ในงานศพ พระอุบลการประชานิตย์ (บุญชู พรหมวงศานนท์).....	55
ภาพประกอบที่ 12 ญาแม่สุกัณ ปราบภัย แผลงศรผ่านกหัสติลิงค์ในงานส่งสะการ ญาพ่อโฮงแพก .	56
ภาพประกอบที่ 13 เมรุหอแก้วนกหัสติลิงค์ พ.ศ.2486 พระครูวิโรจน์รัตโนบล	57
ภาพประกอบที่ 14 เมรุหอแก้วนกหัสติลิงค์ พ.ศ.2486 พิธีปลงศพ พระครูวิโรจน์รัตโนบล	58
ภาพประกอบที่ 15 หอแก้วประกอบเมรุ 3 พระเถระเมืองอุบลราชธานี เมษายน พ.ศ.2464	59
ภาพประกอบที่ 16 พระศาสนดิลก (ชิตเสโน เสน) วัดศรีทอง .พ.ศ. 2486	59
ภาพประกอบที่ 17 พระมหาธรรมาธิปไตย ญาณูปาลโ วัดศรีทอง พ.ศ.2486	60
ภาพประกอบที่ 18 เมรุหอแก้วนกหัสติลิงค์ซ้อนในบุษบก หลวงปู่ชม ฐานธมโม	60
ภาพประกอบที่ 19 เมรุหอแก้วนกหัสติลิงค์ พระอุปฌาย์วงศ์ พรหมสโร พ.ศ.2497	61
ภาพประกอบที่ 20 พระอุปฌาย์วงศ์พรหม สโร วัดศรีนวล อ. เชียงใน .พศ. 2493.....	62

ภาพประกอบที่ 21	เมรุหอแก้วนภหัตถ์สังคัมภ์ พระครูจันทรรสคุณ (หลวงปู่เสียง).....	62
ภาพประกอบที่ 22	เมรุหอแก้วนภหัตถ์สังคัมภ์ พระครูสุนทรสาธุกิจ (หลวงปู่ขุน ดิกขปัญญา).....	63
ภาพประกอบที่ 23	เมรุหอแก้วนภหัตถ์สังคัมภ์ พระมหาถวัลย์.....	64
ภาพประกอบที่ 24	นางเทียมสิดา และเมรุหอแก้วนภหัตถ์สังคัมภ์ พระศรีธรรมวงศาจารย์ (ทองจันทร์ เกสโร พันธุ์เพ็ง) อดีตเจ้าอาวาสวัดสุปฏิภูมิารามวรวิหาร จังหวัดอุบลราชธานี พ.ศ.2509	65
ภาพประกอบที่ 25	เมรุหอแก้วนภหัตถ์สังคัมภ์ พระศรีธรรมวงศาจารย์ (ทองจันทร์ เกสโร เพ็ง)	66
ภาพประกอบที่ 26	เมรุหอแก้วนภหัตถ์สังคัมภ์ หลวงพ่อพระครูโสภณคุณากร(อ้วน โสภโณ) อดีตเจ้าคณะตำบลโนนค้อ อดีตเจ้าอาวาสวัดโนนค้อ อำเภอโนนคูณ จังหวัดศรีสะเกษ	67
ภาพประกอบที่ 27	เมรุหอแก้วนภหัตถ์สังคัมภ์ พระครูคัมภีร์วุฒาจารย์.....	68
ภาพประกอบที่ 28	เมรุหอแก้วนภหัตถ์สังคัมภ์ พระครูนวมกรมโกวิท (นาค ฐิริปัญญา).....	69
ภาพประกอบที่ 29	เมรุหอแก้วนภหัตถ์สังคัมภ์ พิธีปลงศพ ดร.คำหมา แสงงาม	70
ภาพประกอบที่ 30	นางเทียมเจ้านางสิดา (ญาแม่เมณีจันทร์)	70
ภาพประกอบที่ 31	เมรุหอแก้วนภหัตถ์สังคัมภ์ พิธีปลงศพ หลวงปู่ทองมา ถาวโร.....	71
ภาพประกอบที่ 32	พัฒนาการของนภหัตถ์สังคัมภ์ในยุคอดีต (ยุคเริ่มต้น).....	72
ภาพประกอบที่ 33	เมรุรูปคชสีห์ งานศพพระอุบลกิจประชากร (บุญเพ็ง บุตรโอบล).....	73
ภาพประกอบที่ 34	เมรุหอแก้วนภหัตถ์สังคัมภ์.....	74
ภาพประกอบที่ 35	เมรุหอแก้วนภหัตถ์สังคัมภ์นภหัตถ์สังคัมภ์เทินหอแก้วซ้อนในบุษบก.....	75
ภาพประกอบที่ 36	เมรุหอแก้วนภหัตถ์สังคัมภ์นภหัตถ์สังคัมภ์อยู่ในหอแก้ว.....	76
ภาพประกอบที่ 37	งานพระราชทานเพลิงศพพระสิริพัฒนาภรณ์(สมหมาย โชติปัญญา บุญเอื้อ) อดีตเจ้าอาวาสวัดทุ่งศรีเมือง จังหวัดอุบลราชธานี	78
ภาพประกอบที่ 38	นภหัตถ์สังคัมภ์ ฝีมือช่างพระครูเกษม ธรรมานุวัตร.....	79
ภาพประกอบที่ 39	นภหัตถ์สังคัมภ์ ฝีมือช่างพระครูเกษม ธรรมานุวัตร.....	80
ภาพประกอบที่ 40	พระครูเกษม ธรรมานุวัตร กำลังบรรยายในการประกอบพิธีผ่านนภหัตถ์สังคัมภ์	80
ภาพประกอบที่ 41	นักแสดงประกอบพิธีผ่านนภหัตถ์สังคัมภ์รุ่นเด็ก ของกลุ่มพระครูเกษม ธรรมานุวัตร	81
ภาพประกอบที่ 42	นางเทียมสิดาของกลุ่มพระครูเกษม ธรรมานุวัตร.....	81

ภาพประกอบที่ 43 พระอิทธิพล แสนทวิสุข	82
ภาพประกอบที่ 44 แผ่นต้นตระกูลแสนทวิสุข	83
ภาพประกอบที่ 45 เมรุรูปนกหัสดีลิงค์ ฝีมือช่างพระอิทธิพล แสนทวิสุข	83
ภาพประกอบที่ 46 นางเทียมสิดาของกลุ่มช่างพระอิทธิพล แสนทวิสุข	84
ภาพประกอบที่ 47 เมรุรูปนกหัสดีลิงค์ ฝีมือช่างกลุ่มพระครูสิทธิธรรมโกวิท.....	85
ภาพประกอบที่ 48 การประกอบพิธีกรรมของช่างกลุ่มพระครูสิทธิธรรมโกวิท.....	85
ภาพประกอบที่ 49 เมรุรูปนกหัสดีลิงค์ ฝีมือช่างดร.ยุทธพงศ์ มาตย์วิเศษ	86
ภาพประกอบที่ 50 เมรุรูปนกหัสดีลิงค์ ฝีมือช่างดร.ยุทธพงศ์ มาตย์วิเศษ	86
ภาพประกอบที่ 51 เมรุรูปนกหัสดีลิงค์ ฝีมือช่างพระอาจารย์อุดล อัครธัมโม	87
ภาพประกอบที่ 52 ส่วนของเมรุ บุษบก พิมาน ปราสาทศพของนกหัสดีลิงค์.....	90
ภาพประกอบที่ 53 ส่วนประกอบตกแต่งของเมรุ บุษบก ปราสาทศพของนกหัสดีลิงค์.....	91
ภาพประกอบที่ 54 การใช้ลวดลายประดับตกแต่ง ส่วนต่าง ๆ ของเมรุนกหัสดีลิงค์	92
ภาพประกอบที่ 55 เมรุนกหัสดีลิงค์ แสดงลักษณะของข้างปนนก	94
ภาพประกอบที่ 56 เมรุนกหัสดีลิงค์ กลุ่มช่างร้อยเอ็ดแสดงลักษณะของข้างปนนกมีลักษณะค่อนข้าง จะมีความเป็นหัวนกแต่มีวงเหมือนข้าง	95
ภาพประกอบที่ 57 เมรุนกหัสดีลิงค์ กลุ่มช่าง ดร. ยุทธพงศ์ มาตย์วิเศษ แสดงลักษณะของข้างปนนก มีลักษณะค่อนข้างจะมีความเป็นหัวนกแต่มีวงเหมือนข้าง	95
ภาพประกอบที่ 58 เมรุนกหัสดีลิงค์ กลุ่มช่างพระครูเกษมธรรมานุวัตร แสดงลักษณะของข้างปนนกมี ลักษณะหัวเหมือนข้าง	96
ภาพประกอบที่ 59 เมรุนกหัสดีลิงค์ กลุ่มช่างพระอิทธิพล แสนทวิสุข แสดงลักษณะของข้างปนนกมี ลักษณะหัวเหมือนข้าง	96
ภาพประกอบที่ 60 เมรุรูปนกหัสดีลิงค์ฝีมือช่างดร.ยุทธพงศ์ มาตย์วิเศษ	97
ภาพประกอบที่ 61 เมรุรูปนกหัสดีลิงค์ฝีมือช่างพระอาจารย์อุดล อัครธัมโม.....	98
ภาพประกอบที่ 62 ภาพแสดงรูปแบบนกหัสดีลิงค์ของแต่ละกลุ่มช่าง ในสังคมวัฒนธรรมอีสาน	99
ภาพประกอบที่ 63 เมรุหัสดีลิงค์ พระอริยกวี (ธมมรฤทธิโต อ่อน) พ.ศ. 2464.....	103

ภาพประกอบที่ 64 พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งให้พระประทุม เป็น “พระประทุมวรราชสุริยวงศ์ครองเมืองอุบลราชธานีศรีวะนาไลประเทศราช”	105
ภาพประกอบที่ 65 อนุสาวรีย์พระประทุมวรราชสุริยวงศ์ (เจ้าคำผง) ผู้ก่อตั้งเมืองอุบลราชธานี	106
ภาพประกอบที่ 66 รูปเมรุเจ้านายชั้นสูงในเมืองหลวงพระบาง แล้วทำเป็นรูปนกหัสติลิงค์ ที่มา : นิราศเมืองหลวงพระบาง ของหลวงทวยหาญรักษา ปี พ.ศ. 2428	108
ภาพประกอบที่ 67 การแสดงประกอบพิธีผ่านกหัสติลิงค์ของกลุ่มช่างพระครูเกษมฯ	109
ภาพประกอบที่ 68 พระอริยวงศาจารย์ ญาณวิมลอุบลคณาภิบาล สังฆปาโมกข์ (ส่วย หลักคำ)	116
ภาพประกอบที่ 69 พระอริยกวี (อ่อน ธรรมรุกขิโต) วัดศรีทอง (วัดศรีอุบลรัตนาราม) จ.อุบลราชธานี	118
ภาพประกอบที่ 70 สมเด็จพระมหาวิรวงศ์ (อ้วน ตีสโล)	119
ภาพประกอบที่ 71 นกหัสติลิงค์ ญาแม่หยาน (ภรรยาญาพ่อหู่) ณ อุบล จังหวัดอุบลราชธานี	121
ภาพประกอบที่ 72 นกหัสติลิงค์ กับการประดับตกแต่งในส่วนอื่น ๆ	123
ภาพประกอบที่ 73 เมรุรูปนกหัสติลิงค์ในงานศพของ ดร.คำหมา แสงงาม	127
ภาพประกอบที่ 74 พระเจ้าน้องยาเธอกรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์	131
ภาพประกอบที่ 75 กรมหลวงพิชิตปรีชากร	132
ภาพประกอบที่ 76 การแสดงประกอบพิธีผ่านกหัสติลิงค์ของกลุ่มช่างพระครูเกษมฯ	135
ภาพประกอบที่ 77 แสดงการจัดวางตำแหน่งและตกแต่งบริเวณ เมรุนกหัสติลิงค์	141
ภาพประกอบที่ 78 พระครูเกษม ธรรมานุวัตร ขณะประกอบพิธีผ่านกหัสติลิงค์	143
ภาพประกอบที่ 79 งานย้อนรอยตำนานนกหัสติลิงค์ เมืองเกษมสีมา จ.อุบลราชธานี	150
ภาพประกอบที่ 80 พระครูเกษมธรรมานุวัตร กำลังประกอบพิธีผ่านกหัสติลิงค์	151
ภาพประกอบที่ 81 กลุ่มช่างสวัสดิ์ ไปดง และ ช่างคล้าย บุญยู่	152
ภาพประกอบที่ 82 กลุ่มช่าง พระครูสีลสาราภรณ์ (หลวงปู่สมสิทธิ์ รักขิตสีโล)	153
ภาพประกอบที่ 83 เจ้านางสีดา สายตระกูลปราบภัย (นางสีดาสายตระกูลเก่าของเมืองอุบล)	154
ภาพประกอบที่ 84 นกหัสติลิงค์ กลุ่มช่างของพระครูเกษม ธรรมานุวัตร	157

ภาพประกอบที่ 85	นกหัสดีลิงค์ กลุ่มช่างของพระครูเกษม ธรรมานุวัตร	158
ภาพประกอบที่ 86	นกหัสดีลิงค์ กลุ่มช่างของพระอิทธิพล แสนทวิสุข	159
ภาพประกอบที่ 87	นกหัสดีลิงค์ กลุ่มช่างของช่างสวัสดิ์ ไปดง ช่างคล้าย บุญอยู่	160
ภาพประกอบที่ 88	นกหัสดีลิงค์กลุ่มช่างของ ช่างสวัสดิ์ ไปดง ช่างคล้าย บุญอยู่	160
ภาพประกอบที่ 89	นกหัสดีลิงค์กลุ่มช่างของ พระครูสิทธิธรรมโกวิท (หลวงพ่อดายทอง สิริธมโม)	161
ภาพประกอบที่ 90	นกหัสดีลิงค์กลุ่มช่างของ พระอาจารย์อุดล อัครธัมโม	161
ภาพประกอบที่ 91	นกหัสดีลิงค์กลุ่มช่างของ ดร.ยุมธพงศ์ มาตย์วิเศษ	162
ภาพประกอบที่ 92	เมรุนกหัสดีลิงค์เทินบุษบก ประกอบพิธีพระราชทานเพลิงศพครูใหญ่ พระเทพ วิทยาคม (หลวงพ่อดุณ ปรีสุทโธ) พิธีพระราชทานเพลิงศพ ในวันอังคารที่ 29 มกราคม 2562	162
ภาพประกอบที่ 93	พัฒนาการของนกหัสดีลิงค์ในยุคการรื้อฟื้นและหลังการรื้อฟื้น	163
ภาพประกอบที่ 94	เมรุนกหัสดีลิงค์ พระเทพกิตติมุนี อดีตเจ้าอาวาสวัดมหายานาราม พ.ศ. 2558	165
ภาพประกอบที่ 95	นางเทียมสิดา พิธีช่านกหัสดีลิงค์	169
ภาพประกอบที่ 96	นางเทียมสิดา พิธีช่านกหัสดีลิงค์	174
ภาพประกอบที่ 97	รูปแบบศิลปกรรมนกหัสดีลิงค์ในอีสาน	176
ภาพประกอบที่ 98	แสดงพัฒนาการนกหัสดีลิงค์แต่ละช่วงเวลา	177
ภาพประกอบที่ 99	นกหัสดีลิงค์ที่แสดงถึงความเชื่อเกี่ยวกับจักรวาลวิทยาหรือไตรภูมิ	178
ภาพประกอบที่ 100	การประกอบพิธีโดย ดร.ยุทพงศ์ มาตย์วิเศษ	178
ภาพประกอบที่ 101	การตกแต่งพื้นที่บริเวณนกหัสดีลิงค์ที่แสดงถึงความเชื่อเกี่ยวกับจักรวาลวิทยา	179
ภาพประกอบที่ 102	นกหัสดีลิงค์ที่แสดงถึงความเชื่อเกี่ยวกับจักรวาลวิทยาหรือไตรภูมิ	180
ภาพประกอบที่ 103	พิธีพระราชทานเพลิงศพครูใหญ่ พระเทพวิทยาคม (หลวงพ่อดุณ ปรีสุทโธ)..	182
ภาพประกอบที่ 104	นกหัสดีลิงค์ที่แสดงลักษณะห้วงที่พบในพื้นที่อีสาน	182
ภาพประกอบที่ 105	เครื่องประดับและนักแสดงประกอบพิธี กลุ่มช่างพระครูเกษมฯ	183
ภาพประกอบที่ 106	แสดงลักษณะของนกหัสดีลิงค์ที่พบในพื้นที่อีสาน	184

ภาพประกอบที่ 107 แสดงลักษณะของนกหัสติลิงค์ที่พบในพื้นที่อีสาน	185
ภาพประกอบที่ 108 นางเทียมสีดา (นางสีดา).....	186
ภาพประกอบที่ 109 นักแสดงประกอบพิธีกลุ่มช่างพระครูเกษมฯ	187
ภาพประกอบที่ 110 นางเทียมสีดา และเมรุนกหัสติลิงค์	189
ภาพประกอบที่ 111 นักแสดงประกอบพิธีกลุ่มช่าง ดร.ยุทธพงศ์ มาตย์วิเศษ	191
ภาพประกอบที่ 112 นางเทียมสีดาและนักแสดงประกอบพิธีกลุ่มช่าง ดร.ยุทธพงศ์ มาตย์วิเศษ	193

บทที่ 1

บทนำ

ภูมิหลังของการวิจัย

อดีตอีสานบางส่วนมีรูปแบบการปกครองบ้านเมืองแบบเจ้านครดินแดนอาณาจักรล้านช้าง ตามประวัติศาสตร์ล้านช้างในช่วงสมัยที่อาณาจักรล้านช้างแบ่งเป็น 3 อาณาจักร หลวงพระบางมีเชื้อสาย เชียงรุ่งปกครอง เวียงจันทน์มีเชื้อสายญวนปกครอง และจำปาสักมีเชื้อสายเวียงจันทน์ปกครอง เจ้านายหรือชนชั้นการปกครองนี้มีความสัมพันธ์กันฉันเครือญาติ โดยการแต่งงานเกี่ยวข้องกันในกลุ่มชนชั้นปกครอง ทำให้ชนบทรวมนิยมประเพณีบางอย่างมีการผสมปนเปกันไปในกลุ่มของเจ้าปกครองสายจำปาสัก กลุ่มเจ้านายที่ก่อตั้งเมืองอุบลราชธานีได้เข้ามาพึ่งฝ่ายไทยในสมัยท้าวคำผง (บุตรพระตา)

กลุ่มเจ้านายชนชั้นปกครองได้พยายามที่จะคงไว้ซึ่งสิ่งที่สามารถบ่งบอกฐานะในสังคมของชนชั้น เชื้อสายเจ้านายเก่า โดยใช้พิธีกรรมบางอย่างเพื่อแสดงฐานะและพิธีกรรมบางอย่างนั้นคือ พิธีกรรมการฆ่านกหัสติลิงค์ อันมีส่วนของพิธีกรรมการฆ่านกที่มีการกำหนดเงื่อนไขในการฆ่า โดยการสมมติให้มีขบวนอัญญาสี่ไปเชิญผู้ฆ่าและมาช่วยเหลือบ้านเมือง ซึ่งพิธีกรรมดังกล่าวอาจพบเฉพาะที่อีสาน และปัจจุบันพิธีกรรมดังกล่าวมีการเปลี่ยนแปลงหลายอย่าง ทั้งกระบวนการคัดสรรบุคคลเพื่อสามารถประกอบพิธีดังกล่าว พิธีกรรมนี้อาจเป็นการแสดงตัวตนของบุคคล การบ่งบอกชั้นชนชาติกำเนิดหรืออาจเป็นสิ่งควบคุมคนในสังคมวัฒนธรรมอีสานก็ได้

นกหัสติลิงค์ พิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการหลังความตายของบุคคลชั้นสูง ส่วนใหญ่เรามักคุ้นตากับพระเมรุที่ถวายพระเพลิงพระบรมศพ ณ ท้องสนามหลวง แต่สำหรับบางพื้นที่ที่มีเจ้านายพื้นเมืองปกครอง ก็มีธรรมเนียมการสร้างพระเมรุเหมือนกัน แต่จะมีลักษณะที่คงความเป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัวแตกต่างกันออกไป ภาคเหนือจะมีการสร้างเมรุเผาศพรูปนกหัสตี หรือภาคอีสานเขตจังหวัดอุบลราชธานีเรียกว่า นกสักกะไดลิงค์ หรือหัสติลิงค์ เป็นการสร้างเมรุสำหรับชนชั้นผู้ปกครองคือเชื้อสายเจ้าเมือง หรือเรียกว่า “อัญญาสี่” (เดิม วิกิคำศัพท์พจนานุกรม, 2530 : 338-346) รวมถึงงานพิธีศพของพระเถระผู้ใหญ่ของเมืองอุบลราชธานีนั้น อาจเป็นการจำลองโลกทัศน์ความคิดความเชื่อเรื่องจักรวาลวิทยา หรือไตรภูมิวิทยาในพระพุทธศาสนามีอิทธิพลต่อภูมิสถาปัตยกรรมและโครงสร้างของรูปทรง รวมทั้งศิลปกรรมตกแต่งปราสาทศพ รวมทั้งภาพศิลปกรรมตกแต่งส่วนฐานของปราสาทศพ มีการตกแต่งเป็นรูปสัตว์หิมพานต์คือ นกหัสติลิงค์รองรับตัวปราสาทอยู่ศูนย์กลางดุจดั่งเขาพระสุเมรุหลังคาที่เป็นเรือนยอด รวมทั้งเสาต่าง ๆ มีการตกแต่งลวดลายล้วนมีความงดงาม อันสะท้อนให้เห็น

ถึงความศรัทธาในตัวผู้วายชนม์และแสดงออกถึงฝีมือเชิงช่าง ของในสังคมวัฒนธรรมอีสาน
กาญจนา ชินนาค, 2550 : 166-173)

กลุ่มของเจ้าปกครองสายจำปาสัก กลุ่มเจ้านายที่ก่อตั้งเมืองอุบลราชธานีได้เข้ามาพึ่งฝ่ายไทย
ในสมัยท้าวคำผง เจ้านครจำปาสักตั้งพระปฐมสุรราชภักดี (ท้าวคำผง) เป็นพระประทุมวรราชสุริยวงศ์
เป็นเจ้าเมืองอุบลราชธานี ยกบ้านห้วยแจลละแมเป็นเมืองอุบลราชธานีพร้อมตั้งกรรมการเมืองอุบล
(อัญญาสี่) ขึ้นตรงต่อกรุงเทพ ระบบการปกครองแบบเจ้านครสิ้นสุดลงเมื่อเกิดการปฏิรูปการปกครอง
ในสมัยรัชกาลที่ 5 เชื้อสายเจ้านายเมืองอุบลราชธานีหลายคนได้เข้ามารับราชการในการปกครอง
ระบบเทศบาล นับเป็นการเปลี่ยนแปลงของกลุ่มเชื้อเจ้าเมืองอุบล ในสมัยรัชกาลที่ 5 มีความ
พยายามที่จะลดทอนอำนาจของ เจ้าเมืองอุบล ซึ่งเมื่อพิจารณาจากเหตุการณ์หลายอย่าง ทั้งการห้าม
เผาศพกลางทุ่งศรีเมืองเพราะเกรงจะเหมือนกับการตั้งพระเมรุกลางสนามหลวง การยกเลิกพิธีไหว้
มเหศักดิ์หลักเมือง การเปลี่ยนแปลงระบบเจ้านายปกครองเป็นแบบเทศบาล สุกัญญา ภัทรราชย์,
2533 : 127-131)

พระครูเกษมธรรมานุวัตร กล่าวในขณะทำพิธีผ่านกหัสติลิงค์ว่า เมืองอุบลราชธานี รับ
รูปแบบการจัดพิธีศพชั้นสูงมาจากล้านช้าง กล่าวคือ พระประทุมวรราชสุริยวงศ์ (เจ้าคำผง) เจ้าเมือง
อุบลราชธานีคนแรก เป็นบุตรของเจ้าพระตาและนางบุศดี ท่านเป็นหลานปู่เจ้าปางคำ เจ้านายใน
ราชวงศ์เชียงรุ่งแสนหวิฟ้า ผู้สร้างเมืองหนองบัวลุ่มภู หรือนครเขื่อนขันธ์กาบแก้วบัวบาน พระประ
ทุมวรราชสุริยวงศ์ครองเมืองอุบลราชธานีตั้งแต่ตั้งเมือง ก็มีการทำพิธีเผาศพด้วยเมรุณกหัสติลิงค์ที่ทุ่ง
ศรีเมือง เกี่ยวกับกหัสติลิงค์มีตำนานเล่าว่า

“...มีนคร ๆ หนึ่งชื่อ นครเชียงรุ่งตักศิลา พระเจ้าแผ่นดินถึงแก่สวรรคต พระมเหสีนำพระ
บรมศพ แห่แหนไปถวายพระเพลิงนอกเมืองที่ทุ่งหลวงตามธรรมเนียมโบราณราชประเพณี ขณะนั้นมี
นกกหัสติลิงค์ ซึ่งกินเนื้อสัตว์เป็นอาหารบินมาจากป่าหิมพานต์เห็นพระศพเข้าใจว่าเป็นอาหาร จึงบิน
โฉบลงมาแย่งเอาพระศพจะไปกิน เมื่อพระมเหสีเห็นเช่นนั้นก็ประกาศให้คนตีมีฝีมือต่อสู้กับนกกหัสติ
ลิงค์ เพื่อเอาพระศพกลับคืนมา คนทั้งหลายต่างก็อาสาต่อสู้แต่ก็สู้กับนกกหัสติลิงค์ไม่ได้ ในที่สุดมีหญิงสาว
ผู้หนึ่งชื่อ เจ้านางสีดาเป็นบุตรของมหาราชาอาสาต่อสู้กับนกกหัสติลิงค์ เจ้านางสีดามีวิชาขึงศรเป็น
เยี่ยมได้ใช้ศรยิงถูกนกกหัสติลิงค์ตกลงมาถึงแก่ความตาย พระมเหสีจึงให้ประกอบพิธีถวายพระเพลิง
พระบรมศพพร้อมกับนกกหัสติลิงค์”

กลายเป็นธรรมเนียมตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา การช่านกหัสติลิงค์นี้เป็นพิธีอันสืบกันมาแต่โบราณ
หากไม่ช่านกแล้วถือว่าคละลำจะเกิดเหตุเภทภัยแก่บ้านเมือง สำหรับผู้ที่ช่านกนั้นจะต้องเป็นผู้มี
ตระกูลสืบเชื้อสายมาจากเมืองตักศิลานันหมายถึง เมืองเชียงฮ้างมาแต่โบราณ หากมิใช่เชื้อสายนี้แล้วก็
ไม่อาจที่จะทำการช่านกได้ คณะประกอบพิธีร่วมกับพระครูเกษมธรรมานุวัตรนั้น จะต้องมิใช่เชื้อสายมา
จากเจ้าเมืองเกษมสีมาเดิมซึ่งสืบทอดในฐานะเป็นลูกหลานของอัญญาสี่ ตระกูลวรราช ราชบุตร และ

อุปฮาด ผู้ที่จะร่วมประกอบพิธีกรรมนี้ ถ้าไม่เป็นเชื้อสายของเจ้าเมืองแล้วจะทำพิธีนี้ไม่ได้ เพราะไม่มีเชื้อสายจากอัญญาสี่ของเจ้าเมืองเดิม ถ้าใครทำผิดประเพณีนี้ก็จะมียันเป็นไป หรือขณะประกอบพิธีอยู่นั้นก็จะเกิดอาเพศขึ้นจากความเชื่อดังกล่าวผู้ที่ประกอบพิธีนี้จึงเป็นชาวบ้านเกษมที่สืบเชื้อสายจากเจ้าเมืองเก่า ปัจจุบันอยู่ในฐานะเป็นลูกหลานของเจ้าวรวงศา

เจ้านายในราชวงศ์แห่งนครเข็ญรัฐศักดิ์ลา ได้ถือเอาประเพณีทำเมรุยกหัตถ์สตีลิ่งค์เพื่อประกอบพิธี ถวายพระเพลิงแก่เจ้านายเชื้อพระวงศ์ที่ถึงแก่อสัญกรรม ประเพณีนี้จึงถือสืบต่อกันมาจนถึงเจ้านายเมืองอุบลราชธานีและเชื้อสายของเมืองศักดิ์ลา วิถีชีวิตของชาวเมืองอุบลราชธานีแต่ก่อนนั้นมีการยึดถือกฎเกณฑ์ จารีต รูปแบบการปกครองแบบฮิตคองโบราณ ที่มีการสืบสายเจ้าเมืองหรือชนชั้นปกครองที่เรียกว่าคณะอัญญาสี่ หรือคณะอัญญาสี่ เป็นการปกครองของชาวไทย-ลาวในอดีต (เต็ม วิภาคย์พจนกิจ, 2530: 338-346)

การปกครองภายในเมือง มีการแบ่งอำนาจการบริหารออกเป็นส่วนต่าง ๆ ได้แก่ เจ้าเมืองอุปฮาด (อุปราช) ราชวงศ์ และราชบุตร รวมทั้งมีการสืบทอดประเพณีการขึ้นปกครองบ้านเมืองตามแบบแผนดั้งเดิม มาโดยตลอด แต่อย่างไรก็ตามรูปแบบการปกครองด้วยระบบเจ้านายพื้นเมือง มีการเปลี่ยนแปลงในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เกิดการเปลี่ยนแปลงการเมืองการปกครองส่วนภูมิภาคที่เรียกว่าระบบสมุหเทศาภิบาลมาใช้ปกครองแทนระบบ อัญญาสี่ ที่มีอยู่แต่ดั้งเดิม และโปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์เสด็จมาเป็นผู้ออกสำเร็จราชการแทนพระองค์ และประทับอยู่ที่เมืองอุบลราชธานี (พ.ศ.2436-2453) ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในเมืองอุบลราชธานีมากมายหลายด้าน รวมทั้ง ให้มีการยกเลิกประเพณีการเผาศพเจ้านายพื้นเมืองด้วยเมรุยกหัตถ์สตีลิ่งค์ ณ บริเวณทุ่งศรีเมือง

เนื่องจากเห็นว่าคล้ายคลึงกับพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ ณ ท้องสนามหลวง แต่ให้แห่งกระบวนศพผ่านบริเวณทุ่งศรีเมืองแทนและอนุญาตให้พระเถระที่ทรงคุณธรรม เมื่อมรณภาพให้จัด ประเพณีการทำศพแบบนักษัตถ์สตีลิ่งค์ได้ โดยเริ่มจากธรรมบาลมุขหลักคำเมืองเจ้าอาวาสวัดมณีวนาราม เนื่องจากกรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์ ทรงศรัทธาเลื่อมใสท่านธรรมบาลว่า เครื่องครัดในพระธรรมวินัยมีความรู้ในพระปริยัติแตกฉานไม่แพ้พระเถระทางกรุงเทพฯ เมื่อท่านธรรมบาลมุขถึงแก่ มรณภาพ เสด็จให้กรมสั่งให้สร้างเมรุรูปนักษัตถ์สตีลิ่งค์ถวายเป็นเกียรติยศและให้เผาที่ทุ่งศรีเมืองนักษัตถ์สตีลิ่งค์ที่สร้างขึ้นในงานศพเจ้านายผู้ใหญ่ พระเถระผู้ใหญ่ หรืองานศพท่านผู้มีวาสนาบารมีสูงยิ่ง มักจัดงานศพโดยสร้างเมรุรูป นักษัตถ์สตีลิ่งค์รองรับปราสาทศพ นักษัตถ์สตีลิ่งค์ในคติความเชื่อของคนอีสานนั้น เป็นนักษัตถ์สตีลิ่งค์ มีกำลังมากและเมื่อถูกนำไปใช้ในพิธีกรรมฌาปนกิจแสดงว่า ผู้ตายมีบุญบารมีมาก จึงอยู่บนหลังนกได้ นักษัตถ์สตีลิ่งค์ สามารถนำดวงวิญญาณของผู้ตายไปสู่สวรรค์ได้ (ประทับใจ สิกขา, 2556) การสร้างความหมาย ความทรงจำทางสังคมที่ให้เกิดความแตกต่างทางสังคมวัฒนธรรม จึงมีลักษณะของวัฒนธรรมที่แฝงไว้ซึ่งรหัสความหมายต่าง ๆ การสร้างความหมายของสังคมวัฒนธรรม

อีสาน เกี่ยวกับนกหัสติลิงค์จากสังคมา มิได้เป็นร่างศพของคนธรรมดาแต่เป็นคนมีที่บุญบารมีและประกอบคุณความดี ซึ่งมีทั้งระดับสูงด้านชาติกำเนิดและชาติกำเนิด ที่มาจากสามัญชนหากแต่สะสมความดี ตามแนวทางสังคมาวัฒนธรรมอีสาน

อรรด นนทจักร์ (2548) ได้อธิบายข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับ “เจ้านางสีดา” คนทรงหรือนางเทียม ผู้ทำพิธีฆ่านกหัสติลิงค์รุ่นที่ 2 คือ คุณยายมณีจันทร์ ผ่องศีล ซึ่งได้ทำการฆ่านกหัสติลิงค์ จากจำนวนของนกหัสติลิงค์ ที่นางเทียมมณีจันทร์ (เสียชีวิตแล้ว) ได้ทำพิธีฆ่านกนั้น เมื่อพิจารณาแล้วจะเห็นว่ามีกลุ่มทั้งที่เป็นกลุ่มสายเมืองคือ ญาพ่อใหญ่และญาแม่หยาน ณ อุบล ซึ่งถึงแม้จะมีความเป็นเชื้อสายของกลุ่มอาญาสี่ แต่เป็นเชื้อสายที่ค่อนข้างห่าง แต่ด้วยทั้งสองท่านนี้มีฐานะทางสังคมอีกอย่างหนึ่งคือ การเป็นร่างทรงเจ้าสายอุบล ทำให้สามารถที่จะมีสิทธินำศพขึ้นบนนกหัสติลิงค์ได้ และกลุ่มที่สองที่สามารถนำศพขึ้นนกหัสติลิงค์ได้คือ พระเถระ ผู้ซึ่งมีความสำคัญในการสืบทอดพระพุทธศาสนาอันมีบรรดาลูกศิษย์ยกย่องเคารพบูชา และจากรายชื่อข้างต้นมีข้อน่าสังเกตเป็นอย่างยิ่งว่าได้เริ่มมีการทำเมรุรูปนกหัสติลิงค์เกิดขึ้นในกลุ่มที่สามคือ ชนชั้นสามัญชนที่ไม่ใช่ทั้งเชื้อสายเจ้านาย อัญญาสี่ และไม่ใช่กลุ่มพระสงฆ์ ซึ่งเป็นกลุ่มหลังที่เกิดขึ้นได้แก่ เมรุนกหัสติลิงค์ในงานศพของนายเคน แสงงาม กับพ่อใหญ่ ดร. คำหมา แสงงาม การได้ขึ้นเมรุนกหัสติลิงค์นั้นสองท่านนั้น เนื่องจากว่าเป็นบุคคลที่มีความสามารถในเชิงช่างอย่างโดดเด่น คือได้รับการยกย่องให้เป็นศิลปินแห่งชาติ สาขาทัศนศิลป์ (การปั้นแกะสลัก) และเป็นครูในเรื่องของศิลปะทั้งหลาย ดังนั้น เมื่อเสียชีวิตบรรดาลูกศิษย์ลูกหาได้ทำเมรุนกหัสติลิงค์เพื่อเป็นการแทนคุณ นอกจากนี้ยังปรากฏว่ามีการสร้างเมรุนกหัสติลิงค์อีกหลายตัวในเวลาต่อมาที่ได้รับอิทธิพลจากเมืองอุบลราชธานี ทั้งในเขตภาคอีสานตอนกลาง เมืองร้อยเอ็ด เมืองมหาสารคาม เมืองศรีสะเกษ เมืองยโสธร เมืองขอนแก่น เป็นต้น

กระบวนการคัดเลือกผู้ที่มีสิทธิ์ในพิธีกรรมการจัดทำเมรุเผาศพแบบรูปนกหัสติลิงค์นี้ ถือว่าเป็นเกียรติประวัติอย่างสูงแก่ผู้ตาย ผู้สมควรได้รับเกียรติต้องได้ทำประโยชน์แก่ประเทศชาติ และพระศาสนามากมายซึ่งเป็นระบบการปกครองหัวเมืองอีสานและอาณาจักรล้านนาซึ่งก่อนจะมีการปฏิรูปการปกครองหัวเมืองในสมัยรัชกาลที่ 5 (พ.ศ. 2434) หัวเมืองอีสานมีฐานะเป็นเมืองขึ้น มีหน้าที่ส่งส่วยต่อกรุงรัตนโกสินทร์ซึ่งตำแหน่งทั้งสี่นี้สามารถเลื่อนลำดับกันได้ ส่วนใหญ่จะแต่งตั้งเฉพาะบุคคลที่มีเชื้อสายเจ้าเมือง หรือมีเชื้อสายทางราชวงศ์เมืองอื่น ๆ ซึ่งตำแหน่งต่าง ๆ นี้มักจะมีบรรดาศักดิ์เป็น “เจ้า” โดยเฉพาะเมืองใหญ่ดังเช่นเมืองอุบลราชธานีจะเรียกผู้ปกครองมีคำว่า “เจ้า” นำหน้า ซึ่งเมื่อเจ้านายเหล่านี้หรือผู้เป็นบิดามารดา ภรรยาของท่านคณะอาญาสี่นี้ เมื่อแตกดับต้องสร้างรูปนกหัสติลิงค์แล้วสร้างหอแก้วบนหลังนก เขียวศพขึ้นตั้งเป็นเกียรติยศ

ด้วยข้อกำหนดด้านชนชั้นของการขึ้นนกหัสติลิงค์ เมื่อชนชั้นสองกลุ่มนี้เสียชีวิตลงความเคารพศรัทธาของประชาชนก็ยิ่งไปแสดงออกในพิธีกรรมการปลงศพ ซึ่งหากเป็นการปลงศพของผู้คนในระดับชาวบ้านโดยทั่วไปจะจัดพิธีกรรมด้วยการฝังหรือเผา ถ้าหากเป็นเจ้านายหรือพระเถระผู้ใหญ่ที่

มีความสำคัญชาวบ้านชาวเมืองจะมีการจัดพิธีกรรมเกี่ยวกับการปลงศพอย่างสมเกียรติและศักดิ์ศรี ด้วยการสร้างเมรุที่มีลักษณะ เป็นรูปปราสาทบุษบกประกอบเมรุด้วยรูปนกหัสติลิงค์ หรือ นกสั๊กกะไดลิงค์ในภาษาอีสาน เพราะมีความเชื่อว่าเจ้านาย และพระเถระผู้ใหญ่คือผู้ที่ได้รับการยกย่องในสังคมว่าเป็นชนชั้นสูง เมื่อสิ้นชีพหรือมรณภาพแล้ว จะไปจุติในภพภูมิที่สูงกว่ามนุษย์ หรือเป็นเทพสถิตอยู่ในสวรรค์ชั้นต่าง ๆ บนเขาสุเมรุ ตามความเชื่อโบราณอันเกี่ยวข้องกับโลกทัศน์จักรวาลวิทยา โดยเริ่มจากธรรมบาลผุย หลักคำเมืองเจ้าอาวาสวัดมณีวนาราม เนื่องจากกรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์ทรงศรัทธาเลื่อมใสท่านธรรมบาลว่าเคร่งครัดในพระธรรมวินัย มีความรู้ในพระปริยัติแตกฉาน ไม่แพ้พระเถระทางกรุงเทพฯ เมื่อท่านธรรมบาล (ผุย) ถึงแก่มรณภาพ เสด็จในกรมสั่งให้สร้างเมรุรูปนกหัสติลิงค์ถวายเป็นเกียรติยศและให้เผาที่ทุ่งศรีเมือง พระสงฆ์ที่เป็นพระเถระผู้ใหญ่จึงได้รับเกียรติยศให้ขึ้นนั่งตั้งแต่นั้นมา หลังจากนั้นแล้วไม่มีการเผาศพที่ทุ่งศรีเมืองอีกเลย (บำเพ็ญ ฌ อุบล, 253: 128-129)จนมีการรื้อฟื้นประเพณีและประกอบพิธีเผาศพนกหัสติลิงค์ที่ทุ่งศรีเมืองอีกครั้ง ในวันที่พฤหัสบดีที่ 21 พฤษภาคม 2558 พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าโสมสวลี พระวรราชทินนิตมาตุ เสด็จมาเป็นองค์ประธานพิธีพระราชทานเพลิงศพ พระเทพกิตติมุนี อดีตเจ้าอาวาสวัดมหานาราม ที่ปรึกษาเจ้าคณะจังหวัดอุบลราชธานี และประธานสภาวิทยาเขตอุบลราชธานี ซึ่งเป็นการปรับเปลี่ยนพิธีกรรมอีกครั้งแต่เชื่อว่าจะไม่มีการประกอบพิธีศพแบบนกหัสติลิงค์ในสังคมวัฒนธรรมอีสานเพราะพิธีกรรมก็คงมีมาเรื่อยๆตามแต่ความต้องการของแต่ละท้องถิ่นในสังคมวัฒนธรรมอีสาน

การปรับเปลี่ยนพิธีกรรมการปลงศพแบบนกหัสติลิงค์ที่สำคัญอีกประการหนึ่งก็คือ การปรับเปลี่ยนพิธีกรรมที่มีลักษณะ “เฉพาะ” ให้มาเป็นพิธีกรรม “ทั่วไป” อันอาจจะเรียกว่าเป็นการรับใช้สังคมในวงกว้างมากขึ้น พิธีกรรมนี้เริ่มไม่ผูกขาดเฉพาะ “เจ้า” กับ “พระ” ดังในอดีต เนื่องจากปัจจุบันผู้ที่สืบเชื้อสายเจ้าเมืองอุบลราชธานี เริ่มลดลงไปตามลำดับ ดังนั้น โอกาสที่จะได้จัดพิธีกรรม “ขึ้นนรก” หัสติลิงค์เมื่อเสียชีวิตไปแล้ว ก็ย่อมน้อยลงไป แต่อีกประการหนึ่งก็คือ บุคคลที่จะขึ้นนรกหัสติลิงค์ได้นั้นจะต้องมีทรัพย์สินพอประมาณ ทั้งนี้เพราะในปัจจุบันค่าใช้จ่ายโดยรวมของการทำนรกหัสติลิงค์แต่ละตัวนั้นมากพอประมาณ (กาญจนา ชินนาค, 2550 : 170-172) การสร้างนรกหัสติลิงค์และการทำพิธีกรรมการชำนก โดยคณะเจ้านางสีดาใน แต่ละครั้งมีค่าใช้จ่ายไม่ต่ำกว่าสองถึงสามแสนบาท หรือบางครั้งบุคคลที่มีฐานะมั่นคงควรที่จะได้รับการ ปลงศพแบบนรกหัสติลิงค์ก็มีอันเป็นยกเลิกไป อันเนื่องจากการสร้างที่มีค่าใช้จ่ายที่สูงและจะต้องมีการจัดการที่หลายขั้นตอน ในทางกลับกันบุคคลที่ขาดฐานะมั่นคงก็กลับได้รับการปรุงแต่งให้สามารถเข้าถึงสิทธิดังกล่าว

การปรับเปลี่ยนและกระบวนการรื้อฟื้นของพิธีกรรมการชำนกหัสติลิงค์ในพิธีกรรมการสร้างเมรุนกหัสติลิงค์ ก่อนที่จะมีการปลงศพนั้นจะต้องมีการชำนกตามคำอธิบายของตำนานนรกหัสติลิงค์ ซึ่งเดิมเชื่อว่ากลุ่มตระกูลที่จะชำนกหัสติลิงค์ได้นั้นจะต้องสายตระกูลที่เก่าแก่ของเมืองอุบลที่มีการสืบเชื้อสายมาจากเจ้านางสีดาเท่านั้น คือ ตระกูล “ปราบภัย” “ผ่องศีล” และ “รัศมี” ซึ่งจะมีการสืบเชื้อ

สายทางฝ่ายหญิง ตลอดระยะเวลามากกว่าร้อยปีความเกี่ยวพันระหว่างพิธีกรรมกับสายตระกูล ดังกล่าวจะมีความใกล้ชิดและเคร่งครัดมาก เพราะกว่าจะผ่านพิธีกรรมแต่ละอย่างจะมีเงื่อนไขกับหลายประการเกินกว่าที่คนสามัญพึงจะกระทำได้ ปัจจุบันได้เกิดร่างทรงนางสีดาใหม่นอกเหนือจากสายตระกูลอุบลราชธานี เมื่อตั้งคำถามถึงความถูกต้องในการมาเป็นร่างทรงนางสีดา ซึ่งโบราณจะกำหนดไว้สำหรับคนในตระกูลของผู้ประกอบพิธีกรรมในอุบลเท่านั้น ซึ่งร่างทรงนางสีดาใหม่นี้เห็นว่าจะไม่ผิดเพราะการทำพิธีของกลุ่มตนเองจะเป็นกลุ่มใหม่แต่ก็ได้มีการครอบครุแล้ว ในจังหวัดอุบลราชธานีเองก็ได้มีนางเทียมเจ้านางสีดาจาก คณะของเจ้านางสีดาของอำเภอตระการพืชผล ซึ่งมีการตั้งเป็นกลุ่มนางสีดาข้ามกหส์ดีลิ่งขึ้นมา ซึ่งเดิมจะต้องเป็นสายอุบลราชธานีในตระกูลปราบภัย ที่มีการสืบทอดมากกว่าสามชั่วอายุคนแล้ว แต่การเชิญนางทรงของสายเมืองอุบลราชธานีนั้นจะมีพิธีกรรมมากและจะต้องเสียค่าใช้จ่ายสูงมาก รวมทั้งต้องหาทองเพื่อมาเป็นเครื่องประดับให้กับร่างทรง

การเปลี่ยนแปลงด้านพิธีกรรมจากอดีตจนถึงปัจจุบันเพื่อการคงอยู่ของพิธีกรรม การกำหนดคุณสมบัติของบุคคลที่จะสามารถขึ้นนกกหส์ดีลิ่ง ปัจจุบันในระดับชั้นพระครูก็สามารถประกอบพิธีดังกล่าวได้ การถูกให้ความหมายจากสังคมวัฒนธรรม การแสดงออกซึ่งชั้นสังคม (Social Stratification) ระบบชนชั้น แบ่งแยกสมาชิกในสังคมตามความแตกต่างและความสัมพันธ์ทางสังคม ระบบชนชั้นจะแบ่งแยกกลุ่มคนเป็นคนชั้นสูง ชั้นกลาง และชั้นต่ำ ซึ่งมีทั้งระดับสูงด้วยอำนาจ ชาติกำเนิด หรือ ชั้นชนที่เกิดจากสังคม การสะสมมรดกเพาะบารมีตามแนวทางของสังคมวัฒนธรรมอีสาน เพื่อควบคุมหรือชี้นำในการประกอบสร้างชาติอันจะส่งผลให้ได้รับการประกอบพิธีฌาปนกิจศพแบบนกกหส์ดีลิ่งเมื่อตายได้ พิธีกรรมนี้ย่อมมิใช่เป็นแค่เพียง “งานศพธรรมดา” เท่านั้น แต่เป็นการสร้างรหัสหมายทางสังคมวัฒนธรรมที่มี “นกกหส์ดีลิ่ง” เข้ามาเป็นองค์ประกอบในพิธีด้วย การแสดงประกอบพิธีขณะผ่านกหส์ดีลิ่ง การเล่าเรื่องราวความเป็นมาของพิธีกรรม ล้วนแล้วแต่แฝงไว้ซึ่งสัญลักษณ์ในพิธีกรรมนกกหส์ดีลิ่ง บทบาทและสถานภาพของผู้ที่เกี่ยวข้องกับพิธีกรรม ตลอดจนการเปลี่ยนแปลงพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับนกกหส์ดีลิ่งในสังคมวัฒนธรรมอีสานทำให้มีความน่าสนใจในการสร้างความเข้าใจในพิธีกรรมดังกล่าว

ปรากฏการณ์ครั้งนี้มีความสลับซับซ้อนมีนัยยะทางวิชาการที่น่าสนใจซึ่งไม่สามารถอธิบายได้ด้วยเงื่อนไขหรือวิถีศิลปกรรมล้วน ๆ งานวิจัยเรื่องนกกหส์ดีลิ่ง : รหัสหมายชั้นชนในสังคมวัฒนธรรมอีสาน เป็นการทำความเข้าใจในการสร้างฌาปนกิจสถานนกกหส์ดีลิ่งและบริบททางประวัติศาสตร์ การวิเคราะห์พัฒนาการและถอดรหัสสัญลักษณ์ในงานพิธีศพนกกหส์ดีลิ่ง การวิเคราะห์บริบททางด้านศิลปกรรม ในการวิเคราะห์ข้อมูล ได้ใช้กรอบแนวคิดที่ใช้ในการศึกษา 3 แนวคิด เป็นแนวในการศึกษาวิเคราะห์ ดังนี้

1. แนวคิดเรื่อง ประเพณีประดิษฐ์ อีริก ฮอบสบอว์ม (Hobsbawm, 1983: 1-14) ประเพณี การทำศพทศตวรรษนั้น ในการวิเคราะห์พิธีกรรมกระบวนการประกอบสร้างความหมาย หรือ เรื่องราวเกี่ยวกับ การสร้างประเพณี ซึ่งการประดิษฐ์สร้างประเพณีใหม่มักถูกกำหนดใช้โดยผู้มีอำนาจ ซึ่งมีการส่งทอด โดยการผลิตซ้ำ อีริก ฮอบสบอว์ม พยายามนิยามคำว่า ประเพณี (tradition) ใน ความหมายใหม่และเสนอว่าประเพณีเป็นสิ่งที่ถูกสร้างขึ้น ไม่ได้เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ การศึกษา ประเพณีในส่วนที่มีการสร้างหรือประดิษฐ์ขึ้นใหม่ จะเป็นเครื่องมือสำคัญในการทำความเข้าใจสังคม

“ประเพณีประดิษฐ์” (invented tradition) หมายถึง ชุดของวิถีปฏิบัติ (a set of practices) ซึ่งปกติแล้วจะถูกกำหนดขึ้นจากกฎเกณฑ์ที่ยอมรับกันทั้งโดยเปิดเผยและโดยปริยาย มี ลักษณะเชิงพิธีกรรมหรือสัญลักษณ์ที่ต้องมีการส่งทอดตามแบบแผน โดยการกระทำซ้ำแบบเดิม (repetition) ซึ่งแสดงถึงความต่อเนื่องกับอดีต โดยอดีตเชิงประวัติศาสตร์ที่ “ประเพณีใหม่” จะจัด วางตัวเองลงไปนั้น ไม่จำเป็นต้องเป็นอดีตที่ยาวนาน แม้จะมีการอ้างอิงกับอดีตในเชิงประวัติศาสตร์ แต่ความต่อเนื่องของ “ประเพณีประดิษฐ์” อ้างถึงนั้น เป็นสิ่งที่สมมติขึ้นอย่างขนานใหญ่ ทั้งนี้เพราะ “ประเพณีประดิษฐ์” เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นเพื่อตอบสนองต่อสถานการณ์ใหม่ๆ แต่อาจจะใช้รูปแบบอ้างอิง กับสถานการณ์เก่า หรืออาจจะสร้างอดีตของมันขึ้นมาเอง ประเพณีจึงมักจะถูกนำเสนอลักษณะที่มี ความคงที่ ไม่แปรเปลี่ยน ซึ่งเป็นลักษณะที่ตรงข้ามกับความเปลี่ยนแปลงและนวัตกรรมของโลก สมัยใหม่ที่เกิดขึ้นอย่างสม่ำเสมอ

2. แนวคิดสัญวิทยา ของ โรลิ่ง บาร์ตส์ (Semiology) (Roland Barthes 1915-1980) ได้ให้ ความหมายว่า มายาคติ คือ การสื่อความหมายด้วยคติความเชื่อทางวัฒนธรรม ซึ่งกลบเกลื่อนให้เป็นที่รับรู้เสมือนว่าเป็นธรรมชาติ เป็นกระบวนการการลวงให้หลงอย่างหนึ่งแต่ก็ได้หมายความว่ามายาคติเป็นการโกหกหลอกลวงแบบปั่นน้ำเป็นตัวหรือโฆษณาชวนเชื่อ มายาคติมิได้ปิดบังอำพรางสิ่งใด ทั้งสิ้น ทุกอย่างปรากฏต่อหน้าอย่างเปิดเผยจนไม่ทันสังเกตว่ามันเป็นสิ่งประกอบสร้างทางวัฒนธรรม แต่เรานั้นเองที่ “หลง” คิดว่าค่านิยมที่เรายึดถืออยู่คือธรรมชาติ เรียกได้ว่าวัฒนธรรมกับ ธรรมชาติ สัญวิทยา (Semiology) ประกอบไปด้วยคำ ว่า Semio คือ Sign และ Logy คือ Science ดังนั้น Semiology จึงหมายถึง ศาสตร์แห่งสัญยะ หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า สัญศาสตร์ (Semiotics) ซึ่งเป็นหลักวิชาการแขนงหนึ่งที่ศึกษากระบวนการ สื่อความหมาย โดยพิจารณาธรรมชาติของหน่วยสื่อความหมายและขั้นตอนการทำงานของมัน เพื่อทำ ความเข้าใจว่าความหมายถูกสื่อความหมายออกมาได้อย่างไร

แนวคิดสัญวิทยาและการสร้างความหมาย (Semiology and Signification) สัญวิทยา เป็นศาสตร์ที่ศึกษาเกี่ยวกับระบบของสัญลักษณ์ ที่ปรากฏอยู่ในความคิดของมนุษย์ อันถือเป็นทุกสิ่ง ทุกอย่างที่ถูกรอบตัวของเรา สัญลักษณ์อาจจะได้แก่ ภาษา รหัส สัญญาณ เครื่องหมาย ฯลฯ

สัญวิทยาเป็นทฤษฎีที่นำมาอธิบายการสื่อสารของมนุษย์ว่า การสื่อสารคือจุดกำเนิดของ ความหมาย ซึ่งการศึกษาแนวนี้จะไม่สนใจความล้มเหลวของการสื่อสาร และไม่เกี่ยวข้องกับ

ประสิทธิผลและความถูกต้อง แต่เป็นแนวทางการศึกษาเชิงสังคมหรือความแตกต่างของวัฒนธรรมระหว่างผู้ให้และผู้รับสาร ตลอดจนความหลากหลายของความหมายภายในระบบภาษา วัฒนธรรม และความความเป็นจริงที่ไม่สามารถแสดงผลเป็นลูกศรหรือเป็นเส้นตรงของกระแสการไหลของข่าวสาร

โรลันด์ บาร์ตส์ (Roland Barthes) ได้สนใจศึกษาสัญยะประเภท ความหมายโดยนัย (Connotative Meaning) เนื่องจากมองว่าเป็นความหมายที่มีความสำคัญอย่างแท้จริงในแง่ของการรับรู้ และความหมายโดยนัยนี้ยังสามารถอธิบายไปได้อีกหลายแนวคิด ซึ่งการความหมายในขั้นนี้จะเป็นการตีความหมายในระดับที่มีปัจจัยทางวัฒนธรรมเข้ามาเกี่ยวข้องด้วยซึ่ง ไม่ได้เกิดจากตัวของสัญยะเอง เป็นการอธิบายถึงปฏิสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นเมื่อสัญยะกระทบกับความรู้สึกรหรืออารมณ์ของผู้ใช้และคุณค่าทางวัฒนธรรมของเขา ซึ่งสัญยะในขั้นนี้จะทำหน้าที่ 2 ประการ คือ ถ่ายทอดความหมายโดยนัยแฝง และถ่ายทอดความหมายในลักษณะมายาคติ (Myths) ซึ่ง Barthes เรียกกระบวนการในการเปลี่ยนแปลง ลดทอน ปกปิด บิดเบือนฐานะการเป็นสัญยะของสรรพสิ่งในสังคมให้กลายเป็นเรื่องของธรรมชาติ เป็นสิ่งปกติธรรมดา หรือเป็นสิ่งที่มิพบาท "ความคุ้นชิน"

ด้วยเหตุที่พิธีปลงศพเมรุแบบนกหัสติลิงค์นี้ เกี่ยวข้องกับตำนานปรัมปราที่ว่าด้วยความ เป็นมาของนกหัสติลิงค์และการปลงศพแบบนกหัสติลิงค์ นอกจากนี้ในการประกอบพิธีกรรมก็เต็มไปด้วยสัญลักษณ์มากมาย ดังนั้นแนวคิดเหมาะสมสำหรับการนำมาวิเคราะห์และอธิบายพิธีกรรมนี้ โดยใช้ทำความเข้าใจสิ่งที่สะท้อนผ่านการศึกษาวงศ์วัฒนธรรม พัฒนาการ ศิลปกรรม การตีความหมาย รหัสวัฒนธรรมของตัวนกหัสติลิงค์ ผ่านการวิเคราะห์วัตถุ สิ่งของและเหตุการณ์ทางวัฒนธรรม ดังเช่น ตัวนกหัสติลิงค์ที่ประกอบด้วยสัญยะและเครื่องประดับ อุปกรณ์ในการทำพิธี

3. แนวคิดการจัดลำดับช่วงชั้นทางสังคม (Social Stratification) กฎหมายตราสามดวงกับโครงสร้างสังคมไทย (อศิน ทรัพย์พัฒน์, 2535 :43-56) การมองสังคมในลักษณะของชนชั้นปกครอง พระมหากษัตริย์ เจ้านายและขุนนาง กฎหมายตราสามดวงเป็นกฎหมายที่มีไว้เพื่อบังคับบัญชา รักษาความสงบเรียบร้อยและค้ำจุนสถาบันการปกครองที่มีอยู่ในขณะนั้น ในทางทฤษฎีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นเจ้าของแผ่นดินภายในราชอาณาจักรและเป็นเจ้าของราษฎรทุกคนที่ถวายความจงรักภักดีต่อพระองค์ ดังนั้นพระมหากษัตริย์ไทย มิได้เป็นเพียงพระเจ้าแผ่นดินเท่านั้น ทำให้เกิดแนวคิดต่อไปว่า คนทุกคนจะต้องมีบุคคลใดบุคคลหนึ่งเป็นผู้คุ้มครองดูแลตนเสมอจากแนวคิดดังกล่าว จึงมีการจัดลำดับชั้นบุคคลขึ้นอย่างกว้างขวาง

การที่บุคคลในสังคมได้ถูกจัดแบ่งเป็นชั้น ๆ โดยมีระบบของอันดับชี้ให้เห็นว่า คนที่อยู่ในตำแหน่งหรือฐานะนั้น ๆ มีเกียรติหรือได้รับการยกย่องอยู่ในอันดับที่สูงกว่า เท่ากัน หรือต่ำกว่าบุคคลหรือกลุ่มบุคคล ที่อยู่ในฐานะอื่น ๆ ในสังคมเดียวกัน ชั้นของบุคคลแสดงให้เห็นถึงความแตกต่างของบุคคลหรือของกลุ่มบุคคลที่อยู่ในสังคม บุคคลที่มีฐานะทางสังคมคนละชั้นจะมีความเท่าเทียมกันใน

สิทธิหน้าที่ ความรับผิดชอบ อำนาจ อิทธิพล แบบแผนชีวิต ตลอดจนความสะดวกสบาย ความมีหน้ามีตาในสังคมแตกต่างกัน

ผู้วิจัยจะนำทั้งสามแนวคิดดังกล่าวมาปรับใช้เป็นแนวทางในการศึกษาให้เห็นมิติทางวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกันกับเนื้อหาทางศิลปกรรม ศิลปะพื้นบ้าน และศิลปะการแสดง ตลอดจนการเปลี่ยนแปลงพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับนกะหัตถ์ลึงค์ในสังคมวัฒนธรรมอีสาน ซึ่งจากอดีตจนถึงปัจจุบัน “นกะหัตถ์ลึงค์” ถูกนำมาใช้ในงานศพบุคคลสำคัญอยู่เสมอ การเปลี่ยนแปลงต่างมีอยู่เรื่อยทั้งกระบวนการจัดสร้าง พัฒนาการทางรูปแบบศิลปกรรม การแสดงความเป็นตัวตนหรือเจ้าของวัฒนธรรม การพยายามหาความเข้าใจทางด้านประวัติศาสตร์ การต่อรองทางวัฒนธรรมของกลุ่มชุมชน ตลอดจนการถูกนำไปใช้อย่างอื่นนอกเหนือจากการเป็นเพียงแค่ว่า ฅาปนกิจสถานนกะหัตถ์ลึงค์ เช่นปัจจุบันมีการนำเสนอเรื่องราวผ่านการแสดงของวงโปงลางที่มีการนำเนื้อหา ที่เกี่ยวกับตำนานนกะหัตถ์ลึงค์

พัฒนาการในการเปลี่ยนแปลงของตัวนกะหัตถ์ลึงค์ ในยุคของการเริ่มต้น ยุคของการรื้อฟื้น ยุคหลัง การรื้อฟื้น การปรับเปลี่ยนและกระบวนการรื้อฟื้นของพิธีกรรมการฅาปนกิจนกะหัตถ์ลึงค์ในพิธีกรรมการสร้างเมรุนกะหัตถ์ลึงค์ พิธีกรรมที่มีความเคร่งครัดมาก การเปลี่ยนแปลงด้านพิธีกรรมจากอดีตจนถึงปัจจุบันเพื่อการคงอยู่ของพิธีกรรม การแสดงออกซึ่งชั้นสังคมหรือ Social Stratification ระบบชนชั้น แบ่งแยกสมาชิกในสังคมตามความแตกต่างและความสัมพันธ์ทางสังคม ระบบชนชั้นจะแบ่งแยกกลุ่มคนเป็นคนชั้นสูง ชั้นกลาง และชั้นต่ำ ซึ่งมีทั้งระดับสูงด้วยอำนาจ ชาติกำเนิด หรือ ชนชั้นที่เกิดจากสังคม การสะสมบ่มเพาะตามแนวทางของสังคมวัฒนธรรมอีสาน เพื่อควบคุมหรือชี้้นำในการประกอบสร้างความดีอันจะส่งผลให้ได้รับการประกอบพิธีฅาปนกิจศพแบบนกะหัตถ์ลึงค์เมื่อตายได้

พิธีกรรมนี้ย่อมมิใช่เป็นแค่เพียง “งานศพธรรมดา” เท่านั้น แต่เป็นการสร้างรหัสหมายทางสังคมวัฒนธรรมที่มี “นกะหัตถ์ลึงค์” เข้ามาเป็นองค์ประกอบในพิธีด้วย การแสดงประกอบพิธีขณะฅาปนกิจนกะหัตถ์ลึงค์ การเล่าเรื่องราวความเป็นมาของพิธีกรรม ล้วนแล้วแต่แฝงไว้ซึ่งสัญลักษณ์ในพิธีกรรมนกะหัตถ์ลึงค์ บทบาทและสถานภาพของผู้ที่เกี่ยวข้องกับพิธีกรรม ตลอดจนการเปลี่ยนแปลงพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับนกะหัตถ์ลึงค์ในสังคมวัฒนธรรมอีสานทำให้มีความน่าสนใจในการที่หาคำตอบและสร้างความเข้าใจในพิธีกรรมดังกล่าว

ดังที่กล่าวมาข้างต้นนั้นบางครั้งปรากฏการณ์ของนกะหัตถ์ลึงค์ อาจไม่สามารถทำความเข้าใจในระดับเบื้องต้นได้ การเข้าใจถึงปรากฏการณ์ที่เกี่ยวข้องกับนกะหัตถ์ลึงค์ พัฒนาการทางรูปแบบศิลปกรรม ประเพณีพิธีกรรม ความสัมพันธ์ของกลุ่มคนกับตัวนกะหัตถ์ลึงค์ กระบวนการรื้อฟื้นด้านรูปแบบและการทำพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับนกะหัตถ์ลึงค์จึงมีความน่าสนใจในการศึกษา ทำความเข้าใจในมิติต่าง ๆ งานวิจัย นกะหัตถ์ลึงค์ : รหัสหมายชั้นชน ในสังคมวัฒนธรรมอีสานนี้จะถูกอธิบายถึงพัฒนาการรูปแบบศิลปกรรม ประเพณี พิธีกรรม ในบริบทต่าง ๆ ของสังคมวัฒนธรรมอีสานปรากฏการณ์

ดังกล่าว สามารถที่จะอธิบายปรากฏการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นได้และการศึกษาในครั้งนี้จะทำให้เราเข้าใจในแนวคิดที่เกี่ยวข้องกับนกะหัตถ์ศิลป์เป็นการยกระดับ ทางวิชาการด้านศิลปะ ในการวิจัยทางศิลปกรรมศาสตร์ในมิติของศิลปกรรมอย่างเป็นระบบ

ความมุ่งหมายของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาพัฒนาการรูปแบบศิลปกรรม ประเพณี พิธีกรรม “นกะหัตถ์ศิลป์” ในบริบทของสังคมวัฒนธรรมอีสาน
2. เพื่อศึกษาการจัดระดับความสัมพันธ์ชั้นชนทางสังคมผ่านประเพณี “นกะหัตถ์ศิลป์” ในสังคม วัฒนธรรมอีสาน
3. เพื่อศึกษากระบวนการ การรื้อฟื้น “นกะหัตถ์ศิลป์” ในสังคมวัฒนธรรมอีสาน

คำถามการวิจัย

1. นกะหัตถ์ศิลป์ นกะที่สร้างขึ้นในงานศพเจ้านายผู้ใหญ่ และพระเถระผู้ใหญ่ หรืองานศพท่านผู้มีวาสนาบารมีสูงยิ่งการสร้างความทรงจำทางสังคมที่ให้เกิดความแตกต่างทางสังคมวัฒนธรรม พัฒนาการของการประกอบสร้างนกะหัตถ์ศิลป์ในพื้นที่อีสาน กระบวนการสร้างความหมายของนกะหัตถ์ศิลป์ในมิติวัฒนธรรมอีสาน การให้ความหมายกับนกะหัตถ์ศิลป์ ในส่วนของพิธีกรรมการใช้รูปลักษณ์เชิงสัญลักษณ์ มีการบรรจุความหมายและความสำคัญอย่างไร

2. กระบวนการเปลี่ยนแปลงทางสังคมวัฒนธรรม นกะหัตถ์ศิลป์ มีบทบาทต่อสังคมวัฒนธรรมอีสาน

โดยเฉพาะความสัมพันธ์ชั้นชนทางสังคมผ่านประเพณี นกะหัตถ์ศิลป์ ในสังคมวัฒนธรรมอีสาน

พิธีกรรมงานศพด้วยเมรุนกะหัตถ์ศิลป์ ความสัมพันธ์ด้านชนชั้นของชั้นผู้คนในสังคมวัฒนธรรม

กระบวนการเปลี่ยนแปลงทางสังคมวัฒนธรรม นกะหัตถ์ศิลป์ กับเงื่อนไขที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงมีแนวทางการดำเนินการอย่างไร

3. การรื้อฟื้นวัฒนธรรมนกะหัตถ์ศิลป์ พิธีกรรมการเผาศพแบบนกะหัตถ์ศิลป์ของจังหวัดอุบลราชธานี ยังถือปฏิบัติสืบทอดกันมา การปรับเปลี่ยนข้อกำหนดในการประกอบพิธีศพโดย นกะหัตถ์ศิลป์ กระบวนการรื้อฟื้นที่ส่งผลต่อชนชั้นของกลุ่มคนในสังคมวัฒนธรรม รวมทั้งธรรมเนียมประเพณีตามพื้นเมืองโบราณนี้เช่นกันกระบวนการรื้อฟื้นวัฒนธรรม “นกะหัตถ์ศิลป์” อิทธิพลที่เกี่ยวข้องและการคงไว้ซึ่งวัฒนธรรม ในสังคมสังคมวัฒนธรรมอีสานมีบทบาทและความสำคัญอย่างไร ต่อพิธีกรรมการเผาศพแบบนกะหัตถ์ศิลป์

ขอบเขตการวิจัย

ขอบเขตด้านพื้นที่การวิจัย

ผู้วิจัยได้กำหนดขอบเขตด้านพื้นที่ที่ปฏิบัติการสนาม และพื้นที่เพื่อการศึกษาค้นคว้า เอกสารและข้อมูลที่เกี่ยวข้อง ดังนี้

ขอบเขตตัวบทการวิจัยนักษัตรศิลป์ รหัสหมายชั้นชน ในสังคมวัฒนธรรมอีสาน มุ่งศึกษานักษัตรศิลป์รูปแบบงานฉาบฉวยของกลุ่มคนในสังคมวัฒนธรรมอีสาน ศิลปกรรมที่สะท้อนกระบวนการทางสังคมพิธีกรรมฉาบฉวยของกลุ่มคนที่แตกต่างของสังคมและวัฒนธรรม การประกอบสร้างนักษัตรศิลป์ การวิเคราะห์ปรากฏการณ์นักษัตรศิลป์ กระบวนการสร้างความหมาย พัฒนาการรูปแบบทางศิลปกรรม (Art Style) และ ช่วงเวลา (Time Line) ในงานงานฉาบฉวย โดยเมธารูปแบบนักษัตรศิลป์ ที่ถูกสร้างความหมาย จากสังคมวัฒนธรรมอีสาน

1.ขอบเขตด้านพื้นที่การวิจัย การสร้างความหมายของสังคมวัฒนธรรมอีสานที่เกี่ยวกับนักษัตรศิลป์ การสร้างเรื่องราวของนักษัตรศิลป์ การศึกษาวิจัยในครั้งนี้ ผู้วิจัยเน้นปฏิบัติการวิจัยสนาม พื้นที่วิจัยทั้งในเขตจังหวัดอุบลราชธานีและพื้นที่ที่เกี่ยวข้อง โดยการลงพื้นที่ภาคสนามและวิเคราะห์กระบวนการประกอบสร้างนักษัตรศิลป์และพิธีกรรมรูปแบบงานฉาบฉวยของกลุ่มช่างจังหวัดอุบลราชธานี และพื้นที่ที่มีความเชื่อมโยงเพื่อนำข้อมูลมาวิเคราะห์ปรากฏการณ์และการแสดงให้เห็นถึงการเชื่อมโยงกับพื้นที่พิธีกรรมในสังคมวัฒนธรรมอีสาน

2.ขอบเขตด้านระยะเวลาในการศึกษาการลงพื้นที่ การวิจัยเรื่องนี้ใช้เวลาในการเก็บข้อมูล 2 ปี คือ ระหว่างเดือนมกราคม พ.ศ.2560 ถึง เดือน ธันวาคม พ.ศ.2561 ผู้วิจัยจะศึกษาจากพัฒนาการของ นักษัตรศิลป์ ผ่านพิธีกรรมดังกล่าว ในพื้นที่ปฏิบัติการของพิธีกรรมที่เกี่ยวข้อง การศึกษาจำเป็นต้องศึกษาในกระบวนการสร้างความหมาย การนิยามความหมายของแต่ละช่วงเวลา ที่ประกอบสร้างเป็น “นักษัตรศิลป์” ในสังคมวัฒนธรรมอีสาน

3.หน่วยในการวิเคราะห์ (Unit of analysis) วิเคราะห์ นักษัตรศิลป์ รหัสหมายชั้นชน ในสังคมวัฒนธรรมอีสาน กลุ่มคนที่นำเสนอตัวตนในชนชั้นที่ตัวเองเกี่ยวข้องเกี่ยวกับพิธีกรรมนักษัตรศิลป์ กลุ่มนักแสดง นางสีดา นางเทียมนางสีดาตัวแทนของคนที่สามารถปราบหรือฆ่านักษัตรศิลป์และผู้ร่วมพิธีกรรม มีบทบาทในการสร้างความหมายใหม่ ตลอดจนกระบวนการด้านพิธีกรรมนักษัตรศิลป์ รวมถึงการรื้อฟื้นของกลุ่มสังคมวัฒนธรรมอีสาน ปฏิบัติการต่าง ๆ ในงานงานฉาบฉวยโดยนักษัตรศิลป์

นิยามศัพท์เฉพาะ

1.นักษัตรศิลป์ (Husadiling) ในงานวิจัยเรื่องนี้หมายถึง ฉาบฉวยรูปแบบนักษัตรศิลป์ นักที่สร้างขึ้นในงานศพเจ้านายผู้ใหญ่ และพระเถระผู้ใหญ่ หรืองานศพท่านผู้มีวาสนาบารมีสูงยิ่ง มักจัด

งานศพโดยสร้างเมรุ รูปนักษัตรลึงค์รองรับปราสาทศพ นักษัตรลึงค์ในคติความเชื่อของคนอีสานนั้น เป็นนักษัตรใหญ่ มีฤทธิ์ มีกำลังมากและเมื่อถูกนำไปใช้ในพิธีกรรมฅาปนกิจแสดงว่า ผู้ตายมีบุญบารมีมาก จึงอยู่บนหลังนกได้ นักษัตรลึงค์ สามารถนำดวงวิญญาณของผู้ตายไปสู่สวรรค์ได้

2. สัญญาวิทยา (Semiology) ในงานวิจัยเรื่องนี้หมายถึง ศาสตร์แห่งสัญญา หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า สัญศาสตร์ (Semiotics) ซึ่งเป็นหลักวิชาการแขนงหนึ่งที่ศึกษากระบวนการสื่อความหมาย โดยพิจารณาธรรมชาติของหน่วยสื่อความหมายและขั้นตอนการทำงานของมัน เพื่อทำความเข้าใจว่าความหมายถูกสื่อความหมายออกมาได้อย่างไร

3. รหัสหมาย (social stratification) ในงานวิจัยเรื่องนี้หมายถึง สัญลักษณ์ที่เกี่ยวข้องกับนักษัตรลึงค์ ที่ปรากฏอยู่ในความคิดของกลุ่มคนในสังคมวัฒนธรรมอีสาน ซึ่งถือเป็นทุกสิ่งทุกอย่างที่อยู่รอบในงานพิธีที่เกี่ยวกับนักษัตรลึงค์ สัญลักษณ์อาจจะได้แก่ ภาษา รหัส สัญญาณ เครื่องหมาย ฯลฯ หรือหมายถึงสิ่งที่ถูกสร้างขึ้นมาเพื่อให้มีความหมายแทนของจริง ตัวจริง ในตัวบทและในบริบทหนึ่งๆ

4. ชั้นชน (class) ในงานวิจัยเรื่องนี้หมายถึง ชั้นทางสังคม ในสังคมบุคคลได้ถูกจัดแบ่งเป็นชั้น ๆ โดยมีระบบของอันดับชี้ให้เห็นว่า คนที่อยู่ในตำแหน่งหรือฐานะนั้นๆ มีเกียรติหรือได้รับการยกย่องอยู่ในอันดับที่สูงกว่า เท่ากัน หรือต่ำกว่าบุคคลหรือกลุ่มบุคคลที่อยู่ในฐานะอื่น ๆ ในสังคมเดียวกัน ชั้นของบุคคลแสดงให้เห็นถึงความแตกต่างของบุคคลหรือของกลุ่มบุคคลที่อยู่ในสังคม บุคคลที่มีฐานะทางสังคมคนละชั้นจะมีความเท่าเทียมกันในสิทธิหน้าที่ ความรับผิดชอบ อำนาจ อิทธิพล แบบแผนชีวิต ตลอดจนความสะดวกสบาย ความมีหน้ามีตาในสังคมแตกต่างกัน

5. ประเพณีประดิษฐ์ (invented tradition) ในงานวิจัยเรื่องนี้หมายถึง วิถีปฏิบัติที่เกี่ยวข้องกับนักษัตรลึงค์ ซึ่งปกติแล้วจะถูกกำหนดขึ้นจากกฎเกณฑ์ที่ยอมรับกัน มีลักษณะเชิงพิธีกรรมหรือสัญลักษณ์ ที่ต้องมีการส่งทอดตามแบบแผน โดยการกระทำซ้ำแบบเดิมซึ่งแสดงถึงความต่อเนื่องกับอดีต โดยอดีตเชิงประวัติศาสตร์ที่ “ประเพณีใหม่” จะจัดวางตัวเองลงไป

6. ัญญาสี่ ในงานวิจัยเรื่องนี้หมายถึง คือ รูปแบบการปกครองภายในเมืองอุบลราชธานี มีการแบ่งอำนาจการบริหารออกเป็นส่วนต่างๆ ได้แก่ เจ้าเมืองอุบลราชธานี (อุปราช) ราชวงศ์ และราชบุตร ทำให้เกิดการยึดถือรูปแบบการปกครองแบบอาญาหรือัญญาสี่ อย่างมั่นคงและมีความศรัทธาในชนชั้นปกครอง รวมทั้งมีการสืบทอดประเพณีการขึ้นปกครองบ้านเมืองตามแบบแผนดั้งเดิมมาโดยตลอด ตลอดจนการดำรงชีวิตของชาวบ้านที่ยึดมั่นในจารีตธรรมเนียมปฏิบัติ

ระเบียบวิธีการวิจัย

การวิจัยเรื่องนี้ผู้วิจัยใช้วิธีวิจัยเชิงคุณภาพ เน้นการทำงานกระบวนการสนามในเขตพื้นที่ ที่มีความเกี่ยวข้องกับนักษัตรลึงค์ และใช้กระบวนการจัดการเกี่ยวกับนักษัตรลึงค์ในพื้นที่จังหวัด

อุบลราชธานี เป็นพื้นที่หลักในการทาบมองปรากฏการณ์ โดยมีประชากรการวิจัย และวิธีการเก็บข้อมูลการวิจัย ดังนี้

1. ประชากรการวิจัย

กลุ่มผู้มีส่วนร่วมในพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับนกหัสดีลิงค์

กลุ่มช่างที่ทำการสร้างนกหัสดีลิงค์

กลุ่มนักแสดง ซึ่งประกอบด้วยกลุ่มนักดนตรีให้จังหวะประกอบการแสดง กลุ่มนางรำที่จะรำท่วงท่าล่อนกหัสดีลิงค์ กลุ่มอำมาตย์เสนา ผู้ฆ่าและนางสีดา (ร่างทรง) นางเทียมนางสีดา คือตัวแทนของคนที่สามารถปราบหรือฆ่านกหัสดีลิงค์

การประกอบสร้างเมรุนกหัสดีลิงค์คงมิได้มีการเชื่อมโยงเฉพาะสนามเพียงเท่านั้น ยังจะประกอบไปด้วยการเห็นชอบในการสร้างนกหัสดีลิงค์ ชุมชนท้องถิ่นในพื้นที่โดยจะได้รับการอนุญาตจากคณะสงฆ์ในจังหวัด มีการขออนุญาตและต้องได้รับการยินยอม และอีกประการที่จะได้สร้างนกหรือไม้ก็ขึ้นอยู่กับชุมชน มีความพร้อมหรือไม่ เนื่องจากในการสร้างนกนั้น จะต้องใช้งบประมาณในการจัดสร้างมากพอสมควร จะต้องมีการระดมทุนเพื่อมาจัดสร้าง ซึ่งถือว่าเป็นการจัดงานที่ยิ่งใหญ่

2. วิธีการเก็บข้อมูลการวิจัย

- 2.1 การสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วม
- 2.2 การสัมภาษณ์ Key informant
- 2.3 การสัมภาษณ์อย่างไม่เป็นทางการและเป็นทางการ
- 2.4 การศึกษาจากเอกสารและสื่อโซเชียลมีเดีย
- 2.5 อื่น ๆ

3. ระยะเวลาที่จะใช้ในการวิจัย

มกราคม พ.ศ.2560 – ธันวาคม 2561

4. เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

- 4.1) แบบแนวทางการสัมภาษณ์
- 4.2) แบบบันทึกการทำงานสนาม
- 4.3) เครื่องมือบันทึกข้อมูลโซเชียลมีเดีย ได้แก่ เครื่องบันทึกวีดิทัศน์ กล้องบันทึกภาพนิ่ง และเครื่องบันทึกเสียง
- 4.4) อื่น ๆ การวิจัยเรื่องนี้ใช้วิธีวิจัยเชิงคุณภาพ เน้นการทำงานสนาม มีการกำหนดประชากร และวิธีการเก็บข้อมูลการวิจัย ดังนี้

เครื่องมือที่ใช้ในงานวิจัยเรื่องนี้ คือ แบบสัมภาษณ์ แบบบันทึกการทำงานสนาม และเครื่องมือบันทึกข้อมูลสื่อโซเชียลมีเดีย ดังนี้

1. ข้อคำถาม

ข้อคำถามเป็นเครื่องมือหลักในการเก็บรวบรวมข้อมูล ทั้งข้อคำถามเพื่อใช้ในการสัมภาษณ์บุคคลผู้ให้ข้อมูลหลักที่สำคัญ และข้อคำถามที่ใช้ในการสัมภาษณ์บุคคลทั่วไปที่ให้ข้อมูลรอง แต่เป็นข้อมูลที่ช่วยให้งานวิจัยครั้งนี้มีคำตอบที่สมบูรณ์ขึ้น อย่างไรก็ตามข้อคำถามจะมีลักษณะของการกำหนดประเด็นการสัมภาษณ์ตามวัตถุประสงค์การวิจัย และยืดหยุ่นได้ตามบริบทและปฏิสัมพันธ์ระหว่างผู้สัมภาษณ์กับผู้ถูกสัมภาษณ์ ซึ่งอาจเกิดประเด็นใหม่ ๆ หรือการเลือกพิจารณาสัมภาษณ์ระดับลึกในบางประเด็น สำหรับผู้ให้สัมภาษณ์บางกลุ่ม บางคน และบางสถานการณ์ที่ผู้วิจัยเห็นว่าเหมาะสม

2. แบบบันทึกการทำงานสนาม

แบบบันทึกการทำงานสนาม ในพื้นที่ต่างๆ กิจกรรม ช่วงเวลาการทำพิธีกรรม หรือไม่มีพิธีกรรม เป็นแบบบันทึกเพื่อการทำงานสนามส่วนตัวที่มีโครงสร้างหลักตามวัตถุประสงค์การวิจัยและตามกรอบแนวการวิจัย

3. เครื่องมือบันทึกข้อมูลสื่อสาร

เครื่องมือสื่อทัศนสาร ด้วยการจดบันทึกด้วยอุปกรณ์เทคโนโลยี คือกล้องถ่ายภาพนิ่ง ภาพเคลื่อนไหว และเครื่องบันทึกเสียง ซึ่งผู้วิจัยจึงต้องเก็บข้อมูลทั้งในส่วนที่เป็นภาพนิ่ง เสียง และภาพเคลื่อนไหวประกอบเสียง พร้อมไปกับการบันทึก “การปฏิสัมพันธ์พิธีกรรม พื้นที่ มิติ เวลา ผู้คน” เพื่อที่จะได้นำข้อมูลดังกล่าวมาประกอบการศึกษาวิเคราะห์ตามประเด็นที่ได้กำหนดไว้

การนำเสนอผลการวิจัย

การศึกษาครั้งนี้ผู้วิจัยจะนำเสนอข้อมูลงานวิจัยโดยใช้การวิจัยเชิงคุณภาพและนำเสนอผลการวิจัยแบบพรรณนาวิเคราะห์ การนำเสนอภาพประกอบพร้อมกับแผนผังโดยยึดตามหลักกรอบแนวทางการวิจัยอย่างเป็นระบบ พร้อมทั้งเปรียบเทียบกับข้อมูลที่เกี่ยวข้องและการศึกษาที่ผู้วิจัยได้พบทวนเฉพาะประเด็นแนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับประเด็นการวิจัยแล้วนำเสนอผลการการวิจัย โดยแบ่งออกเป็น 5 บท ซึ่งมีเนื้อหาโดยย่อดังนี้

บทที่ 1 บทนำประกอบด้วย เช่น ภูมิหลังของการวิจัย ความมุ่งหมายของการวิจัย คำถามการวิจัยขอบเขตการวิจัย นิยามศัพท์เฉพาะ การทบทวนวรรณกรรมแนวคิด ระเบียบวิธีวิจัย การนำเสนอผลการวิจัย ผลที่คาดว่าจะได้รับจากงานวิจัยครั้งนี้ เป็นต้น

บทที่ 2 พัฒนาการรูปแบบศิลปกรรม ประเพณี พิธีกรรม “นักษัตรลึงค์”

บทที่ 3 ความสัมพันธ์ชั้นชนทางสังคม ผ่านประเพณี “นักษัตรลึงค์” ในสังคมวัฒนธรรมอีสาน

บทที่ 4 กระบวนการ การรื้อฟื้น “นักษัตรลึงค์” ในสังคมวัฒนธรรมอีสาน

บทที่ 5 สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

การทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การทบทวนวรรณกรรมในเค้าโครงวิทยานิพนธ์เรื่องนี้ ผู้วิจัยจะคัดเลือกเฉพาะวรรณกรรมที่สำคัญเกี่ยวข้องกับบริบทของงานวิจัยเรื่อง นกหัสดีลิงค์ : รหัสหมายชั้นชน ในสังคมวัฒนธรรมอีสาน มานำเสนอเท่านั้น ส่วนวรรณกรรมทั่วไปผู้วิจัยจะนำมาวิเคราะห์และนำเสนอไว้ในวิทยานิพนธ์ การทบทวนวรรณกรรมทเอกสารและงานวิจัยที่สำคัญ ดังนี้

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับแนวคิด

การศึกษาเกี่ยวกับสัญวิทยา (Semiology) โรลิ่ง บาร์ตส์ (Roland Barthes 1915-1980) นักวรรณคดีวิจารณ์และนักสัญวิทยาชาวฝรั่งเศสเป็นผู้ติดตามอย่างใกล้ชิดกับโซซูร์ ในคู่ของความสัมพันธ์ที่เรียกว่า รูปสัญลักษณ์และความหมายสัญลักษณ์ ที่ได้ก้าวข้ามขอบเขตทางภาษาไปสู่การศึกษารหัสทางวัฒนธรรม ที่มีโครงสร้างเหมือนภาษา บาร์ธ ได้ทำการศึกษาสัญลักษณ์ เช่นเดียวกับรหัสทางวัฒนธรรม หรือหน่วยของการสื่อความหมายที่มีความแตกต่างหลากหลาย ผ่านการวิเคราะห์วัตถุ สิ่งของ และเหตุการณ์ทางวัฒนธรรม เช่น เสื้อผ้า อาหาร สบู่ ผงซักฟอก ไวน์ ของเล่น หอไอเฟล เหตุการณ์น้ำท่วมในฝรั่งเศส นิติศาสตร์ โบชัวร์ท่องเที่ยว และอื่นๆ ซึ่งทุกสิ่งในสังคมในชีวิตประจำวันของมนุษย์ล้วนเป็นสัญลักษณ์ทั้งสิ้น ภายใต้กฎเกณฑ์และรหัสในระบอบวัฒนธรรม ที่นำไปสู่การเกิดขึ้นของมายาคติ (Myth) ที่คนในสังคมยอมรับอย่างไม่ตั้งคำถาม

โรลิ่ง บาร์ตส์ ให้ความสำคัญกับเรื่องของรหัส (Code) ที่กำหนดความคิดประสบการณ์ของมนุษย์ โดยการสร้างรหัสผ่านภาษา ซึ่งรหัสกลายเป็นสิ่งที่ถูกคิดค้นและเป็นเสมือนพันธะสัญญา ร่วมกันในสังคม ภาษาจึงบรรจุด้วยรหัสที่มากมาย รหัสจึงไม่ใช่สิ่งที่สมบูรณ์หรือมีความหมายในตัวของมันเอง แต่ความหมายของมันเกิดจากความสัมพันธ์ที่ประกอบสร้างภายใต้กฎเกณฑ์ชุดหนึ่งในลักษณะทางภาษา ดังที่โรลิ่ง บาร์ตส์ กล่าวว่ารูปสัญลักษณ์และความหมายสัญลักษณ์ถูกประกอบสร้างโดยสัญลักษณ์ ดังเช่น ช่อกุหลาบ ที่เป็นเหมือนรูปสัญลักษณ์ กับความรู้สึกหลงใหลรักใคร่ ที่เป็นความหมายสัญลักษณ์ ที่ถูกผลิตโดยสัญลักษณ์ของความเป็นช่อกุหลาบ รูปสัญลักษณ์จึงเป็นสิ่งที่ว่างเปล่า และมันเป็นสิ่งที่จะต้องถูกเติมเต็ม โดยความคิดว่าอะไรที่ควรเติม

กระบวนการสร้างความหมาย ที่ไม่สิ้นสุดนี้เองที่โรลิ่ง บาร์ตส์ ได้เคลื่อนย้ายไปสู่การพิจารณาเรื่องมายาคติ ที่บ่งชี้หรือแสดงให้เห็นในสังคม ในความสลับซับซ้อนและการสร้างความจริง ความน่าเชื่อถือ และสิทธิในการดำรงอยู่ของมัน มายาคติ จึงเป็นผลผลิตลำดับที่สองที่เกิดขึ้นจากสัญลักษณ์ก่อนหน้ามัน ในระดับที่ 1 ที่ความหมายสัญลักษณ์ในระดับที่ 1 มันกลายเป็นรูปสัญลักษณ์ใน

ระดับที่ 2 ที่สามารถต่อเติมความหมายได้อย่างไม่มีที่สิ้นสุด ที่เขาเรียกว่า รูปสัญลักษณ์ที่ว่างเปล่า (Empty Signifier)

สิ่งที่โรล็อง บาร์ตส์ ได้รับอิทธิพลมาจากโซซูร์ ก็คงเป็นความคิดในเรื่องของระบบกฎเกณฑ์ (Langue) ซึ่งเป็นสิ่งที้นำไปถึงการพูด แต่มันก็เป็นสิ่งที่เกี่ยวข้องกับถ้อยคำเพียงเล็กน้อยเท่านั้น เพราะมันเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นพร้อมกันกับสถาบันทางสังคม (Social Institution) และระบบของคุณค่า (System of Value) เป็นส่วนที่ปัจเจกบุคคล ไม่สามารถจะเปลี่ยนแปลงมันได้ด้วยตัวเอง เพราะมีพันธะข้อตกลงของกลุ่ม ที่มีความสำคัญจำเป็นและเป็นที่ยอมรับของทุกคนในความสมบูรณ์ของมัน เช่นเดียวกับเกมส์ที่มีกฎเกณฑ์มันตัวเอง และสามารถเป็นสิ่งที่ถูกจับยึดหรือใช้ภายใต้ระบบกฎเกณฑ์และคุณค่า

สิ่งที่เราเห็นได้จากความคิดของ โรล็อง บาร์ตส์ ที่สะท้อนผ่านการศึกษาระบบทางวัฒนธรรม เหล่านี้ก็คือ เรื่องของระบบคุณค่า ค่านิยม ทศนคติ การพิชการณากำหนด ที่พึ่งพาอยู่บนตำแหน่งแห่งที่ทางสังคม เศรษฐกิจ ที่เป็นการให้คุณค่ากับมนุษย์ ซึ่งเป็นผู้บริโภคหรือใช้สัญลักษณ์ ดังเช่น ที่เขาเริ่มต้นตั้งคำถามกับการตายของผู้ประพันธ์ และการเกิดขึ้นของผู้อ่าน ที่เริ่มต้นเรียนรู้กับการสร้างโลกใหม่ในหนทางที่แตกต่างภายใต้หนทางของกระบวนการสร้างความหมายที่เกิดขึ้นระหว่างผู้อ่านและตัวบท ในบริบทที่แตกต่างหลากหลายที่เกิดจากสภาวะของการไม่มีบริบทที่ชัดเจน บริบททางความหมายสามารถเกิดขึ้นได้ตลอดเวลาและผลิตบริบทใหม่ๆได้เสมอ จนไม่สามารถที่จะควบคุมผูกขาด ความสมบูรณ์ทางความหมายได้ โดยเฉพาะภาษาเขียนที่มีความเป็นตัวเอง มีบริบทของตัวเอง ภาษาพูดก็เช่นเดียวกันกับภาษาเขียนที่มันสามารถถูกสร้างและอ้างถึงตลอดเวลา เพื่อสร้างบริบทใหม่ให้เกิดขึ้น นี่เองที่เป็นสิ่งที่นักทฤษฎีหลังโครงสร้างนิยมให้ความสำคัญกับสิ่งที่เรียกว่า รูปสัญลักษณ์มากกว่าความหมาย สัญลักษณ์ ที่เป็นเรื่องของโครงสร้าง กฎเกณฑ์ รหัส ที่พวกโครงสร้างนิยมให้ความสำคัญ

โรล็อง บาร์ตส์ ได้หันเหจากการวิเคราะห์รหัสทางวัฒนธรรม เข้าสู่การศึกษาเกี่ยวกับตัวบทความ(Text) ในความคิดที่ว่า มนุษย์ใส่รหัส (Encode) สำหรับตัวพวกเขาเอง ดังนั้นบทความหรือตัวText จึงเป็นเหมือนสถานที่ ตำแหน่งสำหรับการอ่าน ที่เราสามารถถอดรหัสดได้เช่นเดียวกับวัฒนธรรมอื่นๆ ซึ่งเป็นรากฐานแนวคิดที่พัฒนามาจากพวกโครงสร้างนิยม ที่ต้องการสลายลดทอนความเป็นองค์ประธานของมนุษย์ภายใต้ระบบกฎเกณฑ์ ทุกสิ่งทุกอย่างเป็นสัญลักษณ์ภายใต้โครงสร้างกฎเกณฑ์ทางภาษาที่หยุดนิ่งตายตัว กำลังถูกทำลายด้วยแนวคิดแบบหลังโครงสร้าง ที่ต้องการหักล้างความเป็นศูนย์กลางทางภาษาหรือการยึดเอาวจนะเป็นศูนย์กลาง (Logocentricism) เช่นเดียวกับที่แดริดา (Jacques Derrida) เรียกมันว่า ศูนย์การทางวจนะแบบตะวันตก ในความมีเหตุผลและการรักษาความหมายที่พวกเราจำเป็นต้องถอดรื้อ และเขาต้องการชี้ให้เห็นว่าไม่มีสิ่งใดที่อยู่นอกตัวบท ซึ่งมีตำแหน่งวางที่อยู่บนการเขียนอันแตกต่างหลากหลาย เช่นเดียวกับบาร์ธ ได้กล่าวว่า “บทความ

(Text) สามารถถูกทำให้เป็นวิธีการ ประสบการณ์ ในปฏิกริยาโต้ตอบต่อสัญญาณ การทำงานที่ใกล้ชิดเกี่ยวกับความหมายสัญญาณ นี่คือความหมายว่าตัวบท สามารถเป็นสิ่งที่อ่านในชุดของระบบสัญญาณ ที่ซึ่งมีส่วนร่วมอยู่ในมัน ในขณะที่การทำงานเน้นย้ำไปบนอะไรที่เป็นความหมายโดยตัวของมันเอง ความเป็นพหุลักษณะของบทความที่อนุญาตยินยอมความเติมเต็ม และเครือข่ายที่สลับซับซ้อนเกี่ยวกับการประสานเกี่ยวข้องกัน...”

โรลิ่ง บาร์ตส์ ได้ให้รายละเอียดในการจำแนกการเขียนออกเป็น 2 ประเภทคือ Readerly Text หรือ Leisible ซึ่งเราสามารถที่จะอ่านและเข้าใจกับมันได้ง่าย และ Writery Text หรือ Scriptible ที่เป็นเครื่องหมายสัญลักษณ์ของความแตกต่างระหว่างตัวบท ซึ่งเป็นการอ่านที่เราสามารถจะสร้างหรือเขียนตัวบทขึ้นมาใหม่ได้ เป็นตัวบทที่เปิดกว้างสำหรับการตีความและการสร้างความหมายที่ไม่รู้จัก ภายใต้ความละเอียดลออ ความสลับซับซ้อนของรหัส หรือระบบสัญญาณที่เราต้องใช้การถอดรหัสอย่างระมัดระวัง (อ้างจาก Hugh J. Silverman: 1998) นี่คือการเคลื่อนที่เข้าไปสู่การเป็นศูนย์กลางของการประพันธ์ ที่ความหมายได้ถูกกักคุมขัง ปิดบัง ซ่อนไว้ หรือละเอาไว้ เพื่อสร้างความคลุมเครือ และความครุ่นคิดให้กับเราอย่างไม่สิ้นสุด แม้ว่าเราจะคิดว่า เราสามารถอ่านมันได้ อย่างสนุกสนานเพลิดเพลินหรือเข้าใจกับมันได้ก็ตาม ดังที่บาร์ตส์ได้ให้ 5 รหัส ที่แตกต่างกัน ในสิ่งที่เขาเรียกว่า พหุตัวบท (The Plural Text) หรือเป็นตัวบทที่สามารถเขียนมันได้ (Writery Text) ที่ประกอบด้วย รหัสทางสัญศาสตร์ (The Semiotic Code) ที่เป็นการประดิษฐ์อย่างประณีตบรรจง และซับซ้อนของรูปสัญญาณ 2) ศาสตร์แห่งการตีความหมาย (Hermenutic Code) ที่เป็นเหมือนการเปิดเผย 3) รหัสเชิงสัญลักษณ์ (The Symbolic Code) ที่เป็นองค์ประกอบหนึ่งที่แทนสิ่งหนึ่งอื่นๆ 4) รหัสของการกระทำ (The Actantial Code) 5) รหัสของการอ้างอิงหรือรหัสวัฒนธรรม (The Reference/Cultural Code) เป็นตัวบ่งชี้ทางวัฒนธรรม การดำรงชีวิตที่แสดงในตัวบท รหัสเหล่านี้มีความเป็นไปได้ในการอ่านตัวบท ที่มีความแตกต่างหลากหลาย และมีความเป็นไปได้ของความหมายที่มากมายไม่ใช่ผูกขาดอยู่เพียงความหมายเดียว เพราะมันมีการแทนที่สวมรอย สวมทับอยู่ตลอดเวลา นี่เป็นสิ่งสำคัญที่นำไปสู่การให้ความสนใจในเรื่องของรูปสัญญาณที่ล่องลอย และปลดปล่อยตัวเองให้เป็นอิสระจากพันธนาการทางความหมายสัญญาณเดิม

ความคิดดั้งเดิมเกี่ยวกับตัวบท มองตัวบทเป็นการปรากฏเปิดเผยตน ในระดับของการเขียนงานเขียน ที่เป็นการจัดเรียงหรือประกอบกันของชุดคำหรือภาษา ที่สร้างตัวงานเขียนเพื่อทำให้เกิดความหมายมั่นคงและเป็นเอกภาพ มีลักษณะเฉพาะและเอกลักษณ์ของตัวเอง ซึ่งตัวบท ไม่แตกต่างจากวัตถุที่มองได้ด้วยผัสสะ ประสาทสัมผัส ตัวบทมีรูปร่างตัวตนได้ ด้วยตัวงาน หรืองานเขียนซึ่งมีอยู่ก่อนตัวบท ตัวบทจึงเป็นสิ่งที่ถูกเขียน ด้วยอักษรตัวหนังสือ ที่บดบังความจริงของตัวบทที่ทำให้เราไม่สนใจว่า ตัวบทก็คือภาษาพูดแบบหนึ่ง และตัวบทเป็นที่ตั้งมั่นของงานเขียน และเป็นพื้นที่ของความมีเสถียรภาพ ความมั่นคงถาวรในตัวหนังสือ ที่เป็นเสมือนสิ่งที่บรรจุความหมายที่ผู้เขียน หรือสร้างตัว

บทต้องการ นี่คือความคิดแบบเก่า ซึ่งมองการประกอบกันของรูปสัญลักษณ์ที่เป็นเสมือน คำศัพท์ คำตัวอักษร ย่อหน้า และมีความหมายสัญลักษณ์ที่เกาะเกี่ยว ประกอบกันเป็นสัญลักษณ์ที่หลากหลายภายในตัวบท ตัวบทเป็นสิ่งที่ทำให้งานเขียนน่าเชื่อถือ เหมือนแหล่งกำเนิดของความหมายที่หยุดนิ่ง ที่สร้างความจริงให้กับงานเขียน อำนาจ อัตลักษณ์ ตัวตน และสร้างความรุนแรง โดยการกดทับ ปิดกั้น ปิดบัง กีดกัน ทางความหมาย

พวกนักทฤษฎีหลังโครงสร้างนิยมจึงหันมาให้ความสำคัญกับการตั้งคำถามและวิพากษ์วิจารณ์ภาษา วรรณคดี และงานเขียนอย่างแหลมคม โดยการชี้ให้เห็นวิกฤตการณ์ของสัญลักษณ์ที่เกิดจากตัวภาษาศาสตร์ ที่เป็นเหมือนเสาหลักอันศักดิ์สิทธิ์ ที่น่าเชื่อถือและยอมรับอย่างไม่ตั้งคำถามให้กับสัญลักษณ์อย่างมากมาในปัจจุบัน ในทางสัญวิทยาและสัญศาสตร์ ตัวบทจะอยู่ในวิธีการพูดซึ่งรวมเรื่องของภาษาเข้าไปด้วยในระดับของตัวบทที่ความหมายในเชิงภาษาและโครงสร้างของการเล่าเรื่อง การจัดลำดับ การจัดวางเรื่องที่จะเล่า ความหมายใหม่ของตัวบท จะใกล้เคียงกับความคิดเรื่องโวหารหรือกลวิธีการเขียน/การพูด มากกว่าการศึกษาภายในตัวงานเขียนในความคิดเกี่ยวกับตัวบทดั้งเดิม การศึกษาตัวบทในทางสัญวิทยา จึงเป็นการศึกษาการทำงานภายในตัวงาน ไม่ได้อ้างอิงถึงเนื้อหาสาระและปัจจัยต่างๆ ทางสังคม ประวัติศาสตร์ จิตวิทยา ที่มีส่วนกระทบต่อตัวบท อย่างการศึกษาตัวบทแบบเก่า ดังนั้นทฤษฎีตัวบทแบบใหม่จึงเป็นการเคลื่อนย้าย ระหว่างภาษาศาสตร์ไปสู่การสื่อความหมายในตัวงานเขียน และให้ความสำคัญกับการมองภาษาอย่างเข้าใจว่า ภาษาไม่ใช่เครื่องมือที่ไร้เดียงสา บริสุทธิ์ ตัวบทคือชิ้นส่วนทางภาษา การสื่อสาร ติดต่อกับตัวบทที่กระทำผ่านภาษานั้นคือภาษาเป็นภาคปฏิบัติการของตัวบทด้วย (ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร, 2545 : 208)

สิ่งสำคัญในความคิดของโรลิ่ง บาร์ตส์ ที่น่าสนใจแนวความคิดของการเปลี่ยนผ่านทางตรรกะทางความคิดของพวกหลังโครงสร้างนิยม จากการให้ความสำคัญกับความหมายสัญลักษณ์ไปสู่การให้ความสำคัญกับรูปสัญลักษณ์ ในการสลายความหมายและการทำให้เปล่ากลวงทางความหมาย รูปสัญลักษณ์ไม่ได้ผูกติดยึดโยงอยู่กับความหมายสัญลักษณ์ หรือรูปสัญลักษณ์ที่ล่องลอย /ตัวหมายที่ล่องลอย โรลิ่ง บาร์ตส์ ได้สร้างความโดดเด่นของทฤษฎีว่าด้วยตัวบท ในลักษณะ 2 ด้านของตัวบทที่เกี่ยวกับเรื่องของภาษาที่แสดงให้เห็นในการทำงานภายในตัวบท และเรื่องของศูนย์กลางหรือความหมายที่เป็นหนึ่งเดียวในตัวบท ที่บาร์ตส์ต้องการจะหักล้างหรือทำลาย ดังนั้นอาจกล่าวได้ว่าตัวบทของบาร์ตส์ จึงเป็นตัวบท ที่รูปสัญลักษณ์มีความพลิวไหว ล่องลอย ซึ่งแนวความคิดว่าด้วยรูปสัญลักษณ์ที่ล่องลอย (Floating Signifier) เป็นสิ่งที่ถูกเสนอเริ่มแรกโดยเลวี สเตรธาท์ ในการแนะนำการทำงานของมารีแซล มอส์ส ในหนังสือ Introduction to the work to Marcel Mauss โดยเขาได้กล่าวถึงมันว่า “รูปสัญลักษณ์ที่ล่องลอย ซึ่งเป็นสิ่งที่ไร้ความสามารถหรือคุณสมบัติของขอบเขตทางความคิดทั้งหมด (แต่มันเป็นเครื่องรับรองของศิลปะทั้งหมด กวีนิพนธ์ทั้งหมด ทุกๆนิทานปรัมปรา และการประดิษฐ์คิดค้นทางสุนทรียศาสตร์ แม้ว่าความรู้ทางวิทยาศาสตร์ เป็นสิ่งที่มีความสามารถในความเด็ดเดี่ยว

อย่างแข็งทื่อ ที่อย่างน้อยที่สุดของการควบคุมมันเพียงบางส่วน...พร้อมกับผลลัพธ์ที่แตกต่างและวิธีการทั้งหมด

การศึกษาหนังสือ “วาทกรรมการพัฒนา” (ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร. 2542) สรุปได้ว่า วาทกรรมการพัฒนา มิได้พูดถึงสิ่งที่เรียกว่า “การพัฒนา” โดยตรงแต่เป็นการพูดถึงการพัฒนาในระดับและต่างมุมมองความสลับซับซ้อนของการพัฒนาโดยใช้แนวคิดหลักในการวิเคราะห์วาทกรรม (Discourse analysis) ของมิเชล ฟูโกต์ (Michel Foucault) เป็นหลักเพื่อทำความเข้าใจให้เห็นวาทกรรมของสิ่งที่เรียกว่าการพัฒนา เป็นการศึกษาการเชื่อมโยงระหว่างการใช้ภาษากับบริบททางสังคมวัฒนธรรม เมื่อนำมาใช้ในการศึกษางานวิจัยจึงสามารถใช้ศึกษาได้หลายประเด็นเช่นอำนาจการครอบงำอุดมการณ์ ความไม่เท่าเทียมชั้นชนทางสังคม เพศสภาพและเชื้อชาติ เป็นต้น เมื่อนำมาใช้ในงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับทฤษฎีสติลิ่ง การวิจารณ์ตัวบทย่างละเอียดและนำไปสู่การอธิบายความและตีความโดยศึกษาว่าสิ่งเหล่านี้ ถูกสร้างและสะท้อนในตัวบทย่างไร ระบบและกระบวนการ

การสร้างผลิตเอกลักษณ์และความหมายวาทกรรม ยังทำหน้าที่ถึง สิ่งที่สร้างให้ดำรงและอยู่ให้เป็นที่ยอมรับในสังคมหรือที่เรียกว่าวาทกรรมกระแสหลักที่ มิเชล ฟูโกต์ (Michel Foucault) เรียกว่า Epistemme โดยมองว่าวาทกรรม กระแสหลักมีอำนาจเด็ดขาดสมบูรณ์และขณะเดียวกัน ก็ปิดกั้นบดบังไม่ให้บางอย่างเกิดขึ้น วาทกรรม เป็นระบบที่ทำให้การพูดเขียนในสังคม เป็นไปได้เพราะวาทกรรมเป็นตัวกำหนด กฎเกณฑ์เงื่อนไขและกลไก กระบวนการผลิตความรู้ผ่านภาษา แต่เนื่องจากปฏิบัติการต่างๆในสังคมนั้นก่อให้เกิดความหมายและความหมายดังกล่าวย้อนกลับมาเมื่ออิทธิพลต่อปฏิบัติการอย่างที่เรากระทำดั่งนั้น ปฏิบัติการต่าง ๆ จึงถือว่าเป็นปฏิบัติการเชิงวัฒนธรรมด้วย ไชยรัตน์เจริญ สินโอฬาร ได้กล่าวถึงการวิเคราะห์วาทกรรมได้อย่างน่าสนใจว่าการวิเคราะห์วาทกรรม (Discourse analysis) คือการพยายามศึกษาและสืบค้นถึงกระบวนการขั้นตอนลำดับเหตุการณ์และรายละเอียดปลีกย่อยต่างๆในการสร้างเอกลักษณ์และการต่อสู้เพื่อช่วงชิงการนำ (Hermony) และความสัมพันธ์ที่มีความสลับซับซ้อนในสังคมที่เป็นตัวกำหนด เช่น สถาบันต่างๆในสังคมรวมถึงระบบเศรษฐกิจกระบวนการทางสังคมแบบแผนพฤติกรรมจารีตประเพณีอย่างที่มี มิเชล ฟูโกต์ (Michel Foucault) ได้ให้ความสำคัญกับวาทกรรมที่เป็นเฉพาะด้าน การมองการพัฒนาในฐานะที่เป็นวัฏกรรมอำนาจ ความรุนแรง ทำให้เห็นมุมมองที่ฉีกแนวซึ่งชี้และแสดงให้เห็นถึงกระบวนการสร้างหรือการสถาปนาความเป็นเจ้า อำนาจและการครอบงำที่มาในรูปแบบความรู้และความจริงเช่นนั้น เห็นได้ว่ารัฐเป็นผู้มีบทบาทนำในการพัฒนาไม่ใช่ประชาชนและได้ดึงเอาการพัฒนาไปโยงใยกับอุดมการณ์ของรัฐ การพัฒนาจึงถูกทำให้เชื่อมโยงกับการสร้างชาติ เมื่อตรวจสอบวิเคราะห์กระบวนการรายละเอียดเงื่อนไขและความเป็นมาของวัฏกรรมการพัฒนากระแสหลัก ดร.ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร แยกประเด็นสำคัญออกมาเป็น 3 ประเด็นด้วยกันคือ

1. เทคนิคกระบวนการในการจัดระเบียบเช่นการพัฒนากลายเป็นความรู้และความจริงผ่านกันละยุคในการจัดระเบียบให้กลายเป็นแขนงวิชาการเรียนการสอน

2. กระบวนการสร้างความเป็นเจ้าของวาทกรรมการพัฒนาที่กีดกันประเทศด้อยพัฒนาออกจากกระบวนการสร้างความรู้และความจริงคือการไม่ยอมรับความรู้ความเห็นจากประเทศด้อยพัฒนา

3. กระบวนการสร้างความเป็นเจ้าของวาทกรรมพัฒนาเกิดจากเงื่อนไขทางประวัติศาสตร์ที่มหาอำนาจตะวันตกยังสนใจต่อประเทศที่เคยเป็นอาณานิคมหรือประเทศที่ยังได้พัฒนาโดยการดำเนินการพัฒนาเพื่อเป็นความชอบธรรมในการเข้ามาจัดการและจัดระเบียบประเทศในโลกที่สาม

อิทธิพลของแนวทางหลังโครงสร้างนิยม ซึ่งส่งทอดมายังแนวทางการเมืองวัฒนธรรมสามารถสืบย้อนไปยังแนวทางของ Hall, 1996 (สจ๊วตฮอลล์) ซึ่งได้ประยุกต์ใช้แนวคิดที่ว่าด้วย “วาทกรรม” (discourse) ของ Michel Foucault (มิเชล ฟูโก) มาอธิบายว่า การเมืองวัฒนธรรมหมายถึง ความพยายามในการสร้างวาทกรรมเพื่อต่อสู้ให้อุดมการณ์ใดๆก็ตาม ด้วยการใช้อำนาจ การอ้างมโนทัศน์ต่างๆ การจัดประเภท การสร้างภาพทางความคิด และระบบของ “การสร้างภาพแทนความจริง” ซึ่งชนชั้นและกลุ่มต่างๆ นำมาใช้แข่งขันเพื่อให้สังคมเกิดการยอมรับ อิทธิพลสำคัญของแนวทางหลังโครงสร้างนิยมที่มีต่อแนวทางการเมืองวัฒนธรรมก็คือ การเชื่อมโยงวัฒนธรรมกับการวิเคราะห์อำนาจเข้าด้วยกัน G. Jordan and C. Weedon (จอร์แดนและวีดอน) ได้สรุปความหมายของอำนาจในแนวทางการเมืองวัฒนธรรมไว้ว่า คืออำนาจในการตั้งชื่อ อำนาจในการสร้างสามัญสำนึก อำนาจในการสร้าง “ชุดแบบแผนอย่างเป็นทางการ” (Official Versions) และอำนาจในการสร้างความชอบธรรมทางสังคม (ไซรต์น์ เจริญสินโอฟาร, 2555: 16 -42)

ความแตกต่างระหว่างแนวคิดทางการเมืองวัฒนธรรมกับแนวคิดหลังโครงสร้างนิยมที่ได้รับอิทธิพลมาก็คือ การถกเถียงเรื่องวิธีการศึกษาโดยการหยิบบ่มและประยุกต์ใช้มโนทัศน์ “วาทกรรม” กล่าวคือแนวทางการเมืองวัฒนธรรมไม่เห็นด้วยกับแนวคิด ที่มองว่าทุกสิ่งล้วนอยู่ในกรอบของวาทกรรม เนื่องจากการมองอย่างสรุปรวบยอดเช่นนั้นมักจะทำให้สนใจแต่อำนาจของวาทกรรมที่ปฏิบัติการผ่านการสร้างความหมาย แต่แนวทางการเมืองวัฒนธรรมพยายามชี้ให้เห็นว่า การปะทะต่อสู้ไม่ได้กระทำกันในเวทีของการต่อสู้เพื่อแย้งชิงความหมายเพียงอย่างเดียว แต่เกี่ยวพันแน่นกับโครงสร้างการเมือง เศรษฐกิจ สังคม วิถีชีวิตความเป็นอยู่ ดังที่หากเราสืบย้อนไปยังอิทธิพลทางความคิดของฮอลล์ ด้านหนึ่งมี ฐานคิดจากแนวทางมาร์กซิสต์ ทำให้เขาพยายามเชื่อมโยงการวิเคราะห์เศรษฐกิจ การเมือง วัฒนธรรม แต่ขณะเดียวกัน ฮอลล์ก็พยายามไปให้พ้นแนวทางมาร์กซิสต์ ที่ลดทอนปฏิสัมพันธ์ทางสังคมให้อยู่บนฐานชนชั้น ด้วยการผสมมโนทัศน์ “อุดมการณ์” ให้เป็นเนื้อเดียวกันกับ “วาทกรรม” หรือผสมผสานแนวคิดการครอบครองความคิด และจิตใจของกับการก่อรูปวาทกรรมของฟูโกเข้าด้วยกัน แนวทางการเมืองวัฒนธรรม

การต่อสู้ในระดับวาทกรรมไม่ได้เป็นการต่อสู้ระหว่างวาทกรรมหลักที่มุ่งหวังครอบงำ และครอบครองความคิดและจิตใจกับการต่อสู้ของกลุ่มคนในท้องถิ่นต่างๆ การต่อสู้ทางวาทกรรมมีจำเป็นที่จะขัดแย้งกันโดยตรง หรือเอาชนะคะคานกันด้วยการชั่งน้ำหนักของความเป็นเหตุเป็นผล หากเป็นการต่อสู้เพื่อแย่งยึดพื้นที่ทางสังคม หรือเป็นการช่วงชิง “มวลชน” (Masses) ที่ทั้งคู่ต่างต้องการให้คนส่วนใหญ่ยอมรับในวาทกรรมชุดใดชุดหนึ่ง ดังนั้นการต่อสู้จึงไม่ใช่ความขัดแย้งระหว่างผู้มีอำนาจกับคู่ตรงข้าม แต่เป็นความขัดแย้งของชุดอุดมการณ์ที่นำมาสู่การช่วงชิงผลประโยชน์ การแย่งชิงพื้นที่ทางกายภาพเพื่อนำไปใช้ในวัตถุประสงค์เฉพาะด้านเฉพาะกลุ่มการศึกษาครั้งนี้ได้อาศัยแนวทางการเมืองวัฒนธรรม เพื่อทำความเข้าใจบทบาทของการเมืองในการแย่งชิงพื้นที่ทางวัฒนธรรมในพิธีกรรมปลงศพแบบนวกหัตถ์ลึงค์งานวิจัยข้างต้น ช่วยชี้ให้ผู้วิจัยมองเห็นแง่มุม หรือวิธีการในการนำแนวคิด (ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร, 2554: 3 -35)

สรุปได้ว่าวาทกรรมนั้นเป็นเรื่องที่มีทั้งข้อดีและข้อเสียอยู่ในตัววาทกรรมขึ้นอยู่กับผู้ที่มีอำนาจในการอ้างกล่าว ความชอบทำตามเงื่อนไขบริบทหรือกระแสสังคมที่มีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ดร.ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร ได้วิเคราะห์เกี่ยวกับวาทกรรมได้อย่างน่าสนใจเพราะทำให้เห็นถึงความสัมพันธ์เชิงอำนาจในการช่วงชิงความเป็นเจ้าที่ต้องการครอบงำสังคมหรือประเทศ และนำมาวิเคราะห์เกี่ยวกับนวกหัตถ์ลึงค์ก็จะเห็นว่ามีเชื่อมโยงกัน เนื่องจากในพื้นที่ของนวกหัตถ์ลึงค์นั้น มีความสัมพันธ์เชิงอำนาจในการช่วงชิงความเป็นเจ้าของหรือต้นแบบรูปแบบนวกหัตถ์ลึงค์ คือการสร้าง ความชอบธรรมในการที่จะประกาศให้คนได้รับรู้ว่าตนมีความชอบธรรมของวัฒนธรรมดังกล่าว มีการกำหนดหรือสร้างกฎเกณฑ์ในการพิจารณาบุคคลที่สามารถที่จะขึ้นนวกหัตถ์ลึงค์และการกำหนดตัวประเพณี ที่จะต้องเป็นกลุ่มบุคคลชนชั้นดั้งเดิมเท่านั้นที่จะสามารถขึ้นนวกหัตถ์ลึงค์และผู้ประกอบพิธีนวกหัตถ์ลึงค์นั้นก็มักมีกฎเกณฑ์ที่เป็นตัวกำหนดว่าจะต้องเป็นบุคคลที่สืบเชื้อสายในกลุ่มของอัญญาสี่ ถ้าไม่เป็นตามกฎเกณฑ์ดังกล่าวก็ถือว่าพิธีกรรมดังกล่าวจะไม่สามารถเกิดขึ้นได้ฉะนั้นในประเด็นนี้ทำให้ในกลุ่มของผู้สร้างและผู้ประกอบพิธีได้พยายามหาวาทกรรมเพื่อมาตอบคำถามกับสังคมว่าเหตุใดตนจึงสามารถกระทำพิธีดังกล่าวได้ จึงเป็นเหตุผลสำคัญที่ควรจะศึกษาและทำความเข้าใจกับปรากฏการณ์ดังกล่าว

ในการศึกษาของ มาลินี คุ่มสุภา อนุสาวรีย์ประชาธิปไตยกับความหมายที่มองไม่เห็น จุดกำเนิดของอนุสาวรีย์ประชาธิปไตยเป็นความคิดที่สืบเนื่องมาจากการประกาศโดยสำนักนายกรัฐมนตรีให้วันที่ 24 มิถุนายน เป็นวันชาติ ตั้งแต่ พ.ศ.2481 ในสมัยที่ พระยาพหลพลพยุหเสนา ผู้นำคณะราษฎรเป็นนายกรัฐมนตรี โดยมีวัตถุประสงค์ของการก่อสร้างปรากฏในคำชี้แจงเกี่ยวกับอนุสาวรีย์ประชาธิปไตยของคณะราษฎรในหนังสือพิมพ์ประชาชาติ วันที่ 13 เมษายน พ.ศ. 2482 ว่า "เพื่อเป็นที่ระลึกแห่งระบอบประชาธิปไตย โดยจอมพล ป.พิบูลสงคราม นายกรัฐมนตรี และถือเอา

พื้นที่อนุสาวรีย์ประชาธิปไตยเป็นพื้นที่จัดงานพิธีวันชาติด้วยแต่ในครั้งนั้น มีอาจสร้างความผูกพันกับความเป็นประชาธิปไตยกับมวลชนได้อย่างแนบแน่น

ทำให้ในช่วงที่สอง หลังการหมดอำนาจของคณะราษฎร พื้นที่อนุสาวรีย์ประชาธิปไตยถูกสถาปนาเป็นพื้นที่สวนสนามของทางการด้วยพิธีกรรมของกองทัพ และราชสำนักอย่างต่อเนื่อง ทั้งในงานวันชาติ วันกองทัพบก หรือพระราชพิธีรัชดาภิเษก ซึ่งภาพลักษณ์ในลักษณะนี้ได้ลบเลื่อนไปในความทรงจำ และถูกแทนที่ยึดครองความหมายใหม่ด้วยความเป็นประชาธิปไตยของมหาชนที่ต้องการพื้นที่ทางการเมือง ใน ช่วงที่สาม ซึ่งปรากฏให้เห็นบนพื้นที่เชิงกายภาพของอนุสาวรีย์ประชาธิปไตยถึงสองครั้งด้วยกัน คือ การเดินขบวนครั้งยิ่งใหญ่ในเดือนตุลาคม พ.ศ.2516 และพฤษภาคม พ.ศ.2535 ส่งผลให้อนุสาวรีย์ประชาธิปไตยยึดกุมความหมายใหม่ที่เชื่อมโยงกับความเป็นประชาธิปไตยอย่างสนิท จนทำให้เราจินตากับภาพอนุสาวรีย์ประชาธิปไตยกับการชุมนุมของผู้คนจำนวนมาก แต่ภายใต้การช่วงชิงความหมายเหล่านี้มีรายละเอียดที่ถูกมองข้ามมากมาย เช่น การเป็นพื้นที่วางหรือประดับเพื่อแสดงออกทางการเมืองพื้นที่แรกๆ การถูกใช้เป็นพื้นที่ตั้งของพลับพลาที่ประทับในพระราชพิธีกระทั่งเป็นพื้นที่สำหรับจัดพิธีกรรมรำลึกวีรชนก่อนจะมีการสร้างอนุสรณ์สถาน 14 ตุลา ซึ่งการสร้าง ความหมายให้กับอนุสาวรีย์ประชาธิปไตยโดยมวลชนเหล่านี้ทำให้ในชั้นหลังงานพระราชพิธีไม่อาจใช้พื้นที่ของอนุสาวรีย์ประชาธิปไตยได้ดั้งเดิม

อย่างไรก็ตาม ความหมายที่แปรเปลี่ยนไปในแต่ละยุคสมัยนั้น สะท้อนให้เห็นว่า พื้นที่เมือง และ พื้นที่ทางการเมือง เป็นเรื่องที่สำคัญ โดยเฉพาะพื้นที่เมืองเป็นเรื่องที่เมื่อศึกษาแล้วจะพบเห็นความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่สลับซับซ้อนและเชื่อมโยงกันอย่างน่าสนใจ และในขณะเดียวกัน การมองพื้นที่เมืองในฐานะของเวทีที่สำคัญของการเปิดพื้นที่การมีส่วนร่วมทางการเมืองก็เป็นเรื่องที่บริเวณอนุสาวรีย์ประชาธิปไตย ได้สร้างนัยยะที่สำคัญยิ่ง ในกรณีของนกหัสติลิงค์ก็เช่นเดียวกันหากมองนัยยะที่อยู่ภายในนกหัสติลิงค์นั้นไม่ได้เป็นเพียงฉาบฉวยบุคคลสำคัญในสังคม หากแต่มีข้อกำหนด แอบแฝง อำนาจการควบคุมและต่อรอง ชนชั้นทางสังคมและการให้ความหมายที่แตกกัน ในนกหัสติลิงค์

การศึกษาแนวคิดจากหนังสือ ท้องถิ่นนิยม (Localism) การทบทวนทฤษฎีและกรอบแนวคิดโดย พัฒนากิติอาษา (2546) ทฤษฎีทางสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา เป็นการนำเสนอกระบวนการทางความคิดของถิ่นที่มีรากฐานเกี่ยวกับภูมิศาสตร์เศรษฐกิจการเมืองและสังคมทำโดยชี้ให้เห็นถึงมุมมองในการสร้าง มโนทัศน์ทางความสัมพันธ์ต่อบริบทของสังคมไทยว่าเป็นรูปแบบของตัวแทนกลุ่มคนที่มีความซับซ้อนบนพื้นที่ประเพณีพิธีกรรมมีแนวคิดสะท้อนถึงองค์ความรู้ในการสร้างและผลิตซ้ำทางภูมิปัญญาโดยการเชื่อมโยงวิถีชีวิตในสังคมให้เข้ากับทรัพยากรที่มีอยู่ในรูปแบบต่างๆ สลับกับความคิดรวบยอดต่อการสร้างกระบวนการยื่นหยัดบูรณะฟื้นฟูอัตลักษณ์ที่หลากหลายภายใต้เงื่อนไขของการพัฒนาทางสังคมในกระแสโลกาภิวัตน์ท้องถิ่นนิยมจึงมีประเด็นหลักที่ใช้ในการศึกษา

เปรียบเทียบเป็นวัตถุประสงค์ตามรูปแบบรายงานการวิจัยเชิงคุณภาพทางวิชาการคือ 1) เพื่อศึกษาคุณลักษณะและทิศทางการปรับตัวของสังคมไทย 2) เพื่อค้นคว้าและสังเคราะห์หลักการทางสังคมวิทยาของไทย 3) สร้างองค์ความรู้ทางการวิจัยทางสังคมที่เป็นประโยชน์เชิงนโยบายกับสภาพสังคมไทยในปัจจุบัน พัฒนา กิตติอาษา ได้วางแนวคิดทางทฤษฎีโลกาภิวัตน์กับท้องถิ่นว่าด้วยแนวเรื่องดังนี้ 1) วิพากษ์โลกาภิวัตน์นิยมจากจุดยืนของท้องถิ่นนิยม 2) ท้องถิ่นนิยมในทฤษฎีสังคมวิทยาและมานุษยวิทยาสกุลพันสมัยนิยม 3) ท้องถิ่นนิยมในทฤษฎีสังคมวิทยาและมานุษยวิทยาสายสกุลหลังพันสมัยนิยม 3) ปฏิบัติการท้องถิ่นนิยมในวงวิชาการไทยหลัง พ.ศ.2500

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับบทคัดย่อ

การศึกษางานวิจัย “บทคัดย่อ” ของ ประทับใจ สิกขา (2556) ซึ่งเป็นงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับเรื่องราวของบทคัดย่อ แต่จะเน้นไปที่การนำเสนอด้านศิลปกรรม ที่มีความเชื่อมโยงกับสังคมและวัฒนธรรม ประทับใจ สิกขา พยายามแสดงให้เห็นถึงศิลปะในมิติของวัฒนธรรมการทำความเข้าใจในรูปแบบการสร้างสรรค์ โดยได้ทำงานสนามควบคู่กับการศึกษาเอกสารและการสัมภาษณ์รวมทั้งการนำเสนออย่างละเอียดถี่ถ้วนและทำให้เห็นถึงศิลปะในมิติวัฒนธรรม ซึ่งชี้ให้เห็นว่ามีผลงานที่ถูกสร้างขึ้นโดยคนใดคนหนึ่งหรือช่างกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง หากแต่เป็นการประกอบสร้างร่วมกันหรือพูดได้ว่าเป็นการประกอบสร้างสังคมและวัฒนธรรมนั้น ในด้านรูปแบบศิลปกรรมเอกสารบทคัดย่อเล่มนี้ได้แสดงให้เห็นชัดเจนในกระบวนการสร้างสรรค์การประกอบสร้าง องค์ประกอบด้านพิธีกรรมต่าง ๆ ได้อย่างสมบูรณ์โดยได้เน้นกระบวนการสนามของชุมชนเกษมสีมา จังหวัดอุบลราชธานี ตลอดจนปฏิบัติการสนามในเขตภาคอีสานซึ่งสามารถนำมาทำความเข้าใจเกี่ยวกับกระบวนการประกอบสร้างบทคัดย่อในมิติของรูปแบบศิลปกรรม แนวคิดเทคนิควิธีการในการสร้างและภูมิปัญญาต่างๆในการประกอบสร้างบทคัดย่อ

การศึกษา “บทคัดย่อ: บทวิเคราะห์ทางมานุษยวิทยา ของ กาญจนา ชินนาค (2550) โดยได้กล่าวถึงเรื่องของพิธีกรรมการปลงศพโดยรูปแบบบทคัดย่อ ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับพิธีกรรม คติความเชื่อ บทบาทของบทคัดย่อ ในตำนานว่ามีอย่างไรและความสำคัญของบทคัดย่อเข้ามามีบทบาทต่อสังคมชีวิตมนุษย์โดยเฉพาะได้รับการยอมรับว่า เป็นบทที่มีคุณประโยชน์มีความสำคัญต่อการประกอบพิธีกรรมในการปลงศพเรียกได้ว่าเป็นบทผู้นำและผู้ทำหน้าที่ในการดำรงวิญญาณหรือชีวิตหลังความตายของ เจ้านายหรือบุคคลชั้นสูงให้ไปสู่สรวงสวรรค์ดินแดนศักดิ์สิทธิ์ในพากฟ้า ในส่วนของพิธีกรรมกับการสำนึกทางประวัติศาสตร์ชาติพันธุ์

งานวิจัยนี้ได้ทำการวิเคราะห์โดยอาศัยกรอบแนวคิด ที่เกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์ชาติพันธุ์และแสดงให้เห็นตัวตนของกลุ่มชนที่พูดภาษาไทย - ลาว โดยเฉพาะตระกูลอดีตเจ้าเมืองอุบล กาญจนา ชินนาค ได้กล่าวว่า ในวัฒนธรรมระดับชุมชนกลุ่มย่อยนั้นก็ยังมีการร้อยความความสำนึกเชิงประวัติศาสตร์

ชาติพันธุ์ โดยถ่ายทอดผ่านออกมาในรูปแบบของตำนานและพิธีกรรมนอกจากนี้ตำนานเกี่ยวกับ ประเพณีและพิธีกรรมนี้ผ่านเรื่องเล่าที่เกี่ยวกับการจัดลำดับชั้นทางสังคมเพราะในตำนานนั้นระบุว่าผู้ที่จะได้รับการจัดพิธีศพแบบนกหัสติลิงค์ หรือที่เรียกว่าซันนกันนั้นมีเพียงสองคนสองกลุ่มนั่นคือเจ้านาย ชนชั้นปกครองกับพระเถระชั้นผู้ใหญ่ ซึ่งเป็นตัวแทนจากสถาบันหลักในสังคมลาว ดังนั้นคนอื่นจะซันนกันไม่ได้แม้ว่าจะเป็นคนมั่งมีเป็นเศรษฐีก็ตามโดยการหยิบยกเรื่อง “ชะล่า” มาเป็นข้ออ้างหนึ่ง

การผลิตซ้ำสำนึกทางประวัติศาสตร์ชาติพันธุ์ยังสามารถวิเคราะห์ผ่านทางสัญลักษณ์ บางอย่างที่ปรากฏในพิธีกรรมนี้ได้ด้วยเช่น เครื่องแต่งกายของผู้ประกอบพิธี ที่เป็นร่างทรงผู้ที่ทำหน้าที่ผ่านนกหัสติลิงค์จะต้องเป็นเครื่องทรงพิเศษทั้งนี้ร่างทรงจะต้องทรงเครื่องสีเขียวหรือแดงเท่านั้น และสวมหมวกยอดแหลมแบบหมวกของชาวไทยใหญ่หรือชาวไต ที่เรียกว่าอะไรอันเป็นเอกลักษณ์ทางการแต่งกายของเจ้านายอาณาจักรเชียงรุ่งแสนหวีในอดีต อีกทั้งผู้ที่เข้ามาร่วมขบวนแห่ศพก็จะต้องแต่งตัวตามแบบฉบับของผู้ตีลาวอีกด้วย อันเป็นสิ่งที่ยืนยันถึงความเป็นคนกลุ่มไทยลาวอีกด้วย งานวิจัยนี้สะท้อนให้เห็นถึงปฏิสัมพันธ์ระหว่างวัฒนธรรมกับประวัติศาสตร์คือกลุ่มชนที่พูดภาษาไทย-ลาว กลุ่มหนึ่งโดยเฉพาะกลุ่มที่สืบเชื้อสายเจ้าเมืองอุบลราชธานี ได้อาศัยประสบการณ์ในอดีตเข้ามาเชื่อมโยงความสัมพันธ์ทางชาติพันธุ์ของตนอันเป็นการสร้างศูนย์รวมจิตใจที่สำคัญให้กับชุมชนภายใต้สถานการณ์และสังคมที่เปลี่ยนไปซึ่งพวกเขามีได้อาศัยอยู่ถิ่นฐานเดิมโดยการนำเอาเรื่องราวในอดีตมาสร้างความมีตัวตนของกลุ่มชนชาติพันธุ์ให้มีความชัดเจนและปรากฏขึ้นในสังคมไทยได้อีกประการหนึ่ง ได้อธิบายโดยย้อนไปศึกษาถึงบทบาทรัฐไทยที่มีต่อการปรับเปลี่ยนเนื้อหาของพิธีกรรมนี้เมื่อพิจารณาจากการเปลี่ยนแปลงของพฤติกรรมการปลงศพแบบนกหัสติลิงค์ ในอดีตก็จะพบว่ามีเปลี่ยนแปลงอยู่เป็นประจำเป็น

กาญจนา ชินนาค ได้สรุปไว้ดังนี้ การศึกษาเกี่ยวกับพิธีกรรมการของศพแบบนกหัสติลิงค์เป็นการที่พิธีกรรมนี้ยังคงดำรงอยู่นั้นก็น่าจะเนื่องจากมีเหตุผล คือสำนึกทางทางชาติพันธุ์ การพยายามปะนีปะนอมระหว่างวัฒนธรรมราชวาร์กับวัฒนธรรมหลวงและการเข้ามาอุปถัมภ์ของภาคการเมืองและราชการ และความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับวิธีการนี้คือพิธีกรรมริเริ่มไม่ผูกขาดเฉพาะเจ้ากับพระดังในอดีตเนื่องจากปัจจุบันผู้ที่สืบเชื้อสายเจ้าเมืองอุบลเริ่มลดน้อยถอยลงดังนั้นโอกาสที่จะได้จัดพิธีกรรมซันนกันหัสติลิงค์เมื่อเสียชีวิตไปก็ย่อมลดลงไปด้วยหาก แต่ปัจจุบันกลุ่มที่ได้รับการจัดพิธีบรมศพแบบนกหัสติลิงค์ มากก็คือพระเถระชั้นผู้ใหญ่นอกจากนี้ก็ยังพบว่ามีการจัดพิธีศพแบบนกหัสติลิงค์แก่สามัญชน

การศึกษาแนวคิดจากงานวิจัยเรื่อง ประเพณีและพิธีกรรมการรำผีมอญของ กาญจนา ชินนาค (2543) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง บ้านวัดเกาะ ตำบลสร้อยฟ้า อำเภอโพธาราม จังหวัดราชบุรี โดยมีวัตถุประสงค์หลักเพื่อที่จะศึกษาและทำความเข้าใจโครงสร้างทางสังคมและวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์มอญ ด้วยการวิเคราะห์จากแนวคิดทฤษฎีทางมานุษยวิทยา 2 แนวคิด คือแนวคิดเรื่องโครงสร้าง

การหน้าที่ของพิธีกรรม และแนวคิดสัญลักษณ์ของพิธีกรรม มาใช้อธิบายความสัมพันธ์ระหว่าง โครงสร้างทางสังคมและวัฒนธรรมกับพิธีกรรมการรำผีมอญ ผลการศึกษาพบว่า พิธีกรรมการรำผีมอญ มีหน้าที่ทั้งหน้าที่ที่แจ่มชัดและหน้าที่ที่แอบแฝง โดยหน้าที่ที่แจ่มชัดหรือหน้าที่โดยตรงก็คือ เป็นพิธีกรรมที่แสดงออกถึงความเคารพและกตัญญูต่อบรรพบุรุษ พิธีกรรมนี้ยังเป็นเวทีให้มีการพบปะกันของสมาชิกในสายตระกูลที่นับถือผีเดียวกัน และก่อให้เกิดกำลังใจแก่ผู้ที่ประกอบพิธีกรรมนี้ด้วย ส่วนหน้าที่แอบแฝงหรือหน้าที่โดยอ้อมนั้นก็คือ พิธีกรรมนี้ก่อให้เกิดปฏิสัมพันธ์กันทางสังคม ทั้งในระดับชุมชนและเครือญาติสายตระกูล อันนำมาซึ่งความกลมเกลียวและสามัคคีในหมู่คณะ ขณะเดียวกันก็สะท้อนให้เห็นว่าโครงสร้างทางสังคมของชาวมอญเป็นสังคมที่มีการจัดระเบียบทางสังคมภายในโดยอาศัยความเชื่อเรื่องผีบรรพบุรุษเป็นเครื่องมือยึดโยงความสัมพันธ์ภายในกลุ่ม อีกทั้งยังแสดงให้เห็นว่าสังคมมอญเป็นสังคมที่ยังมีความเชื่อในเรื่องภูตผีวิญญานและสิ่งเหนือธรรมชาติสูง

เมื่อวิเคราะห์โดยอาศัยการตีความสัญลักษณ์ที่ปรากฏในพิธีกรรมนี้พบว่า สัญลักษณ์ที่ปรากฏนั้นสะท้อนภาพของโครงสร้างทางสังคมวัฒนธรรมของชาวมอญอย่างน้อย 2 ประการ คือ ประการแรก ข้าวของที่ใช้ในพิธีกรรมบางอย่าง เช่น ข้าวเหนียว ปลาช่อน ต้นกล้วย เป็นต้น อันเป็นผลผลิตของสังคมเกษตรกรรม (ทำนา) นอกจากนี้การละเล่นบางอย่างเช่น การชนไก่ ฯลฯ ซึ่งเป็นการละเล่นพื้นบ้านของสังคมเกษตรกรรมก็สะท้อนว่า โครงสร้างทางสังคมวัฒนธรรมของชาวมอญนั้นเป็นสังคมเกษตรกรรม ประการที่สอง พบว่าในพิธีกรรมนี้ผู้ที่มีบทบาทมากก็คือ ผู้หญิงโดยเป็นทั้งผู้ประกอบพิธีและรำทรง และรำทรงนั้นก็แสดงพฤติกรรมอย่างเดียวกับที่ผู้ชายประพฤติปฏิบัติในชีวิตประจำวัน ตลอดจนแสดงออกถึงอำนาจใน การสั่งสอนและตักเตือนเพศชาย จากการวิเคราะห์ก็จะได้ คำอธิบายว่า พิธีกรรมนี้เป็นพิธีกรรมที่เปิดโอกาสให้เพศหญิงได้ปลดปล่อยความกดดันต่างๆ ที่ประสบมาในโลกของความเป็นจริง เนื่องจากโครงสร้างสังคมของชาวมอญนั้นเพศชายจะมีบทบาททางสังคมมากกว่าเพศหญิง เพราะนอกจากจะเป็นผู้สืบสายตระกูลแล้ว ยังเป็นผู้สืบทอดผีบรรพบุรุษอีกด้วย ฉะนั้น พิธีกรรมที่จัดขึ้นจึงเป็นเวทีที่ผู้หญิงจะแสดงออกซึ่งอำนาจเหนือเพศชายนั่นเอง

สมชาติ มณีโชติ (2534, 1-24) ได้ศึกษาถึงคติความเชื่อในเชิงสัญลักษณ์ และความหมายเกี่ยวกับการก่อสร้างพุทธสถาปัตยกรรมว่า องค์ประกอบส่วนต่างๆ ของสถูปเจดีย์ในพุทธ-ศาสนาล้วนแต่เป็นสัญลักษณ์ในเชิงพุทธปรัชญาและคติความเชื่อ ที่สำคัญคือส่วนฐานล่างสุดของเจดีย์ว่าหมายถึง การรองรับ หมายถึงภาระหรือสิ่งที่ทำให้เกิดกิเลส และยังหมายถึงวิถี หนทางแห่งการนำไปสู่ความสำเร็จ องค์สถูปที่เทียบได้กับต่อมน้ำหรือฟองไข่ อันมีความหมายถึงพลังที่ก่อให้เกิดชีวิตและปรัชญาอันนำไปสู่การตรัสรู้ อีกทั้งยังหมายถึงท้องฟ้า หรือจักรวาลอีกด้วย ส่วนบัลลังก์ที่อยู่เหนือสถูปหมายถึง หลักค้ำจุนโลก และยังหมายถึงการ รอดพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิด แกนของสถูปหรือ แกนฉัตรหมายถึง เสาแห่งเกียรติยศหมายถึงต้นไม้แห่งชีวิต หมายถึงเสาแห่งจักรวาล และยังหมายถึง แสงสว่างแห่งปัญญา และยังเปรียบเสมือนชินภูมิญาณในระดับต่างๆ กัน และหยาดน้ำค้างที่ทำเป็น

รูปทรงกลมที่ปลายยอดสุดของสถูป หมายถึงดวงมณีแห่งการตรัสรู้ การบรรลุสัมมาสัมโพธิญาณขององค์สัมมาสัมพุทธเจ้า เป็นสัญลักษณ์ และคติความเชื่อดังกล่าวเป็นการย้ำให้เห็นถึงความสำคัญของพุทธสถาปัตยกรรมประเภทสถูปเจดีย์และ ศาสนสถานที่เกี่ยวข้องว่า หมายถึงองค์สัมมาสัมพุทธเจ้าอย่างแท้จริง

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับงานศิลปกรรม

ศิลปะเป็นการแสดงออกเกี่ยวกับ ความศรัทธา ความเชื่อ ซึ่งปรากฏเป็นรูปทรง ที่มีความเป็นเอกลักษณ์ ผสมผสานด้วยสื่อกับความหมายสัญลักษณ์ (Sign and Symbol) ปรากฏในศิลปะทุกแขนง ทั้งสมัยโบราณและปัจจุบันด้วยการที่มนุษย์สร้างสรรค์ผลงานการแสดงอาการให้เป็นวัตถุที่มีสุนทรียภาพ ใช่วัตถุที่มีลักษณะเหมาะสมมีความเชื่อเกี่ยวกับรูปทรงแขวงอยู่ตามสัญลักษณ์ส่วนในด้านศิลปกรรมทางศาสนาเช่น รูปปั้นพระพุทธรูป เป็นลักษณะเฉพาะที่เกิดจากการแสดง ถึงความศรัทธาเชื่อศิปินหรือช่างเป็นผู้สร้างสรรค์ เหตุและผลรวบรวมลักษณะพิเศษประกอบเป็นรูปทรงทำให้คนในสังคมเข้าใจรูปทรงที่เป็นความเชื่อทางสัญลักษณ์ได้

ศิลปะ คือ สื่อติดต่อระหว่างกันอีกแบบหนึ่ง (Art as communication) เหตุผลให้คำนิยามนี้เกี่ยวข้องกับเครื่องหมายสัญลักษณ์ซึ่งปรากฏทั่วไปในศิลปะทุกแขนงทั้งในสมัยโบราณและปัจจุบัน สัญลักษณ์ หมายถึง เครื่องหมายที่แสดงให้เห็นเกี่ยวกับสิ่งหนึ่งตามความเข้าใจร่วมกันในสังคมใดสังคมหนึ่งศิลปะ คือการแสดงออกเกี่ยวกับความศรัทธาเชื่อถือของมนุษย์แต่ละยุคสมัย เรื่องความเชื่อเป็นเรื่องใหญ่เป็นความพอใจของมนุษย์ตามความเชื่อที่สังคมยอมรับ ความเชื่อที่ยอมรับกันนี้เป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมด้วย ศิลปะ คือการแสดงความเชื่อการที่มนุษย์สร้างจ่ายใด ๆ มีลักษณะวัสดุที่เหมาะสมและความเชื่อเกี่ยวกับรูปทรงแขวงอยู่ไม่มากก็น้อย (ศุภชัย สิงห์ยะบุศย์, 2546 : 20-21)

ลักษณะทางรูปแบบทางศิลปกรรมของนภหัตถิลิศจ์ที่พบในประเทศไทย ความเชื่อเกี่ยวกับศาสนาที่มีต้นเค้ามาจากวัฒนธรรมอินเดียได้ถูกปรับปรุงผสมผสานเข้ากับคติความเชื่อแบบพื้นบ้านพื้นเมือง ของในแต่ละท้องถิ่น กัวยังได้นำไปสู่การคิดประดิษฐ์สร้างสรรค์เป็นผลงานทางด้านศิลปะวัตถุภายใต้แรงบัลดาลใจที่เป็นความเชื่อในรูปแบบวรรณกรรม ตลอดจนนิทานและตำนานที่เป็นปรับปราคติ ซึ่งเป็นข้อมูลพื้นฐานที่ได้ถูกถ่ายทอดออกมาเป็นผลงานในรูปแบบของงานศิลปกรรมทั้งที่เป็นงานจิตรกรรม ประติมากรรม และงานสถาปัตยกรรมด้วยเหตุผลดังกล่าว ศิลปะรูปนภหัตถิลิศจ์ซึ่งมีลักษณะเป็นสัตว์ผสมตามคติเรื่องสัตว์หิมพานต์ จึงได้รับการสร้างสรรค์ภายใต้กรอบแนวคิดดังกล่าวนั้นเช่นกัน (สมชาย มณีโชติ, 2556: 92-94)

ในการศึกษาด้านศิลปะวัฒนธรรม ที่เกี่ยวข้องกันกับนภหัตถิลิศจ์ จำเป็นต้องศึกษาแนวคิดเกี่ยวกับวัฒนธรรมและหัตถกรรมพื้นบ้านซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของงานด้านศิลปกรรม เพื่อนำมาอธิบายลักษณะรูปแบบทางด้านศิลปกรรมวัฒนธรรมพื้นบ้าน (Folk culture) สามารถศึกษาได้หลาย

แนวทางการศึกษา จากวิถีชีวิตหรือพฤติกรรมของกลุ่มคน ผู้คนที่เป็นเจ้าของวัฒนธรรมโดยตรงหรือศึกษาจากศิลปะของกลุ่มชนชั้น โดยเฉพาะศิลปะพื้นบ้าน (Folk Art) ซึ่งเป็นผลจากวัฒนธรรม ทั้งที่เป็นวัตถุที่มนุษย์สร้างขึ้นและงานศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านซึ่งเป็นสื่อที่สะท้อนให้เห็นวัฒนธรรมของกลุ่มชนแต่ละท้องถิ่นนอกจากศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านที่ปรากฏเป็นรูปประธรรมที่มองเห็นแล้วยังมีงานศิลปะอื่นอีกเช่น งานด้านวรรณกรรม เพลงดนตรีและถึงจะเป็นผลงานศิลปะประเภทที่มองไม่เห็น เหมือนกับงานหัตถกรรมและศิลปกรรม แต่ผลงานศิลปะเหล่านี้ก็แฝงไว้ด้วยจิตวิญญาณของกลุ่มชนพื้นบ้านมีรูปแบบและวิธีการที่แตกต่างกันไปตามชนบประเพณี (วิบูลย์ ลี้สุวรรณ ,2542 : 11-17)

จากความเชื่อดังกล่าวนั้นสรุปได้ว่า การศึกษาเกี่ยวกับศิลปะหัตถกรรมพื้นบ้านสามารถศึกษาผ่านงานศิลปะพื้นบ้านเหล่านี้ได้หลายแง่มุมและในการศึกษานั้นมีลักษณะเป็นการอ่านวัฒนธรรมพื้นบ้าน ผ่านงานศิลปะพื้นบ้าน (Folk Art) การศึกษาวัฒนธรรมในลักษณะเป็นการอ่านจากวัตถุวัฒนธรรมนั้น เป็นการตีความสิ่งที่แสดงออกมาในงานศิลปะนั้นเพราะเรื่องของวัฒนธรรมเป็นเรื่องของภูมิปัญญา ภูมิความรู้และความคิดสร้างสรรค์ที่เกี่ยวข้องกับชนบประเพณีความเชื่อที่อยู่ในกลุ่มชนชั้นสังคมนั้นทำพื้นบ้านจึงไม่ได้ขึ้นอยู่กับจำนวนการผลิตแต่ขึ้นอยู่กับกรอบเวลาและสถานที่ การศึกษาและการตีความจึงจำเป็นต้องกำหนดกรอบเวลาและสถานที่ให้ชัดเจนในการศึกษาและวัฒนธรรมพื้นบ้านที่เกี่ยวข้องกับหัตถศิลป์จึงควรเป็นลักษณะการบูรณาการที่ศึกษาข้อมูลแวดล้อมอื่น ๆ ประกอบด้วย เพราะว่าการกระทำมิได้เกิดขึ้นอย่างโดดเดี่ยวแต่มีปัจจัยอื่นเป็นองค์ประกอบ ซึ่งงานศึกษานกหัตถศิลป์จะได้บ่งบอกถึงความรู้ในด้านศิลปกรรม อีกอย่างการศึกษานกหัตถศิลป์สามารถสะท้อนให้เห็นวัฒนธรรมของมนุษย์ ซึ่งเราจะได้รับความรู้เกี่ยวกับวิวัฒนาการของอารยธรรมของกลุ่มคนในสังคม เพราะในตัวงานนกหัตถศิลป์เป็นสิ่งที่บ่งบอกถึงภูมิปัญญาของมนุษย์สะท้อนให้เห็นวิถีชีวิตและภูมิปัญญาที่พัฒนาก้าวหน้าเรื่อยมาเป็นลำดับ วิวัฒนาการในการก่อสร้างประดิษฐ์นกหัตถศิลป์ การปรับเปลี่ยนใช้วัสดุ การบูรณาการศิลปะลวดลาย เหล่านี้ล้วนเพื่อสะท้อนแนวความคิดความเชื่อในตัวนกหัตถศิลป์ทั้งสิ้น

สรุปจากการศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องสรุปได้ว่า นกหัตถศิลป์ : รหัสหมายชั้นชนในสังคมวัฒนธรรมอีสานนั้น ในการทำความเข้าใจเรื่องนี้คงมิได้ศึกษาเฉพาะตัวบทที่เกี่ยวกับตัวนกหัตถศิลป์เท่านั้น เนื่องจากในตัวบทมีความซับซ้อนและมีนัยยะที่อยู่ภายในมากมาย การนิยามนกหัตถศิลป์ว่าเป็นนกที่มีความสำคัญ ที่สามารถนำผู้ตายไปสู่สรวงสรรค์ได้นั้นคงไม่เพียงพอที่จะอธิบายตัวบทดังกล่าว การพิจารณาอื่น ๆ ไม่ว่าจะเหตุและผลที่จะสามารถประกอบพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับนกหัตถศิลป์ กระบวนการต่าง ๆ ที่ถูกปรับเปลี่ยนอยู่เรื่อย ๆ ไม่ว่าจะเป็โดยกลุ่มสังคมนั้น ๆ อำนาจการปกครองหรืออิทธิพลต่าง ๆ ล้วนส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงทั้งสิ้น การหาเหตุผลที่จะมาทำความเข้าใจกับสิ่งเกิดขึ้นล้วนแล้วแต่มีความน่าสนใจในการศึกษา

การเกิดขึ้นของนกะหัตถ์ลึงค์ กระบวนการรื้อฟื้นประเพณี สัญลักษณ์ต่าง ๆ การคงอยู่ของวัฒนธรรมจะมีกระบวนการเช่นไร เมื่อสังคมปัจจุบันมีการเปลี่ยนแปลงอย่างไร ปัจจุบันนกะหัตถ์ลึงค์ ไม่ได้เป็นแก่นกที่ใช้ประกอบพิธีกรรมเกี่ยวกับศพเท่านั้น มีการปรับเปลี่ยนเพื่อแสดงให้เห็นถึงอัตลักษณ์ท้องถิ่นนั้น เช่นปัจจุบันมีการแสดงโปงลางโดยมีเนื้อหาเรื่องราวของ นกะหัตถ์ลึงค์ จังหวัดอุบลราชธานี หรือแม้แต่ด้านที่เกี่ยวกับช่างและผู้ประกอบพิธี ซึ่งมีการกำเนิดของช่างรุ่นใหม่ ที่ยังมีข้อสงสัยในความชัดเจนในสิทธิ์ที่จะสามารถสร้างและประกอบพิธีได้อย่างไร ด้วยเหตุผลดังกล่าวผู้วิจัยจึงมีความสนใจในตัวบทและประเด็นที่จะทำการศึกษาเพื่อทำความเข้าใจและอธิบายถึงปรากฏการณ์ต่างที่เกี่ยวข้องกับตัวนกะหัตถ์ลึงค์

แนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง

งานวิจัยเรื่อง นกะหัตถ์ลึงค์ : รหัสหมายชั้นชน ในสังคมวัฒนธรรมอีสาน 1. แนวคิด เรื่อง ประเพณีประดิษฐ์ของ อีริค ฮอบสบอรัม (invented tradition) 2. แนวคิดสัญลักษณ์วิทยา ของ โรลิ่ง บาร์ตส์ (Semiology) 3. แนวคิดการจัดลำดับช่วงชั้นทางสังคม (Social Stratification) กฎหมายตราสามดวงกับโครงสร้างสังคมไทย (อคิน รพีพัฒน์) ผู้วิจัยจะใช้ 3 แนวคิดนี้มาวิเคราะห์ทำความเข้าใจในการสร้างฉาปนกิจสถานนกะหัตถ์ลึงค์ ทั้งด้านศิลปกรรม รหัสหมายภายในนกะหัตถ์ลึงค์ โดยกรอบแนวคิดมีแนวทางในการศึกษาวิเคราะห์ดังนี้

1. แนวคิด เรื่องประเพณีประดิษฐ์ (invented tradition) ของ อีริค ฮอบสบอรัม (Hobsbawm, 1983 : 1-14) ประเพณีการทำศพนกะหัตถ์ลึงค์นั้น ในการวิเคราะห์พิธีกรรม กระบวนการประกอบสร้างควมหมายหรือเรื่องราวเกี่ยวกับการสร้างประเพณี ซึ่งการประดิษฐ์สร้างประเพณีใหม่ มักถูกกำหนดใช้โดยผู้มีอำนาจซึ่งมีการส่งทอดโดยการผลิตซ้ำ อีริค ฮอบสบอรัม พยายามนิยามคำว่า ประเพณี หรือ tradition ในความหมายใหม่ และเสนอว่าประเพณีเป็นสิ่งที่ถูกสร้างขึ้น ไม่ได้เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ การศึกษาประเพณีในส่วนที่มีการสร้างหรือประดิษฐ์ขึ้นใหม่ จะเป็นเครื่องมือสำคัญในการทำความเข้าใจสังคม

“ประเพณี”(tradition) ในความหมายดังกล่าว จึงเป็นสิ่งที่แตกต่างจาก“ขนบธรรมเนียม”(custom) ซึ่งมีบทบาทสำคัญในสังคมดั้งเดิม เนื่องจาก “ขนบธรรมเนียม” เป็นสิ่งที่ยังมีความเปลี่ยนแปลง มี “นวัตกรรม” ที่สืบเนื่องมาจากลักษณะก่อนหน้านั้น นอกจากนี้ “ประเพณี” ยังเป็นสิ่งที่แตกต่างจาก“ธรรมเนียม” (convention) หรือระเบียบแบบแผน (routine) ด้วย เพราะ “ธรรมเนียม” และ “ระเบียบแบบแผน” ไม่มีนัยเชิงพิธีกรรมหรือหน้าที่เชิงสัญลักษณ์ มันเป็นเรื่องเชิงเทคนิค (technical) มากกว่าจะเป็นเรื่องเชิงอุดมการณ์ (ideological) หรือถ้ากล่าวแบบมาร์กก็คือ มันเป็นส่วนหนึ่งของ “โครงสร้างพื้นฐาน” มากกว่า “โครงสร้างส่วนบน”

ฮอบสบอร์ม ได้สรุปเป็นข้อสังเกตทั่วไปเกี่ยวกับ “ประเพณีประดิษฐ์” ตั้งแต่ยุคปฏิวัติอุตสาหกรรมว่า สามารถแบ่งได้ 3 ประเภท ซึ่งยังมีความคาบเกี่ยวทับซ้อนกันอยู่ คือ

-ประเภทที่สถาปนาหรือสร้างสัญลักษณ์ที่เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวทางสังคม (social cohesion) หรือความเป็นสมาชิกกลุ่ม ทั้งที่เป็นชุมชนแท้และเทียม

-ประเภทที่สถาปนาหรือสร้างความชอบธรรมให้กับสถาบัน สถานภาพ หรือความสัมพันธ์เชิงอำนาจ

-ประเภทที่มีเป้าหมายหลักเพื่อการขัดเกลาทางสังคม (socialization) อบรมสั่งสอนในเรื่องความเชื่อ ระบบคุณค่า และแบบแผนพฤติกรรมต่างๆ

ทุกๆวัฒนธรรมมีเนื้อหาซับซ้อน และเนื้อหาส่วนมากก็มีถ้อยคำที่ซับซ้อน บางอย่างก็มีความหมายเดียวหรือมากกว่านั้น ในแต่ละสัญลักษณ์ไม่ได้มีความหมายเพียงอย่างเดียว แต่มีหลายๆความหมายในเวลาเดียวกัน โดยสามารถเห็นได้ในวัตถุ หรือการกระทำในพิธีกรรม สัญลักษณ์ที่สำคัญอาจพบบ่อยๆ ในพิธีกรรมหลายอย่าง เช่น ถ้าหากแบ่งพิธีกรรมแต่ละชนิด สามารถเห็นความแตกต่างที่ถูกใส่ลงในระบบพิธีกรรม คือ สัญลักษณ์ A อาจพบในพิธีกรรม 10 อย่าง ก็ได้

เอกสารเกี่ยวกับแนวคิดเกี่ยวกับการประดิษฐ์สร้างประเพณี (reinventing tradition) ของเจียร์นีย์ อักซอร์ดิช และคณะ (2545 : 201-204) ได้กล่าวถึงการรื้อฟื้นประเพณีเก่าและประเพณีใหม่ของสังคมชาวไทยใหญ่บ้านเปียง หลวงอำเภอเวียงแหง จังหวัดเชียงใหม่ ว่าหลังจากขุนสาวางอาวูตเมื่อปี พ.ศ 2539 ได้ทำให้โครงสร้างทางอำนาจส่วนบนของหมู่บ้านเพียงหลวง คือกลุ่มทหารไทยใหญ่พังทลายและโครงสร้างส่วนล่างได้รับผลกระทบตามมาเป็นลำดับกล่าวคือกลุ่มทหารซึ่งมีบทบาทในเชิงการเมืองการทหารและวัฒนธรรมเปลี่ยนสถานภาพเป็นชาวบ้านธรรมดาทั่วไปงานประเพณีต่างๆ ซึ่งมีกองทัพเคยจัดอย่างยิ่งใหญ่ต้องล้มเลิกไป หรือจัดอย่างเจียมเจียมชาวบ้านจึงได้รับผลกระทบตามไปด้วยเพราะขาดแกนนำในการรักษาอนุรักษ์ประเพณีจนกระทั่งพระอาจารย์ไกรสรพระชาวไทยใหญ่กลับมาประจำที่วัดฟ้าเวียงอินทร์ปรากฏการณ์รื้อฟื้นประเพณีเก่าและประเพณีประดิษฐ์ประเพณีใหม่ จึงเริ่มต้นขึ้นอีกครั้งโดย มี พระอาจารย์ไกรสรเป็นแกนนำและมีกลุ่มอดีตทหารไทยใหญ่เป็นแกนเสริมพบว่าพระอาจารย์และคณะอดีตได้ทหารได้ฟื้นฟูประเพณีเก่าบางประเพณีขึ้นมาในรูปแบบใหม่รวมทั้งการประดิษฐ์ประเพณีขึ้นมาใหม่เพื่อรับใช้อุดมการณ์เก่าอาทิ งานปอยปีใหม่และการงานปอยครุหมอไท และงานปอยปิดภาคเรียนภาคไทใหญ่ภาคฤดูร้อน

2. แนวคิดสัญญวิทยา (Semiology) ของโรล็องด์ บาร์ตส์ (Roland Barthes.1915-1980)

นักวิชาการชาวฝรั่งเศส เป็นหนึ่งในนักแนวคิดสัญญวิทยา ได้ให้ความหมายว่า มายาคติ คือ การสื่อความหมายด้วยคติความเชื่อทางวัฒนธรรม ซึ่งกลบเกลื่อนให้เป็นที่รับรู้เสมือนว่าเป็นธรรมชาติ เป็นกระบวนการการลวงให้หลงอย่างหนึ่ง แต่ก็มิได้หมายความว่ามายาคติเป็นการโกหกหลอกลวงแบบปั้นน้ำเป็นตัวหรือโฆษณาชวนเชื่อ มายาคติมิได้ปิดบังอำพรางสิ่งใดทั้งสิ้น ทุกอย่างปรากฏต่อหน้า

อย่างเปิดเผย จนไม่ทันสังเกตว่ามันเป็นสิ่งประกอบสร้างทางวัฒนธรรม แต่เรานั้นเองที่ “หลง” คิดว่า ค่านิยมที่เรายึดถืออยู่คือธรรมชาติ เรียกได้ว่า วัฒนธรรมกับธรรมชาติ โดยได้เขียนบทความเกี่ยวกับ “โลกของมวยปล้ำ” ในหนังสือ Les Lettres Nouvelles (นวนิพนธ์) ใช้วิเคราะห์ในมาลาคตินั้น แนวทางสัญวิทยาวิทยา มีลักษณะเหมือนภาษาหรือกระบวนการสื่อความหมายโดยพิจารณาธรรมชาติของหน่วยสื่อความหมาย เพื่อทำความเข้าใจความหมายที่ถูกสื่อออกมา เรียกว่า สัญญา (Sign) สัญญา ประกอบขึ้นด้วยสิ่งที่รับรู้ได้ด้วยประสาท รูปสัญญา หรือ Signifier กับความหมายที่สื่อออกมา ความหมายสัญญา หรือ Signified อาจจะปรากฏในรูปภาพ

ด้วยเหตุที่พิธีปลงศพแบบนกหัสติลิงค์นี้ เกี่ยวข้องกับตำนานปรัมปราที่ว่าด้วย ความ เป็นมาของนกหัสติลิงค์ การปลงศพแบบนกหัสติลิงค์ นอกจากนี้ในการประกอบพิธีกรรมก็เต็มไปด้วย สัญลักษณ์มากมาย ดังนั้น แนวคิดเหมาะสมสำหรับการนำมาวิเคราะห์และอธิบายพิธีกรรมนี้ โดย ใช้ ทำความเข้าใจสิ่งที่สะท้อนผ่านการศึกษาทางวัฒนธรรม การตีความหมาย รหัสวัฒนธรรมของตัวนก หัสติลิงค์ ผ่านการวิเคราะห์วัตถุ สิ่งของและเหตุการณ์ทางวัฒนธรรม ดังเช่นตัวนกหัสติลิงค์ ที่ ประกอบด้วยสัญญาและเครื่องประดับ อุปกรณ์ในการทำพิธี

ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร (2555 : 91) ได้แปลความหมายมาลาคตินของบาร์ตส์ กระบวนการ สร้างมาลาคติน และเรียกสิ่งที่เป็นผลลัพธ์/ผลผลิตของกระบวนการนี้ ว่ามาลาคติน (Mythologies; Barthes 1972) มาลาคติน เป็นการสื่อความหมายทางวัฒนธรรม ที่ใช้สัญญาในทำนองเดียวกับใน บริบทของ เกมมส์มวยปล้ำ บาร์ตส์ชี้ให้เห็นว่า “ร่างกาย” อันอ้วนเฟลและดูจืดจางของนักมวยปล้ำชื่อโด แวง ถูกใช้เป็นหน่วยสัญญาสื่อถึง “จิตใจ” อันเลวทรามต่ำช้า นอกจากจะด้วยการอาศัยคติชาวบ้าน ในเรื่อง “รูปชั่ว = ใจทราม” แล้ว ยังเกิดความสัมพันธ์เชิงเปรียบเทียบกับนักมวยปล้ำคนอื่นๆ เช่น เทียบกับร่างลำตัวของมาโชดซึ่งมีความมโหฬารกับออร์ซาโนผู้อ่อนช้อยที่สื่อภาพของ “นางร้าย” คือ เป็น ผลมาจากการใช้สัญญาสื่อความหมาย ให้เห็นถึงรูปโฉมอัปลักษณ์ถูกใช้เพื่อสื่อถึงความเลว ทั้งนี้เพราะ บทบาทที่ได้รับคือการสื่อสารถ่ายทอดทางภาพลักษณ์ ซึ่งสอดคล้องกับรูปลักษณ์ทางกาย ด้วยการ ใช้สัญญาแบบนี้ กล่าวอีกอย่างหนึ่งคือปรากฏการณ์ร่วมกันเป็นเครือข่ายของร่างกายนักมวยปล้ำ เหล่านี้ทำให้นัยยะของแต่ละคนปรากฏโดดเด่นออกมา

ในการอธิบายถึงพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับแนวคิดทฤษฎีสัญญาวิทยา ในการศึกษาเพื่อปรับใช้ ในการอธิบายสัญลักษณ์ที่ปรากฏในพิธีกรรมประเพณี ดังนี้

ประเพณีกรรมโดยทั่วไปว่า เป็นกิจกรรมที่ปรากฏคล้ายกัน ทุกภาคในประเทศไทย เช่น พิธีกรรมในพุทธศาสนา พิธีกรรมในช่วงสำคัญของชีวิต รัฐพิธีและพิธีกรรมรักษาโรคไข้เจ็บ พิธีกรรม ส่วนรวมมีพื้นฐานความเชื่อทางศาสนา คนไทยส่วนใหญ่ นับถือศาสนาพุทธจึงมีพิธีกรรมคล้ายกัน ส่วนพิธีกรรมในช่วงสำคัญของชีวิต เนื่องจากอยู่ในวัฒนธรรมเดียวกันจึงมีลักษณะร่วมกัน เช่น พิธีโกน

จุก พิธีบวชเณร พิธีบวชพระ พิธีแต่งงาน พิธีศพ ซึ่งอาจแตกต่างกันไปบ้างตามสภาพภูมิศาสตร์แต่ละท้องถิ่น

เช่นเดียวกันกับวัฒนธรรมงานศพของชาวอีสาน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง งานปลงศพของพระเถระผู้ใหญ่ด้วยปราสาทนักษัตรลึงค์ของชาวอุบลราชธานี ย่อมแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ทางสังคม โครงสร้างหรือเครือข่ายความสัมพันธ์ของกลุ่มชน ซึ่งถือว่าเป็นงานศพที่จัดเพื่อชนชั้นสูงหรือผู้ที่เป็นที่นับถือของคนในจังหวัดอุบลราชธานี ในงานศพนี้จะแสดงให้เห็นถึงรายละเอียดของรูปแบบทั้งรูปธรรม ด้านศิลปะ ประดิษฐ์กรรม พิธีกรรม และนามธรรมในเรื่องของพฤติกรรม ความคิด ความรู้ และความเชื่อที่รองรับปรากฏการณ์อันแสดงออกในพิธีกรรมและการจัดการ

งานวิจัยข้างต้นจะเห็นได้ว่าวิถีชีวิตของกลุ่มคนในสังคมวัฒนธรรมหนึ่ง มักจะผูกพันหรือเชื่อถือใน สิ่งเหนือธรรมชาติในการจัดระเบียบแบบแผนทางสังคม และเป็นการอธิบายความสัมพันธ์ในสิ่งที่ตนมองไม่เห็น แต่เชื่อว่ามีอิทธิฤทธิ์สามารถลดอันตรายทั้งความสุขและทุกข์ได้ การแสดงออกเพื่อเป็นทางออกให้กับสิ่งต่างๆ เหล่านี้คือการประกอบพิธีกรรม เพื่อลดความกระวนกระวายใจ หรือเป็นการร้องขอบนบานต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในสิ่งที่ตนต้องการ เมื่อได้ในสิ่งที่ปรารถนาแล้วก็จะประกอบพิธีกรรมต่างๆ เพื่อสักการบูชาเช่นสรวง เพื่อให้สิ่งที่ให้ร้ายนั้นผ่อนคลายความรุนแรง และมีเมตตาไม่ทำร้าย หรือบันดาลความสุขมาให้ ซึ่งต่อมาภายหลังก็เกิดเป็นขนบธรรมเนียมวัฒนธรรมขึ้น ความเชื่อจึงเป็นสิ่งสำคัญที่สุด ที่จะกำหนดการแสดงออกของคนในสังคม เมื่อคนในสังคมมีความเชื่อถือในเรื่องใดก็จะแสดงออกด้วยประเพณี พิธีกรรมที่สอดคล้องกับความเชื่อ

3. แนวคิดการจัดลำดับช่วงชั้นทางสังคม (Social Stratification) กฎหมายตราสามดวงกับโครงสร้างสังคมไทย (อคิน รพีพัฒน์, 2535 :43-56) การใช้กฎหมายตราสามดวงขึ้นอยู่กับวิถีการใช้พระราชกำหนด การมองสังคมในลักษณะของชนชั้นปกครองพระมหากษัตริย์ เจ้านายและขุนนาง กฎหมายตราสามดวงเป็นกฎหมายที่มีไว้เพื่อบังคับบัญชารักษาความสงบเรียบร้อยและค้ำจุนสถาบันการปกครองที่มีอยู่ในขณะนั้น

สมัยอยุธยาและรัตนโกสินทร์ได้มีแนวโน้มว่ารัฐใน (พระมหากษัตริย์) ได้พยายามเพิ่มจำนวนไพร่หลวงอยู่ตลอดเวลา ซึ่งอาจมองได้ว่าเป็นความพยายามที่จะเพิ่มขนาดอำนาจรัฐและบริวารหรือลดอำนาจส่วนตัวของเจ้านายและขุนนางในขณะเดียวกันความเหลื่อมล้ำต่ำสูงหรือความไม่ยุติธรรมในการปฏิบัติที่รัฐมีต่อไพร่ ชาวบ้านส่วนใหญ่จะไม่มาเกี่ยวข้องกับบ้านเมืองจะเกี่ยวเฉพาะระบบบ้านและระบบบ้านนี้ก็มีประเพณีการปกครองลัทธิ ประเพณีวัฒนธรรมปกครองตัวเองอยู่มาก ในทางทฤษฎีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นเจ้าของแผ่นดินภายในราชอาณาจักรและเป็นเจ้าของราษฎรทุกคนที่ถวายความจงรักภักดีต่อพระองค์ดังนั้นพระมหากษัตริย์ไทยมิได้เป็นเพียงพระเจ้าแผ่นดินเท่านั้นทำให้เกิดแนวคิดต่อไปว่าคนทุกคนจะต้องมีบุคคลใดบุคคลหนึ่งเป็นผู้คุ้มครองดูแลตนเสมอจากแนวคิดดังกล่าวจึงมีการจัดลำดับชั้นบุคคลขึ้นอย่างกว้างขวาง

การจัดลำดับช่วงชั้นทางสังคม หมายถึง การที่บุคคลในสังคมได้ถูกจัดแบ่งเป็นชั้น ๆ โดยมีระบบของอันดับชี้ให้เห็นว่า คนที่อยู่ในตำแหน่งหรือฐานะนั้น ๆ มีเกียรติหรือได้รับการยกย่องอยู่ในอันดับที่สูงกว่า เท่ากัน หรือต่ำกว่าบุคคลหรือกลุ่มบุคคลที่ อยู่ในฐานะอื่น ๆ ในสังคมเดียวกัน ชั้นของบุคคลแสดงให้เห็นถึงความแตกต่างของบุคคลหรือของกลุ่มบุคคลที่อยู่ในสังคม บุคคลที่มีฐานะทางสังคมคนละชั้นจะมีความเท่าเทียมกันในสิทธิหน้าที่ ความรับผิดชอบ อำนาจ อิทธิพล แบบแผนชีวิต ตลอดจนความสะดวกสบาย ความมีหน้า มีตาในสังคมแตกต่างกันการจัดลำดับช่วงชั้นทางสังคม หมายถึง การที่บุคคลในสังคมได้ถูกจัดแบ่งเป็นชั้น ๆ โดยมีระบบของอันดับชี้ให้เห็นว่า คนที่อยู่ในตำแหน่งหรือฐานะนั้น ๆ มีเกียรติหรือได้รับการยกย่องอยู่ในอันดับที่สูงกว่า เท่ากัน หรือต่ำกว่าบุคคลหรือกลุ่มบุคคลที่ อยู่ในฐานะอื่น ๆ ในสังคมเดียวกัน ชั้นของบุคคลแสดงให้เห็นถึงความแตกต่างของบุคคลหรือของกลุ่มบุคคลที่อยู่ในสังคม บุคคลที่มีฐานะทางสังคมคนละชั้นจะมีความเท่าเทียมกันในสิทธิหน้าที่ ความรับผิดชอบ อำนาจ อิทธิพล แบบแผนชีวิต ตลอดจนความสะดวกสบาย ความมีหน้า มีตาในสังคมแตกต่างกัน บุคคลที่เกิดมาและมีชีวิตอยู่ในสังคมจะต้องเป็นสมาชิกของชนชั้นใดชนชั้นหนึ่งเสมอ แต่บุคคลอาจเปลี่ยนฐานะของตนได้ กล่าวคือ เริ่มแรกอาจเป็นคนชั้นต่ำ แต่ได้รับการศึกษาเล่าเรียนและรับราชการดำรงตำแหน่งสูง เขาก็จะเป็นคนชั้นสูงของสังคมได้ แต่บุคคลดังที่กล่าวนี้ พบเห็นได้ยากส่วนมากแล้วบุคคลที่เป็นสมาชิกของชนชั้นใด มักจะเป็นสมาชิกของชนชั้นนั้นไปชั่วชีวิตของเขา

แนวคิดของเวเบอร์ เสนอความคิดว่าช่วงชั้นในสังคมมี 3 ประเภทใหญ่ ๆ ดังนี้ (อ้างใน สัญญา สัญญาวิวัฒน์ 2523 : 127-130)

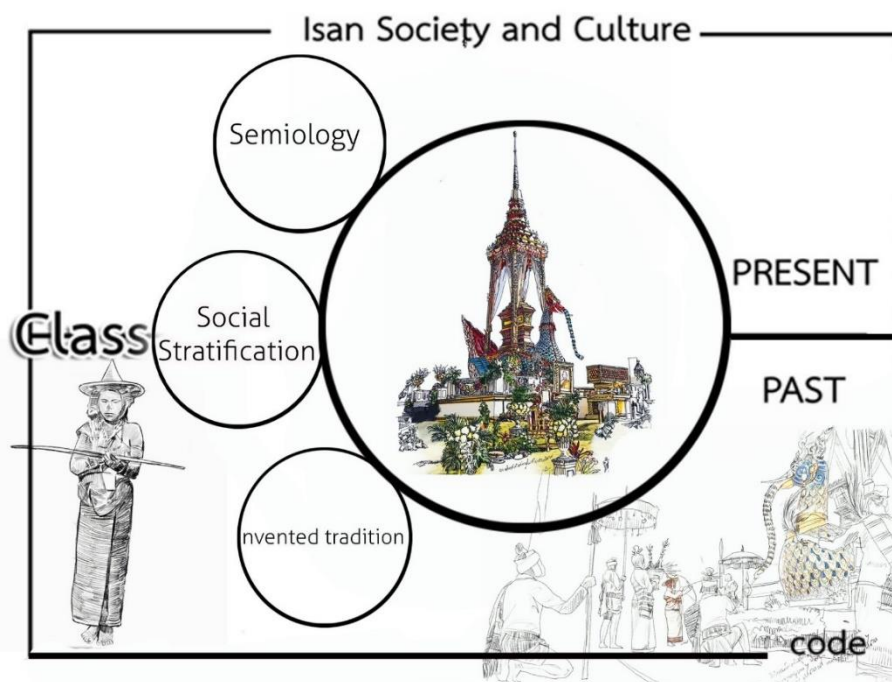
1. ชนชั้น (Class) หมายถึง บุคคลที่มีโอกาสชีวิตเท่าเทียมกัน บุคคลในชั้นเดียวกันจะมีชีวิตประวัติในเรื่องการได้มาซึ่งสิ่งต่าง ๆ ในสังคมคล้ายคลึงกัน ซึ่งต่างก็มีสิ่งของที่หายากจำนวนพอ ๆ กัน
2. สถานภาพ (Status) หมายถึง ระดับของความนิยมทางสังคม (Social esteem) ที่คนหรือกลุ่มคนได้รับ สถานภาพอาจจะไม่มีความสัมพันธ์กันชนชั้น เพราะผู้ที่อยู่ในตำแหน่งสูงในระบบชนชั้นอาจจะไม่มีสถานภาพสูงก็ได้
3. อำนาจ (Power) หมายถึง นิสัยสามารถ (Capacity) ในการดำเนินการให้บรรลุวัตถุประสงค์ของตน แม้จะเป็นการขัดขืนความรู้สึกของผู้อื่นก็ตามระดับชั้นของบุคคลประเภทนี้ 'ได้แก่' ชนชั้นการเมือง แต่ปัจจุบันนักสังคมวิทยาส่วนใหญ่จะใช้คำว่าความมั่งคั่ง (Wealth) ทรัพย์สินสมบัติ (Property) แทนคำว่า ชนชั้น (Class) ใช้คำว่า เกียรติยศ (Prestige) แทนคำว่า สถานภาพ (Status) และอธิบายว่า

- ความมั่งคั่ง คือ ความอุดมสมบูรณ์ด้วยสมบัติ วัตถุ หรือสิ่งของมีค่าที่สะสมไว้เป็นจำนวนมาก ซึ่งแสดงถึงสถานภาพทางเศรษฐกิจ (Economic status)

- เกียรติยศ คือ ตำแหน่งหรือสถานภาพทางสังคม ซึ่งเป็นที่ยอมรับกันในสังคมและสาธารณชนทั่วไปให้ความนิยมนับถือ ซึ่งแสดงถึงสถานภาพทางสังคม (Social status)

- อำนาจ คือความสามารถของบุคคลหรือกลุ่มคนที่จะบังคับให้บุคคลหรือกลุ่มคนอื่นกระทำตามที่ตนต้องการ โดยไม่สนใจว่าจะให้ความร่วมมือหรือไม่ ซึ่งแสดงถึงสถานภาพทางการเมือง (Political status)

ผู้วิจัยจะนำทั้งสามแนวคิดดังกล่าวมาปรับใช้เป็นแนวทางในการศึกษาให้เห็นมิติทางวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกันกับเนื้อหาทางศิลปกรรม ศิลปะพื้นบ้าน และศิลปะการแสดง ตลอดจนการเปลี่ยนแปลงพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับนักษัตติลึงค์ในสังคมวัฒนธรรมอีสาน ซึ่งจากอดีตจนถึงปัจจุบัน “นักษัตติลึงค์” ถูกนำมาใช้ในงานศพบุคคลสำคัญอยู่เสมอไม่น้อย การเปลี่ยนแปลงต่างมีอยู่เรื่อยๆ ทั้ง อิทธิพลทางรูปแบบศิลปกรรม การแสดงความเป็นตัวตนหรือเจ้าของวัฒนธรรม การพยายามหาความจริงทางประวัติศาสตร์ การต่อรองทางวัฒนธรรมของกลุ่มชุมชน ตลอดจนการถูกนำไปใช้อย่างอื่น นอกเหนือจากการเป็นเพียงแค่ว่า ฅาปนกิจสถานนักษัตติลึงค์ เช่น ปัจจุบันมีการนำเสนอเรื่องราวผ่านการแสดงของวงโปงลาง ที่มีการนำเนื้อหาที่เกี่ยวกับตำนาน นักษัตติลึงค์ ตลอดจนการเปลี่ยนแปลงพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับนักษัตติลึงค์ในสังคมวัฒนธรรมอีสาน และการศึกษาในครั้งนี้จะเป็นการอธิบายถึงปรากฏการณ์ที่เกี่ยวกับนักษัตติลึงค์และเป็นการยกระดับทางวิชาการด้านศิลปกรรม ในการวิจัยทางศิลปกรรมศาสตร์ในมิติของศิลปะอย่างเป็นระบบ

ภาพประกอบที่ 1 กรอบโครงสร้างแนวคิดการวิจัย

ที่มา : ผู้วิจัย

กรอบโครงสร้างแนวคิดการวิจัย

จากการศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง โดยเฉพาะการปรับใช้ 3 แนวคิดหลักในการวิจัยการทำความเข้าใจในการสร้างสถาบันกึ่งสถาบันนกหัสติลิงค์ 1) แนวคิด เรื่องประเพณีประติขันธ์ อีริค ฮอบสบอว์ม(Hobsbawm,1983: 1-14) 2) แนวคิดสัญวิทยาวิทยา ของ โรลิ่ง บาร์ตส์ (Roland Barthes.1915-1980) 3) แนวคิดการจัดลำดับช่วงชั้นทางสังคม (Social Stratification) ของ ภูมิมาตราสามดวงกับโครงสร้างสังคมไทย (อคิน รพีพัฒน์,2535 :43-56) ผู้วิจัยได้นำมาใช้ประกอบการศึกษาปรากฏการณ์สนามเบื้องต้นเพื่อออกแบบวิจัย ซึ่งผู้วิจัยได้ผนวกรวมและนำมาใช้เป็นแนวทางในการศึกษาวิเคราะห์นกหัสติลิงค์ โดยมีคำถามและวัตถุประสงค์การวิจัยทั้ง 3 ข้อเป็นทิศทางและเป้าหมายของการวิจัย ดังที่ผู้วิจัยได้กำหนดประเด็นหลักของการศึกษาเป็น 3 ประเด็น คือ 1) เพื่อศึกษาพัฒนาการรูปแบบศิลปกรรม ประเพณี พิธีกรรม “นกหัสติลิงค์ “ ในบริบทของสังคมวัฒนธรรมอีสาน 2) เพื่อศึกษาการจัดระดับความสัมพันธ์ชั้นชนทางสังคมผ่านประเพณี “นกหัสติลิงค์” ในสังคมวัฒนธรรมอีสาน 3) เพื่อศึกษากระบวนการ การรื้อฟื้นและประติขันธ์สร้าง “นกหัสติลิงค์” ในสังคมวัฒนธรรมอีสาน

กระบวนการสร้างความหมาย กระบวนแบบทางศิลปกรรมของนกหัสติลิงค์ (Art Style) และช่วงเวลา (Time Line) การประจักษ์สร้างความหมายเชิงสัญลักษณ์ในมิติ เวลาของเชิงปฏิบัติการของสภาวะเปลี่ยนแปลงของพิธีกรรม ที่มีความหมาย ความสำคัญในพิธีกรรม เข้าใจในตัววัฒนธรรมนกหัสติลิงค์ วัฒนธรรมหรืออารยธรรมเป็นองค์รวมที่ซับซ้อนซึ่งรวมถึงความรู้ความเชื่อศิลปะศิลปกรรมกฎหมาย ประเพณีและความสามารถ รวมถึงสิ่งใดก็ตามที่เกี่ยวข้องกับชีวิตของมนุษย์และ “วัฒนธรรมคือรูปแบบของความหมาย (pattern to meanings) ที่ได้รับการสืบทอดกันมาในรูปของสัญลักษณ์อย่างเป็นระบบ (inherited conceptions) และใช้ในการแสดงออกในรูปของสัญลักษณ์ ซึ่งถือเป็นการแสดงออกทางสังคมให้ผู้คนใช้ในการติดต่อสื่อสารระหว่างกันได้ ความหมายของสัญลักษณ์เหล่านั้น ก็เพื่อสร้างเสริมความรู้เกี่ยวกับชีวิตและทัศนะที่มีต่อชีวิต” (อคิน รพีพัฒน์. 2551: 7)

ดังนั้นความเชื่อเกี่ยวกับนกหัสติลิงค์กับพิธีกรรมการปลงศพจึง เป็นความเชื่อที่แฝงในเรื่องของการยกย่องให้เกียรติของผู้วายชนม์ว่าคู่ควรที่จะได้รับเกียรติให้สามารถที่จะนำศพไปตั้งบนหลังของนกหัสติลิงค์ได้หรือไม่ ในการประกอบพิธีศพตามความเชื่อตำนานของภาคอีสาน โดยเฉพาะตำนานที่อ้างถึงเจ้าเมืองอุบลราชธานีที่มีการเล่าสืบทอดกันมา เรื่องราวดังกล่าวเป็นการแสดงถึงการเกิดและการดำรงอยู่ของวัฒนธรรมการอธิบายถึงชีวิตนี้และชีวิตในโลกหน้าความเชื่อในโลกนี้ หรือความเชื่อในโลกหน้าที่ทุกคนอาจรู้เห็นได้โดยจินตนาการผ่านพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับนกหัสติลิงค์ พิธีกรรมมีการสืบทอดกันมาอย่างยาวนานส่วนพิธีกรรมเกี่ยวกับการเผาปราสาทรูปนกหัสติลิงค์ และ

หีบศพพร้อมกันไปทั้งหมดใน พิธีถวายเพลิงศพเป็นการแสดงออกถึงพิธีกรรมที่มีความเป็นแบบเฉพาะ มีความเป็นพิเศษอันแสดงถึงการส่งผู้ตายไปสู่เมืองสวรรค์

ผลที่ได้รับจากงานวิจัยครั้งนี้

1. ประโยชน์ทางวิชาการ งานวิจัยเรื่องนี้สามารถใช้เป็นแบบในการทำความเข้าใจบริบท สังคมทางวัฒนธรรมเกิดองค์ความรู้เกี่ยวกับพิธีกรรมการปลงศพแบบนักษัตรลึงค์ของภาคอีสาน ทั้งในแง่ความเป็นมา การดำรงอยู่และการปรับตัว การสร้างความทรงจำทางด้านเรื่องราวในงานฌาปนกิจสถานนักษัตรลึงค์ ซึ่งเป็นศิลปกรรมที่สะท้อนกระบวนการที่มีการเชื่อมโยงกับสังคม ชุมชน ในจังหวัด อุบลราชธานี และพื้นที่ภาคอีสาน

2. ประโยชน์ต่อวงการศิลปกรรม งานวิจัยเรื่องนี้สามารถทำให้เข้าใจสัญลักษณ์ที่อยู่ในรูปแบบ ศิลปกรรมนักษัตรลึงค์ และ กระบวนการรื้อฟื้น และการคงอยู่ และพัฒนาการรูปแบบทางศิลปกรรม ของนักษัตรลึงค์ (Art Style) และ ช่วงเวลา (Time Line) การประจักษ์สร้างความหมายเชิงสัญลักษณ์ในมิติ เวลา ของสภาวะเปลี่ยนผ่านของพิธีกรรม ที่มีความหมาย ความสำคัญในพิธีกรรม

3. วิจัยนี้จะสามารถอธิบายถึงกระบวนการประกอบสร้างชุดวัฒนธรรม การอธิบาย ความหมายของรหัสหมายที่มีอยู่ในนักษัตรลึงค์ การแสดงออกซึ่งการจัดลำดับช่วงชั้นทางสังคม (Social Stratification) และการผูกสร้างความหมายเพื่อควบคุมโดยอาศัยสังคมวัฒนธรรมในการ ประกอบความหมาย กระบวนการรื้อฟื้น การปรับเปลี่ยนการรับใช้สังคมวัฒนธรรมและ ปραกฏการณ์ ทางสังคมวัฒนธรรมผ่าน “นักษัตรลึงค์”

บทที่ 2

พัฒนาการรูปแบบศิลปกรรม ประเพณี พิธีกรรม “นกหัสติลิงค์”

พัฒนาการรูปแบบศิลปกรรม ประเพณี พิธีกรรม “นกหัสติลิงค์”

พื้นที่ภาคอีสานที่มีความเชื่อเกี่ยวกับประเพณีการปลงศพด้วยเมรุรูปแบบนกหัสติลิงค์ ไม่ว่าจะด้วยวัตถุประสงค์อะไร ที่ต้องสร้างรูปแบบเช่นนั้น ความน่าสนใจในรูปแบบของการจัดการไม่ว่าจะเป็นความยิ่งใหญ่ ความสวยงาม หรือรูปแบบที่แปลกประหลาดที่สร้างสรรค์ โดยผู้ที่มีฝีมือทางเชิงช่าง รูปแบบที่เป็นแบบเฉพาะของช่าง การสร้างมีถ่ายทอดในรูปแบบของนกและช่างผสมกัน เพื่อใช้รองรับศพที่อยู่ภายในบุษบก ความเชื่อประเด็นหลักคงเป็นความเชื่อว่าการปลงศพโดยใช้เมรุรูปแบบนกหัสติลิงค์นั้น นกหัสติลิงค์จะเป็นพาหนะที่จะนำดวงวิญญาณของผู้ตายนั้นสู่สรวงสวรรค์ซึ่งอ้างอิงตามคติความเชื่อของชาวอุบลราชธานี ซึ่งก่อนทำการเผาศพจะต้องทำวิธีการฆ่านกก่อนและเมื่อนกตาย นกนั้นจะนำพาผู้ตายขึ้นสู่สรวงสวรรค์จึงถือได้ว่าการที่บุคคลได้รับเกียรติ ให้ประกอบพิธีการปลงศพใช้นกหัสติลิงค์เป็นครั้งสุดท้าย ซึ่งใช้กับผู้ตายที่มีความดี ความชอบ ที่ได้รับการยอมรับจากสังคม วัฒนธรรมอีสาน

ภาพประกอบที่ 2 รูปเมรุเจ้านายชั้นสูงในเมืองหลวงพระบาง แล้วทำเป็นรูปนกหัสติลิงค์
ที่มา : นิราศเมืองหลวงพระบาง ของหลวงทวยหาญรักษา ปี พ.ศ. 2428 (วาดจากภาพถ่าย)

อีสานคือพื้นที่ทางการปกครองและพื้นที่ทางวัฒนธรรมของอาณาจักรล้านช้าง (ลาว) ดังนั้น ศิลปวัฒนธรรม ตลอดถึงคติความเชื่อต่างๆ จึงมีความเหมือนหรือคล้ายคลึงกับวัฒนธรรมล้านช้าง รวมถึงพิธีการปลงศพแบบสร้างปราสาทศพบนสัตว์หิมพานต์ของอีสาน ความขัดแย้งทางการเมืองใน

ล้านช้าง สู่การสร้างบ้านแปลงเมืองใหม่และเกิดพิธีศพแบบสร้าง ปราสาทนกกะโหลกหรือหัตถ์ลิงค์ ของเจ้านายสายใหม่ในอีสาน (เมืองอุบลราชธานี) หัวเมืองอีสานในยุคจารีตปรากฏมีเมืองอุบลราชธานีเพียงหัวเมืองเดียวที่มีการสร้างเมรุรูปนกกะโหลก

นกกะโหลก ความหมายทั่วไปที่เข้าใจคือ เป็นชื่อนกใหญ่ชนิดหนึ่งในเทวนิยายว่า อาศัยอยู่ในป่าหิมพานต์ โดยคติความเชื่อนี้ไทยได้รับคติความเชื่อที่เนื่องมาจากพุทธศาสนาและศาสนาพราหมณ์ฮินดูมาปรับ ผสมผสานกัน เรื่องราวของสัตว์ในป่าหิมพานต์จะเป็นสัตว์ในจินตนาการที่มีอยู่หลากหลาย เช่น ราชสีห์ คชสีห์ เหมราชสัตว์ มังกรวิหค สุนทร สุนรี และนกกะโหลก เป็นต้น และคติความเชื่อนี้มีปรากฏในสังคมไทยตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 10-13 (สมชาติ มณีโชติ, 2535, 8) ดังปรากฏในคัมภีร์ทางพุทธศาสนาที่พยายามอธิบายเรื่องราวของจักรวาล และเรื่องของป่าหิมพานต์รวมทั้งสัตว์ที่อาศัยอยู่ในป่าแห่งนี้ ซึ่งสิ่งที่ปรากฏนั้นเป็นการสร้างสรรค์ผสมผสานจินตนาการของช่างทำให้เกิดรูปแบบของนกกะโหลกที่มีความแตกต่างกันไป

ลักษณะรูปร่างของนกกะโหลกคือตัวจะเป็นนก แต่จะมีจะงอยปากเป็นวงอย่างวงช้าง และมีงาด้วย ชื่อของนกกะโหลกไม่ค่อยปรากฏในเทวนิยาย คนส่วนใหญ่จะคุ้นเคยกับขนาดใหญ่ชนิดอื่นในนิยายก็มี เช่น หงส์ พญาครุฑ และนกกะโหลก สำหรับนกกะโหลกรูปร่างเป็นนกทั้งตัว มีความใหญ่โตขนาดโอบเอวเอาข้างในป่าไปกินเป็นอาหารได้ ไม่เกี่ยวโดยตรงกับนกกะโหลก

นกที่มีจะงอยปากเป็นวงช้างนี้ ปรากฏในภาษาบาลีว่า หัตถ์ลิงค์สกุโณ (หัตถ์ คือ ข้าง ลิงค์ แปลว่า เพศ สกุโณ แปลว่า นก) ในภาษาสันสกฤต คือ หัตถ์ลิงคะ แปลอย่างเดียวกัน ไทยเลือกใช้คำว่า หัตถ์ลิงค์ คำนี้ปรากฏในอักขรธานศัพท์ ของหมอบรัดเลย์ พิมพ์เมื่อ พ.ศ. 2416 หน้า 328 และพจนานุกรมบาลีไทย - อังกฤษ - สันสกฤต ของกรมพระจันทบุรีนฤนาถ ฉบับพิมพ์ พ.ศ. 2513 หน้า 867 หรือแม้ในบาลีสยามอภิธานของนาคะประทีป เรียบเรียงไว้ พ.ศ. 2465 มีปรากฏคำนี้อยู่ แสดงว่าคนไทยเรารู้จักคำนี้มานานแล้ว พจนานุกรมภาคอีสาน - ภาคกลาง ฉบับ ปฎิธาน สมเด็จพระมหาธีรวงศ์ (ติสโส) ก็ได้อธิบายคำนี้ไว้ด้วยเช่นกัน

ในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2542 ได้อธิบายถึง คำที่เกี่ยวข้องกับนกกะโหลกคือ หัตถ์ลิงค์ว่า หัตถ์ลิง หรือ หัตถ์ (หัตถะ-) น.ข้าง (ส.หัตถิน ,หตติ. ป.หตถิ) หัตถ์ลิงค์เป็นนกในวรรณคดีมีจะงอยปากยาวคล้ายวงช้าง (ราชบัณฑิตยสถาน, 2546, 1287)

ข้อมูลจากแหล่งอื่น อธิบายถึง นกกะโหลกคือ นกที่มีตัวเป็นนก หัวเป็นราชสีห์ แต่จมูกยื่นออกไปเป็นวงคล้ายวงช้าง แต่เขี้ยวหน้าเป็นงา สมเด็จพระญาณปริตรานวัฑฒวงศ์ได้ประทานคำอธิบายไว้ว่า นกกะโหลก หรือหัตถ์ลิงค์ คือนกที่เราเรียกกันว่า นกกะโหลก “นกกะโหลก แปลว่า นกที่มีหัวเป็นข้าง นกกะโหลก แปลว่า นกข้าง จากการศึกษาของสมชาติ มณีโชติ (2538, 7) ได้แยกศัพท์ของคำว่านกกะโหลกออกเป็น 2 คำคือ หัตถ์ (หรือหัตถิน) มีความหมายถึงผู้ใช้วงแทนมือหรือผู้มีมือและลิงค์(หรือลิงค์) มีความหมายถึงเครื่องหมายเพศ เมื่อรวมความแล้วจึง หมายถึง นกที่มีหัวเป็นข้าง เป็นองค์ประกอบสำคัญซึ่งในที่นี้คือ นกที่มีหัวเป็นข้างหรือนกที่มีจะงอยปากเป็นวงช้างให้เห็นได้อย่างชัดเจน หรือ นกผู้มีงาเป็นข้าง หรือครึ่งนกครึ่งข้าง

คำว่า ”หัตถ์ลิงค์” ตามความหมายในสารานุกรมภาษาอีสาน ได้ให้ความหมายไว้ว่า หัตถ์ลิงค์ น. ข้าง ส่วนคำว่าหัตถ์ลิงค์ 1 น. เป็นนกที่มีรูปร่างเหมือนข้าง และเป็นนกขนาดใหญ่มีกล่าวไว้

ในธรรมบทภาค 2 ว่า “...พระเจ้าปรนรัตนเจ้าเมืองนครโกสัมพีในประเทศอินเดีย พระองค์อยู่บนปราสาทสูงที่สุดกับพระมเหสี ตัวพระมเหสีมีครรภ์จวนประสูติ ขณะบรรทมห่มผ้าสีแดงนกหัสติ-ลิงค์บินผ่านเข้ามาพบสำคัญว่าเป็นก้อนเนื้อ จึงโอบเอาพระมเหสีไปวางไว้บนคาคบต้นไม้ใหญ่ในป่าหิมพานต์ ตกเวลาจวนจะรุ่ง เกิดลมพายุพัดผ่านฝนตกกระหน่ำลงมา พระนางประสูติพระโอรสบนต้นไม้ใหญ่ นั้น จึงขนานนามพระโอรสว่าอุเทนเพราะเมื่อประสูติก็สว่างพอดี คำว่า อุเทน หรืออุทัย คือเวลาจวนจะสว่าง เมื่อพระอุเทนได้เสวยราชในเมืองโกสัมพีสืบต่อจากพระบิดาแล้ว ได้นำมารดาตามอยู่ในเมืองนครโกสัมพี เมื่อครั้งพระมารดาสวรรคตได้จัดการพระบรมศพโดยนำเอานกหัสติลิงค์ตัวนั้นมารองพระบรมศพและเผาทั้งนกและนางพร้อมกัน การที่พระเจ้าอุเทนนำนกหัสติลิงค์มาเผาก็เพราะนกหัสติลิงค์เกี่ยวข้องกับพระมารดาตั้งกล่าวมา (ปรีชา พิณทอง, 2532, 383)

และหัสติลิงค์ 2 น. เป็นธรรมเนียมเจ้าเมืองในภาคอีสานเมื่อถึงแก่กรรมมักจะจัดงานศพเป็นการใหญ่โตมโหฬาร ทำเมรุเป็นรูปนกหัสติลิงค์ คล้ายกับพระเจ้าอุเทนทำแก่พระมารดาในกรุงโกสัมพี การทำเช่นนั้นก็เพื่อที่จะให้แปลกกว่าประชาชนคนธรรมดาหรืออย่างไรไม่ทราบ

จากความหมายดังกล่าวจึงพอสรุปได้ว่าคติในเรื่องนกหัสติลิงค์นั้น กรอบความคิดเดิมได้อิงอยู่กับธรรมบทของพุทธศาสนาที่กล่าวถึงป่าหิมพานต์และกล่าวถึงสัตว์นิทาน และเมื่อถอดความหมายทางคตินิยมจะมีนัยยะทางสังคมของชุมชนอยู่ นกดังกล่าวจึงต้องมีลักษณะพิเศษซึ่งตัวนั้นเป็นนกที่มีปีกมีหางคล้ายหงส์ แต่ส่วนหัวกลับเป็นข้างมีวงและมีงา

นกหัสติลิงค์ เป็นคำเรียกชื่อสัตว์ ประกอบด้วยคำที่มีความหมายในตัวเองแยกได้สองคำคือ หัสติ (หรือหัตดิน) มีความหมายถึงผู้ซึ่งวงแขนมือ หรือผู้มีมือ และคำว่า ลิงค์ (หรือลิงค์) มีความหมายถึงเครื่องหมายเพศตั้งนั้นความหมายของคำว่าหัสติลิงค์จึงหมายถึงนกที่มีหัวเป็นข้างเป็นองค์ประกอบสำคัญ คือนกที่มีหัวเป็นข้าง หรือนกที่มีจะงอยปากเป็นงวงข้างให้เห็นได้อย่างชัดเจน หรือนกผู้มีงวงเป็นข้างหรือครึ่งนกครึ่งข้าง

เนื่องจากนกหัสติลิงค์เป็นสัตว์หิมพานต์ที่มีส่วนผสมของนกกับข้างเข้าไว้ด้วยกัน ดังนั้นคติความเชื่อที่เกี่ยวกับนกหัสติลิงค์น่าจะมีความเกี่ยวข้องกับคติที่เกี่ยวกับนก และคติที่เกี่ยวกับข้าง เนื่องจากว่านกหัสติลิงค์มีส่วนลำตัวเป็นรูปนก ซึ่งในบรรดาสัตว์หิมพานต์ที่เป็นสัตว์ปีกสำคัญมีอยู่สองตัวคือ หงส์และครุฑ ล้วนแต่เป็นสัตว์ที่มีลักษณะของนกเป็นองค์ประกอบที่สำคัญโดยเฉพาะมีปีกให้เห็นได้อย่างชัดเจน ฉะนั้นคติที่เกี่ยวกับตัวนกของนกหัสติลิงค์ จึงน่าจะมีความเกี่ยวข้องกับปรับ-ปรนผสมผสานอยู่กับคติที่เกี่ยวกับหงส์และครุฑ รวมถึงข้างด้วยดังนี้

คติที่เกี่ยวเนื่องกับหงส์ จากคัมภีร์ที่เกี่ยวข้องกับศาสนาพราหมณ์ฮินดูและพุทธศาสนาได้ใช้หงส์เป็นสื่อที่เกี่ยวกับความสูงส่ง ความดีงาม และความเป็นมงคลทั้งปวง หมายถึงท้องฟ้าหรือสวรรค์ มีความหมายถึงผู้คุ้มครองอยู่เบื้องบน อันเป็นสัญลักษณ์ของบุคคลผู้มีฐานันดรสูง ดังเช่นพระมหากษัตริย์ และราชินี (Heinrich Zimmer, 1947, 47-50) นอกจากนี้หงส์ยังเป็นพาหนะของเทพเจ้าในศาสนาพราหมณ์ และหงส์ยังหมายถึงความเกี่ยวพันระหว่างบรรยากาศเบื้องบนที่หงส์ได้เห็นบินขึ้นไปผ่านห้วงมหาสมุทรเบื้องล่างที่หงส์ได้ร่อนลงแหวกว่าย และในคัมภีร์ของพราหมณ์ ยังได้ยกย่องให้หงส์เป็นทิศปาลคือเทพประจำทิศเบื้องบน เช่นเดียวกับกับคติความเชื่อใน พุทธศาสนา (Jas Burgess, 1965, 161) สิ่งที่เกี่ยวข้องกับลักษณะของนกหัสติลิงค์ที่จำลองจากสัตว์สำคัญตัวนี้คือการมีปีกและมีหางเป็นหางของหงส์ และการนำเอาฤทธิ์เดชของหงส์มาปรากฏบนตัวนกหัสติลิงค์

คติที่เกี่ยวข้องกับครุฑ เป็นสัตว์ประเภทหนึ่งที่มีส่วนหัวเป็นนก มีลำตัวและแขนเป็นมนุษย์ มีปีกและมีกายท่อนล่างอย่างนก คติความเชื่อของครุฑจะเกี่ยวข้องกับพระอาทิตย์ และได้รับการ ยกย่องว่าพญาสุบรรณ คือนกที่มีปีกงามแห่งสวรรค์ การบินของครุฑเปรียบได้กับการโคจรของ พระอาทิตย์ และปีกของครุฑก็มีกำลังมากสามารถบินข้ามทะเลเพื่อไปสู่สวรรค์ และปีกบันดาลให้เกิดพายุแรง

ส่วนคติที่เกี่ยวข้องกับช้าง ตามคติความเชื่อที่ว่า ช้างเป็นสัตว์ศักดิ์สิทธิ์ สามารถนำความมั่นคงมาสู่สังคมได้ การบูชาช้างจะทำให้ฝนตกต้องตามฤดูกาล ซึ่งเป็นความเชื่อในเชิงปรัมปราคติที่ว่าช้างมีความสัมพันธ์กับเมฆฝน (สมชาติ, 2524, 26-34) นอกจากนี้แล้วในคัมภีร์ไตรภูมิโลกวิจิตรยังกล่าวเปรียบเทียบถึงกำลังของช้างตระกูลต่างๆ ว่ามีกำลังมหาศาล โดยเฉพาะอย่างยิ่งช้างในตระกูลฉัททันต์ 10 เชือกนั้นมีกำลังรวมเท่ากับพระพุทธเจ้าหนึ่งพระองค์ (พระยาธรรมปรีชา (แก้ว), 2520, 155-167

ตำนานนกหัสติลิงค์นี้ มักจะผูกโยงกับเรื่องของบรรพบุรุษ โดยเฉพาะอย่างยิ่งกลุ่มชาติพันธุ์ลาวที่เป็นกลุ่มเชียงรุ่งแสนหวี ที่มีสายสัมพันธ์กับบรรพบุรุษของกลุ่มไท-ลาว ระหว่างสองฝากฝั่งแม่น้ำโขง เป็นความสัมพันธ์ระหว่างเจ้านายฝั่งจำปาสักและเมืองอุบล (อรรถ นันทจักร . 2533:106) ที่ว่าตามธรรมเนียมของเจ้านายเมืองอุบลราชธานีเมื่อถึงแก่อสัญกรรมแล้ว จะมีการสร้างเมรุเป็นรูปนกสักกะไดลิงค์หรือนกหัสติลิงค์ ตามโบราณราชประเพณีของเมืองเชียงรุ่งแสนหวีฟ้า สืบมาถึงในยุคเมืองอุบล ตำแหน่งที่สามารถขึ้นเมรุนกหัสติลิงค์คือ เจ้านายอัญญา (อาชญา) สี และภายหลังมีอีกกลุ่มหนึ่งที่สามารถถึงเมรุนกหัสติลิงค์ได้คือ พระสงฆ์เถระผู้ใหญ่เท่านั้น

ข้อมูลดังกล่าวนั้นสอดคล้องกับ สมชาติ มณีโชติ ซึ่งได้กล่าวไว้ในมรดกอีสานเกี่ยวกับบทบาทของนกหัสติลิงค์ที่เกี่ยวข้องกับพิธีกรรมการปลงศพนั้น ได้มีปรากฏในตำนานโบราณซึ่ง ชาวจังหวัดอุบลราชธานีมีความเชื่อถือ และสืบทอดเป็นงานศิลปะและวัฒนธรรมโดยอ้างถึงตำนาน “...ราชเทวีได้ไปประกอบพิธีถวายพระเพลิงบรมศพขององค์พระมหากษัตริย์พระราชสวามีของ พระองค์ผู้สืบเชื้อสายบรรพบุรุษชาวเชียงรุ่งแสนหวีฟ้า หรือเมืองตักกะสีลา ในระหว่างพิธีศพมีนก หัสติลิงค์บินผ่านมาและคิดว่าพระบรมศพนั้นเป็นอาหารของตนจึงโฉบลงมา และใช้วงจับพระศพบินหนีขึ้นไป ต่อมาเจ้านางสีดาพระธิดาของพญาตักกะสีลาได้อาสาไปทำพิธีปราบนกหัสติลิงค์ โดยการยิงด้วยธนูลูกศรเสียบอกจนนกหัสติลิงค์นั้นตาย และนำพระบรมศพกลับมาประกอบ พิธีถวายพระเพลิงได้สำเร็จในการประกอบพิธีพระราชทานเพลิงพระบรมศพนั้น พระราชเทวีโปรดให้สร้างหอประสาทเทินบนหลังนกหัสติลิงค์ประดิษฐานพระบรมศพนั้น แล้วเผาพระศพพร้อม ๆ กับนกหัสติลิงค์...” จากคติความเชื่อดังกล่าวจึงน่าจะเป็นต้นเค้าของประเพณีการสร้างเมรุรูปนกหัสติลิงค์ เพื่อใช้ในการประกอบพิธีการปลงศพของเจ้านายชั้นสูงในเวลาต่อมา (สมชาติ มณีโชติ. 2535 : 11)

สุกัญญา ภัทรราชย์ เขียนไว้ในมรดกอีสานสรุปได้ว่า พิธีกรรมงานศพที่มีการสร้างนกหัสติลิงค์ มีกล่าวเป็นหลักฐานครั้งแรกในสมัยพระนางวิสุทเทวีเจ้านครเชียงใหม่ เมื่อพระนางวิสุทเทวีเจ้าถึงแก่พิราลัยในปี ค.ศ. 940 (พ.ศ. 2121) พระยาแสนหลวงได้แต่งการศพทำเป็นพิมานบุษบกตั้งบนหลังนกหัสติลิงค์ขนาดใหญ่ แล้วทำการเผาทั้งนกหัสติลิงค์และพิมานบุษบกที่มีศพด้วยและ ถือเป็นธรรมเนียมในการเผาศพเจ้าผู้ครองนครสืบมา และสุกัญญา ภัทรราชย์ ได้กล่าวถึงทางด้านล้านนามีการตั้งเมรุนกหัสติลิงค์แต่มีหลักฐานว่าใช้กับศพพระผู้ใหญ่ ส่วนทางล้านช้างตั้งเมรุ นกหัสติลิงค์กับ

ศพพระและศพเจ้า ดังปรากฏว่าธรรมเนียมนี้ได้มีการทำในหลวงพระบางและอุบลราชธานี ซึ่งได้สร้างเมรุรูปนกหัสติลิงค์กับพระเถระผู้ใหญ่และศพเจ้านายและที่พิเศษต่างไปจากถิ่นอื่นก็คือมีพิธีกรรมการฆ่านก (สุกัญญา ภัทรราชย์. 2535 : 40 - 41)

การสร้างเมรุรูปนกหัสติลิงค์ซึ่งเป็นที่รู้จักกันทั่วไปอย่างกว้างขวางว่าจังหวัดอุบลราชธานีเป็นต้นตำรับหรือเป็นต้นแบบในภาคอีสาน ซึ่งสอดคล้องกับที่สุกัญญา ภัทรราชย์ ที่เขียนไว้ในมรดกอีสานและวารสารเมืองโบราณ ปีที่ 16 ฉบับที่ 3 กรกฎาคม-กันยายน 2533 กล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างชาวเชียงรุ่งแสนหวีฟ้า กับกลุ่มเจ้านายเมืองอุบลราชธานี โดยอ้างตำนานเรื่องนกหัสติลิงค์สรุปได้ว่าอุบลราชธานีมีการสืบทอดรูปแบบการจัดงานศพโดยใช้เมรุรูปนกหัสติลิงค์มาตั้งแต่อดีตจนรุ่นปัจจุบันตามคติความเชื่อที่ส่งต่อกันมา เมืองอุบลราชธานีเมื่อรับรูปแบบการจัดพิธีศพขั้นสูงมาจากล้านช้าง ก็มีการปรับและพัฒนาเพิ่มเติม จนเป็นเอกลักษณ์เฉพาะของเมืองอุบลราชธานี โดยเฉพาะมีพิธีกรรมฆ่านกหัสติลิงค์โดย ร่างทรงของเจ้านางสีดา ก่อนทำพิธีการเผาศพ ที่ไม่มีปรากฏขั้นตอนพิธีกรรมนี้ทั้งในพม่า รัฐฉาน ล้านนา และ ล้านช้าง ซึ่งในเมืองอุบลราชธานีจะจำกัดการสร้างเมรุรูปนกหัสติลิงค์เฉพาะกลุ่มผู้ปกครองระดับสูง ของเมืองที่เรียกว่า “อาญาสี่” ที่ประกอบด้วย (1) เจ้าเมือง (2) อุปฮาด (อุปราช) (3) ราชวงศ์ (4) ราชบุตร และพระมหาเถระชั้นผู้ใหญ่ของบ้านเมืองเท่านั้น ดังนั้นในยุคจารีต (ยุคแรก) การสร้างเมรุรูปนกหัสติลิงค์ จึงมีเฉพาะชนชั้นปกครองฝ่ายชาย โดยไม่ได้จัดขึ้นบ่อยครั้ง และจำกัดเฉพาะในเมืองอุบลราชธานี

พัฒนาการของนกหัสติลิงค์ ในสังคมวัฒนธรรมอีสาน

พัฒนาการของนกหัสติลิงค์ในยุคเริ่มต้น (พ.ศ.2446-2536)

ในการศึกษาที่เกี่ยวข้องกับ เมรุเผาศพรูปนกหัสติลิงค์ มีความจำเป็นที่จะต้องทำความเข้าใจถึงความเกี่ยวเนื่องกับชนชั้นการปกครองในอดีต คือชนชั้นเจ้านายหรือชนชั้นเจ้าเมือง ความเชื่อมโยงของกลุ่มเจ้าเมืองเชื้อสายลาวจำปาสัก จนถึงเจ้าเมืองอุบลราชธานี โดยกลุ่มนี้มักนิยมสร้างเมรุรูปนกหัสติลิงค์ประกอบหอแก้ว เชิญศพขึ้นประดิษฐานแล้วชักลากไปเผาที่ทุ่ง จึงเป็นธรรมเนียมสำหรับเจ้านายที่สืบเชื้อสายสืบมาแต่โบราณ ที่เรียกว่า อาญาสี่ ได้แก่ เจ้าเมือง เจ้าอุปราช เจ้าราชวงศ์ เจ้าราชบุตร และบุตรหลาน ที่ได้รับราชการงานเมือง เมื่อท่านผู้ใดผู้หนึ่งถึงแก่อสัญกรรม เจ้านายและประชาชนของเมืองอุบล จึงได้สร้างเมรุรูปนกหัสติลิงค์ประกอบหอแก้ว แล้วได้ชักเมรุออกไปเผา ณ ทุ่งศรีเมือง กลางเมืองอุบลราชธานี

ยุทธนาวารากร แสงอร่าม กล่าวเกี่ยวกับตำนานนกหัสติลิงค์ ปรากฏในบทความเรื่อง พิธีปลงศพที่อุบล (Les ceremonies funeraires a Ubon) ของ ดร. ฌอง บร็องก์ (Dr. Jean Brengues) นายแพทย์ ของอาณานิคมฝรั่งเศส ได้รับการตีพิมพ์ใน พ.ศ. 2542 นับว่าเป็นเอกสารตีพิมพ์ที่กล่าวถึงรายละเอียดพิธีการ ปลงศพบนเมรุรูปนกหัสติลิงค์ที่เมืองอุบลราชธานีที่เก่า ซึ่งความน่าสนใจของบทความนี้ เล่าถึงขั้นตอนการฃาปนกิจแล้ว ยังมีการ กล่าวถึงตำนานการปรานนกหัสติลิงค์ซึ่งต่างออกไปจาก ฉบับที่แพร่หลายกันในปัจจุบัน จากบทความ ดร. บร็องก์ ระบุว่าได้รับฟังข้อมูลมาหลายสำนวนซึ่งมีความใกล้เคียง กัน สำหรับตำนานฉบับที่ ดร. บร็องก์ ตีพิมพ์นั้นแปลจาก สำนวนที่เขียนขึ้นเป็นตัวอักษร เนื้อความโดยสรุปมีดังนี้

กล่าวถึงเมืองตักสิลา เจ้าเมืองไม่มีทั้งโอรสและ ธิดาที่จะสืบราชสมบัติ จึงรับสั่งให้พระมเหสี และเหล่า นางสนมถือศีลและสวดมนต์อธิษฐานต่อพระอินทร์และ เทพยดาต่างๆ เพื่อว่าพระอินทร์จะ ประทานโอรสหรือ ธิดาแก่พระองค์ ในช่วงเวลาเดียวกันนั้นนกกหัสติลิงค์ ที่อาศัยอยู่ที่ป่าหิมพานต์ได้ ก่อความเดือดร้อนแก่บรรดา เหล่ามนุษย์และสัตว์อย่างมาก พระอินทร์จึงได้ขอให้นาง สุชาดา พระ มเหสีของพระองค์ลงมาจุติในครรภ์พระมเหสี ของพระยาดักสิลาเพื่อที่จะปราบนกกหัสติลิงค์ นาง สุชาดา ทูลถามพระอินทร์ว่าการปราบนกกหัสติลิงค์ต้องทำอะไร พระอินทร์จึงตรัสตอบขยาว่าให้ สวดมนต์อธิษฐานถึง พระองค์ และจะประทานคันศรและลูกศรสำหรับปราบ นกให้ เมื่อพระอินทร์ รับสั่งแล้วนางสุชาดาจึงลงมาจุติ ยังครรภ์ของพระมเหสีเมืองตักสิลา พระมเหสีสืบว่ามี ลูกแก้ววิเศษ สะอาดใสลอยอยู่ในอากาศและเข้ามาใน โอบอุ้มของพระนาง พระมเหสีทรงกลืนลูกแก้วลงไปใน ครรภ์ แล้วลูกแก้วส่องสว่างแพรวพราวไปทั่วทั้งจักรวาล หลังจากนั้นลูกแก้ววิเศษก็หายไป พระมเหสีทรงเสีย พระทัยที่ลูกแก้ววิเศษหายไป พระนางตกพระทัยจึงตื่นบรรทม

รุ่งเช้าวันต่อมาพระมเหสีทรงเล่าเรื่องความฝันถวายแก่ พระสวามี พระยาดักสิลาจึงสั่งให้ไป ตามโหรมาพยากรณ์ ความฝัน หลังจากโหรคำนวณแล้วได้กราบทูลว่าจะมีสตรี ผู้มีบุญญาธิการลงมา จุติ วันเวลาผ่านไป 4 เดือน พระมเหสีทรงครรภ์และ ได้ประสูติกาลราชมาริ พระยาดักสิลาประทาน นามว่า “สีดา” และเมื่อพระธิดาพระชันษาได้ 15 ปี ช่วงเวลา 15 ปีที่ผ่านมาในเขตแดนเมืองตักสิลามี นกกหัสติลิงค์ออก เทียวข้ามมนุษย์และสัตว์อย่างโหดเหี้ยม ผู้ที่รอดชีวิตจากการถูกสังหารได้มากราบทูล พระยาดักสิลาว่า นกกหัสติลิงค์ นกยักษ์ที่มีวงเหมือนช้างมันบินมากินมนุษย์และสัตว์ อย่าง ตะกละตะกลาม และด้วยความใหญ่โตของนกกหัสติ ลิงค์ทำให้ผู้คนล้มตายมากมาย พวกตนอยู่ไม่ได้อีก ต่อไป จึงมาทูลให้พระองค์ทรงทราบและขอประทานความเมตตา ให้ช่วยเหลือ พระยาดักสิลาได้สดับ ดังนั้นก็ทรงวิตกกังวล มาก เมื่อทรงประชุมปรึกษาเหล่าขุนนางแล้วโปรดให้ตีฆ้อง ร้องป่าวและ ประกาศไปว่าพระองค์จะประทานเมืองตักสิลา ให้กึ่งหนึ่งสำหรับผู้ที่สามารถฆ่านกกหัสติลิงค์ได้ แต่ก็ไม่มี ใครสักคนที่กล้าจะอาสา

ครั้นพระยาดักสิลาทรงทราบว่าไม่มีใครอาสาปราบนกกหัสติลิงค์ และรับสั่งให้เพิ่มการ อารักขาพระองค์ให้มากขึ้น เจ้านางสีดาพระธิดาตรัสถามพระบิดาว่าเหตุใดจึง ทรงเศร้าพระทัย พระ ยาดักสิลาจึงเล่าว่าราษฎรจำนวนมาก มาร้องทุกข์ว่านกกหัสติลิงค์ได้กินมนุษย์และสัตว์ทั้งที่เป็น และ ล้มตายไปเป็นจำนวนมาก แต่ไม่มีใครอาสาไปปราบนกกหัสติลิงค์เลย เจ้านางสีดาจึงอาสาจะไปฆ่านกกหัสติ ลิงค์นี้เอง 6 วันต่อมา นกกหัสติลิงค์มาบินอยู่เหนือลานกว้างในเขตเมืองตักสิลา ชาวเมืองมากมายเกิด ความวิตกและกลัว จึงพากันไปถวายบังคมและทูลขอหลบภัยใกล้ๆ กับพระยาดักสิลา เมื่อพระองค์ได้ ฟังดังนั้นก็รับสั่งมหาดเล็กให้เร่งไปทูลเชิญเจ้านางสีดามาพบ เมื่อพระธิดามาถึงพระยา ดักสิลาจึง ขอให้เจ้านางสีดาไปฆ่านกที่ลานกว้างนั้น เจ้านางสีดาทูลตอบว่านกกหัสติลิงค์มีพลังกำลังมากจะขอ สิ่งของและเตรียมตัวก่อนที่จะไปปราบนกกหัสติลิงค์ พระยาดักสิลาตอบตกลง เจ้านางสีดาได้ทูลขอ เครื่องประดับ 5 สิ่งอย่างกะตริย์” เสนาที่ปรึกษา 5 หรือ 6 คน ทหารพร้อมหอก ดาบ ปืน ภูษานุ่งห่ม ผืนใหม่ ดอกไม้ตกแต่งเป็นชั้นหมากเบ็ง 2 ชั้น 1 คู่ และเมื่อจะไปปราบนกกหัสติลิงค์ เจ้านางสีดาขอให้พราหมณ์ มาทำพิธีบวงสรวงสังเว

พระยาดักสิลาตรัสสั่งให้พระมเหสีและเหล่าเสนา ไปบวงสรวงอ้อนวอนต่อพระอินทร์ และ ขอให้พระอินทร์ประทานคันศรและลูกศรให้ พระอินทร์จึงทรงคันศรและลูกศรเสด็จลงมาয়ংโลกมนุษย์

และพบเจ้านางสีดาที่เตรียมตัวไปปราบนกหัสติลิงค์ พระอินทร์ประทานคันศรและลูกศรพร้อมกับบอวยพรแก่เจ้านางสีดาให้มีชัยเหนือนกหัสติลิงค์ แล้วพระองค์ก็เสด็จกลับไปยังสวรรค์

เมื่อเจ้านางสีดาเตรียมการพร้อมแล้ว พระยาตักสิลาจึงโปรดให้พราหมณ์ประกอบพิธีบวงสรวง เมื่อพิธี แล้วเสร็จเจ้านางสีดาจึงออกเดินทางไปพร้อมกับเหล่าเสนา พลทหารถือหอก ถือดาบ ถือปืน และข้าราชการบริพาร เมื่อ เจ้านางสีดาเดินทางมาถึงใกล้ๆ กับนกหัสติลิงค์ นกยักษ์ ก็ดีใจและบอกว่าจะกินพวกมนุษย์ จากนั้นก็ร้องคำราม เสียงแหลม อ้าปาก สะบัดวงและปีก วางท่าน่ากลัวเพื่อ ให้ผู้คนเสียขวัญ เจ้านางสีดาเห็นดังนั้นจึงโง่ครเล็งไปที่ สัตว์ประหลาด ลูกศรก็พุ่งไปตรงหน้าอกนกหัสติลิงค์ นกยักษ์ก็ล้ม ชาวเมืองตักสิลาที่มีความปีติยินดีที่เจ้านางสีดาปราบนกหัสติลิงค์สำเร็จ และขบวนก็เคลื่อนกลับเข้าไปในเมือง พระยาตักสิลาทรงยินดีและเสนาเหล่าที่ปรึกษา ของพระองค์ต่างก็ยกย่องเจ้านางสีดา พระยาตักสิลาจึงทรงยกเมืองตักสิลาของพระองค์ให้พระธิดาปกครองสืบต่อมา เจ้านางสีดาครองเมืองตักสิลาได้ 2 ปี ก็สิ้นพระชนม์ และเสด็จกลับไปเสวยสุขเป็นหนึ่งในชายาของพระอินทร์ บนสวรรค์ตามเดิม

ตำนานเรื่องนกหัสติลิงค์ฉบับของ ดร. บัรื่องก์ นี้ จะมีความใกล้เคียงกับตำนานซึ่ง คุณยาย สุขุม ศิริภูมิ บุตรีของญาแม่เมณีจันทร์ ผ่องศีล อดิตร์ทรงเจ้านาง สีดา ได้ให้สัมภาษณ์กับ วรณศักดิ์ พิจิตร บุญเสริม และ คณะ เมื่อ พ.ศ. 2531 โดยเล่าว่าจดจำจากหนังสือผูก วัดสุทัศน์วราราม ซึ่งถูกไฟไหม้สูญหายไปแล้ว ดังนี้

“นกหัสติลิงค์ เป็นนกที่อาศัยอยู่ในป่าหิมพานต์ เป็นนกที่มีขนาดใหญ่โตมีกำลังและฤทธิ์เดชมากมาย มหาศาล นกหัสติลิงค์มีลักษณะพิเศษกว่านกอื่นๆ คือ มี

หัวเป็นข้างมีร่างกายเป็นนก จะกินข้างและสัตว์ใหญ่ในป่า เป็นอาหาร เช่น เสือ ควาย และคน อยู่มาวันหนึ่ง หลัง จากที่นกหัสติลิงค์ได้บินไปจับสัตว์ใหญ่กินเป็นอาหาร มากมายจนหมดป่าแล้ว จึงได้บินไปจับคนในเมืองต่างๆ มากินเป็นอาหาร โดยเฉพาะผู้หญิง มีลูกสาวเจ้าเมือง หลายคนถูกจับกินแต่ก็ยังไม่อิ่ม ครั้นบินมาถึงทุ่งหลวง ทุ่งปาง เมืองสุวรรณภูมิ เพื่อรอโอกาสที่จะเข้าจับลูกสาว เจ้าเมืองสุวรรณภูมิ เจ้าเมืองสุวรรณภูมิจึงให้ไพร่พลออก

สืบหาบุคคลมีฝีมือที่สามารถจะฆ่ามันได้ จนในที่สุดถึง เมืองตักสิลา เจ้าเมืองตักสิลาจึงมอบศรให้เจ้านางสีดา ซึ่งเป็นลูกสาวไปทำการฆ่านกหัสติลิงค์ นกหัสติลิงค์ถูก ศรของเจ้านางสีดาถึงแก่ความตาย เจ้าเมืองสุวรรณภูมิ จึงทำพิธีเผาถุนั้น เมื่อมีเจ้านายสิ้นชีวิตก็จะสร้างหุ่นนก หัสติลิงค์รองรับศพ และทำพิธีเผาไปพร้อมกับศพกลายเป็นประเพณีสืบต่อกันมา”

ตำนานนกหัสติลิงค์ทั้ง 2 สำนวนนี้ ยุทธนากรรกร แสงอร่าม ตั้งข้อสังเกตว่าจะไม่มีการกล่าวถึงการถวายเพลิงศพเจ้าเมือง พร้อมกับนก หรือการที่นกหัสติลิงค์มาแย่งศพเจ้าเมือง เหมือนกับตำนานนกหัสติลิงค์สำนวนอื่น แต่เน้นถึงความดุร้ายของนกหัสติลิงค์เป็นสำคัญ และจากตำนานมีประเด็นหนึ่งที่พึงสังเกตคือสถานที่ฆ่านกหัสติลิงค์นั้น คือ ลาน กว้าง หรือทุ่งหลวง

แบบธรรมเนียมการทำศพหุ่นนกหัสติลิงค์นี้ เอาแบบอย่างมาจากที่ได้ก็ได้รับความจากนักปราชญ์ 2 ท่าน คือ เมื่อ พ.ศ. 2080 พระยาอนุমানราชธน (ยง เสฐียรโกเศศ) เคยทำหนังสือถวายกรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ (ความว่าชาวเชียงใหม่ทำศพโดยทำหุ่นนกหัสติลิงค์ ถวายความเป็นว่า น่าจะเอาอย่างมา จากอุดรตรกูรุ (คืออินเดีย) กรมพระยานริศราประทานคำตอบว่าประเพณีจากอินเดียมาสู่เขมร จากเขมรเข้ามาไทยภาคอีสาน แล้วทางพายัพจึงเอาอย่างจากภาคอีสานไป จาก

การศึกษาวิธีทำศพ แบบนี้ เขาทำรูปนักษัตรลึงค์ขึ้นก่อน บนหลังทำเป็นเรือ น หรือ ว หรือ บุชบก เรียกว่าพนมศพ จากจดหมายเหตุของแฟร์ นังด์มิงเดซ ปินโต ชาวโปรตุเกส บันทึกไว้ในคราวงานพระศพพระชัยราชา พ.ศ. 2083 ไม่พอเป็นที่ยุติได้ เพราะบรรยายว่าในงานนั้นมีรูปงู จะกวาด เสือ ช้าง และสัตว์อื่น ๆ รวมทั้งนกด้วย อ่านหนังสือลิลิตพระลอซึ่งแต่งสมัยอยุธยา ก็ได้ความว่า พระลอเป็นนิยายภาคพายัพของไทย พระเพื่อนพระแพง นายแก้ว นายขวัญ นางรื่น นางโรยตายไปพร้อมกันนั้น จัดการศพเป็นการใหญ่ “ให้แต่งพนม อัฐทิศ พิพิธราชวัติฉัตร” ตรงกับพนมศพที่เคยศึกษาไว้ เพื่อเป็นข้อมูลเล็กน้อยพอจะสืบสาวที่มาของการทำศพแบบนักษัตรลึงค์ต่อไป

นักษัตรลึงค์ หากจะกล่าวถึงตำนานที่มีความเชื่อมโยงกับความเชื่อของคนในสังคมวัฒนธรรมอีสานนั้นคงต้องพูดถึงชนชั้นปกครองที่มีบทบาทในการใช้นักษัตรลึงค์ในการประกอบพิธีเผาศพ โดยข้อมูลเอกสารที่ค้นคว้าได้ มีการอธิบายว่า อุบลราชธานีในอดีตนั้น มีเชื้อเจ้าชั้นกษัตริย์จากเมืองเชียงรุ่งแสนหวิฟ้า ได้หนีกองทัพพวกฮ่อหัวขาวที่ยกมาปล้นเมือง เชียงรุ่งแสนหวิฟ้า เมืองเชียงรุ่งแสนหวิฟ้า ถูกที่แตกพวกฮ่อหัวขาว ได้จับเจ้านายราชกุมารมาทิ้งเสียเป็นส่วนมาก เจ้านายที่เหลืออยู่จึง หนีออกมาจากเมืองพาไพรพลไปพึ่งเมืองที่เป็นญาติพี่น้องก็หลาย เมืองโดยแยกย้ายกันไป สายที่หนีลงมาอาศัยอยู่กรุงศรีสัตนาคนหุต ล้านช้างเวียงจันทน์ก็มี สามพระองค์ คือ เจ้าอินทรกุมารหนึ่ง เจ้านางจันทรกุมารหนึ่ง เจ้าปางคำหนึ่ง ภายหลังทั้งสามพระองค์ได้รับพระมหากรุณาจาก พระเจ้าสุริยวงศา ธรรมิกราช พระเจ้ากรุงศรีสัตนาคนหุตล้านช้างเวียงจันทน์ได้รับไว้ อุปถัมภ์ในฐานะพระประยูรญาติทางพระมารดา เพราะว่าพระราชธิดา เมืองเชียงรุ่งแสนหวิฟ้าได้มาเป็นพระราชเทวีในอดีต

พระมหา กษัตริย์ แห่งกรุงศรีสัตนาคนหุตล้านช้างเวียงจันทน์ จึงให้ทั้งสองพระนคร เกี่ยวข้องเป็นญาติทางเสกสมรสต่อกันมาช้านาน ดังนั้นเมื่อเจ้าอินทรกุมารเสียเมืองแก่พวกฮ่อหัวขาวจึงได้พาไพร่พลมาพึ่งบรมโพธิ สมภารแห่งพระเจ้ากรุงศรีสัตนาคนหุตล้านช้างเวียงจันทน์ เพื่อให้ราชสกุลทั้งสองเป็นทองแผ่นเดียวกันในครั้งนี้ พระเจ้าสุริยวงศาธรรมิกราชจึงทรงให้เจ้านายที่มาจากนครเชียงรุ่งแสนหวิฟ้าได้อภิเษกสมรสกับพระราชธิดาและพระราชนัดดาของพระองค์ คือ เจ้าอินทรกุมารได้อภิเษกสมรสกับพระราชนัดดาของพระเจ้าสุริยวงศาฯ ได้พระโอรสด้วยกัน 1 องค์ คือ พระเจ้าองค์นกแห่งนครหลวง พระบาง (องค์ที่ 2)

เจ้านางจันทรกุมารีได้อภิเษกสมรสกับพระอุบุญพรราช คือ พระราชบุตรของพระเจ้าสุริยวงศาฯ ได้พระราชโอรสด้วยกันสององค์ คือ พระเจ้ากิงกิสราชแห่งพระนครหลวงพระบาง (องค์ที่ 1) และพระเจ้าอินทรเสน พระเจ้าหลวงพระบางองค์ที่ 3 ซึ่งทรงเป็นต้นพระราชวงศ์หลวงพระบาง (ณ หลวงพระบาง) ต่อมาถึงพระเจ้า สว่างวัฒนา กษัตริย์ลาวองค์สุดท้ายก่อนที่จะเป็นสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว

เจ้าปางคำ (เจ้าน้ำ) ผู้เป็นน้องของเจ้าอินทรกุมารและเจ้านางจันทรกุมารีได้อภิเษกสมรสกับพระราชนัดดาของพระเจ้าสุริยา วงศาฯ ได้โอรส คือ เจ้าพระตา เจ้าผู้ครองเมืองนครเขื่อนขันธ์กาบแก้วบัวบานแทนพระบิดา คือ เจ้าปางคำ ซึ่งเป็นต้นราชวงศ์ของเมืองอุบลราชธานี

เจ้านายดังกล่าวที่เป็นเชื้อสายเชียงรุ่งแสนหวิฟ้ามาสร้างเมืองอุบลราชธานีก็คือ เจ้าคำผง หรือพระปฐมวรราชสุริยวงศ์ ซึ่งเป็นหลานของเจ้าปางคำดังกล่าวมา

ตามธรรมเนียมของเจ้านายเมืองอุบลราชธานี เมื่อถึงแก่อสัญกรรมแล้วจะมีการสร้างเมรุเป็นรูปนักษัตรลึงค์หรือนักษัตรลึงค์ตามโบราณราชประเพณีของเมืองเชียงรุ่งแสนหวิฟ้าสืบมาถึงยุค

เมืองอุบลราชธานี ตำแหน่งที่จะมีสิทธิ์นำศพขึ้นนกกัสกาะโดลิงค์ได้นั้นจะต้องเป็นเจ้าของและเจ้าอุปฮาด เจ้าราชวงศ์ เจ้าราชบุตร และลูกหลานท่านที่กล่าวมา นอกจากนี้แล้วไม่มีสิทธิ์ที่จะขึ้นนกกัสกาะโดลิงค์ได้ เว้นแต่พระเถระผู้ใหญ่ของเมืองเท่านั้น พิธีสร้างเมรุนกกัสกาะโดลิงค์นี้จึงไม่ค่อยมี เนื่องจากเชื่อว่าเจ้าเมืองไม่มี คงจะมีได้ก็เฉพาะพระเถระผู้ใหญ่เท่านั้น เจ้านายที่วานี้ เรียกว่า อัญญาสี่ และพระสงฆ์เถระ

สวิช คุณผล กล่าวว่าเห็นเมรุรูปนกกัสกาะโดลิงค์ก็มีศพ ญาพ้อโฮงแพหรือพระอุบลกาลประชา นิตย (ท้าวสิทธิสารบุญชู พรหมวงศานนท์) หลานพระพรหมราชวงศา (ท้าวทองเจ้าเมืองอุบลราชธานี คนที่ 3) ศพพระครูวิโรจน์รัตโนบล (ญาท่านดีโลดวัดทุ่งศรีเมือง) ศพพระเดชพระคุณท่านเจ้าคุณศรีธรรมวงศา (ทองจันทร์ พันธุ์เพ็ง) ศพญาแม่นางคำญาณ ณ อุบล ที่วัดวารินชำราบ ศพญาท่านนาคพระครูนวมกรรมโกวิทย์ วัดป่าใหญ่ มีรูปที่ได้เห็น คือ ศพพระอริยวงศาจารย์ญาณวิมลอุบลคณาภิบาลสังฆปาโมกข์ (ส่วย) เมืองอุบลราชธานี

ในสมัยก่อนการเผาศพเจ้านายพื้นเมืองต้องสร้างนกกัสกาะโดลิงค์แล้วชักลากไปประกอบพิธีฌาปนกิจที่สนามทุ่งศรีเมืองในการเผาศพนกกัสกาะโดลิงค์เช่นนี้ จะต้องมีการฆ่านกกัสกาะโดลิงค์เสียก่อน ตามคติโบราณผู้ที่จะฆ่านกกัสกาะโดลิงค์ได้ต้องเป็นผู้ที่สืบเชื้อสายมาจากเมืองตักกะศิลา (นครเข็ญรุ่งโรจน์โบราณ ซึ่งปัจจุบันที่มีผู้สืบเชื้อสายฆ่านกกัสกาะโดลิงค์อยู่ประจำเมืองอุบลราชธานี ยังมีหมวกโบราณสำหรับใช้ใส่ฆ่านกกัสกาะโดลิงค์อยู่และได้มีการบวงสรวงประจำปีในเดือนหกทุกปี)

ช่างที่ทำเมรุนกกัสกาะโดลิงค์ในเมืองอุบลราชธานีในอดีตก็มี ญาท่านดีโลดวัดทุ่งศรีเมือง ญาท่านพระมหาเสนาวัดทุ่งศรีเมือง ช่างโพธิ์ สงศรี ช่างสาย สุทราววงศ์ ช่างสีห์ ช่างครู คำหมา แสงงาม ช่างศิลป์ ฟุ้งสุข ซึ่งท่านดังกล่าวก็เสียชีวิตไปหมดแล้ว

แต่เดิมในเมืองอุบลราชธานีนี้มีการสร้างเมรุนกกัสกาะโดลิงค์อยู่เป็นประจำเมืองพร้อมพงศาวดารเมือง ต่อมาทางราชการมาขอยืมไปเพื่อตรวจสอบ ทั้งตำนานเมือง ตำนานนกกัสกาะโดลิงค์ โดยอ้างจะไปเรียบเรียงใหม่ ภายหลังผู้มาขอยืมที่เป็นเจ้าหน้าที่บ้านเมืองชั้นสูงได้เดินทางไปปักปันดินแดนระหว่างไทยกับฝรั่งเศสในคราวไทยเสียดินแดนฝั่งซ้ายให้แก่ฝรั่งเศส แล้วป่วยเป็นไข้มาลาเรียเสียชีวิต ตำนานที่กล่าวมาหายสาบสูญไป ต่อมาจึงมีแต่เพียงคำบอกเล่าของผู้ได้ปฏิบัติมาและผู้สืบทอดเชื้อสายเล่าให้ลูกหลานฟังเท่านั้น ราชประเพณีของเมือง จึงเลือนรางไปดังที่เป็นอยู่ในวันนี้ นกกัสกาะโดลิงค์ที่วานี้เป็นเรื่องประชาชนในท้องถิ่นถวายให้เป็นเกียรติแก่ผู้ตาย ไฟพระราชนานนั้นเป็นพระเมตตาของพระมหากษัตริย์ที่พระราชทานมาให้ผู้ตาย นกกัสกาะโดลิงค์ที่เท่ากับว่าเป็นพานทองรองรับไฟเพลิงพระราชนานของพระมหากษัตริย์นั่นเอง ดอกไม้มีพานใส่ฉันท นกกัสกาะโดลิงค์ก็ฉันทนั้น

การปลงศพแบบเมรุนกกัสกาะโดลิงค์ในภาคอีสานกลุ่มแรก คือ กลุ่มพระวอ-พระตา ถือเป็นต้นแห่งของสายเมืองอุบลราชธานี ที่เคลื่อนย้ายคร่าวลาวที่ใหญ่ที่สุดมาอยู่ในบริเวณ ที่เรียกว่าภาคอีสานของไทยในปัจจุบันแต่ที่มีหลักฐานเด่นชัดเป็นช่วงรัชกาลที่ 5 คือ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ส่งพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์ ปกครองมณฑลอุบลราชธานี ช่วงเวลาดังกล่าวมีกลุ่มอัญญาสี่ ขึ้นนกกัสกาะโดลิงค์ถึง 5 คน อาทิ หม่อมเจียงคำ พระอุบลการประชา นิตย เป็นต้น

ส่วนพระเถระชั้นผู้ใหญ่ของสายเมืองอุบลราชธานี ที่ได้หีสกาะโดลิงค์มี 3 รูป อาทิ พระครูวิโรจน์รัตโนบล พระอริยกวี (อ่อนธัมมรักขิต) เจ้าคณะใหญ่เมืองอุบลราชธานี เป็นต้น การปลงศพแบบนกก

หัตถ์ศิลป์ในภาคอีสานตามหลักฐานส่วนใหญ่ ที่ทำกันอยู่ไม่กี่แห่ง อาทิ อุบลราชธานี ร้อยเอ็ด มหาสารคาม ปัจจุบันมีการจัดงานแห่พื้นที่ยี่สิบสาม สำหรับการปลงศพแบบนกกหัตถ์ศิลป์ครั้งแรก ในพื้นที่จังหวัดมหาสารคาม เดิมค้นพบมี 2 ครั้ง คือ งานพระราชทานเพลิงศพพระครูพิทักษ์โกสุมพิสัย หรือหลวงตาโฆง แสนศักดิ์ ณ เมรุวัดโพธิ์ศรี ต.ตลาด อ.เมือง จ.มหาสารคาม วันเสาร์ที่ 1 พ.ค.2519 งานพระราชทานเพลิงศพพระอริยานุวัตร (อารีย์ เขมจารี) ปรากฏแห่งอีสาน วัดมหาชัย วันที่ 7 เม.ย. 2536

แต่หลักฐานที่ค้นพบ ปรากฏว่าเคยมีการปลงศพแบบนกกหัตถ์ศิลป์มาก่อนหน้าแล้วครั้งหนึ่ง ในปี 2505 คือ งานพระราชทานเพลิงศพ พระครูสุนทรสาธุกิจ หรือ หลวงปู่ขุน ดิกขปัญญา วัด ดิก ขมณีนววรรณ บ้านเสือไกร์ อ.วาปีปทุม จ.มหาสารคาม ซึ่งเป็นอดีตพระเกจิอาจารย์ชื่อดังของ มหาสารคาม มีหลักฐานสำคัญ คือ ภาพถ่ายเก่าแก่งานพิธีพระราชทานเพลิงศพ อยู่ที่วัดดิกขมณีนววรรณ ช่วงที่มาสร้างนกกหัตถ์ศิลป์งานพระราชทานเพลิงศพพระครูสุนทร สาธุกิจ ปี 2505 คือ พ่อคำหมา แสง งาม ส่วนงานพระราชทานเพลิงศพพระอริยานุวัตร ปี 2536 ช่วงที่มาทำเป็นฝีมือของพระปลัดสมสิทธิ์ รักตสีโล อ.เสลภูมิ จ.ร้อยเอ็ด พร้อมทีมงาน

กลุ่มช่างที่สร้างนกกหัตถ์ศิลป์เดิมนั้นต้องยกให้ช่างสายเมืองอุบลราชธานี ซึ่งเป็นต้นแบบของ การสร้างนกกหัตถ์ศิลป์ โดยเฉพาะกลุ่มช่างชั้นครู อาทิ พระครูวิโรจน์รัตโนบล ญาณาท่านักบุญ เป็นต้น พ่อคำหมา แสงงาม ก็ไปเรียนจากพระครูวิโรจน์รัตโนบล การปลงศพแบบนกกหัตถ์ศิลป์ดั้งเดิมในช่วง หลังค่อย ๆ คลายความเคร่งครัดลงมา เนื่องจากมีสามัญชนที่จัดงานปลงศพแบบนี้อยู่บ้าง นอกจากจะ เสียค่าใช้จ่ายพอสมควรแล้ว ยังมีพิธีการขั้นตอนต่าง ๆ ที่ยุ่ง ยากพอสมควรทำให้การปลงศพแบบนี้ นิยมอยู่ในบางพื้นที่ของภาคอีสานเท่านั้น

ไตรภพ ผลคำ ได้ให้แนวความคิดเกี่ยวกับประเพณีและความเชื่อในเรื่องการปลงศพแบบนกกหัตถ์ศิลป์ ความยิ่งใหญ่ของประเพณีนี้ไม่ใช่ความยิ่งใหญ่ ความสวยงาม หรือความแปลกประหลาดของ นกที่ถูกถ่ายทอดออกมา แต่ความยิ่งใหญ่ที่เป็นประเด็นหลักในความเชื่อ คือการให้เกิดครั้งสุดท้าย กับผู้ตายที่พร้อมไปด้วยความดีความชอบที่สังคมยอมรับ ซึ่งนกกหัตถ์ศิลป์นั้นจะถูกสร้างขึ้นก็ต่อเมื่อ บุคคลนั้นสำคัญหรือพระเถระผู้ใหญ่ได้เสียชีวิตลง และพิธีการที่สำคัญไม่ยิ่งหย่อนไปกว่าพิธีการอื่นคือ พิธีการฆ่านกกหัตถ์ศิลป์ ซึ่งตามตำนานแล้วจะถูกนำมาเป็นพาหนะรับศพและคนที่จะสามารถฆ่านก ดังกล่าวนั้นได้คือ เจ้านางสีดา ธิดาเจ้าเมืองตักศิลาเท่านั้น

นอกจากนี้ยังได้กล่าวเพิ่มเติมเกี่ยวกับบุคคลที่จะสืบต่อร่างเจ้านางสีดา โดยบุคคลนั้นจะต้อง เป็นผู้ที่มีความอ่อนโยน สุขุม อยู่ในศีลธรรม ในพิธีกรรมฆ่านกกหัตถ์ศิลป์นั้น เดิมเป็นตระกูลเดียว สืบเนื่องคือ “ปราบภัย” “ผ่องศรี” และ “รัศมี” ซึ่งเป็นต้นเค้าจากเมืองอุบลราชธานีมาโดยตลอด แต่ ปัจจุบันได้เกิดเจ้านางสีดาสายใหม่คือ กลุ่มเจ้านางสีดาที่ไปฆ่านกกหัตถ์ศิลป์ในงานศพหลวงปู่ทองมา ถาวโร อำเภอเสลภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด ประกอบด้วย นางทุมมา สุทธิประภา, นางบุญ สุทธิประภา และ นางสุดบ้านท่าสี่

จากความเชื่อดั้งเดิมที่เคยมีมา นกกหัตถ์ศิลป์ ถูกสร้างขึ้นก็ต่อเมื่อบุคคล 2 กลุ่มได้เสียชีวิตไป คือกลุ่มอาญาสี่ อัญญาสี่ ซึ่งประกอบด้วย (1) เจ้าเมือง (2) อุฮาด/อุปราชา (3) ราชวงศ์ (4) ราชบุตร และพระเถระชั้นผู้ใหญ่ของชุมชน ในการสร้าง นกกหัตถ์ศิลป์ พิธีกรรมต่างๆ จะเริ่มเมื่ออัญญาสี่ หรือ เถระชั้นผู้ใหญ่ได้เสียชีวิต หรือมรณภาพไป และดูเหมือนกฎเกณฑ์ดังกล่าวจะมีการยึดถืออย่าง

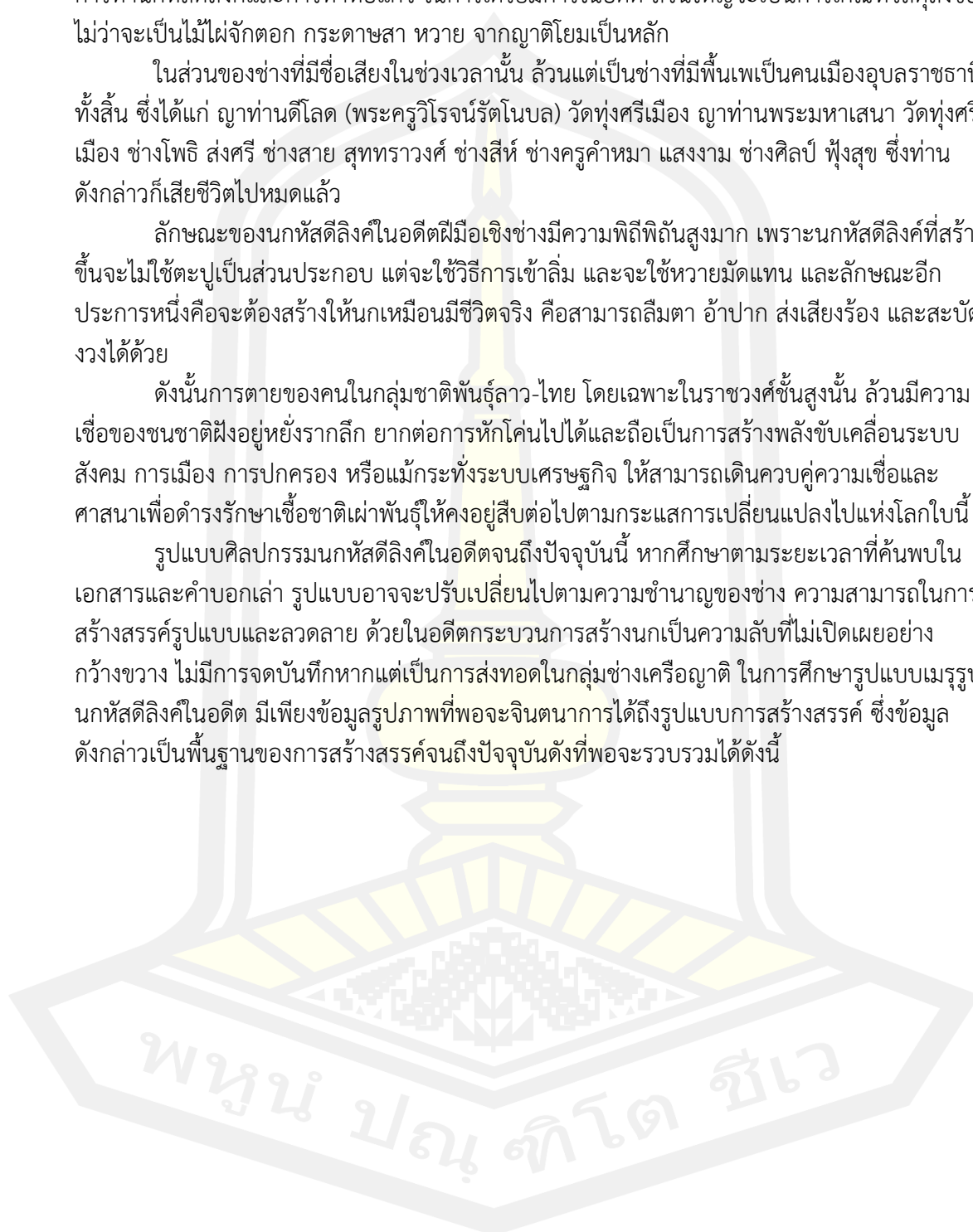
เครื่องครัด หลังจากนั้นญาติพี่น้องต้องตั้งศพบำเพ็ญกุศล 7 วัน และต้องเก็บศพไว้อีก 3 เดือน เพื่อรอ การทำนักษัตรสังคีตและการทำหอแก้ว ในการเตรียมการในอดีต ส่วนใหญ่จะเป็นการเกณฑ์วัสดุสิ่งของ ไม่ว่าจะเป็ นไม้ไผ่จักตอก กระจาดสา หวาย จากญาติโยมเป็นหลัก

ในส่วนของช่างที่มีชื่อเสียงในช่วงเวลานั้น ล้วนแต่เป็นช่างที่มีพื้นเพเป็นคนเมืองอุบลราชธานี ทั้งสิ้น ซึ่งได้แก่ ญาท่านดีโลด (พระครูวิโรจน์รัตโนบล) วัดทุ่งศรีเมือง ญาท่านพระมหาเสนา วัดทุ่งศรี เมือง ช่างโพธิ์ ส่งศรี ช่างสาย สุททราวังศ์ ช่างสีห์ ช่างครุคำหมา แสงงาม ช่างศิลป์ ฟุ้งสุข ซึ่งท่าน ดังกล่าวก็เสียชีวิตไปหมดแล้ว

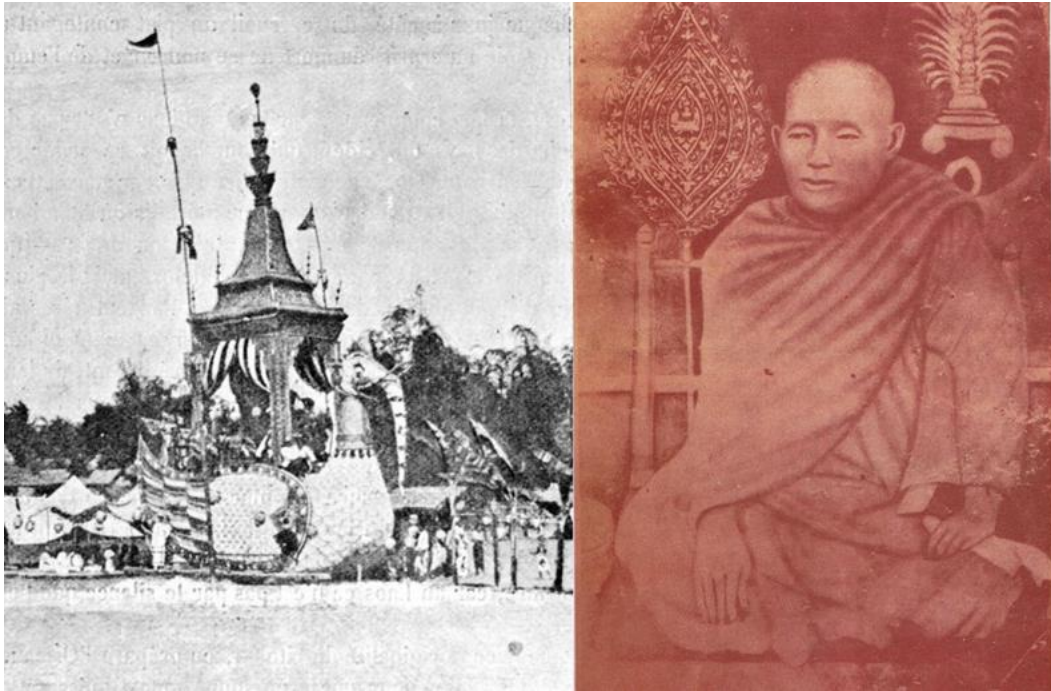
ลักษณะของนักษัตรสังคีตในอดีตฝีมือเชิงช่างมีความพิถีพิถันสูงมาก เพราะนักษัตรสังคีตที่สร้าง ขึ้นจะไม่ใช้ตะปูเป็นส่วนประกอบ แต่จะใช้วิธีการเข้าลิ้ม และจะใช้หวายมัดแทน และลักษณะอีก ประการหนึ่งคือจะต้องสร้างให้หนักเหมือนมีชีวิตจริง คือสามารถลืมนตา อ้าปาก ส่งเสียงร้อง และสะบัด วงได้ด้วย

ดังนั้นการตายของคนในกลุ่มชาติพันธุ์ลาว-ไทย โดยเฉพาะในราชวงศ์ชั้นสูงนั้น ล้วนมีความ เชื่อของชนชาติฝังอยู่ยังรากลึก ยกต่อการหักโค่นไปได้และถือเป็นการสร้างพลังขับเคลื่อนระบบ สังคม การเมือง การปกครอง หรือแม้กระทั่งระบบเศรษฐกิจ ให้สามารถเดินควบคู่ความเชื่อและ ศาสนาเพื่อดำรงรักษาเชื้อชาติเผ่าพันธุ์ให้คงอยู่สืบต่อไปตามกระแสการเปลี่ยนแปลงไปแห่งโลกใบนี้

รูปแบบศิลปกรรมนักษัตรสังคีตในอดีตจนถึงปัจจุบันนี้ หากศึกษาตามระยะเวลาที่ค้นพบใน เอกสารและคำบอกเล่า รูปแบบอาจจะปรับเปลี่ยนไปตามความชำนาญของช่าง ความสามารถในการ สร้างสรรค์รูปแบบและลวดลาย ด้วยในอดีตกระบวนการสร้างนักษัตรสังคีตเป็นความลับที่ไม่เปิดเผยอย่าง กว้างขวาง ไม่มีการจดบันทึกหากแต่เป็นการส่งทอดในกลุ่มช่างเครือญาติ ในการศึกษาแบบเมธูรูป นักษัตรสังคีตในอดีต มีเพียงข้อมูลรูปภาพที่พอจะจินตนาการได้ถึงรูปแบบการสร้างสรรค์ ซึ่งข้อมูล ดังกล่าวเป็นพื้นฐานของการสร้างสรรค์จนถึงปัจจุบันดังที่พอจะรวบรวมได้ดังนี้

ภาพประกอบที่ 3 เมรุหส์ดีลิ่งค์ พระอริยกวี (ธมมรกขิต อ่อน) พ.ศ. 2464 ณ ทุ่งศรีเมือง
ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติเฉลิมพระเกียรติฯ อุบลราชธานี

หลักฐานวิชาการเก่าที่สุดเกี่ยวกับ เมรุรกหส์ดีลิ่งค์ ในอีสาน มีเรื่องนางสีดาแต่ไม่ปรากฏ
เรื่องราวพิธีกรรมที่เกี่ยวกับการเผาศพเจ้าเมืองอุบลราชธานี เมรุหลังนี้สร้าง พ.ศ. 2446 เป็นเมรุรูปนก
หส์ดีลิ่งค์ เพื่อปลงศพ "พระอริยกวี (อ่อน ธมมรกขิต)" เจ้าคณะใหญ่เมืองอุบลราชธานี วัดศรีอุบล
รัตนาราม ท่านเป็นพระอุปฌาย์ของหลวงปู่่มั่น ภูริทัตโต พระอริยกวี มรณภาพในปีเถาะ พ.ศ. 2446
อายุได้ 58 ปี จัดเมรุรูปนกหส์ดีลิ่งค์ที่ทุ่งศรีเมือง ตั้งหีบศพหลังนกหส์ดีลิ่งค์ กรมหลวงสรรพสิทธิ
ประสงค์ ข้าหลวงต่างพระองค์ ทรงจุดฝักแค พระราชทานเพลิงศพ

ภาพประกอบที่ 4 เมรุหัตถ์ลึงค์ พระอริยภิกขุ (หม่อมราชวงศ์ อ่อน) พ.ศ. 2464

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติเฉลิมพระเกียรติฯ อุบลราชธานี

จากบทความภาษาฝรั่งเศส เผยแพร่ ปี พ.ศ. 2447 ศึกษาฉบับเต็มได้จาก Dr.Jean Brengues. Les cérémonies funéraires à Ubon.in Bulletin de l'Ecole française d'Extrême-Orient (BEFEO). Tome 4, 1904. pp. 730-736. ...ดร.ฌอง บรีองก์ บันทึกเรื่องพิธีชำนกหัตถ์ลึงค์ สรุปความได้ว่า “พระอินทร์ส่ง "นางสุชาดา" มาจุติ เป็น "นางสีดา" พระธิดาของเจ้าเมืองตักสิลา เมื่ออายุได้ 15 ปี มีนกกหัตถ์ลึงค์ มาฆ่าคนและสัตว์ในเมือง นางสีดาได้รับบุญและศรจากพระอินทร์ จึงให้พราหมณ์ทำพิธีบวงสรวงก่อนออกเดินทาง และได้ยิงศรปักอกฆ่านกกได้สำเร็จ เจ้าเมืองตักสิลาจึงยกเมืองให้นางสีดา ครองเมือง ได้ 2 ปี จึงสิ้นพระชนม์ไปเกิดเป็นชายาพระอินทร์บนสวรรค์เช่นเดิม”

ภาพประกอบที่ 5 ญาแม่สุกัณ เทียมนางสีดา เพื่อผ่านกหัสดีลิงค์
งานพระราชทานเพลิงศพ พระอริยกวี (ธมมรชฺชิต อ่อน) วัดศรีทอง พ.ศ. 2446 ณ พุ่งศรีเมือง
ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติเฉลิมพระเกียรติฯ อุบลราชธานี

ภาพประกอบที่ 6 เมรุหอแก้วนกหัสติลิงค์ พิธีปลงศพ อาชญาท่านธรรมบาล (ผุย ธรรมปาโล)
พ.ศ. 2464 หลักคำเมืองอุบลราชธานี เจ้าอาวาสวัดมณีวนาราม (วัดป่าน้อย)
ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติเฉลิมพระเกียรติฯ อุบลราชธานี

เมรุหอแก้วนกหัสติลิงค์ พ.ศ.2464 พิธีปลงศพ อาชญาท่านธรรมบาล (ผุย ธรรมปาโล) หลักคำเมืองอุบลราชธานี วัดมณีวนาราม (วัดป่าน้อย) มรณภาพด้วยโรคชราที่กุฏิแดง อายุได้ 88 ปี ทำพิธีสร่งน้ำศพเสร็จแล้วเชิญศพบรรจุหีบกำป็นสำรอง เก็บศพไว้ 6 เดือนการปลงศพทำเมรุรูปนกหัสติลิงค์ประกอบหอแก้วบนหลังนกรูปนกหัสติลิงค์ และทำหีบเอาชั้นยอดนภศูล ชักลากไปถวายเพลิงที่วัดแจ้งอำเภอเมืองอุบลราชธานี ภาพเมรุหอแก้วนกหัสติลิงค์หลังนี้ทำให้เห็นรายละเอียดของงานช่างหลายอย่าง เช่น "แม่พะนอน" หรือ "ตะเข้" ที่ใช้รองรับโครงสร้างทั้งหมด มีหน้าที่สำหรับเป็นฐานสำหรับลากนกอออกไปเผาใน฼าปนสถาน นอกจากนี้ที่บัวหงายใต้ยอดบุษบกด้านขวา จะสังเกตเห็นกระดาศเขียนลายที่หลุดออก แสดงให้เห็นถึงการเขียนลายบนกระดาศเพื่อติดประดับกับโครงไม้ไผ่สานในการตกแต่งเมรุ มีบันทึกอยู่ที่หลังภาพว่า...“รูปนกหัสติลิงค์ ธรรมเนียมศพชาวอุบล ถ้าเป็นผู้ที่เขานับถือเมรุทำอย่างนี้ 29/1/64 วันที่ 29 เมษายน พ.ศ. 2464 พระราชมนูณี (อ้อน) วัดสุปัฏน จังหวัดอุบลราชธานีได้นำมาให้แก่หอพระสมุด” (ภาพจากหอจดหมายเหตุแห่งชาติ : ๓๐๐๓ หวญ ๖๘/๔) อ้างอิง...แสนประเสริฐ ปานเนียม. 2553. สมุดภาพเมรุเมืองเพชร. พิไลส์ไต้ล : กรุงเทพฯ. หน้า ๔๖ แต่ในวิทยานิพนธ์ของ วีรศักดิ์ กลิ่นถาวร. (2538). การใช้เมรุนกหัสติลิงค์ที่ปรากฏในจังหวัดร้อยเอ็ด. วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาไทยคดีศึกษา (เน้นมนุษยศาสตร์) มหาวิทยาลัยมหาสารคาม ระบุว่าในปี พ.ศ.2467

ภาพประกอบที่ 7 เมรุหอแก้วนักษัตรลึงค์ พิธีปลงศพ อาชญาท่านธรรมบาล (ผุย ธรรมปาโล)
ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติเฉลิมพระเกียรติฯ อุบลราชธานี

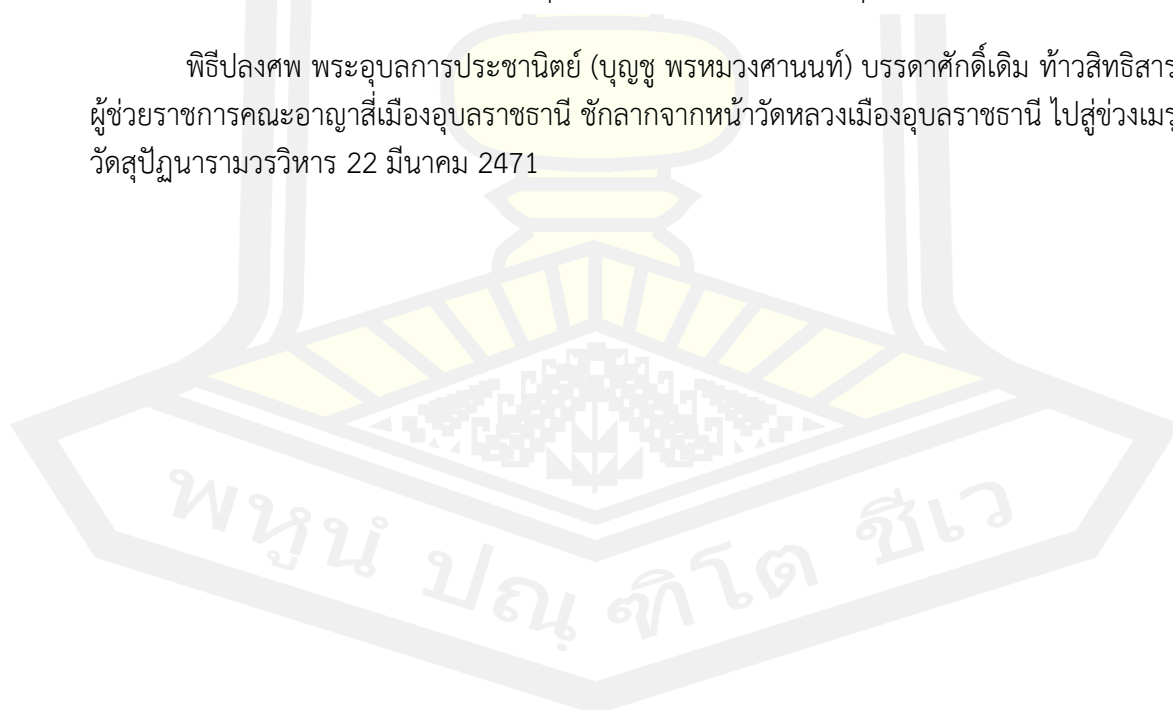

ภาพประกอบที่ 8 นกหัสดีลิงค์ในงานศพ พระอุบลการประชานิตย์ (บุญชู พรหมวงศานนท์)

ณ วัดสุปฏิหารามวรวิหาร เมื่อ พ.ศ. 2471

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติเฉลิมพระเกียรติฯ อุบลราชธานี

พิธีปลงศพ พระอุบลการประชานิตย์ (บุญชู พรหมวงศานนท์) บรรดาศักดิ์เดิม ท้าวสิทธิสาร
ผู้ช่วยราชการคณะอำนวยการเมืองอุบลราชธานี ชักลากจากหน้าวัดหลวงเมืองอุบลราชธานี ไปสู่ข่วงเมรุ
วัดสุปฏิหารามวรวิหาร 22 มีนาคม 2471

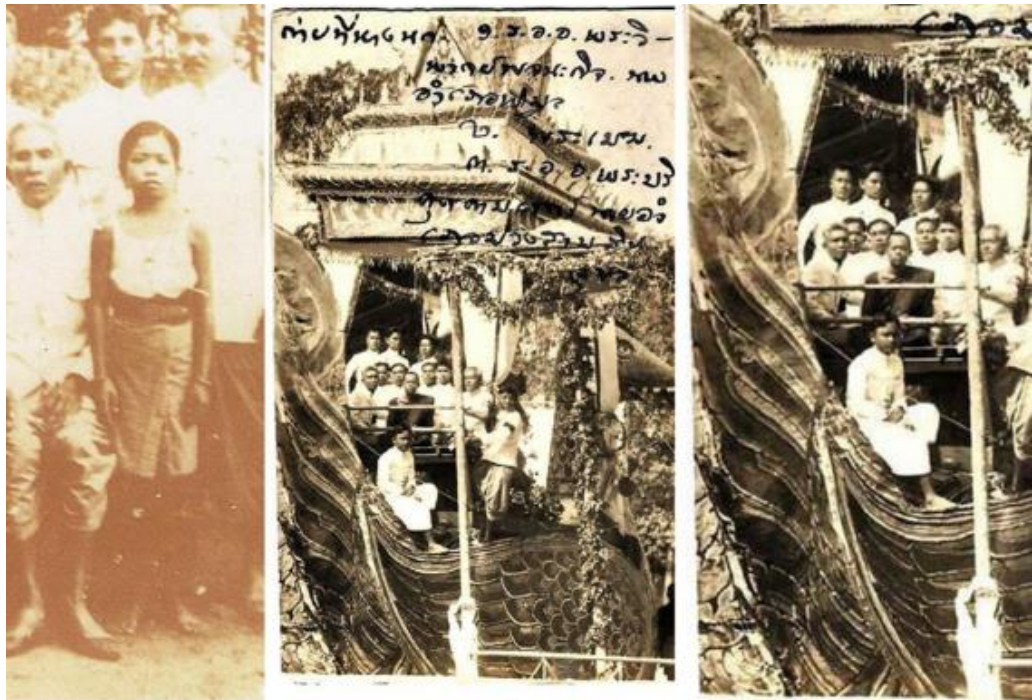

หอจดหมายเหตุแห่งชาติเฉลิมพระเกียรติฯ อุบลราชธานี

ภาพประกอบที่ 9 ญาแม่สุกัณ ปราบภัย นางเทียมเจ้านางสีดา ในพิธีส่งสะการ ญาพ่อท้าวสิทธิสาร
พระอุบลการประชานิจ (บุญชู พรหมวงศานนท์)

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติเฉลิมพระเกียรติฯ อุบลราชธานี

ภาพนางเทียมสีดา ญาแม่สุกัณ ปราบภัย สตรีที่ยืนอยู่ข้างๆ นั้น คือ หมอลำทองสามสาว ผู้ลำ
ซบกล่อมนางสีดา ภาพนี้ถือได้ว่าเป็นภาพถ่ายเมรุหอแก้วนักษัตติลักษณ์ของกลุ่มอาชญาสี่ที่เก่าที่สุดใน
ปัจจุบัน มีบันทึกว่า และมีบันทึกภาพญาแม่สุกัณ พร้อมข้อความ "สุกัณ ชาวเมืองกะลิ่งคะราช กำลัง
จะยิงนักษัตติลักษณ์"

ภาพประกอบที่ 10 นักหัตถ์ศิลป์ในงานศพ พระอุบลการประชานิตย์ (บุญชู พรหมวงศานนท์)

ณ วัดสุปฏิญนารามวรวิหาร เมื่อ พ.ศ. 2471

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติเฉลิมพระเกียรติฯ อุบลราชธานี

ภาพประกอบที่ 11 หัตถ์ศิลป์ในงานศพ พระอุบลการประชาธิบดี (บุญชู พรหมวงศานนท์)

ณ วัดสุปัฏนารามวรวิหาร เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๑

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติเฉลิมพระเกียรติฯ อุบลราชธานี

ภาพประกอบที่ 12 ญาแม่สุกัญญ์ ปราบภัย แผลงศรฆานกหัสดีลิงค์ในงานส่งสะการ ญาพ่อโฮงแพก
 พระอุบลการประชานิตย์ (บุญชู พรหมวงศานนท์) ณ วัดสุปัฏนารามวรวิหาร เมื่อ พ.ศ. 2471
 ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติเฉลิมพระเกียรติฯ อุบลราชธานี

ภาพประกอบที่ 13 เมรุหอแก้วนภหัสดีลึงค์ พ.ศ.2486 พระครูวิโรจน์รัตโนบล

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติเฉลิมพระเกียรติฯ อุบลราชธานี

พิธีปลงศพ พระครูวิโรจน์รัตโนบล อดีตเจ้าคณะเมืองอุบลราชธานี และเจ้าอาวาสวัดทุ่งศรีเมือง เมรุหอแก้วนภหัสดีลึงค์ พ.ศ.2486พิธีปลงศพ พระครูวิโรจน์รัตโนบล (รอด นนตโร สมจิต) เจ้าคณะเมืองอุบลราชธานี เจ้าอาวาสวัดทุ่งศรีเมือง บรมครูช่างศิลป์แห่งเมืองนักราษฎร์ ระหว่างวันที่ 10 - 16 เมษายน 2486 ณ วัดทุ่งศรีเมือง ภาพถ่ายเมรุหอแก้วนภหัสดีลึงค์ของพระครูวิโรจน์รัตโนบล ถือได้ว่าเป็นภาพถ่ายเก่าที่สุด ที่พบว่าเมรุมีลักษณะเป็นนภหัสดีลึงค์ที่มีหอแก้วครอบ ซึ่งต่างจากภาพเมรุหอแก้วนภหัสดีลึงค์ก่อนหน้านี้ ที่มีรูปแบบเป็นนภหัสดีลึงค์เทินหอแก้ว หมายเหตุ ในปี พ.ศ. พ.ศ. 2486 มีพิธีถวายเพลิงศพพระมหาเถระของเมืองอุบลพร้อมกันในวันเดียวกัน 4 รูป ได้แก่ (1) หลวงปู่เสาร์ กนตสีโล มรณภาพ วันที่ 3 กุมภาพันธ์ 2484 สิริอายุรวมได้ 82 ปี 3 เดือน 1 วัน ในงานนี้หลวงปู่มั่น ภริทตโต ได้มาเป็นประธาน แต่ผู้ดำเนินงานคือพระอาจารย์สิงห์ ขนตยาคโม (2) ท่านเจ้าคุณพระศาสนดิลก (เสน ชิตโสโน) มรณภาพวันที่ 11 กันยายน พ.ศ. 2484 สิริอายุรวมได้ 61 ปี พรรษา 40 (3) พระมหารัฐ รัฎฐปาโล (4) พระครูวิโรจน์รัตโนบล (บุญรอด นนตโร) มรณภาพวันที่ 1 ธันวาคม พ.ศ. 2485 สิริอายุรวมได้ 88 ปี พรรษาที่ 64

ภาพประกอบที่ 14 เมรุหอแก้วนักษัตรสังคีต พ.ศ.2486 พิธีปลงศพ พระครูวิโรจน์รัตโนบล
อดีตเจ้าคณะเมืองอุบลราชธานี และเจ้าอาวาสวัดทุ่งศรีเมือง
ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติเฉลิมพระเกียรติฯ อุบลราชธานี

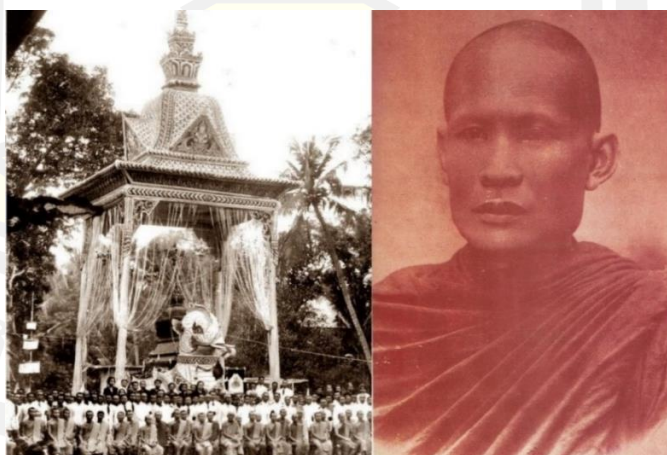
จากเอกสารที่พบที่วัดมณีวนาราม โดยคณะทำงานพิพิธภัณฑ์วัดมณีวนาราม พบว่า ช่างทำเมรุในงานดังกล่าว มีทั้งช่างพระและฆราวาสซึ่งเป็นศิษยานุศิษย์ร่วมกันสร้างถวาย เช่น พระครูวิสสุกรรมโกศล ช่างโพธิ์ ส่งศรี นายพิเชียร ศรีสมบูรณ์ ช่างล้วน มุขสมบัติ นายสาย เส้าโท ในความอุปการะของนายวิจิต โกศลวิตร หีบศพนั้นเป็นหีบลายรดน้ำ ซึ่งหลวงวัฒนวิตรวิบูลย์ (นาค โกศลวัฒน์) สร้างถวายญาติท่านหมูน อดีตเจ้าอาวาสวัดหลวง แต่ไม่ได้เผา และนำมาเก็บไว้ที่หอไตรวัดทุ่งศรีเมือง ภายหลังจากสมเด็จพระมหาธีรวงศ์ (ติสุโส อ้วน) ให้นำมาใช้บรรจุร่างญาติท่านดีโลดแล้วเผาไปพร้อมกัน

ภาพประกอบที่ 15 หอแก้วประกอบเมรุ 3 พระเถระเมืองอุบลราชธานี เมษายน พ.ศ.2464

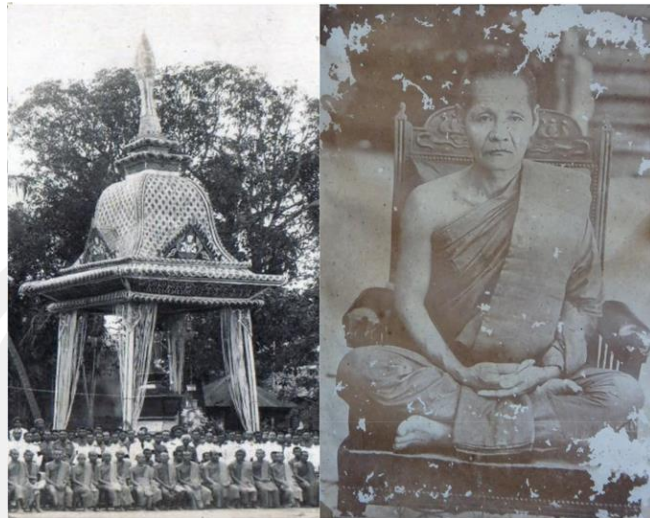
ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติเฉลิมพระเกียรติฯ อุบลราชธานี

เมืองอุบลราชธานีได้จัดพิธีถวายเพลิงพระเถระ 4 รูป ในจำนวนนั้น มีการสร้างหอแก้วประกอบเมรุหนักหัตถ์สี่ลึงค์และเมรุคชสีห์ 3 หลังจากภาพ 2 เมรุหลังแรก ทำโดย ช่างคำหมา แสงงาม ทำเมรุทางซ้าย เป็นคชสีห์ ของเจ้าคุณพระศาสนดิลก (ชิตเสโน เสน) วัดศรีทอง เมรุยอดทางขวา ของพระมหาวิมล วัชรูปาโล วัดสุทัศนาราม แต่เผาพร้อมกันที่วัดศรีทอง (วัดศรีอุบลรัตนาราม) ส่วนหลังขวามือเป็นเมรุหอแก้วหนักหัตถ์สี่ลึงค์ของพระครูวิโรจน์รัตโนบล (รอด นันตโร สมจิต) ที่วัดทุ่งศรีเมือง

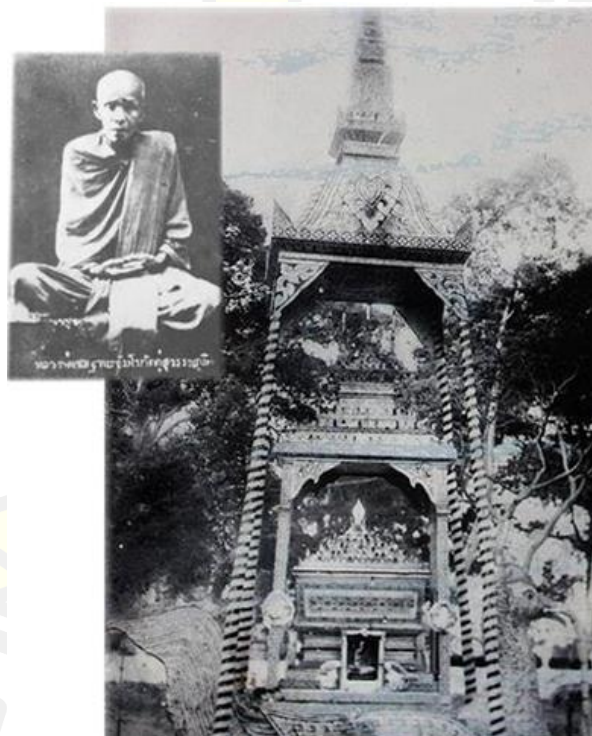

ภาพประกอบที่ 16 พระศาสนดิลก (ชิตเสโน เสน) วัดศรีทอง .พศ. 2486

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติเฉลิมพระเกียรติฯ อุบลราชธานี

ภาพประกอบที่ 17 พระมหาธีร รัฎฐปาโล วัดศรีทอง พ.ศ.2486
ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติเฉลิมพระเกียรติฯ อุบลราชธานี

ภาพประกอบที่ 18 เมรุหอแก้วนักษตติงค์ซ้อนในบุษบก หลวงปู่ชม ฐานธมโม
ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติเฉลิมพระเกียรติฯ อุบลราชธานี

เมรุหอแก้วนักษัตรลีลิ่งค์ซ็อนในบุษบก พ.ศ. 2495 ฝีมือช่างคำหมา แสงงาม สร้างในพิธีปลงศพหลวงปู่ชม ฐานธมโม วัดกุฎะโกนา อำเภอสวรรณภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด

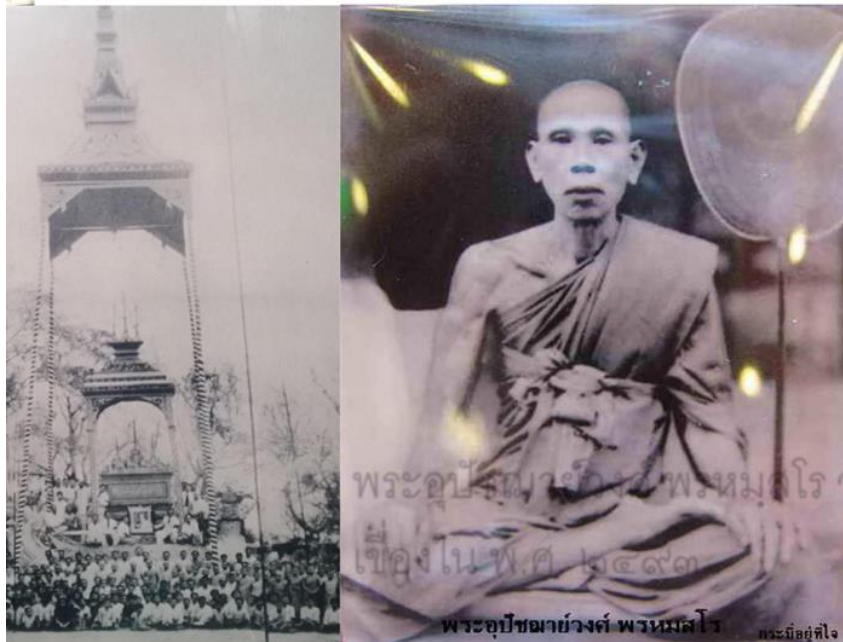

งานถวายพระเพลิง พระอุปัชฌาย์วงศ์ พรหมสโร

ณ เมรุหอแก้วนักษัตรลีลิ่งค์ บ้านชีทวน อ.เชียงใน จ.อุบลราชธานี พ.ศ. ๒๔๙๕

ภาพประกอบที่ 19 เมรุหอแก้วนักษัตรลีลิ่งค์ พระอุปัชฌาย์วงศ์ พรหมสโร พ.ศ. 2497
ที่มา : วัดศรีนวลแสงสว่างอารมณ์ บ.ชีทวน ต.ชีทวน อ.เชียงใน จ.อุบลราชธานี

พระอุปัชฌาย์วงศ์ พรหมสโร พ.ศ. 2497 เจ้าอาวาสวัดศรีนวลแสงสว่างอารมณ์ บ.ชีทวน ต.ชีทวน อ.เชียงใน จ.อุบลราชธานี ดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาส พ.ศ. 2440 - 2492 เป็นผู้สร้างหอแจกไม้ของวัดศรีนวล และมีส่วนร่วมในการสร้างธรรมาสันสิงห์เทินบุษบกพร้อมกับแก้วเวียง

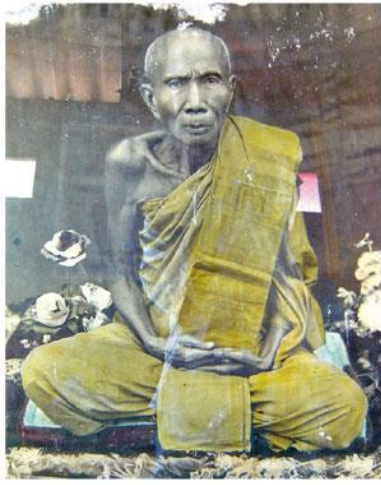
ภาพประกอบที่ 20 พระอุปัชฌาย์วงศ์พรหม สโร วัดศรีนวล อ. เชียงใน .พศ. 2493
ที่มา : วัดศรีนวลแสงสว่างอารมณ์ บ.ชีทวน ต.ชีทวน อ.เชียงใหม่ จ.อุบลราชธานี

ภาพประกอบที่ 21 เมรุหอแก้วนักษัตติลิ่งค์ พระครูจันทรสรรคคุณ (หลวงปู่เสียง)
ที่มา : เพจโคราชในอดีต

เมรุหอแก้วนักษัตติลิ่งค์ พ.ศ.2501 พิธีปลงศพ พระครูจันทรสรรคคุณ (หลวงปู่เสียง) อดีตเจ้าคณะอำเภอคง จังหวัดนครราชสีมา วัดจันทรังสีมุนีวงศ์ (เสมาใหญ่) มรณภาพ วันพุธที่ 14 กันยายน 2498 รวมสิริอายุ 88 ปี 68 พรรษา ภาพเก่า ทำให้เห็นการนำหีบเหมยตอนภคกุล ๓ ยอดตั้งบนหลังนักษัตติลิ่งค์ ก่อนเวียนอุตราวัตรรอบเมรุ แล้วนำเข้าตั้งบนฐานในหอแก้ว

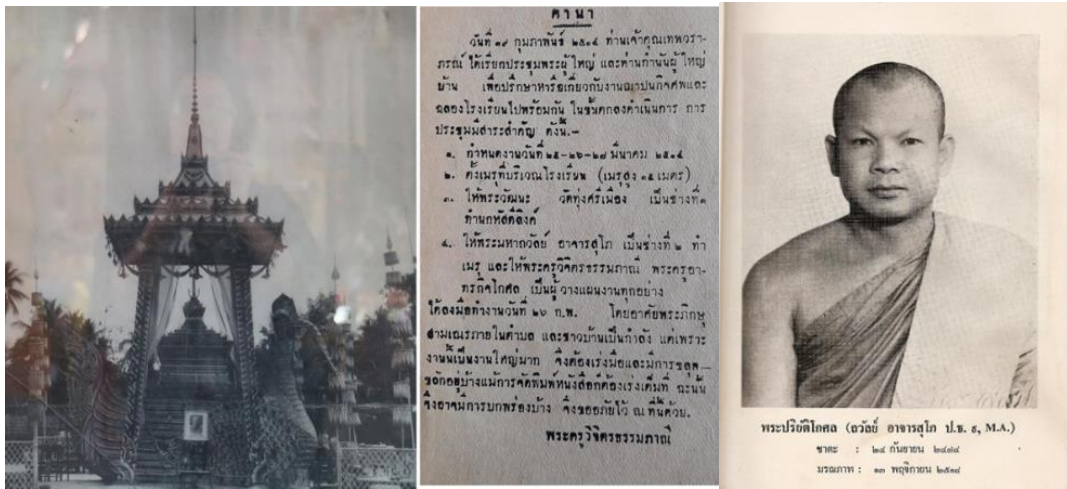
หลวงปู่ชุน ติกขปัญญา

ภาพประกอบที่ 22 เมรุหอแก้วนักษัตติลิงค์ พระครูสุนทรสาธุกิจ (หลวงปู่ชุน ติกขปัญญา)
ที่มา : https://www.khaosod.co.th/newspaper-column/amulets/news_152617

เมรุหอแก้วนักษัตติลิงค์ พ.ศ.2504 พิธีปลงศพ พระครูสุนทรสาธุกิจ (หลวงปู่ชุน ติกขปัญญา) วัดตึกขมณีนววรรณ์ บ้านเสือโก้ก อำเภอกาญจนบุรี จังหวัดมหาสารคาม พ่อครูช่างสวัสดิ์ ไปดง เล่าว่า เมรุนี้สร้างโดยครูบาใหญ่ คำหมา แสงงาม สมัยนั้นพ่อครูช่างสวัสดิ์อายุได้ 16 ปี มีความประทับใจในงานนักษัตติลิงค์ จึงได้ขอติดตามเป็นลูกศิษย์กับครูบาใหญ่คำหมา แต่นั้นมาโดยรับพ่อครูช่างสวัสดิ์ เป็นลูกบุญธรรม และถ่ายทอดวิชาทำกลไกของหวนนักษัตติลิงค์ให้อย่างไม่มีปิดบัง นักษัตติลิงค์พระครูสุนทรสาธุกิจ จึงนับเป็นจุดเริ่มต้นของการเป็นช่างนักษัตติลิงค์ของพ่อครูช่างสวัสดิ์ ไปดง ผู้สืบทอดการทำหวนนักษัตติลิงค์จากครูบาใหญ่คำหมา แสงงาม

พหุณ ปณุ ทิโต ชีเว

ภาพประกอบที่ 23 เมรุหอแก้วนักษัตรสังคีต พระมหาถวัลย์

ที่มา : เพจคณะละคอนสุดแสน

เมรุหอแก้วนักษัตรสังคีต พ.ศ.2504 พิธีปลงศพพระอุปัชฌาย์เคน อดีตเจ้าคณะตำบลหนองบ่อ
 วัดบูรพาพิสัย จังหวัดอุบลราชธานี พระมหาถวัลย์ อาจารย์วิวัฒน์ เป็นช่าง ภัคชูสามเณร และ
 ชาวบ้านหนองบ่อเป็นแรงงาน มรณภาพ 10 กรกฎาคม 2503 ออกเมรุ วันที่ 25 - 27 มีนาคม 2504

ภาพประกอบที่ 24 นางเทียมสิดา และเมรุหอแก้วนกหัสดีลิงค์ พระศรีธรรมวงศาจารย์ (ทองจันทร์ เกสโร พันธุ์เพ็ง) อดีตเจ้าอาวาสวัดสุปฏิญนารามวรวิหาร จังหวัดอุบลราชธานี พ.ศ.2509
ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติเฉลิมพระเกียรติฯ อุบลราชธานี

ภาพประกอบที่ 25 เมรุหอแก้วนกหัสติลิงค์ พระศรีธรรมวงศาจารย์ (ทองจันทร์ เกสโร เฝิง)
อดีตเจ้าอาวาสวัดสุปฏิญนารามวรวิหาร จังหวัดอุบลราชธานี พ.ศ.2509
ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติเฉลิมพระเกียรติฯ อุบลราชธานี

เมรุหอแก้วนักษัตรสังคีต พ.ศ.2509 พิธีปลงศพ พระศรีธรรมวงศาจารย์ (ทองจันทร์ เกสโร
 พันธุ์เพ็ง) อดีตเจ้าอาวาสวัดสุปฏิญนารามวรวิหาร จังหวัดอุบลราชธานี พระศรีธรรมวงศาจารย์(เกสโร
 ทองจันทร์ พันธุ์เพ็ง) เจ้าคณะ จังหวัดอุบลราชธานี วัดสุปฏิญนา รามวรวิหาร พ.ศ. 2509

ภาพประกอบที่ 26 เมรุหอแก้วนักษัตรสังคีต หลวงพ่อพระครูโสภณคุณากร(อ้วน โสภโณ) อดีตเจ้า
 คณะตำบลโนนค้อ อดีตเจ้าอาวาสวัดโนนค้อ อำเภอนโนนคุณ จังหวัดศรีสะเกษ
 ที่มา : นายณัฐพงศ์ มั่นคง

เมรุหอสังคีตพระราชทานเพลิงศพหลวงพ่อพระครูโสภณคุณากร(อ้วน โสภโณ) อดีตเจ้า
 คณะตำบลโนนค้ออดีต เจ้าอาวาสวัดโนนค้อ อำเภอนโนนคุณ จังหวัดศรีสะเกษ ประกอบพิธี ณ วัด
 ทักษิณธรรมนิเวศน์ ซึ่งก่อนมรณภาพเดือนหนึ่งหลวงพ่อได้สั่งให้ลูกศิษย์ทำเป็นเมรุหอสังคีตโดยได้

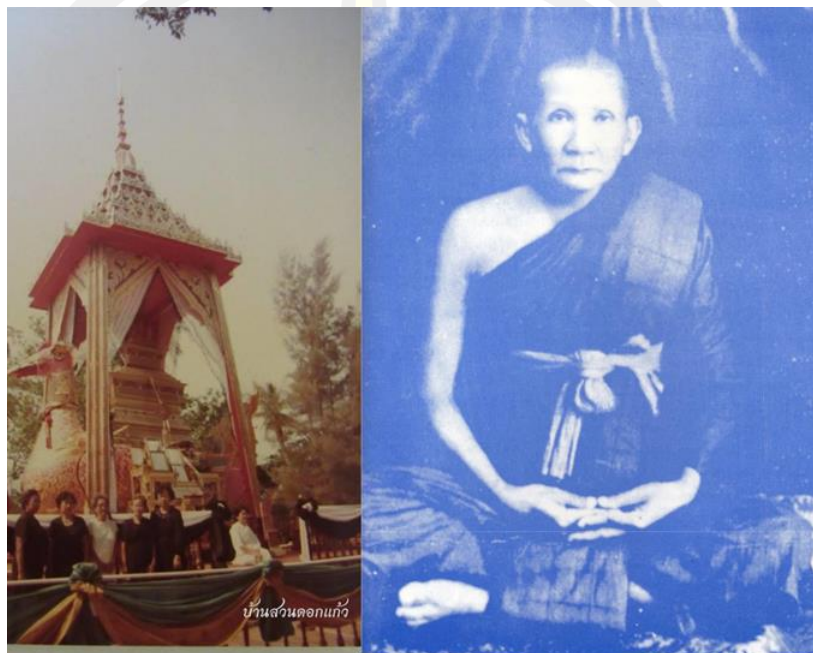
ช่างนายอุทัยทอง จันทร์ภรณ์ซึ่งเป็นคนบ้านโนนคุ้มแต่ได้ไปใช้ชีวิตในประเทศลาวได้เข้ารับราชการที่ นครหลวงเวียงจันทน์ เป็นอาจารย์ใหญ่โรงเรียนศิลปกรรมที่เวียงจันทน์ได้มาทำเมรุนี้ให้ในราคา 10,000 บาท

ภาพประกอบที่ 27 เมรุหอแก้วนักษัตรศิลป์ พระครูคัมภีร์วุฒาจารย์
ที่มา : นายณัฐพงศ์ มั่นคง

เมรุหอแก้วนักษัตรศิลป์ พ.ศ.2525 พิธีปลงศพ พระครูคัมภีร์วุฒาจารย์ พระครูคัมภีร์วุฒาจารย์ (หลวงปู่หนู นามสกุลเดิม ตั้งดอนบม) เกิดที่บ้านฝือ ตำบลพระลับ อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น อายุ 16 ปี บวชเป็นสามเณรที่วัดตาลเรียง ตำบลพระลับ อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น เพื่อเรียนมูลกัจจายนะ ตำบลพระลับ เมื่ออายุ 20 ปี ได้อุปสมบทเป็นพระภิกษุที่วัดตาลเรียง จำพรรษาอยู่ที่วัดตาลเรียง 1 พรรษา หลังจากนั้นพรรษาที่ 2 ได้ออกเดินทางเพื่อศึกษาเล่าเรียนมูลกัจจายนะ ได้เดินธุดงค์จากจังหวัดขอนแก่น พร้อมกับพระคำผอง ผ่านจังหวัดกาฬสินธุ์ ร้อยเอ็ด และยโสธร จนกระทั่งมาถึงบ้านชีทวน ตำบลชีทวน อำเภอเขื่องใน จังหวัดอุบลราชธานี ได้ไปปักกรดอยู่ที่บ้านหนองแคน บริเวณที่เรียกว่าดอนธาตุ แล้วจึงเข้ามาศึกษาเล่าเรียนมูลกัจจายนะที่ วัดทุ่งศรีวิไล โดยมีพระอาจารย์ครูกัน เป็นเจ้าอาวาสวัดทุ่งศรีวิไล หลังจากเรียนมูลกัจจายนะสำเร็จแล้ว ได้อยู่จำพรรษาที่วัดทุ่งศรีวิไลนับจากนั้นเป็นต้นมา และสอนหนังสือกัจจายนะในสำนักต่อมา พระอาจารย์ครูกันลาสิกขา หลวงปู่หนู จึงได้รับแต่งตั้งเป็นเจ้าอาวาส และทำหน้าที่สอนมูลกัจจายนะให้กับพระสงฆ์สามเณรที่มาขอเรียนศึกษากับสำนักของท่าน หลวงปู่หนู เป็นพระเกจิอาจารย์ที่ได้รับความเคารพเป็นอย่างมาก และมีศิษยานุศิษย์มากมายทั้งในตำบลชีทวน ต่างอำเภอ และต่างจังหวัดอีกมากมาย ด้านงานคณะสงฆ์

การปกครอง ได้รับแต่งตั้งเป็นเจ้าอาวาสวัดทุ่งศรีวิไล ต่อจากพระอาจารย์ครูกัน เป็นครูสอนนักธรรมปริยัติ ได้รับพระราชทานเป็นพระครูสัญญาบัตรในราชทินนาม ที่ พระครูคัมภีรภูมิจารย์ (หนู คัมภีโร) และได้รับแต่งตั้งเป็นพระอุปัชฌาย์ และเจ้าคณะตำบลชีทวน ปกครองคณะสงฆ์ชีทวนจนกระทั่งมรณภาพ ในปี พ.ศ. 2525 รวมอายุ 97 พรรษา 77

ภาพประกอบที่ 28 เมรุหอแก้วนักษตีสติลิ่งค์ พระครูนวกรรมโกวิท (นาค ฐริปญโญ)

ที่มา : นายณัฐพงศ์ มั่นคง

เมรุหอแก้วนักษตีสติลิ่งค์ พระครูนวกรรมโกวิท (นาค ฐริปญโญ) วัดมหานาราม พ.ศ. 2529
พิธีปลงศพ พระครูนวกรรมโกวิท (นาค ฐริปญโญ แก้วเลิศศรี) อดีตเจ้าอาวาสวัดมหานาราม พระ
อารามหลวง จังหวัดอุบลราชธานี มรณภาพด้วยโรคชรา เมื่อวันที่ 26 มีนาคม พ.ศ. 2528 อายุ 88 ปี
พรรษา 68 ออกเมรุ 27 - 29 มีนาคม 2529 เป็นนักษตีสติลิ่งค์ตัวสุดท้ายที่ช่างคำหมา แสงงามสร้างใน
เมืองอุบลราชธานี

พูน บุญเกิด ชีวะ

ภาพประกอบที่ 29 เมรุนกหัสดีลิงค์ พิธีปลงศพ ดร.คำหมา แสงงาม

ที่มา : ดร.ยุทธพงศ์ มาตรฐานวิเศษ

เมรุหอแก้วนกหัสดีลิงค์ พ.ศ.2533 พิธีปลงศพ ดร.คำหมา แสงงาม ศิลปินแห่งชาติ สาขา
ทัศนศิลป์ ศิลปศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์สาขาศิลปะ เสียชีวิต 3 กุมภาพันธ์ 2533 อายุ 99 ปี
เมรุนกหัสดีลิงค์ ณ วัดบ้านขมิ้น ตำบลเทอดไทย อำเภอทุ่งเขาหลวง จังหวัดร้อยเอ็ด

ภาพประกอบที่ 30 นางเทียมเจ้านางสีดา (ญาแม่แม่ณีจันทร์)

ที่มา : เพจคณะละครคนสุดแสน

นางเทียมเจ้านางสีดา (ญาแม่แม่ณีจันทร์) ฟ้อนท่าคำฟ้า เตรียมฆ่านก ในงานสงเคราะห์ ดร.คำ
หมา แสงงาม จังหวัดร้อยเอ็ด ผู้ที่ถือชั้วางศรัทธาคันธนู คือคุณยายประทีน วันทาพงษ์ ซึ่งต่อมาเป็นผู้สืบ
ทอดเป็นนางเทียมเจ้านางสีดาคนที่ 5 ท่าฟ้อนของเจ้านางสีดาเป็นท่าเฉพาะเรียกว่า "ท่าคำฟ้า" คือ
ม้วนจีบที่ละข้าง เริ่มจากมือขวา ซ้าย แล้วคลายจีบออกเป็นตั้งวง แขนตั้งระดับไหล่ ใช้มือทั้งสองข้าง

หันฝ่ามือไปในทิศบน หรือหันฝ่ามือขึ้นท้องฟ้า แขนตั้งชี้ไปข้างหน้าประมาณ 45 องศา มีการใช้กำลัง แขนและสายตาที่มุ่งมั่น ทำนี้ไม่เคยมีการปรับเปลี่ยน มาเป็นเวลาสองร้อยปี และสืบทอดเฉพาะในสายตระกูลนางเทียมเจ้านางสีดา เท่านั้น (ข้อมูลจากวิทยานิพนธ์เรื่อง "การรำในพิธีทำศพแบบนกหัสดีลิงค์ ในอุบลราชธานี" โดย วิราณี แฉ่นทอง:2551)

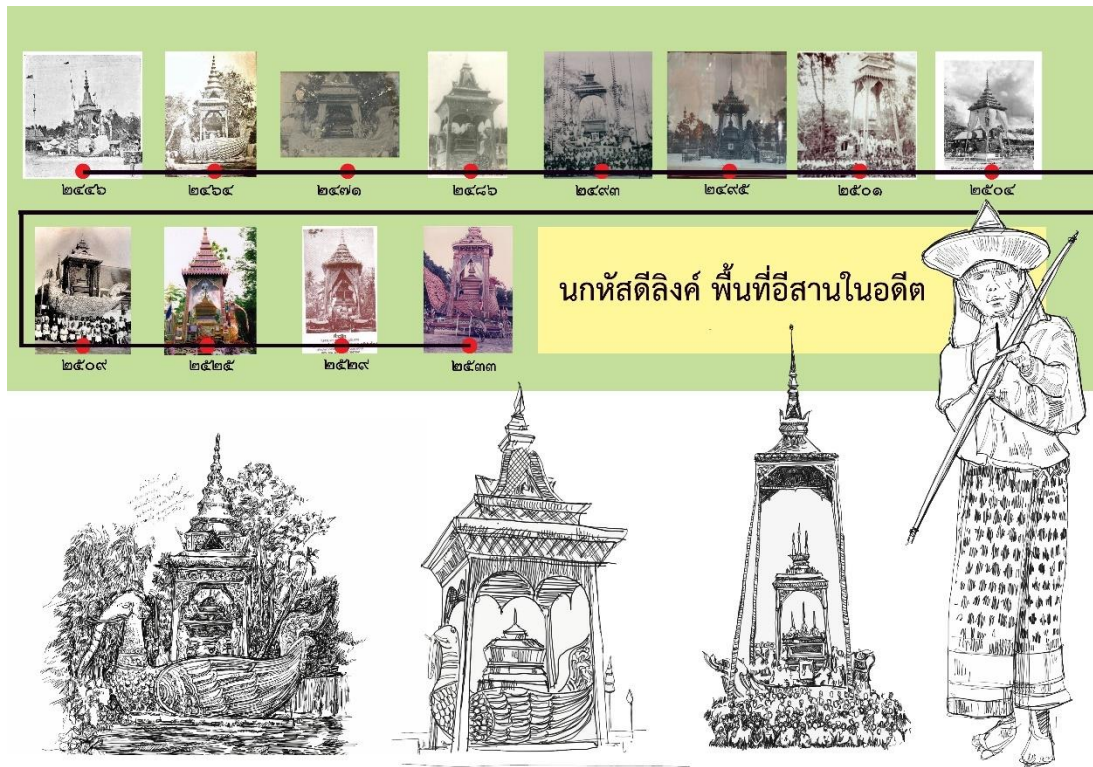

ภาพประกอบที่ 31 เมรุหอแก้วนกหัสดีลิงค์ พิธีปลงศพ หลวงปู่ทองมา ถาวโร

ที่มา : เพจหลวงปู่ทองมา ถาวโร จ.ร้อยเอ็ด

เมรุหอแก้วนกหัสดีลิงค์ พ.ศ.2535 พิธีปลงศพ หลวงปู่ทองมา ถาวโร วัดสว่างท่าสี ต.เกาะแก้ว อ.เสลภูมิ จ.ร้อยเอ็ด ชาตะ 8 สิงหาคม 2443 ปีชวด มรณภาพ 19 พฤศจิกายน 2534 รวมอายุได้ 91 ปี พรรษา 71พระราชทานเพลิงศพบนเมรุหอแก้วนกหัสดีลิงค์ สร้างโดย พระครูสีลสาราภรณ์ (หลวงปู่สมสิทธิ์ รักขิตสีโล) เมื่อวันที่ 19 เมษายน 2535

พูน ปณ ทัโต ชเว

ภาพประกอบที่ 32 พัฒนาการของนักษัตติลิงค์ในยุคอดีต (ยุคเริ่มต้น)

ที่มา : ผู้วิจัย

สรุปได้ว่า การทำศพด้วยปราสาทรูปนักษัตติลิงค์ที่ปรากฏในเมืองอุบลราชธานี สมัยก่อนการทำศพแบบนักษัตติลิงค์จำกัดเฉพาะเจ้านายเชื้อสายจำปาศักดิ์ ระยะเวลาของการเผาศพจะมีขบวนลากเมรุศพนักษัตติลิงค์มาทำการเผาที่ทุ่งศรีเมือง จนกระทั่งพระเจ้านั่งยาเธอกรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์ มาเป็นข้าหลวงต่างพระเนตรพระกรรณปกครองเมืองอุบลราชธานี เกรงว่าการเผาศพที่บริเวณทุ่งศรีเมือง จะเป็นการเลียนแบบพระมหากษัตริย์ในกรุงเทพฯ ๑ ที่มีการถวายพระเพลิงพระบรมศพที่ทุ่งพระเมรุ ณ ท้องสนามหลวง จึงโปรดให้ยกเลิกประเพณีนี้เสีย อนุญาตให้เฉพาะพระเถระที่ทรงคุณธรรม ถ้ามรณภาพก็ให้จัดการทำศพแบบนักษัตติลิงค์ได้ ผู้ที่ได้รับเกียรติในการประกอบพิธีการปลงศพแบบนักษัตติลิงค์ในกลุ่มเจ้านายนั้นจะมีเฉพาะบางตระกูล คือ ตระกูลหลวงพระบาง และตระกูลเมืองอุบลราชธานี หรือที่เรียกว่า อัญญาสี่ ที่สืบทอดกันมาได้แก่ ญาพ่อใหญ่โฮงแพหรือพระอุปการประชานิตย์ (ท้าวสิทธิสารบุญชู พรหมวงศานนท์) หลานพระพรหมราชวงศา (ท้าวภูทอง สุวรรณภูฏ) พระอุบลศักดิ์ประชาบาล (ท้าวภูคำ สุวรรณภูฏ) พระอุบลเดชพระซาร์รักษ์ (ท้าวโวธิสาร เสือ ณ อุบล) หม่อมเจียงคำ ชุมพล ณ อยุธยา ซายากรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์ เป็นต้น ส่วนตระกูลจำปาสักจะขึ้นเมรุเป็นรูปสัตว์หิมพานต์ชนิดอื่นคือคชสีห์ เช่น งานศพพระอุบลกิจประชากร (บุญเพ็ง บุตรโอบล) ซึ่งเป็นผู้สืบเชื้อสายในลำดับหลานอัญญาสี่ ตำแหน่งราชบุตร และมีความใกล้ชิดกับเจ้าผู้ครอง

นครจำปาสัก โดยการสมรสกับเจ้านางทองพันธุ์ ธิดาเจ้ายุติธรรมธร ต้นตระกูล ณ จำปาสัก เมื่อเจ้านายท่านนี้ถึงแก่กรรม ได้มีการสร้างเมรุรูปคชสีห์ที่ประกอบหัวแก้วแทนนกหัสติลิงค์ และเนื่องจากพระอุบลกิจ ประชากรเป็นสายตระกูลสีหราช ตำแหน่งรองเจ้าครองเมือง

ดังนั้นจึงต้องขึ้นเมรุรูปคชสีห์อันเป็นชั้นรองลงมา และหากเป็นผู้สืบเชื้อสายลำดับสุดท้ายก็จะขึ้นเมรุปราสาทแบบอีสานเท่านั้น ซึ่งปัจจุบันการทำพิธีเผาศพด้วยเมรุด้วยนกหัสติลิงค์ของฝ่ายเจ้านายไม่ค่อยมีปรากฏแล้วเนื่องจากอยู่ในชั้นรุ่นหลังลงมาแล้ว และการทำพิธีเมรุนกหัสติลิงค์ดังกล่าว จะต้องมีการจัดการที่ต้องใช้ขั้นตอนพิธีกรรมและงบประมาณจำนวนมาก อย่างไรก็ตามความสำคัญของฝ่ายเจ้านายในเมืองอุบลก็ยังคงมีหน้าที่สำคัญในงานเมรุนกหัสติลิงค์ คือเป็นเจ้านายฝ่ายอัญญาในขบวน แห่และเป็นผู้ที่จะทำหน้าที่เชิญเจ้านางสีดาในการทำพิธีฆ่านกหัสติลิงค์ ซึ่งตามตำนานก็ถือว่าสืบเชื้อสายมาจากฝ่ายเจ้านายเช่นกันกันภายหลังในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้มีความพยายามลดอำนาจของ หัวเมืองมณฑลต่าง ๆ ลง

ภาพประกอบที่ 33 เมรุรูปคชสีห์ งานศพพระอุบลกิจประชากร (บุญเพ็ง บุตรโอบล)

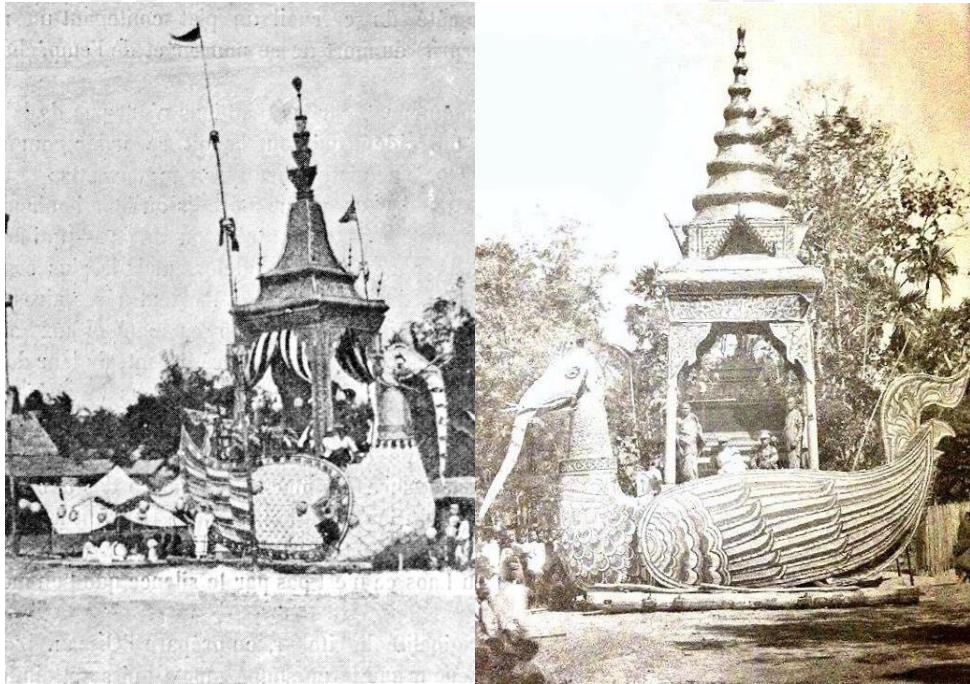
ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติเฉลิมพระเกียรติฯ อุบลราชธานี

ในกระบวนการสร้างนั้นนกหัสติลิงค์ในยุคนี้นิยมชักลากตัวนกพร้อมหัวแก้วไปยังสถานที่จัดพิธีและแบบชักลากตัวนกเข้าในหอคั่ว การประกอบพิธีศพโดยใช้นกหัสติลิงค์ ยังแสดงออกถึงอ่อนน้อมถ่อมตนต่อบริบทสังคมและสิ่งแวดล้อมคือความพอเพียงในการสร้างสรรค์ผลงานของช่างในการเลือกใช้วัสดุอุปกรณ์ที่มีอยู่อย่างจำกัดการสร้างขนาดที่พอเหมาะพอเพียงกับสังคมวัฒนธรรมไม่ใหญ่โต

จนเกินตัวแต่ก็มีพลังที่ซ่อนเร้นในรูปทรง รูปแบบศิลปกรรมในนักษัตติลึงค์อดีตและถูกผลิตซ้ำจนถึงปัจจุบันไม่ว่ารูปแบบใดก็ตาม สามารถจัดแบ่งรูปแบบทางศิลปกรรมได้ดังนี้

นักษัตติลึงค์รูปแบบเทินหอแก้ว

นักษัตติลึงค์ในลักษณะที่สร้างเทินหอแก้ว โดยจะสร้างยอดเมรุหอแก้ว (พิมาน) บนหลังนักษัตติลึงค์ มีพบหลักฐานภาพถ่ายครั้งแรก งานปลงศพพระอริยทวิ ปี พ.ศ.2446 เป็นรูปแบบดั้งเดิมที่มีการลากนักษัตติลึงค์ เทินหอแก้วที่สร้างบนไม้ "แม่พะนอน" หรือ "ตะเฒ" ออกไปเผา บางครั้งตัดต้นมะพร้าวทำเป็น "ทะลื้อ" รองแม่พะนอนเพื่อให้สะดวกในการชักลาก แม้ว่าปัจจุบันจะมีการสร้างเมรุนักษัตติลึงค์ไว้กับที่ แต่บางงานช่างยังคงเอกลักษณ์ การตั้งหอแก้วเทินบนหลังนักษัตติลึงค์ตามโบราณคดี

ภาพประกอบที่ 34 เมรุนักษัตติลึงค์เทินหอแก้ว

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติเฉลิมพระเกียรติฯ อุบลราชธานี

นักษัตรลึงค์รูปแบบเทินหอแก้วซ้อนในบุษบก

นักษัตรลึงค์เทินหอแก้วซ้อนในบุษบก โดยจะสร้างยอดเมรุ (หลังคา) บุษบก ครอบหอแก้ว (พิมาน) ปรากฏหลักฐานภาพถ่ายว่ามีการทำขึ้นในงานปลงศพพระอุปัชฌาย์วงศ์ พ.ศ. 2497 โดยทำบุษบกไว้ในที่ปลงศพ แล้วทำนักษัตรลึงค์เทินหอแก้วสำหรับลากเข้ามาซ้อนในบุษบก

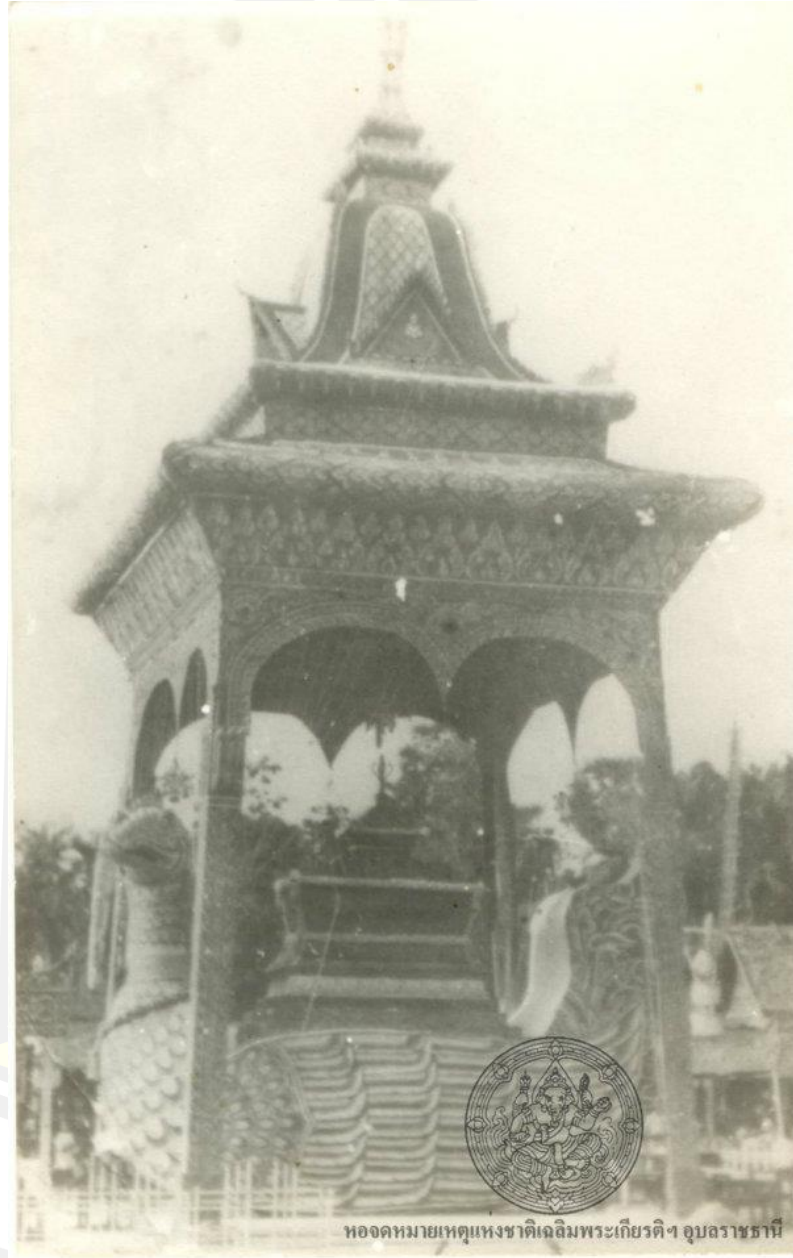
งานถวายพระเพลิง พระอุปัชฌาย์วงศ์ พรหมโสโร

ณ.เมรุนักษัตรลึงค์ บ้านจันทวน อ.เชิงเนิน จ.อุบลราชธานี พ.ศ.๒๔๙๗

ภาพประกอบที่ 35 เมรุนักษัตรลึงค์นักษัตรลึงค์เทินหอแก้วซ้อนในบุษบก
ที่มา : วัดศรีนวลแสงสว่างอารมณ์ บ.ชีทวน ต.ชีทวน อ.เชิงเนิน จ.อุบลราชธานี

นภัสติลิ่งค์รูปแบบอยู่ในหอแก้ว

นภัสติลิ่งค์ที่มีลักษณะจัดตั้งอยู่ในหอแก้ว (พิมาน) พบหลักฐานภาพถ่ายครั้งแรก เมรุพระครู
วิโรจน์รัตโนบล พ.ศ. 2486

ภาพประกอบที่ 36 เมรุนภัสติลิ่งค์นภัสติลิ่งค์อยู่ในหอแก้ว
ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติเฉลิมพระเกียรติฯ อุบลราชธานี

สรุปได้ว่าในกระบวนการสร้างนั้นนกหัสติลิงค์ในยุคนี้นิยมสร้างนกหัสติลิงค์ใน 3 ลักษณะ 1) นกหัสติลิงค์ที่สร้างเทินหอแก้ว โดยจะสร้างยอดเมรุหอแก้ว (พิมาน) บนหลังนกหัสติลิงค์ ซักลากตัว นกพร้อมหอแก้วไปยังสถานที่จัดพิธี 2) นกหัสติลิงค์เทินหอแก้วซ้อนในบุษบก โดยจะสร้างยอดเมรุ (หลังคา) บุษบก ครอบหอแก้ว (พิมาน) โดยทำบุษบกไว้ในที่ปลงศพ แล้วทำนกหัสติลิงค์เทินหอแก้ว สำหรับลากตัวนกเข้ามาซ้อนในบุษบก 3) นกหัสติลิงค์ที่มีลักษณะจัดตั้งอยู่ในหอแก้ว (พิมาน) ใช้การ ซักลากตัวนกเข้าในหอแก้ว ขนาดของตัวนกที่สร้างมีขนาดค่อนข้างใหญ่กว่ายุคอื่นเมื่อพิจารณาจาก ภาพที่มีเจ้าหน้าที่ประกอบพิธีขึ้นไปบนตัวนกจำนวนมาก

พัฒนาการนกหัสติลิงค์ยุคการรื้อฟื้น (พ.ศ.2548-2557)

ในอดีตการก่อสร้างเมรุรูปนกหัสติลิงค์ในแต่ละครั้งจะเป็นสนใจของชาวเมืองอุบลฯ เพราะ เป็นประเพณีที่ยิ่งใหญ่ บางช่วงเวลานกหัสติลิงค์ได้หายไปจากสังคมวัฒนธรรมของชาวอุบลฯ คือไม่มีการจัดพิธีกรรมในลักษณะเช่นนี้ ผู้วิจัยมีแนวคิดว่าการรื้อฟื้นเกี่ยวประเพณีการปลงศพด้วย นกหัสติลิงค์ในพื้นที่ของอุบลราชธานีมีความชัดเจนในเรื่องของการรื้อฟื้นผู้วิจัยจึงขอใช้ ช่วงเวลาของจังหวัดอุบลราชธานีเพื่อนำเสนอยุคของการรื้อฟื้นประเพณี โดยเมื่อเกิดการสร้างเมรุนกหัสติ ลิงค์ของพระราชรัตนโนบล (พิมพ์ นารโท) พ.ศ. 2548 และในปี พ.ศ. 2549 ได้มีการสร้างเมรุนกหัสติ ลิงค์ขึ้นอีก คือสร้างเมรุนกหัสติลิงค์ให้กับพระครูบรรพตธรรมาภิรม (หลวงปู่บุญ) เจ้าอาวาสวัดโคกสว่าง ต.โนนกลาง อ.สำโรง จ.อุบลราชธานี ในการสร้างเมรุนกหัสติลิงค์ในปี พ.ศ. 2548 ถือได้ว่าเป็นการรื้อ ฟื้นรูปแบบศิลปกรรมการสร้างเมรุนกหัสติลิงค์ ด้วยก่อนหน้านี้อการปลงศพด้วยนกหัสติลิงค์ ได้ขาด การประกอบพิธีศพดังกล่าว

ในการสร้างเมรุนกหัสติลิงค์ของพระราชรัตนโนบล (พิมพ์ นารโท) วัดทุ่งศรีเมือง ช่างคือพระครู เกษมฯ เป็นหัวหน้าฝ่ายช่าง และมีคุณพ่อบำเพ็ญ ณ อุบล เป็นหัวหน้าฝ่ายฆราวาส ซึ่งทำหน้าที่ ออกแบบและควบคุมการก่อสร้าง ส่วนของโครงสร้างหลักจะประกอบไปด้วยการออกแบบซึ่งได้นำ แบบที่ได้มีการสร้างในสมัยก่อนมาเป็นต้นแบบ คือ จากภาพถ่ายเมรุนกหัสติลิงค์จากวัดหลวงเมื่อปี พ.ศ. 2471 พระอุบลการประชานิตย์ (ท้าวสิทธิสาร-บุญชูพรมงศานนท์ ญาพ่อโฮมแพง) เมื่อวันที่ 22 มีนาคม 2471 ซึ่งจะสังเกตยอดเมรุเป็นรูปดอกบัว แล้วช่างก็จะแกะจากภาพต้นแบบมาเป็นแปลน โครงร่างอย่างคร่าว ๆ

การสร้างฐานและโครงบุษบก ยุคนี้จะทำเป็นแบบเมรุลอยที่ไม่ได้มีการเคลื่อนย้าย การสร้าง ฐานเมื่อเลือกบริเวณที่จะสร้างเมรุได้แล้ว ส่วนใหญ่จะเป็นบริเวณลานที่มีพื้นที่กว้างพอให้การจัดงาน และรับรองคนที่จะมาร่วมงานจำนวนมาก จากนั้นช่างจะสร้างส่วนโครงของบุษบกเลยไม่ต้องสร้างแม่ ฐานแบบเก่า เพื่อปกเสาจำนวน 4 ต้น ขนาดความสูงของเมรุนกฯจะคำนวณจากความสูงของโลงที่ ประกอบศพ คือถ้าโลงประกอบศพเป็นโลงแบบโบราณซึ่งจะมีขนาดใหญ่ด้วยยอดโลงสูง ก็จะต้องทำ เมรุนกหัสติลิงค์มีขนาดใหญ่โตและสูงตามไปด้วย ขนาดของตัวนกมีการลดขนาดเล็กลงกว่าเดิม ถ้า เป็นโลงศพในงานพระราชทานเพลิงศพส่วนใหญ่จะมีขนาดเล็ก ความสูงของยอดเมรุก็จะไม่สูงมาก และขนาดของตัวนกไม่ต้องใหญ่โตแต่จะต้องกว้างพอที่จะให้เจ้าพนักงาน (คนที่ดูแลโครงสร้าง ภายในตัวนก) เข้าไปควบคุมกลไกภายในได้ ทั้งนี้ขนาดของเมรุไม่ตายตัวช่างจะต้องมีการปรับเพื่อ ความสมดุลและสวยงาม ในช่วงยุคนี้นิยมสร้างตัวนกและหอแก้วสร้างติดกับที่

ส่วนพิเศษของนกหัสติลิงค์ที่ช่างจะต้องสร้างเป็นพิเศษคือกลไกภายในตัวนกที่จะมีการเคลื่อนไหวได้คล้ายกับนกหัสติลิงค์มีชีวิต คือ งามต้องขม้วนขึ้นลงได้ หูต้องโบกไปมา ตากระพริบได้ ปากขยับได้ มีเสียงร้องดัง และส่วนหัวทั้งหมดจะต้องหันกลับได้หลังจากขำนกแล้ว ตาต้องหลับ หัวต้องหันไปทางโลงศพ ซึ่งกลไกทั้งหลายนี้จะเกิดจากการซักรอกและมีตัวแกนบังคับภายใน โดยจะมีคนบังคับกลไกต่าง ๆ ภายในตัวนก มีกลุ่มช่างคอย คุ่มเสียง ขยับปาก หู ตาและวง

รูปแบบนกหัสติลิงค์ที่ อีสระเสรีของแต่ละคณะช่าง การสร้างส่วนของยอดเมรุ (หลังคา) บุษบก ห่อแก้ว (พิมาน) แสดงความแตกต่างทางรูปแบบศิลปกรรม โดยรูปแบบศิลปกรรมในนกหัสติลิงค์นั้นด้วยเป็นการสร้างสรรค์ตามแบบรูปถ่ายในอดีต โดยช่างนิยมทำตามรูปแบบเดิมในอดีต หากความแตกต่างอาจเป็นเรื่องของขนาดที่มีความเล็กลง และสีที่ใช้เขียนมีความหลากหลายมากกว่ารูปแบบเดิม ส่วนในช่วงเวลาเดียวกันในกลุ่มที่ได้รับการถ่ายทอดจากกลุ่มช่างในอดีตก็ยังคงรักษาการสร้างสรรค์ในรูปแบบศิลปกรรมในรูปแบบเดิม

ภาพประกอบที่ 37 งานพระราชทานเพลิงศพพระสิริพัฒนามารณ(สมหมาย โชติบุญโญ บุญ เอื้อ) อดีตเจ้า

อาวาสวัดทุ่งศรีเมือง จังหวัดอุบลราชธานี

ที่มา : GuideUbon.com

พหุ อนุ ทั โท ชีเว

ภาพประกอบที่ 38 นกหัสติลิงค์ ฝีมือช่างพระครูเกษม ธรรมานุวัตร

ที่มา : ผู้วิจัย

พัฒนาการนกหัสติลิงค์หลังการรื้อฟื้น (พ.ศ.2558-2562)

รูปแบบและกระบวนการสร้างสรรค์นกหัสติลิงค์ยุคหลังการรื้อฟื้นหรือในปัจจุบันจะพบได้ว่ารูปแบบการสร้างสรรค์ได้มีการพัฒนาไม่ว่าจะเป็นเรื่องของรูปแบบหรือวัสดุในการสร้างสรรค์ สีสันองค์ประกอบ ที่ประดับตกแต่งเมรุนกหัสติลิงค์ ด้วยสภาพสังคมที่เปลี่ยนไปเครื่องมืออำนวยความสะดวกมีมากขึ้นสะดวกในการทำงานจึงทำให้กรรมวิธีในการผลิตรูปนกหัสติลิงค์จึงเปลี่ยนไป ในขณะเดียวกันก็ยังมีบางกลุ่มที่ยังคงรูปแบบการสร้างสรรค์ไว้ดั้งเดิมและพัฒนาในเรื่องของความประณีตมากขึ้นรูปแบบที่พบเห็นในปัจจุบันของกลุ่มช่างมีดังต่อไปนี้

รูปแบบศิลปกรรมนกหัสติลิงค์หลังการรื้อฟื้นกลุ่มช่างที่พบในจังหวัดอุบลราชธานี

กลุ่มที่ 1 กลุ่มช่างผู้สร้างนกหัสติลิงค์กลุ่มหลักแต่ดั้งเดิมคือ กลุ่มของพระครูเกษม ธรรมานุวัตร เจ้าคณะ อำเภอดงหลวงจังหวัดอุบลราชธานี ซึ่งเป็นกลุ่มช่างที่มีมาแต่ในอดีตมีจำนวนการสร้างนกหัสติลิงค์เป็นจำนวนมากทั้งในจังหวัดอุบลราชธานีและจังหวัดใกล้เคียง โดยกรรมวิธีการสร้างของหลวงพ่อเกษม ธรรมานุวัตร มีการเปลี่ยนแปลงบ้างเพียงเล็กน้อย

วัสดุที่มีการเปลี่ยนไปเช่น ดวงตานั้นในอดีตสามารถขยับได้โดยการใช้วัตถุทรงกลมสร้างดวงตา ปัจจุบันนิยมเขียนสีลงไปแทนและลวดลายที่ประดับตกแต่งในส่วนต่างๆ ก็มีการเปลี่ยนไปส่วนขั้นตอนการสร้างจะคงไว้เหมือนเดิม ลักษณะรูปแบบงานศิลปกรรมของหลวงพ่อเกษม ธรรมานุวัตร ยังคงมีความเป็นพื้นบ้านค่อนข้างสูงด้วยรูปแบบและกรรมวิธีที่สร้างที่ทำจากวัสดุต่างๆ ไม้ไผ่ กระดาษ

สา ไม้อัด ผ้ากระดาษสี ลวดลายที่ประดับมีการต่อกลายและการเขียนลาย การแสดงออกแบบชื่อ ๆ ง่าย

ภาพประกอบที่ 39 นกหัสดีลิงค์ ฝีมือช่างพระครูเกษม ธรรมานุวัตร

ที่มา : ผู้วิจัย

ภาพประกอบที่ 40 พระครูเกษม ธรรมานุวัตร กำลังบรรยายในการประกอบพิธีผ่านกหัสดีลิงค์

ที่มา : ผู้วิจัย

ภาพประกอบที่ 41 นักแสดงประกอบพิธีผ่านกัศตี่ลิ่งค์รุ่นเด็ก ของกลุ่มพระครูเกษม ธรรมมานุวัตร
ที่มา : ผู้วิจัย

ภาพประกอบที่ 42 นางเทียมสิดาของกลุ่มพระครูเกษม ธรรมมานุวัตร
ที่มา : ผู้วิจัย

กลุ่มที่ 2 กลุ่มช่างพระอิทธิพล แสนทวิสุข พระลูกวัดบ้านแคนตำบลดอนมดแดง อำเภอดอนมดแดง จังหวัดอุบลราชธานี แม้จำนวนการสร้างจะไม่มากนักเมื่อเทียบกับทีมของพระครูเกษม ธรรมานวัตร ผลงานสร้างสรรค์เมรุรูปนภหัตติลิ่งค์ มีความคล้ายกับรูปแบบการสร้างของพระครูเกษมฯ คือมีความเป็นงานพื้นบ้าน พระอิทธิพล แสนทวิสุข ได้แสดงแผนผังของตระกูลแสนทวิสุข ที่บ่งบอกถึงสิทธิ์ในการสร้างสามารถสร้างและประกอบพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับนภหัตติลิ่งค์ ในการทำพิธีผ่านนภหัตติลิ่งค์ตามธรรมเนียมอุบลราชธานี นางเทียมสิดาในการประกอบพิธีก็คือมารดาของพระเหลา แสนทวิสุข นั่นเอง จะเห็นว่าใน 2 กลุ่มในจังหวัดอุบลราชธานีนิยมสร้างแบบตัวนภหัตติลิ่งค์และหอแก้ว สร้างติดกันโดยจัดสร้างในบริเวณที่เจ้าภาพได้จัดเตรียมสถานที่ไว้

ภาพประกอบที่ 43 พระอิทธิพล แสนทวิสุข

ที่มา : ผู้วิจัย

ภาพประกอบที่ 44 แผนผังต้นตระกูลแสนทิวสุข
ที่มา : ผู้วิจัย

ภาพประกอบที่ 45 เมรุรูปนกหัสติลิงค์ ฝีมือช่างพระอิทธิพล แสนทิวสุข
ที่มา : ผู้วิจัย

ภาพประกอบที่ 46 นางเทียมสิดาของกลุ่มช่างพระอิทธิพล แสันทวีสุข

ที่มา : ผู้วิจัย

รูปแบบศิลปกรรมนักษัตติลักษณ์หลังการรื้อฟื้นกลุ่มช่างที่พบนอกเหนือจากจังหวัด อุบลราชธานี

ในส่วนอื่นที่นอกเหนือจากจังหวัดอุบลราชธานีผู้วิจัยพบว่า มีจังหวัดใกล้เคียงหรือจังหวัดที่มีกลุ่มคนที่แยกตัวไปจากจังหวัดอุบลราชธานีและมีการสืบทอดฝีมือการช่างจาก นายช่างคำหมา แสงงาม ผู้เชี่ยวชาญด้านศิลปกรรมและเคยเป็นช่างทำนักษัตติลักษณ์ในอดีตจากจังหวัดอุบลราชธานี และได้ทำการย้ายไปสร้างครอบครัวที่ จังหวัดร้อยเอ็ด โดยการสืบค้นพบว่าในจังหวัดร้อยเอ็ดมีกลุ่มช่างที่สืบทอดจากพ่อคำหมา แสงงาม เดิมกลุ่มนี้ผู้สืบทอดคือ พ่อสวัสดิ์ ไปด้วย แต่ปัจจุบันคุณพ่อได้แก่ชราและไม่สามารถที่จะสร้างสรรค์ผลงานได้แต่ก็มีการสืบทอดส่งต่อให้ลูกหลานและมีกลุ่มช่างที่ได้รับการถ่ายทอดคือกลุ่มช่างของพระครูสิทธิธรรมโกวิท (หลวงพ่อสายทอง สิริธมโม) วัดบ้านดอนเกลือ อำเภอนาคู จังหวัดร้อยเอ็ด ถือว่าปัจจุบันกลุ่มช่างกลุ่มนี้เป็นกลุ่มหลักที่ได้รับการสืบทอดกระบวนการสร้างสรรค์นักษัตติลักษณ์ในรูปแบบของพ่อคำหมา แสงงาม และยังมี การให้ความรู้แก่บุคคลที่สนใจถือว่าเป็นต้นแบบอีกกลุ่มหนึ่ง ด้วยในกลุ่มของช่าง 2 กลุ่มหลังที่อยู่ จังหวัดกาฬสินธุ์ และร้อยเอ็ด ก็ได้มาค้นคว้าหากรรมวิธีในการสร้างรูปนักษัตติลักษณ์จากกลุ่มนี้ไม่ว่าจะเป็นกลุ่มของ พระอาจารย์อดุล อัครธัมโม และกลุ่มช่างของ ดร.ยุทธพงศ์ มาตย์วิเศษ นายช่างผู้สร้างสรรค์เมรุนักษัตติลักษณ์เทินบุษบก ประกอบพิธีพระราชทานเพลิงศพครูใหญ่ พระเทพวิทยาคม (หลวงปู่คุณ ปรีสุทโธ) โดยนักษัตติลักษณ์นี้ผู้สร้างสรรค์ต้องการแสดงออกถึงศิลปกรรมที่เรียบง่าย สวยงาม และมีเรื่องราวตามประวัติความเป็นมาของ นักษัตติลักษณ์เทินบุษบกอย่างแท้จริง

ภาพประกอบที่ 47 เมรุรูปนกหัสติลิงค์ ฝีมือช่างกลุ่มพระครูสิทธิธรรมโกวิท
(หลวงพ่อสายทอง สิริธมโม) วัดบ้านดอนเกลือ อำเภอยะหาหลวง จังหวัดร้อยเอ็ด
ที่มา : เพจเมรุรูปนกหัสติลิงค์วัดดอนเกลือ&ดอนเกลือพุทธศิลป์

ภาพประกอบที่ 48 การประกอบพิธีกรรมของช่างกลุ่มพระครูสิทธิธรรมโกวิท
(หลวงพ่อสายทอง สิริธมโม) วัดบ้านดอนเกลือ อำเภอยะหาหลวง จังหวัดร้อยเอ็ด
ที่มา : เพจเมรุรูปนกหัสติลิงค์วัดดอนเกลือ&ดอนเกลือพุทธศิลป์

ภาพประกอบที่ 49 เมรุรูปนกหัสดีลิงค์ ฝีมือช่างดร.ยุทธพงศ์ มาตย์วิเศษ

ที่มา : ผู้วิจัย

ภาพประกอบที่ 50 เมรุรูปนกหัสดีลิงค์ ฝีมือช่างดร.ยุทธพงศ์ มาตย์วิเศษ

งานพิธีพระราชทานเพลิงศพหลวงพ่อคุณ ปรีสุทโธ

ที่มา : <https://web.kku.ac.th/cadaver-cremation/>

ภาพประกอบที่ 51 เมรุรูปนักษัตรลึงค์ ฝีมือช่างพระอาจารย์อุศล อัครธัมโม
ที่มา : เพจ พระอุศล สืบสิงห์

นักษัตรลึงค์ รหัสหมายชั้นชน การสร้างอัตลักษณ์ตัวตนในสังคมวัฒนธรรมอีสาน

ความเชื่อเกี่ยวกับนักษัตรลึงค์กับพิธีกรรมการปลงศพ เป็นความเชื่อที่แฝงในเรื่องของการยกย่องให้เกียรติของผู้วายชนม์ว่าคู่ควรที่จะได้รับเกียรติให้สามารถที่จะนำศพไปตั้งบนหลังของนักษัตรลึงค์ได้หรือไม่ ในการประกอบพิธีศพตามความเชื่อตำนานของภาคอีสาน โดยเฉพาะตำนานที่อ้างอิงถึงเจ้าเมืองอุบลราชธานีที่มีการเล่าสืบต่อกันมา พิธีถวายเพลิงศพเป็นการแสดงออกถึงพิธีกรรมที่มีความเป็นแบบเฉพาะมีความเป็นพิเศษอันแสดงถึงการส่งผู้ตายไปสู่เมืองสวรรค์ เมื่อเรามองตำนานนักษัตรลึงค์ที่ปรากฏ โดยเฉพาะรูปแบบศิลปกรรมก็ไม่แตกต่างกัน ล้วนมีลักษณะหัวเป็นช้าง ตัวเป็นนกตามจินตนาการ ซึ่งเป็นความเชื่อที่คนบางกลุ่มเชื่อว่ามี ความเชื่อเช่นนี้เป็นการยากที่จะพิสูจน์ชัดว่ามีอยู่จริงหรือไม่ ความเชื่อเช่นนี้จะมีตัวพิธีกรรมและตำนานรองรับมากมาย

สมัยโบราณบุคคลธรรมดาไม่อาจจะเผาศพบนเมรุดังเช่นในปัจจุบันได้ เพราะจำกัดเฉพาะชนชั้นสูง คือพระมหากษัตริย์ สำหรับการออกแบบและการสร้างเมรุของพระมหากษัตริย์เป็นคติที่สืบทอดมาครั้งสุโขทัย มีความเชื่อเกี่ยวกับไตรภูมิโลก หรือ จักรวาลวิทยา ตามที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น ซึ่งมีการผนวกกับลัทธิเทวราชาจากศาสนาพราหมณ์ การสร้างเมรุปรากฏหลักฐานครั้งแรกสมัยอยุธยา อันเป็นช่วงสมัยที่ลัทธิเทวราชาจากขอมเป็นที่แพร่หลายมากกว่ายุคสมัยใด ๆ ซึ่งตามคติลัทธิเทวาราชานั้น ถ้าวาพระมหากษัตริย์เป็นเทพเจ้าจุติลงมาเกิดยังโลกมนุษย์ แบ่งภาคอวตารมาอำนวยความสะดวกในโลกมนุษย์ เมื่อถึงสิ้นอายุก็จะเสด็จกลับยัง เขาพระสุเมรุอันเป็นที่ประทับ ดังนั้นเมรุที่ใช้กับพระบรมศพของพระมหากษัตริย์ จึงเปรียบได้กับเขาพระสุเมรุที่ประทับของเทพเจ้าในสรวงสวรรค์นั่นเอง

การสร้างเมรุสำหรับชนชั้นผู้ปกครองคือเชื้อสายเจ้าเมือง หรือเรียกว่า “อัญญาสี่” รวมถึงงานพิธีศพของพระเถระผู้ใหญ่ของเมืองอุบลนั้น ซึ่งมีการจำลองโลกทัศน์ความคิดความเชื่อเรื่องจักรวาลวิทยา หรือไตรภูมิวิทยาในพระพุทธศาสนาเวลานั้นมีอิทธิพลต่อภูมิสถาปัตยกรรมและโครงสร้างของ

รูปทรง รวมทั้งศิลปกรรมตกแต่งปราสาทศพ รวมทั้งภาพศิลปกรรมตกแต่งส่วนฐานของปราสาทศพ มีการตกแต่งเป็นรูปสัตว์หิมพานต์คือ นกหัสดีลิงค์รองรับตัวปราสาทอยู่ศูนย์กลางจุดตั้งเขาพระสุเมรุ หลังคาที่เป็นเรือนยอด รวมทั้งเสาต่าง ๆ มีการตกแต่งลวดลายต่าง ๆ ล้วนมีความงดงาม อันสะท้อนให้เห็นถึงความศรัทธาในตัวผู้วายชนม์และแสดงออกถึงฝีมือเชิงช่างของชาวอุบล

พิธีกรรมปลงศพโดยนกหัสดีลิงค์สะท้อนระบบคิดบางส่วนของสังคมหรือชุมชนที่ศึกษา และระบบคิดนี้เองเป็นตัวกำหนดระบบความสัมพันธ์ต่าง ๆ อีกต่อหนึ่ง เพราะฉะนั้นการวิเคราะห์พิธีกรรมจึงมีความจำเป็นเท่าๆกับการบันทึกและบรรยายว่า ขั้นตอนรายละเอียดของพิธีกรรมเป็นอย่างไร ระบบคิดของมนุษย์มิใช่เป็นเรื่องที่ง่าย ๆ ตรงไปตรงมา หากแต่เต็มไปด้วยความซับซ้อนหลากหลาย มีความลึกซึ้งทั้งโดยตั้งใจและไม่ตั้งใจของกลุ่มคนหรือสังคมที่เป็นเจ้าของระบบ คิดนั้น ที่ว่าไม่ตั้งใจนั้นคือ ความซับซ้อนอาจเกิดจากการผลิตซ้ำ และผลิตใหม่ของระบบคิด การผสมผสานกัน หรืออาจเกิดจากการแพร่กระจายทางวัฒนธรรมหรือการขอยืมข้ามสังคม ข้ามชาติพันธุ์ก็เป็นได้เช่นกัน การจะทำความเข้าใจความซับซ้อนและความลึกซึ้งของระบบคิดที่แสดงออกผ่านพิธีกรรมและระบบสัญลักษณ์ต่าง ๆ จึงจำเป็นต้องมีเครื่องมือ (แนวคิด) ที่ จะใช้ถอดรหัสที่ซับซ้อนเหล่านั้น อนึ่งควรคำนึงว่าการทำความเข้าใจดังกล่าวไม่ใช่หน้าที่ของเจ้าของระบบคิดและหรือพิธีกรรมนั้น ๆ

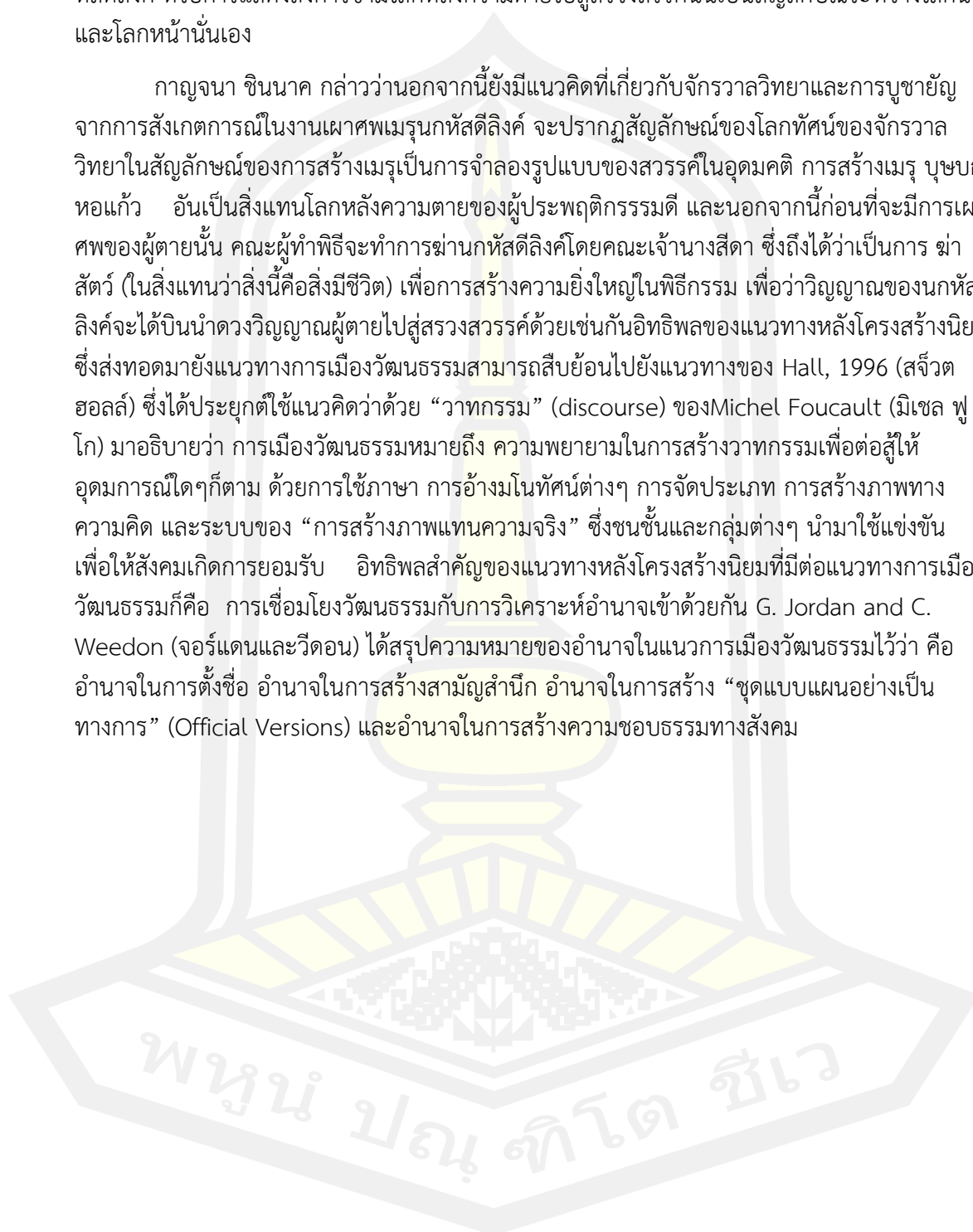
รหัสหมายที่พบในนกหัสดีลิงค์อาจเป็นการแสดงถึงตัวตนของกลุ่มคนโดยการถ่ายทอดผ่านพิธีกรรมเกี่ยวกับเมรุรูปนกหัสดีลิงค์ และยังสามารถวิเคราะห์ผ่านทางสัญญาวิทยาช่วย รูปแบบศิลปกรรมที่ถูกสร้าง องค์ประกอบต่าง ๆ ในตัวนกบางอย่างที่ปรากฏในพิธีกรรมนี้เช่นเครื่องแต่งกาย โดยเฉพาะผู้ประกอบพิธีกรรมนางเทียมคือเจ้าแม่นางสีดาผู้ที่ทำหน้าที่ข่านกหัสดีลิงค์ เป็นเครื่องทรงที่มีลักษณะพิเศษทั้งนี้ในส่วนของนางเทียมเจ้านางสีดาจะต้องทรงเครื่องสีเดียวกับสีแดงเท่านั้นและสวมหมวกยอดแหลมอันเป็นลักษณะทางการแต่งกายของเจ้านายในอดีตทั้งนี้ในขบวนศพก็ต้องแต่งตัวตามแบบฉบับ ผู้ตีลาว อันเป็นสัญญะที่ยืนยันถึงความเป็นคนกลุ่ม ไทย-ลาว และภาษาหรือคำพูดที่เจ้าของนกนกหัสดีลิงค์หรือผู้จัดงานศพมาเชิญเจ้านางสีดาจะต้องบอกว่าขอเชิญเจ้าแม่ไปปราบนกขณะนั้นนกหัสดีลิงค์ ลงมากินบ้านกินเมืองกินลูก อัญญาสี่ เมื่อเชิญแล้วจึงจะทำพิธีได้

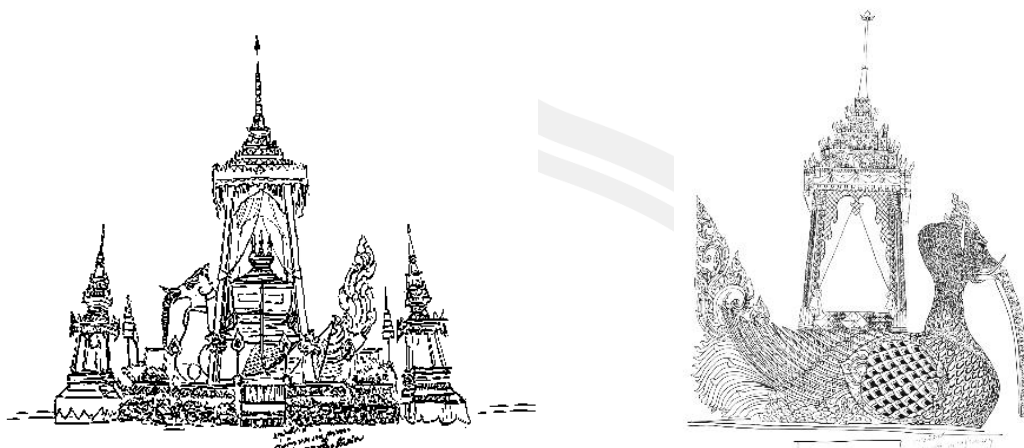
สัญลักษณ์ในพิธีกรรมสามารถพิจารณาได้จากแบบแผนพฤติกรรม การกระทำ วัสดุอุปกรณ์ บริบทสถานที่และกาลเวลาของพิธีกรรมนั้น ในการศึกษาทำความเข้าใจความหมาย ผู้ศึกษาจะต้องทำความเข้าใจกับบริบทแวดล้อมทั้งในระดับสังคมนั้นกับสังคมอื่น ๆ เพราะบ่อยครั้งที่เหตุการณ์หรือปรากฏการณ์ในพิธีกรรมไม่ได้บอกความหมาย หรือแก่นสำคัญของพิธีกรรมทั้งหมด ผู้ศึกษาจะต้องละเอียดในการเลือกสัมภาษณ์ และเก็บข้อมูลจากผู้เชี่ยวชาญ หรือมีความรู้เกี่ยวกับพิธีกรรมนั้นจริง ๆ (Skilled Informants) และจะต้องเลือกศึกษาจากผู้ให้ข้อมูลหลายคน ไม่ใช่คนเดียว เพื่อประโยชน์ในการตรวจสอบความน่าเชื่อถือของข้อมูลด้วย (สุริยา สมุทรคุปต์, พัฒนา กิตติอาษา และ นันทิยา พุทธะ, 2534, 17)

ข้อมูลทั้งจากเอกสาร และข้อมูลภาคสนามพบว่าในพิธีกรรมงานศพ บนเมรุนกหัสดีลิงค์นี้มีการใช้สัญลักษณ์ในการนำเอาสัตว์ในป่าหิมพานต์คือ นกหัสดีลิงค์มาใช้เป็นพาหนะในการนำดวงวิญญาณของผู้วายชนม์บินไปสู่สรวงสวรรค์ และมีการประกอบ พิธีกรรมการทรงเจ้านางสีดาทำพิธีข่านกหัสดีลิงค์ไปพร้อม ๆ กับการส่งดวงวิญญาณ โดยใช้คณะนางเทียมหรือร่างทรงที่เป็นสตรี และมี

สัญลักษณ์ของความเป็นชนชั้นสูงทางสังคม ซึ่งข้อมูลเหล่านี้แสดงให้เห็นว่าสัญลักษณ์ไม่ว่าจะเป็นนกรหัสตีลิ่งค์ หรือการแสดงถึงการข้ามโลกหลังความตายไปสู่สรวงสวรรค์นั้นเป็นสัญลักษณ์ระหว่างโลกนี้และโลกหน้านั้นเอง

กาญจนา ชินนาค กล่าวว่่านอกจากนี้ยังมีแนวคิดที่เกี่ยวกับจักรวาลวิทยาและการบูชาอัญญาจากการสังเกตการณ์ในงานเฒาศพเมรุร่นกหัสตีลิ่งค์ จะปรากฏสัญลักษณ์ของโลกทัศน์ของจักรวาลวิทยาในสัญลักษณ์ของการสร้างเมรุเป็นการจำลองรูปแบบของสวรรค์ในอุดมคติ การสร้างเมรุ บุชบกหอกแ้ว อันเป็นสิ่งแทนโลกหลังความตายของผู้ประพตติกรรมตี และนอกจากนี้ก่อนที่จะมีการเฒาศพของผู้ตายนั้น คณะผู้ทำพิธีจะทำการข่านกหัสตีลิ่งค์โดยคณะเจ้านางสีดา ซึ่งถึงได้ว่าเป็นการ ฆ่าสัตว์ (ในสิ่งแทนว่าสิ่งนี้คือสิ่งมีชีวิต) เพื่อการสร้างความยิ่งใหญ่ในพิธีกรรม เพื่อว่าวิญญาณของนกรหัสตีลิ่งค์จะได้บินนำดวงวิญญาณผู้ตายเป็นสู่สรวงสวรรค์ด้วยเช่นกันอิทธิพลของแนวทางหลังโครงสร้างนิยมซึ่งส่งทอดมายังแนวทางการเมืองวัฒนธรรมสามารถสืบย้อนไปยังแนวทางของ Hall, 1996 (สจ๊วตฮอลล์) ซึ่งได้ประยุกต์ใช้แนวคิดว่าด้วย “วาทกรรม” (discourse) ของMichel Foucault (มิเชล ฟูโก) มาอธิบายว่า การเมืองวัฒนธรรมหมายถึง ความพยายามในการสร้างวาทกรรมเพื่อต่อสู้ให้อุดมการณ์ใดๆก็ตาม ด้วยการใช้ภาษา การอ้างโนทัศน์ต่างๆ การจัดประเภท การสร้างภาพทางความคิด และระบบของ “การสร้างภาพแทนความจริง” ซึ่งชนชั้นและกลุ่มต่างๆ นำมาใช้แข่งขันเพื่อให้สังคมเกิดการยอมรับ อิทธิพลสำคัญของแนวทางหลังโครงสร้างนิยมที่มีต่อแนวทางการเมืองวัฒนธรรมก็คือ การเชื่อมโยงวัฒนธรรมกับการวิเคราะห์อำนาจเข้าด้วยกัน G. Jordan and C. Weedon (จอร์แดนและวีตอน) ได้สรุปความหมายของอำนาจในแนวการเมืองวัฒนธรรมไว้ว่า คืออำนาจในการตั้งชื่อ อำนาจในการสร้างสามัญสำนึก อำนาจในการสร้าง “ชุดแบบแผนอย่างเป็นทางการ” (Official Versions) และอำนาจในการสร้างความชอบธรรมทางสังคม

ภาพประกอบที่ 52 ส่วนของเมรุ บุชบก พیمان ปราสาทศพของนกหัสดีลิงค์

ที่มา : ผู้วิจัย

การแสดงถึงฝีมือในเชิงช่างในการก่อสร้างจะประกอบไปด้วยส่วนของเมรุ บุชบก พیمان ปราสาทศพ เมื่อพิจารณาจากรูปศัพท์จะมีความหมายดังนี้

พیمان หรือ วิมาน หมายถึงสวรรค์อันเป็นที่อยู่หรือที่ประทับของเทวดา รถหรือ ยานทิพย์บนสวรรค์ ปราสาทหรือที่อยู่ของเทวดา

บุชบก หมายถึง เรือนยอดขนาดเล็กที่ย้ายเคลื่อนที่ได้

เมรุ หมายถึง ที่เผาศพที่หลังคาเป็นยอด มีรั้วล้อม (ราชวัติ) ราชาศัพทเรียกว่า “พระเมรุ” หรือ หมายถึง เขาพระสุเมรุซึ่งเป็นชื่อภูเขากลางจักรวาล มียอดเป็นที่ตั้งแห่งเมืองสวรรค์ชั้นดาวดึงส์

ส่วนคำว่า “ปราสาทศพ” ในการตีความของช่างผู้สร้างถึงแม้จะกล่าวทำตามแบบของช่างครูได้สั่งสอนตามๆกันมา แต่ก็แสดงความคิดเห็นไว้ว่า คือ แบบจำลองแห่งเขาพระสุเมรุอันเป็นที่พำนักอาศัยของเทพทั้งปวง

อภิธาน สมใจ (2541, 57) ได้มีข้อสังเกตในเรื่องนี้ว่า คำว่าเมรุ น่าจะได้รับอิทธิพลจากพิธีกรรมการปลงศพของวัฒนธรรมหลวงส่วนกลาง แล้วเข้ามายังดินแดนอื่นๆ เช่น ล้านนา ในภายหลังส่วนที่อีสานเองก็มีการใช้การเผาศพด้วยเมรุนี้นานแล้ว ส่วนคำว่าปราสาทศพน่าจะเป็นคำที่สามัญชนใช้เรียกพیمانหรือวิมาน ที่ใช้ในพิธีกรรมปลงศพพระภิกษุและเจ้านาย คือเรียก ปราสาท แทนคำว่าเมรุหรือวิมาน อันเป็นประติษฐานกรรมที่ใช้เฉพาะบุคคลในราชวงศ์และศาสนาเท่านั้น

ส่วนคำว่าเรือนยอด ไกรสิน อุ๋นใจจิตต์ (2525) อธิบายว่า “...เรือนยอด หมายถึง เรือนที่มีหลังคาเป็นยอดแหลม ตรงกับคำว่ากุฎาคาร ที่หมายจำกัดเพียง 2 ประการคือ อย่างแรกเป็นของสูงที่ใช้สำหรับกษัตริย์และศาสนา อย่างที่สองคือ ต้องทำต่อจากหลังคา ...”

ส่วนรูปทรงทางสถาปัตยกรรมนั้น สมเด็จพระญาณสิริราชานุวัติกวี (2504,194) ทรงให้คำอธิบายไว้ว่า

“... มณฑป ปราสาท บุษบก ก็เป็นอันเดียวกันนั่นเอง ถ้ามีมุขเรียกว่าปราสาท ถ้าไม่มีมุขและคนเข้าไปได้หลายคน เรียกว่า มณฑป ถ้าเล็กเข้าได้คนเดียวหรือเข้าไม่ได้เลย เรียกว่าบุษบก...”

ดังจะเห็นได้ว่า ลักษณะทางสถาปัตยกรรม ศิลปกรรมอันเนื่องในงานศพที่มีการสร้างเรือนยอด มณฑป ปราสาท บุษบก เป็นการสร้างขึ้นสำหรับเป็นของสูง ใช้สำหรับกษัตริย์และศาสนาเท่านั้น

ซึ่งถ้าหากเป็นประเพณีและพิธีกรรมเผาศพพระสงฆ์จะมีความพิเศษกว่า โดยการตัก-แต่งโลงศพให้มีความวิจิตรงดงามกว่าและมีการสร้างปราสาทศพที่มีรูปนกหัสติลิงค์รองรับหีบศพ เพราะถือว่าเป็นการทำบุญกุศลศพสังฆารพระสงฆ์เป็นพุทธบูชาอย่างหนึ่ง โดยเฉพาะพระ-สงฆ์ที่มีฐานะเป็นพระเถระผู้ใหญ่ หรือเป็นพระที่ชาวบ้านชาวเมืองให้ความเคารพนับถือศรัทธาในวัตรปฏิบัติเรียกว่า

ภาพประกอบที่ 53 ส่วนประกอบตกแต่งของเมรุ บุษบก ปราสาทศพของนกหัสติลิงค์

ที่มา : ผู้วิจัย

“ครูบาสังฆะ” หรือที่ชาวอีสานยกย่องพระที่ติงามว่า “ญาท่าน” ดังปรากฏในประวัติศาสตร์ของเมืองอุบลราชธานี พระสงฆ์องค์แรกที่มีการเผาศพโดยมีการสร้างเมรุรูปนกหัสติลิงค์แล้วมีการลากเมรุไปเผาที่ทุ่งศรีเมืองรูปแรกคือ พระอริยวงศาจารย์ญาณวิมลอุบลคณาภิบาลสังฆปาโมกข์ (สู้ย) และพระเถระรูปอื่นๆ อีกหลายท่าน

นอกจากจะเป็นการอธิบายถึงคติความคิดความเชื่อเกี่ยวกับนกหัสติลิงค์แล้วนั้น การก่อสร้างเมรุนกหัสติลิงค์เพื่อใช้ในการเผาศพจะเป็นงานสร้างทางสถาปัตยกรรมที่มีลักษณะเด่นเป็นพิเศษ ในการสร้างเมรุด้วยรูปนกหัสติลิงค์ ซึ่งเป็นสัตว์หิมพานต์ชนิดหนึ่งที่มีลักษณะแปลกตา รวมถึง

การก่อสร้างบุษบก และลวดลายในการประดับตกแต่งที่บรรดาช่างผู้สร้างนภพยายามสร้างสรรค์ผลงานออกมาให้น่าประทับใจ และถือว่าเป็นการสร้างฝีมือในเชิงช่าง ในเอกสารต่อไปนี้จะเป็นการอธิบายถึงลักษณะของเมรุหงส์ศิลปะ

พจนานุกรมศัพท์ศิลปกรรม (2525, อักษร ข-ฉ) การใช้ลวดลายประดับตกแต่ง ส่วนต่าง ๆ ของเมรุ ได้นำลายจากภาคกลางมาใช้ เช่น ลายกระจัง ลายหน้ากระดาน ลายประจายาม ลายรัก ร้อย เขียนเป็นลายสับกระดาขติดส่วนต่าง

ภาพประกอบที่ 54 การใช้ลวดลายประดับตกแต่ง ส่วนต่าง ๆ ของเมรุหงส์ศิลปะ

ที่มา : ผู้วิจัย

ฉวีงาม มาเจริญ (2520, 7) ได้กล่าวถึงความสำคัญของบุษบกในประเทศไทยว่า มีปรากฏหลักฐานการสร้างบุษบกขึ้นใช้เป็นที่บรรจุศพครั้งแรกอย่างชัดเจนนั้น คาดว่าคงมีมานานแล้วเพราะสังคมไทยรับเอาอารยธรรมจากอินเดีย ทั้งด้านศิลปะศาสนา และความเชื่ออื่นๆ ซึ่งในสมัยแรกๆ การสร้างบุษบกไทยคงไม่ได้สร้างด้วยถาวรวัตถุ เช่น ไม้ หรือ โลหะ ตลอดจนมีลักษณะเป็นเรือนยอดหลังคาซ้อนเป็นชั้นๆ ดังปรากฏในปัจจุบัน แต่จะมีโครงสร้างตามคติแบบอินเดีย คือสร้างด้วยดอกไม้เป็นซุ้มหรือจอมขึ้นไป อาจจะใช้ในพิธีศพ เช่น ตกแต่งพระศพของพระมหา-กษัตริย์ หรือศพของบุคคลชั้นสูง หรืออาจใช้ในพิธีอื่น เป็นมงคลก็ได้ ทางด้านลักษณะโครงสร้างนั้นทั้งปราสาท มณฑป และบุษบกของไทยก็เป็นเรือนยอดเหมือนกันในภาษาบาลี มีคำเฉพาะใช้เรียกอาคารที่มียอดซ้อนกันหลายชั้นว่า “กุฎาคาร” ฉะนั้นบรรดาเรือนยอดทั้งหลายของอินเดียจึงถูกเรียกว่าอาคารทั้งสิ้น

สังคม ศรีราช (2524, 10527-10532) ได้กล่าวถึงลักษณะของบุษบกในสารานุกรมไทยฉบับราชบัณฑิตยสถานว่า บุษบกเป็นเรือนยอดขนาดเล็ก อาจมีการเคลื่อนย้ายได้ เดิมบุษบกประกอบด้วยดอกไม้เช่นเดียวกับมณฑปและปราสาทซึ่งจะมีขนาดที่แตกต่างกัน โดยสร้างขึ้นเพื่อสำหรับเป็นที่ประทับของเจ้านายชั้นสูงหรือประดิษฐานสิ่งที่เคารพบูชา บุษบก มณฑปและปราสาท มีลักษณะคล้ายกันคือ ถ้ามีมุข เรียกว่า บุษบก ในสมัยรัตนโกสินทร์มีบุษบก ซึ่งแยกได้เป็น บุษบกมาลา บุษบกพรหมพักตร์ บุษบกยอดปราสาท และบุษบกไม้จันทร์

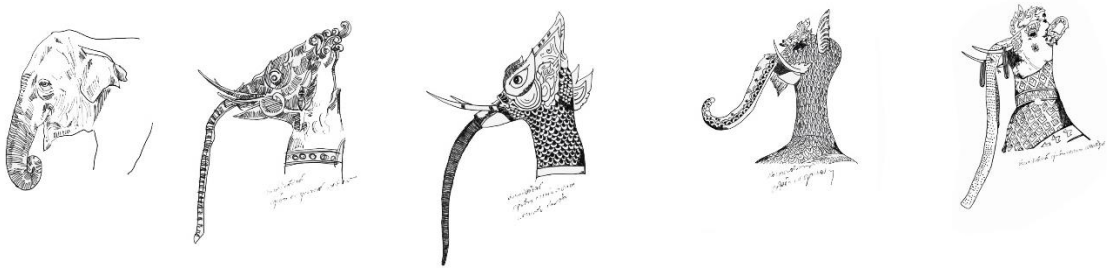
สมชาติ มณีโชติ (2534, 1-24) ได้ศึกษาถึงคติความเชื่อในเชิงสัญลักษณ์ และความหมายเกี่ยวกับการก่อสร้างพุทธสถาปัตยกรรมว่า องค์ประกอบส่วนต่าง ๆ ของสถาปัตยกรรมในพุทธ-ศาสนาล้วนแต่เป็นสัญลักษณ์ในเชิงพุทธปรัชญาและคติความเชื่อ ที่สำคัญคือส่วนฐานล่างสุดของเจดีย์ว่าหมายถึงการรองรับ หมายถึงภาวะหรือสิ่งที่ทำให้เกิดกิเลส และยังหมายถึงวิถี หนทางแห่งการนำไปสู่ความสำเร็จ องค์สถาปัตยกรรมที่เทียบได้กับตอม่อหรือฟองไข่ อันมีความหมายถึงพลังที่ก่อให้เกิดชีวิตและปรัชญาอันนำไปสู่การตรัสรู้ อีกทั้งยังหมายถึงท้องฟ้า หรือจักรวาลอีกด้วย ส่วนบัลลังก์ที่อยู่เหนือสถาปัตยกรรมหมายถึง หลักคำจุนโลก และยังหมายถึงการ รอดพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิด แกนของสถาปัตยกรรมหรือแกนฉัตรหมายถึง เสาแห่งเกียรติยศหมายถึงต้นไม้แห่งชีวิต หมายถึงเสาแห่งจักรวาล และยังหมายถึงแสงสว่างแห่งปัญญา และยังเปรียบเสมือนชินภูมิญาณในระดับต่าง ๆ กัน และหยาดน้ำค้างที่ทำเป็นรูปทรงกลมที่ปลายยอดสุดของสถาปัตยกรรม หมายถึงดวงมณีแห่งการตรัสรู้ การบรรลุสัมมาสัมโพธิญาณขององค์สัมมาสัมพุทธเจ้า เป็นสัญลักษณ์ และคติความเชื่อดังกล่าวเป็นการย้ำให้เห็นถึงความสำคัญของพุทธสถาปัตยกรรมประเภทสถาปัตยกรรมเจดีย์และ ศาสนสถานที่เกี่ยวข้องว่า หมายถึงองค์สัมมาสัมพุทธเจ้าอย่างแท้จริง

และลักษณะภูมิสถาปัตยกรรมเฉพาะในส่วนเมรุที่เกี่ยวข้องกับนกหัสติลิงค์ของเมืองอุบลราชธานีนั้น ตึก แสนบุญ (2548, 42) อธิบายว่า โครงสร้างของเมรุนกหัสติลิงค์จะทำด้วยไม้ไผ่จักตอกเป็นรูปนก ทำเมรุหอแก้วบนหลังนก ประดับตกแต่งด้วยกระดาด เขียนลายเป็นตัวนกตามคติโบราณ ส่วนหัวนกต้องใช้งวงม้วนได้ ตากระพริบได้ หันคอได้ หูแกว่ง อ้าปาก และมีกลไกภายในให้สามารถส่งเสียงร้อง และทางจังหวัดอุบลราชธานีได้มีการทำเมรุนกหัสติลิงค์อย่างเป็นทางการในงานพระราชทานเพลิงศพพระราชรัตนโบลเมื่อวันที่ 17-19 มิถุนายน 2548

นอกจากนี้ในงานวิจัยของ วีรศักดิ์ กลิ่นถาวร (2538) เรื่อง การใช้เมรุนกหัสติลิงค์ที่ปรากฏในจังหวัดร้อยเอ็ด ซึ่งใช้การเก็บข้อมูลเอกสารและภาคสนาม การสัมภาษณ์กลุ่มช่าง ผู้สร้างนกหัสติลิงค์และผู้รู้ต่างๆ พบว่าลักษณะเมรุนกหัสติลิงค์ที่ปรากฏในจังหวัดร้อยเอ็ดและกาฬสินธุ์ ส่วนใหญ่มีความคล้ายคลึงกับลักษณะรูปทรงเมรุถาวรที่มีอยู่ตามวัดทั่วไป เป็นหลังคาลักษณะทรงบุษบกซ้อนกันเป็นชั้นๆ มียอดแหลมเรียวตั้งจอมแห ส่วนฐานเมรุจะสร้างนกหัสติลิงค์รองรับโครงสร้าง ซึ่งลักษณะพิเศษของนกหัสติลิงค์ดังกล่าวนี้ จะมีลักษณะแตกต่างไปจากลักษณะของนกโดยทั่วไปคือ ส่วนลำตัวเป็นนก ส่วนหัวจะมีลักษณะของช้างปนนกมีลักษณะค่อนข้างจะมีความเป็นหัวนก แต่มีงวงเหมือนช้าง การก่อสร้างและการประดับ ตกแต่ง ลักษณะรวมทั้งหมดของเมรุจรดหลังคาโครงสร้างทั้งหมดใช้ไม้จริง ส่วนประกอบตกแต่งเป็นไม้ไผ่ รวมทั้งส่วนที่เป็นตัวนกหัสติลิงค์ใช้ไม้ไผ่สานเป็น

รูปร่างนก บุทช์โครงไม้ไฟด้วยกระดาษแล้วลงสีพื้น ตกแต่งลวดลายประดับด้วยสีอย่างสวยงาม และประดับด้วยดอกไม้และไฟแสงสีตามต้องการ

การพิจารณาจากรูปแบบศิลปกรรมของแต่ละกลุ่มช่าง จะเห็นได้ว่าในงานของแต่ละกลุ่มช่างสามารถอธิบายแนวคิดการแสดงออกเกี่ยวกับสัญลักษณ์ในการถ่ายทอดแนวคิดที่เกี่ยวกับนกหัสติลิงค์คือการสร้างภาพแทนความจริง ลักษณะ อาจเรียกได้ว่าเป็นครุฑ หางเป็นหงส์หน้าเกรงขามกินเนื้อเป็นอาหาร มีพลังมหาศาลมากกว่าสัตว์อื่น ๆ ในการศึกษาพบว่าลักษณะส่วนหัวของนก มีการแสดงออกอยู่ 2 แบบคือ 1) เมรุณกหัสติลิงค์ ที่แสดงลักษณะของข้างปนนกมีลักษณะค่อนข้างจะมีความเป็นหัวนกแต่มีวงเหมือนข้าง 2) เมรุณกหัสติลิงค์ ที่แสดงลักษณะของข้างปนนกมีลักษณะหัวเหมือนข้าง การสร้างนั้นนกหัสติลิงค์นิยมชักลากตัวนกพร้อมหอก้าวไปยังสถานที่จัดพิธีและแบบชักลากตัวนกเข้าในหอก้าว

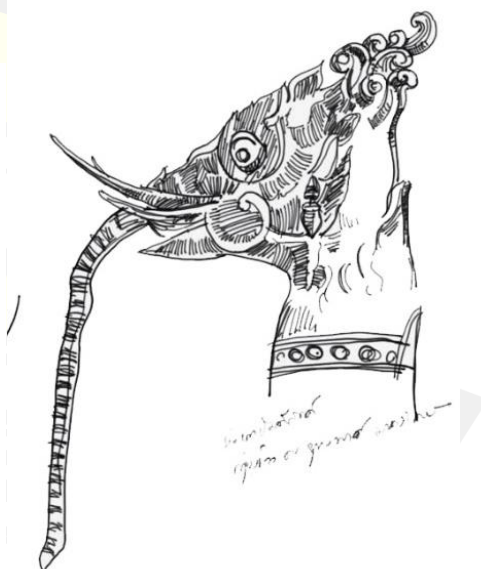
ภาพประกอบที่ 55 เมรุณกหัสติลิงค์ แสดงลักษณะของข้างปนนก

ที่มา : ผู้วิจัย

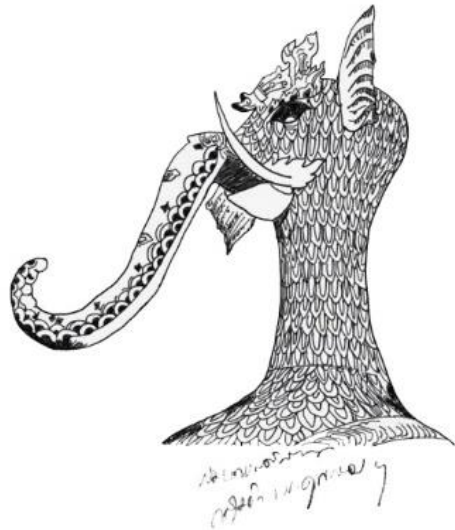

ภาพประกอบที่ 56 เมรุณหัสดิลิงค์ กลุ่มช่างร้อยเอ็ดแสดงลักษณะของช่างปนนกมีลักษณะค่อนข้าง
จะมีความเป็นหัวนกแต่มีวงเหมือนช้าง
ที่มา : ผู้วิจัย

ภาพประกอบที่ 57 เมรุณหัสดิลิงค์ กลุ่มช่าง ดร. ยุทธพงศ์ มาตย์วิเศษ แสดงลักษณะของช่างปนนก
มีลักษณะค่อนข้างจะมีความเป็นหัวนกแต่มีวงเหมือนช้าง
ที่มา : ผู้วิจัย

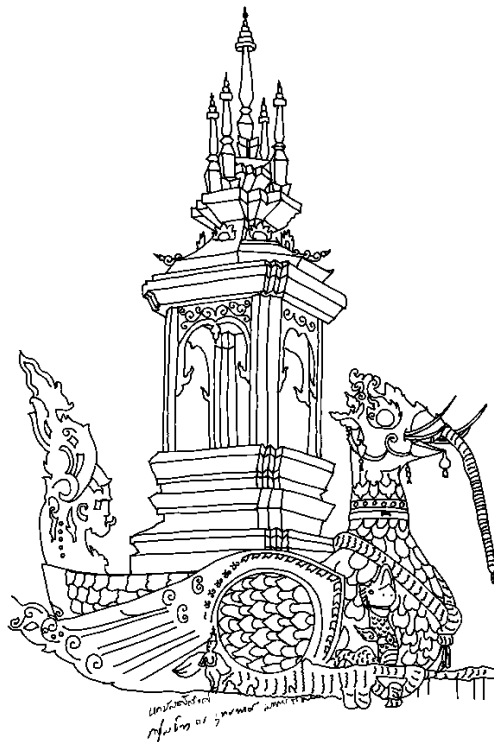
ภาพประกอบที่ 58 เมรุณหัสดีลิ่งค์ กลุ่มช่างพระครูเกษมธรรมานุวัตร แสดงลักษณะของช่างปนนก็มี
ลักษณะหัวเหมือนช้าง
ที่มา : ผู้วิจัย

ภาพประกอบที่ 59 เมรุณหัสดีลิ่งค์ กลุ่มช่างพระอิทธิพล แสนทวีสุข แสดงลักษณะของช่างปนนก็มี
ลักษณะหัวเหมือนช้าง
ที่มา : ผู้วิจัย

จากคำอธิบายถึงรูปแบบสถาปัตยกรรม รวมทั้งการประดิษฐ์ลวดลายประดับตกแต่งของ เมรุภนหส์ตีสติลิ่งค์ข้างต้น จะพบว่ามีลักษณะการผสมผสานระหว่างแนวคิดในเรื่องไตรภูมิจักรวาล และ ส่วนที่เกี่ยวข้องกับสัตว์หิมพานต์ในที่นี้คือ นกหส์ตีสติลิ่งค์ ตามตำนานเป็นสัตว์ที่อาศัยอยู่ในป่าหิมพานต์ ซึ่งเป็นสัตว์ที่มีลักษณะพิเศษเฉพาะคือ การนำเอาสัตว์ที่มีฤทธิ์เดชเป็นเลิศ คือ หัวเป็นช้าง แต่ตัวเป็น นก มีพลังกำลังเรี่ยวแรงมหาศาลเท่ากับพญาช้าง 5 เชือก มีปีกแข็งแรงเทียบเท่ากับหงส์หรือนกวิเศษ ในตำนาน ซึ่งสามารถบินข้ามทะเลสีทันดรไปสู่สรวงสวรรค์ได้ นอกจากตัวนกที่มีลักษณะพิเศษ ดังกล่าวแล้ว ในงานพิธีกรรมเมรุภนหส์ตีสติลิ่งค์ยังแสดงให้เห็นถึงความคิดอันวิจิตรของช่างผู้สร้างคือการ สร้างเมรุตามรูปแบบบุษบก ปราสาท ยังแสดงถึงที่อยู่ของเทพเจ้า

สอดคล้องกับความเชื่อในเรื่องจักรวาลวิทยาของชาวพุทธ ส่วนการตกแต่งประดับประดา ด้วยลวดลายที่เลือกสรรบรรจงและสื่อความหมายสัญลักษณ์ในทางความเป็นสิริมงคล ยังสามารถสื่อ ให้ผู้คนได้ชื่นชมและศรัทธาทางเชิงช่าง และเป็นการบอกเรื่องราวของพัฒนาการเชิงช่างของชาวอีสาน อันมีการผสมกลมกลืนกับช่างสายราชสำนักภาคกลางด้วยเช่นกัน ซึ่งมูลเหตุของการสร้างเมรุภนหส์ตีสติลิ่งค์นั้นเพื่อที่จะยกย่องและตอบแทนคุณงามความดีของผู้ตายและเป็นการส่งสักการะดวงวิญญาณอัน ศักดิ์สิทธิ์ไปสู่สรวงสวรรค์โดย มีนกหส์ตีสติลิ่งค์เป็นพาหนะ

ภาพประกอบที่ 60 เมรุรูปนกหส์ตีสติลิ่งค์ฝีมือช่างดร.ยุมธพงศ์ มาตย์วิเศษ
การสร้างเมรุตามรูปแบบบุษบก ปราสาท
ที่มา : ผู้วิจัย (วาดจากภาพถ่าย)

ภาพประกอบที่ 61 เมรุรูปนกหัสดีลิงค์ฝีมือช่างพระอาจารย์อุดล อัครธัมโม
 การสร้างเมรุตามรูปแบบบุษบก ปราสาท สื่อความหมายสัญลักษณ์ในทางความเป็นสิริมงคล
 ที่มา : ผู้วิจัย

ภาพประกอบที่ 62 ภาพแสดงรูปแบบนทศิลป์ของแต่ละกลุ่มช่าง ในสังคมวัฒนธรรมอีสาน
ที่มา : ผู้วิจัย

สรุปได้ว่า การจะทำความเข้าใจความซับซ้อนและความลึกซึ้งของระบบคิดที่แสดงออกผ่านพิธีกรรมและระบบสัญลักษณ์ต่าง ๆ จำเป็นต้องมีเครื่องมือ (แนวคิด) ที่จะใช้ถอดรหัสที่ซับซ้อนเหล่านั้น อนึ่งควรคำนึงว่า การทำความเข้าใจดังกล่าวไม่ใช่หน้าที่ของเจ้าของระบบคิดและหรือพิธีกรรมนั้น ๆ พวกเขาย่อมประกอบพิธีกรรมไปตามประเพณี โดยไม่ต้องคำถามเพื่อหาความหมายใดๆ เลยก็ได้ เพราะไม่มีความจำเป็นที่จะต้องทำอย่างนั้น พิธีกรรมเกี่ยวกับความตาย แต่ละภูมิภาคของไทยนั้นมีพิธีกรรมเกี่ยวกับศพมีความคล้ายคลึงกัน นทศิลป์เป็นนทที่เกิดจากคติความเชื่อเกี่ยวกับจักรวาลวิทยาหรือไตรภูมิ ลักษณะของนทศิลป์ก็มีการผสมผสานระหว่างสัตว์ที่มีความวิเศษมีความน่าอัศจรรย์คือหัวเป็นช้างตัวเป็นนกในที่นี่อาจเรียกได้ว่าเป็นครุฑ หางเป็นหงส์น่าเกรงขามกินเนื้อเป็นอาหาร มีพลังมหาศาลมากกว่าสัตว์อื่น ๆ เป็นนทที่เกี่ยวข้องกับบุคคลชั้นสูงตามความเชื่อของเจ้านายในภาคอีสานที่มีบทบาทในการก่อสร้างสร้างเมืองและที่สำคัญอีกก็คือคนเข้ามามีบทบาทต่อสังคมชีวิตมนุษย์โดยได้รับการยอมรับว่าเป็นนทที่มีประโยชน์คือมีความสำคัญต่อการประกอบพิธีกรรมในการปลงศพอันเปรียบได้ว่านทนั้นทำหน้าที่ในการนำดวงวิญญาณหลังความตายของเจ้านายหรือบุคคลชั้นสูงไปสู่ภพภูมิหรือไปสู่ดินแดนที่ศักดิ์สิทธิ์ในป่าหิมพานต์ ซึ่งบุคคลธรรมดา มีโอกาสไปได้ดังนั้นความเชื่อเกี่ยวกับนทศิลป์กับพิธีกรรมการปลงศพจึง เป็นความเชื่อที่แฝงในเรื่องของการยกย่องให้เกียรติของผู้วายชนม์ว่าคู่ควรที่จะได้รับเกียรติให้สามารถที่จะนำศพไปตั้งบนหลังของนทศิลป์

พิธีกรรมอาจจะเป็นเงื่อนไข หรือช่วยตอบสนองต่อภาวะวิกฤติในชีวิตของปัจเจกชนหรือชุมชน เราเรียกพิธีกรรมชนิดนี้ว่า พิธีกรรมที่เกิดขึ้นตามเงื่อนไข (Contingent Rituals) ซึ่งอาจแบ่งย่อยออกเป็นพิธีที่เกี่ยวข้องกับภาวะวิกฤติในช่วงชีวิต เช่น การเกิด การตาย การชำระบาป

(Purity) การแต่งงานหรืออื่น ๆ ทั้งนี้เพื่อที่จะส่งผ่านจากระยะหนึ่งไปสู่อีกระยะหนึ่งในรอบชีวิตของปัจเจกบุคคล และพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับภัยพิบัติ (Ritual of Affliction) ที่จัดขึ้นเพื่อลอบโยนบำรุงขวัญ โดยการติดต่อกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่เชื่อกันว่าเป็นต้นเหตุแห่งภัยพิบัตินั้น

การใช้รูปสัญลักษณ์ รูปเคารพ วัตถุสิ่งของ หรือแบบแผนของการกระทำบางอย่างที่เราเรียกว่า “พิธีกรรม” สิ่งเหล่านี้เป็นสื่อที่มนุษย์ในแต่ละวัฒนธรรมเลือกสรรและสมมติขึ้น เพื่อนำไปสู่ การประจักษ์ถึงการดำรงอยู่ของสิ่งที่ยิ่งใหญ่ และมีพลังเหนือกว่ามนุษย์มากมายนัก สิ่งที่ยิ่งใหญ่นี้คืออะไร เป็นเนื้อหาที่ศาสนาและระบบความเชื่อต่าง ๆ ของมนุษย์ พยายามที่จะอธิบายและกล่อมเกล่าให้ถือปฏิบัติ

การจำลองแบบรายละเอียดความรู้และความเชื่อเรื่องภูมิจักรวาล ว่าด้วยเขาพระสุเมรุเป็นศูนย์กลาง ผนวกเข้ากับเรื่องของปราสาทของเทวดาคือพระอินทร์ มีอิทธิพลโดยตรง ต่อภูมิสถาปัตยกรรมและรูปทรงโครงสร้าง รวมทั้งศิลปกรรมการตกแต่งอันอลังการของปราสาทราชมณเฑียรอันเป็นที่อยู่อาศัยของกษัตริย์ขุนนางผู้ปกครองดูแลโลกในฐานะสมมุติเทพ อันรวมไปถึงการที่ชาวพุทธยกย่องพระสงฆ์เถระผู้ใหญ่ในฐานะเป็นผู้สืบทอดพระพุทธศาสนาถือว่าเป็นของสูงและดั่งาม เช่นนี้ มีผลให้การประกอบพิธีศพของกษัตริย์หรือเชื้อสายเจ้านายตามความเชื่อเรื่องสมมุติเทพ และพิธีศพของพระสงฆ์ตามความเชื่อเรื่องวิสุทธิเทพ จำเป็นต้องมีการยกย่องและมีรายละเอียดในการจัดการพิธีกรรมงานศพแตกต่างจากพิธีปลงศพของชาวบ้านธรรมดาสามัญ ซึ่งยังบ่งบอกถึงระบบคุณค่าแห่งการแบ่งระดับชั้นชีวิตหลังความตาย

ซึ่งแสดงให้เห็นจากการสร้างปราสาทศพแบบพิมานหรือบุษบก รวมทั้งการตกแต่งที่มีลักษณะสวยงาม และการที่มีสัตว์หิมพานต์ที่อยู่ใกล้แดนสวรรค์ คือ นกหัสดีลิงค์ที่เป็นพาหนะนำดวงวิญญาณที่ละสังขารไปแล้วจะไปสู่สรวงสวรรค์ซึ่งเป็นที่อยู่ของหมู่เทพเทวดาซึ่งโลกทัศน์ว่าด้วยเรื่องภพภูมิแบบพุทธและพราหมณ์เช่นนี้มีพลังในการอธิบายเรื่องโลก ชีวิต และจักรวาลได้อย่างชัดเจน

โครงสร้างรูปแบบเมรุหอแก้วบนหลังนก ยุคสมัยแรกนิยมสร้างให้ท้องนกดัดพื้นดิน ไม่ยกฐานหรือยกพื้นสูงเหมือนปัจจุบัน การประดับตกแต่งด้วย กระจาดขมากรูเขียนลายองค์ประกอบที่สำคัญของตัวนกตามคติโบราณ ส่วนหัวนกจะต้องให้วงม้วนได้ ตา กะพริบได้ หันคอได้ หูแกว่ง อ้าปากและมีเสียงร้อง โดยการสร้างนกจะต้องมีการยกครุ ช่างในยุคก่อนที่ทำเมรุนกหัสดีลิงค์ ได้แก่พระครูวิโรจน์รัตโนบล ญาพ้อมหาเสนา วัดทุ่งศรีเมือง ช่างสาย ช่างสี ช่างคำหมา และใน พ.ศ.2548 งานพระราชทานเพลิงศพ พระราชรัตนโนบล มีช่างพระที่ประกอบเมรุนกหัสดีลิงค์ที่วัดทุ่งศรีเมือง คือพระครูเกษมธรรมานุวัตร โดยมีพ่อใหญ่บำเพ็ญ ณ อุบล เป็นผู้ให้ คำปรึกษา และคุณพ่อสุวิซ คุณผล ประชาญ์ท้องถิ่นอีสาน

ในการประกอบพิธีศพตามความเชื่อที่ว่านกตามที่จินตนาการว่ามีความยิ่งใหญ่มีอิทธิฤทธิ์มีพลังอนุภาพเหนือกว่าสัตว์ใดด้วยกัน ทั้งนี้ตำนานของภาคอีสาน โดยเฉพาะตำนานที่อ้างถึงเจ้าเมืองอุบลราชธานีที่มีการเล่าสืบต่อกันมาเรื่องราวดังกล่าวเป็นการแสดงถึงการเกิดและการดำรงอยู่ของวัฒนธรรมการอธิบายถึงชีวิตนี้และชีวิตในโลกหน้าความเชื่อในโลกนี้ หรือความเชื่อในโลกหน้าที่ทุกคนอาจรู้เห็นได้โดยจินตนาการผ่านพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับนกหัสดีลิงค์พิธีกรรมมีการสืบทอดกันมาอย่าง

ยาวนาน พิธีถวายเพลิงศพเป็นการแสดงออกถึงพิธีกรรมที่มีความเป็นแบบเฉพาะมีความเป็นพิเศษอันแสดงถึงการส่งผู้ตายไปสู่เมืองสวรรค์อันหมายถึงความเป็น อยู่เบื้องหน้า

จากการนำเสนอตำนานเรื่องนกกหัสติลิงค์และพิธีการเกี่ยวกับการปลงศพแบบเมรุนกหัสติลิงค์ไปแล้วนั้นจะเห็นได้ว่าตำนานและพิธีกรรมมีการผลิตซ้ำตามความเชื่อและก่อกำเนิดถึงบรรพบุรุษของกลุ่มเจ้านายเมืองอุบลราชธานีที่สืบเชื้อสายจากเมืองเชียงรุ่ง สิบสองปันนาและการมีความสัมพันธ์ฉันท์เครือญาติกับอาณาจักรหลวงพระบาง ซึ่งทั้งสองกลุ่มนี้ล้วนแล้วแต่มีพิธีกรรมการปลงศพบนเมรุรูปนกกหัสติลิงค์เหมือนกัน

ความหลากหลายทางรูปแบบกระบวนการสร้างสรรค์ที่เป็นเอกลักษณ์คณะช่างผู้สร้างสรรค์ผลงานนกกหัสติลิงค์จัดได้ว่าเป็นการสร้างสรรค์ออกแบบผลงานทางความคิดที่เป็นรูปแบบอิสระการแต่งเติมลดทอนการจัดทำรูปแบบนกกหัสติลิงค์ตามคติความเชื่อของตนเองมีความเป็นอิสระเสรีของแต่ละคณะช่างผู้ทำ การสร้างสรรค์ผลงานที่ถูกถ่ายทอดออกมาจากความศรัทธาเป็นหลักการและการสื่อความหมายสัญลักษณ์ในทางความเป็นสิริมงคล ในกระบวนการสร้างนั้นนกกหัสติลิงค์ในยุคแรกนิยมชักลากตัวนกพร้อมห่อแก้วไปยังสถานที่จัดพิธีและแบบชักลากตัวนกเข้าในห่อแก้ว ส่วนยุคหลังนิยมสร้างติดกับพื้น ที่ นกกหัสติลิงค์ในยุคแรกนั้นนิยมสร้างนกกหัสติลิงค์ใน 3 ลักษณะ 1) นกกหัสติลิงค์ที่สร้างเทินห่อแก้ว โดยจะสร้างยอดเมรุห่อแก้ว (พิมาน) บนหลังนกกหัสติลิงค์ ชักลากตัวนกพร้อมห่อแก้วไปยังสถานที่จัดพิธี 2) นกกหัสติลิงค์เทินห่อแก้วซ้อนในบุษบก โดยจะสร้างยอดเมรุ (หลังคา) บุษบก ครอบห่อแก้ว (พิมาน) โดยทำบุษบกไว้ในที่ปลงศพ แล้วทำนกกหัสติลิงค์เทินห่อแก้วสำหรับลากตัวนกเข้ามาซ้อนในบุษบก 3) นกกหัสติลิงค์ที่มีลักษณะจัดตั้งอยู่ในห่อแก้ว (พิมาน) ใช้การชักลากตัวนกเข้าในห่อแก้ว ถือว่าเป็นต้นแบบจนถึงปัจจุบัน

การสร้างส่วนของยอดเมรุ (หลังคา) บุษบก ห่อแก้ว (พิมาน) และส่วนหัวของนก เป็นส่วนที่แสดงถึงความแตกต่างทางรูปแบบศิลปกรรมได้อย่างชัดเจนใน ลักษณะส่วนหัวของนกที่พบในปัจจุบันมีการแสดงออกอยู่ 2 แบบคือ 1) เมรุนกหัสติลิงค์ ที่แสดงลักษณะของข้างปนนกมีลักษณะค่อนข้างจะมีความเป็นหัวนกแต่มีวงเหมือนข้าง 2) เมรุนกหัสติลิงค์ ที่แสดงลักษณะของข้างปนนกมีลักษณะหัวเหมือนข้าง การประกอบพิธีศพโดยใช้นกกหัสติลิงค์ ยังแสดงออกถึงอ่อนน้อมถ่อมตนต่อบริบทสังคม และสิ่งแวดล้อมคือความพอเพียงในการสร้างสรรค์ผลงานของช่าง ในการเลือกใช้วัสดุอุปกรณ์ที่มีอยู่อย่างจำกัดการสร้างขนาดที่พอเหมาะพอเพียงกับสังคมวัฒนธรรมไม่ใหญ่โตจนเกินตัวแต่ก็มีพลังที่ซ่อนเร้นในรูปทรง รูปแบบศิลปกรรมในนกกหัสติลิงค์

บทที่ 3

ความสัมพันธ์ชั้นชนทางสังคม ผ่านประเพณี “นักษัตติลึงค์” ในสังคมวัฒนธรรมอีสาน

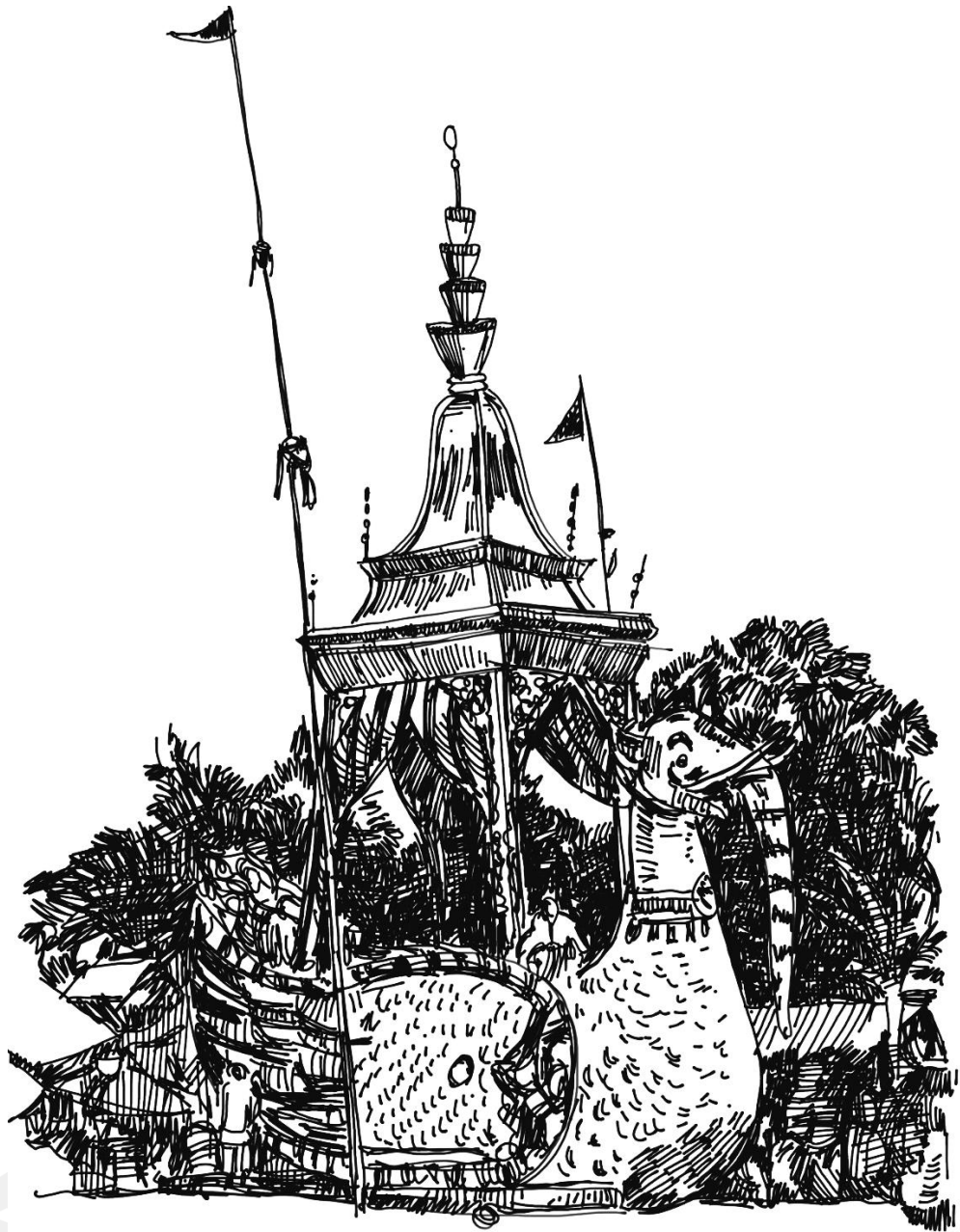
ประเพณีที่เกี่ยวข้องกับนักษัตติลึงค์ จะเห็นได้ว่าวิถีชีวิตของกลุ่มคนในสังคมวัฒนธรรมหนึ่ง มักจะผูกพันหรือเชื่อถือใน สิ่งเหนือธรรมชาติ ในการจัดระเบียบแบบแผนทางสังคม และเป็นการ อธิบายความสัมพันธ์ในสิ่งที่ตนมองไม่เห็น แต่เชื่อว่ามีอิทธิฤทธิ์สามารถดลบันดาลทั้งความสุขและ ทุกข์ได้ การแสดงออกเพื่อเป็นทางออกให้กับสิ่งต่าง ๆ เหล่านี้คือการประกอบพิธีกรรม เพื่อลดความ กระวนกระวายใจ หรือเป็นการร้องขอบบนานต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในสิ่งที่ตนต้องการ เมื่อได้ในสิ่งที่ปรารถนาแล้วก็จะประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ เพื่อสักการบูชาเช่นสรวง เพื่อให้สิ่งที่ให้ร้ายนั้นผ่อนคลาย ความรุนแรง และมีเมตตาไม่ทำร้าย หรือบันดาลความสุขมาให้ ซึ่งต่อมาภายหลังก็เกิดเป็น ขนบธรรมเนียมวัฒนธรรมขึ้น นอกจากการทำหน้าที่ของนักษัตติลึงค์ดังกล่าวแล้ว นักษัตติลึงค์ยัง แสดงถึงความสัมพันธ์ที่เกี่ยวข้องกับการจัดระดับชนชั้นผ่านประเพณี นักษัตติลึงค์

นักษัตติลึงค์ในสังคมวัฒนธรรมอีสาน

นักษัตติลึงค์ กระบวนการสร้างอัตลักษณ์ เกิดขึ้นภายใต้ความสัมพันธ์ทางสังคมที่สลับซับซ้อน หลากหลาย ไม่หยุดนิ่ง มาตั้งแต่อดีต สันนิษฐานกันว่ากลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ ที่อาศัยอยู่ในบริเวณ ใกล้เคียงกัน ณ ช่วงเวลาเดียวกัน มีการติดต่อสัมพันธ์กัน ความสัมพันธ์ก่อให้เกิดการหยิบยืมและผสม ปนเปทางวัฒนธรรมระหว่างกัน ดังนั้น เมื่อกลุ่มชาติพันธุ์แต่ละกลุ่มต้องการรักษาความเป็นหนึ่งเดียว หรือความเป็นปึกแผ่นในพวกเดียวกัน อาจมีทั้งการสร้างขึ้นมาใหม่หรือการหยิบยืมบางส่วนทาง วัฒนธรรมของคนอื่นมาทำให้เป็นของตนเอง

อัตลักษณ์ที่ถูกสร้างขึ้นในยุคหนึ่ง อาจนำมาใช้จำแนกความแตกต่างระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์ นั้นๆ ได้ดีในยุคหนึ่ง แต่เมื่อกาลเวลาเปลี่ยนไป อัตลักษณ์ดังกล่าวอาจใช้ไม่ได้ผล เนื่องจากกลุ่มชาติ พันธุ์แต่ละกลุ่ม มีการปรับตัวและหยิบยืมวัฒนธรรมระหว่างกัน ด้วยเหตุนี้ เมื่ออัตลักษณ์เก่ามีพลัง น้อยลง อัตลักษณ์ใหม่จึงถูกสร้างขึ้นมาทดแทน อัตลักษณ์จึงเป็นสิ่งที่ไม่แน่นอนตายตัวและไม่หยุดนิ่ง การสืบทอดและผลิตอัตลักษณ์ใหม่จึงเกิดขึ้นได้เสมอภายใต้กาลเวลา และบริบททางสังคมที่เปลี่ยนไป (วันดี สันติวุฒิมณี, 2545, 219-221) เช่นเดียวกันกับวัฒนธรรมงานศพของชาวอีสาน โดยเฉพาะ อย่างยิ่ง งานปลงศพนักษัตติลึงค์ของชาวอุบล ย่อมแสดงให้เห็นถึงการสร้างอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ ความสัมพันธ์ทางสังคม โครงสร้างหรือเครือข่ายความสัมพันธ์ของกลุ่มชน ซึ่งถือว่าเป็นงานศพที่จัด เพื่อชนชั้นสูงหรือผู้ที่เป็นที่นับถือของคนในจังหวัดอุบลราชธานี ในงานศพนี้จะแสดงให้เห็นถึง รายละเอียดของรูปแบบทั้งรูปธรรม ด้านศิลปกรรม พิธีกรรม ความคิด ความรู้ และความเชื่อที่รองรับ ปรากฏการณ์อันแสดงออกในพิธีการและการจัดการ

ภาพประกอบที่ 63 เมรุหีสติลิ่งค์ พระอริยภี (ธมมรฤชิต อ่อน) พ.ศ. 2464

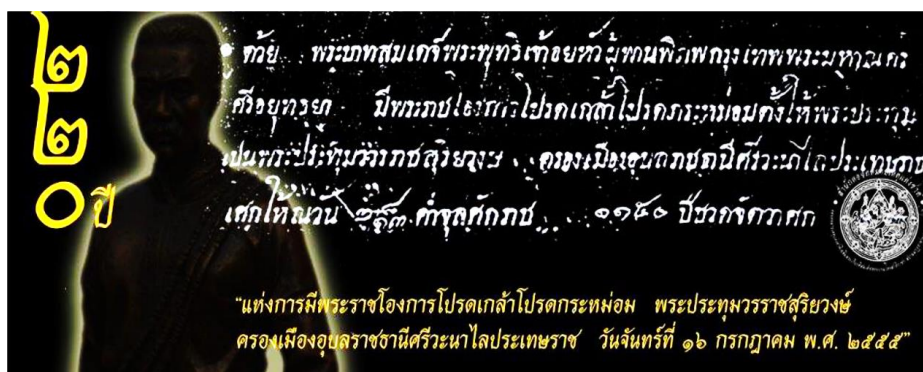
ที่มา : ผู้วิจัย (วาดจากภาพถ่าย)

พิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับนักษัตรลิ่งค์หากจะไม่พูดถึงความสัมพันธ์ที่เชื่อมโยงกับชนชั้นปกครองหรือชนชั้นผู้นำคงมิได้ โดยชนชั้นปกครองหรือชนชั้นนำในสังคมมักจะอยู่ในกลุ่มที่สืบทอดฐานะทางสังคมของตนในด้านชนชั้น เช่น สืบทอดมาจากวงศ์ตระกูลที่เคยมีศถาบรรดาศักดิ์ เป็นผู้อยู่ในแวดวงผู้ปกครองมา การบ่งบอกและแสดงออกความเป็นตัวตนภายหลังของความขัดแย้งทางการเมืองในล้านช้าง สู่อการสร้างบ้านแปลงเมืองใหม่และเกิดพิธีศพแบบสร้างนักษัตรลิ่งค์ของเจ้านายสายใหม่ในอีสาน

(เมืองอุบลราชธานี) หัวเมืองอีสานในยุคจารีตปรางภูมิเมืองอุบลราชธานีเพียงหัวเมืองเดียวที่มีการสร้างปราสาทศพ รูปนักษัตรลึงค์ ซึ่งเมืองอุบลราชธานีเชื่อว่ามีการสร้างปราสาทศพบนนักษัตรลึงค์ครั้งแรกคืองานศพของพระตา และครั้งที่ 2 ในงานศพของพระวอ ซึ่งพระวอและพระตา (บางตำนานกล่าวว่า เป็นพี่น้องกัน บางตำนานกล่าวว่า เป็นพ่อลูก) เป็นเสนาบดีชั้นผู้ใหญ่ของเมืองนครเวียงจันทน์ที่ไม่ยอมอยู่ภายใต้พระราชอำนาจ ของพระเจ้าสิริบุญสาร พระเจ้านครเวียงจันทน์ (พ.ศ. 2294 – 2322) จึงได้พาไพร่พลอพยพมา อยู่บริเวณภาคอีสาน แล้วยกหมู่บ้านหนองบัวลุ่มภู (หนองบัวลำภู) ตั้งขึ้นเป็นเมืองใหม่ชื่อว่า “เมืองนครเขื่อนขันธ์ กาบแก้วบัวบาน”

พระเจ้าสิริบุญสารทรงไม่พอพระทัยจึงได้ส่งขุนนางเมืองนครเวียงจันทน์มาห้ามปราม แต่พระวอ พระตาไม่ยอมทำตาม พระเจ้าสิริบุญสารจึงทรงส่งกองทัพเมืองนครเวียงจันทน์มาปราบปรามพระวอ พระตาสู้รบกัน รวม 3 ปี พระวอ พระตาเห็นว่าสู้กำลังกองทัพของพระเจ้าสิริบุญสารไม่ไหว จึงได้ส่งคนขอเข้าพบโป่มะยง่วน ผู้ครองเมืองนครเชียงใหม่ (พ.ศ. 2311 – 2317) ขณะนั้นล้านนาเป็นประเทศราชของพม่า ขออ่อนน้อมสวามิภักดิ์ ต่อพม่าเพื่อเจรจาขอความช่วยเหลือสู้รบกับพระเจ้าสิริบุญสาร โป่มะยง่วนจึงให้หม่องละแฉะเป็นแม่ทัพเมือง นครเชียงใหม่ นำกองกำลังไพร่พล (พม่าและล้านนา) จำนวน 4,000 คน ไปช่วยพระวอ พระตา แต่เมื่อพระเจ้าสิริบุญสารทราบจึงทรงให้ขุนนางเมืองนครเวียงจันทน์นำเครื่องราชบรรณาการมา ดักล้อมอบให้กองทัพเมืองนครเชียงใหม่ระหว่างทาง แล้วเจรจาขอกำลังจากเมืองนครเชียงใหม่ให้หันมาช่วยพระเจ้า สิริบุญสารแทน ซึ่งกองทัพเมืองนครเชียงใหม่ก็ได้เปลี่ยนมาช่วยพระเจ้าสิริบุญสาร สันนิษฐานว่าอาจเนื่องด้วย เห็นว่าเมืองนครเวียงจันทน์เป็นเมืองนครใหญ่เก่าแก่มั่นคง มีกษัตริย์ปกครองเหมือนกัน และเพื่อเป็นราชไมตรี ไปภายภาคหน้า เพราะก่อนหน้านั้นในช่วง พ.ศ. 2270 – 2306 ก็มีเจ้านายในราชวงศ์ล้านช้าง (ร่วมกับราชวงศ์ เชียงรุ้ง) หรือกษัตริย์ที่เคยปกครองล้านช้าง ได้เข้ามาสืบทอดอำนาจปกครองเมืองนครเชียงใหม่ถึง 3 พระองค์ (เจ้าองค์คำ เจ้าจันทราชา และเจ้าขี้หูด)

ขณะนั้นก็มีเจ้านายของราชวงศ์ล้านช้าง (ร่วมกับราชวงศ์เชียงรุ้ง) ตกค้างอยู่หลายองค์ใน เมืองนครเชียงใหม่และเมืองอังวะที่กล่าวได้ว่าเป็นพระญาติวงศ์กับพระเจ้าสิริบุญสาร ด้วยปัจจัยเหล่านี้จึงอาจทำให้กองทัพเมืองนครเชียงใหม่ได้หันมาร่วมมือกับกองทัพเมืองนครเวียงจันทน์เข้าปราบ พระวอ พระตา จนเมืองที่สร้างขึ้นใหม่แตกและพระตาสิ้นชีวิตเมื่อ พ.ศ. 2314 ส่วนพระวอและบุตรหลาน จึงได้หนีไปอ่อนน้อมสวามิภักดิ์ต่อเจ้าไชยกุมาร (เจ้าองค์หลวง) เจ้าผู้ครองนครจำปาศักดิ์ (พ.ศ. 2280 – 2334) แต่ภายหลังเกิดเรื่องขัดแย้งกับเจ้าไชยกุมารอีกจึงหนีมาตั้งถิ่นฐานอยู่ดอนมดแดง (อยู่ในบริเวณจังหวัด อุบลราชธานีในปัจจุบัน) พระเจ้าสิริบุญสารทรงเห็นเป็นโอกาสที่เหมาะสม จึงส่งกองทัพเมืองนครเวียงจันทน์ มาปราบพระวอและบุตรหลานอีกครั้งจนพระวอสิ้นชีวิตใน พ.ศ. 2320 ภายหลังจากพระวอถูกปราบโดยกองทัพเมืองนครเวียงจันทน์ ท้าวกำ บุตรชายของพระวอ ท้าวฝ่ายหน้า ท้าวคำผิง และท้าวทิดพรหมบุตรชายของพระตา จึงพากันเข้าอ่อนน้อมสวามิภักดิ์ต่อพระเจ้ากรุงธนบุรี (พระเจ้าตากสิน) กษัตริย์สยาม (พ.ศ. 2310 - 2325 แล้วตั้งมั่นอยู่ที่ห้วยแฉะแม่จนกระทั่งใน พ.ศ. 2335 รัชกาลที่ 1 ราชวงศ์จักรีทรงโปรดเกล้าฯ ยกบ้านห้วยแฉะแม่ขึ้นเป็นเมืองอุบลราชธานีและตั้งท้าวคำผิงบุตรชาย ของพระตาเป็น “พระปฐมบรรราชสุริยวงศ์

ภาพประกอบที่ 64 พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งให้พระประทุม เป็น “พระประทุมวรราชสุริยวงษ์ครองเมืองอุบลราชธานีศรีวะนาไลประเทศราช”

ที่มา : <https://www.guideubon.com/2.0/pr-ubon/223/>

” เจ้าเมืองอุบลราชธานีคนแรก (พ.ศ. 2335 – 2338) มีฐานะเป็นเมือง “พระประเทศราช” ขณะเดียวกันท้าวคำผงก็ได้สมรสกับเจ้านางตุ้ย พระธิดาของเจ้าอุปราช (เจ้าธรรมเทโว) เมืองนครจำปาศักดิ์

ดังนั้นชนชั้นปกครองเมืองอุบลราชธานีที่เป็นเมืองประเทศราชตั้งขึ้นใหม่ของสยาม จึงสร้างความชอบธรรมว่าเป็น “เจ้านายสายใหม่ในอีสาน” เพื่อให้ได้รับการยอมรับของผู้ที่อยู่ภายใต้การปกครองตลอดถึงแสดง อำนาจศักดิ์ที่เหนือกว่า “เจ้าเมือง” หัวเมืองอื่น ๆ ในอีสาน โดยแต่งพื้นเมืองอุบลระบุงเรื่องของบรรพบุรุษ รวมถึง นำเอาพิธีปลงศพแบบเจ้านายในล้านช้างมาปฏิบัติ พร้อมแต่งพื้นเมืองอุบลว่าเคยจัดมาแล้วในงานศพของพระตา พระวอผู้เป็นบรรพบุรุษ แต่สังเกตุว่า พระวอ พระตาได้สิ้นชีวิตในสนามรบอยู่ในช่วงสถานการณ์วุ่นวาย และก่อน ตั้งเมืองอุบลราชธานี เป็นไปได้ว่าพิธีนี้ไม่ได้จัดขึ้นในสมัยพระวอ พระตา หรือหากจัดขึ้นก็คงจัดเก็บศพไว้แล้วจัด ภายหลังเมื่อตั้งเมืองอุบลราชธานีมั่นคงแล้ว ส่วนที่มีการจัดในเมืองอุบลราชธานีเมืองเดียว ก็ด้วยแรกตั้งเมือง

พูน บุญเกิด ชีวะ

ภาพประกอบที่ 65 อนุสาวรีย์พระปฐมวราชสุริยวงศ์ (เจ้าคำผง) ผู้ก่อตั้งเมืองอุบลราชธานี
ที่มา : ผู้วิจัย (วาดจากภาพถ่าย)

กษัตริย์สยามได้สถาปนาให้เจ้าเมืองอุบลราชธานีมีฐานะเป็น “พระประเทศราช” ต่างกับหัวเมืองอื่นในอีสาน ขณะนั้นที่กษัตริย์สยามแต่งตั้งให้เป็นเจ้าเมืองมีตำแหน่งเป็นขุนนางเหมือนเจ้าเมืองหัวเมืองทั่วไปของสยาม (ยกเว้น เจ้าเมืองในอีสานบางเมืองที่ยุคหลังอาจได้รับการแต่งตั้งเป็นกรณีพิเศษ ให้เจ้าเมืองมียศเทียบเท่าหรือเสมือน ผู้ครองนครประเทศราชเป็นรายๆ ไป แต่ก็ไม่ได้มีการปกครองแบบระบบประเทศราช) และที่น่าสังเกตคือการแต่งตั้งเป็นเมืองประเทศราชของเมืองอุบลราชธานี รวมถึงหัวเมืองอื่น ๆ ในอีสานที่ เจ้าเมืองได้รับการแต่งตั้งยศให้เทียบเท่าผู้ครองนครประเทศราช ทางกษัตริย์สยามอวยยศให้เฉพาะเจ้าเมืองเป็น กรณีพิเศษเป็นรายๆ ไป และปรากฏมีการส่งเพียงส่วยปีละครั้งเหมือนหัวเมืองธรรมดาทั่วไป ดังใน พ.ศ. 2373 เมืองอุบลราชธานีได้จัดส่งไหมหนัก 1 หาบเป็นส่วยแทนการส่งส่วยเงินให้ทางสยาม พ.ศ. 2375 พระพรหมราช วงศา เจ้าเมืองอุบลราชธานีจัดส่งส่วยเงิน 79 ชั่ง 10 ตำลึง งามข้าง 30 กิ่ง สี่ฝั้งหนัก 1 หาบ ไหมหนัก 1 หาบหรือแม้กระทั่งในกฎหมายเตียรบาลที่กล่าวถึงหัวเมืองประเทศราชของสยามในสมัยรัชกาลที่ 1 ก็ไม่ปรากฏมีชื่อเมือง อุบลราชธานีแต่อย่างใด๕๒ ดังนั้นภายหลังจากพระปฐมวราชสุริยวงศ์ (ท้าวคำผง) เจ้าเมืองอุบลราชธานีคนแรก (พ.ศ. 2335 – 2338) สิ้นชีวิตความเป็นเมือง “พระประเทศราช” ก็สิ้นสุดลงตามไปด้วย เจ้าเมืองอุบลราชธานี คนต่อมา กษัตริย์สยามจึงทรงโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งให้มีฐานะเป็นเจ้าเมือง

เหมือนหัวเมืองอื่นของสยาม (อีสาน) แต่พิธีปลงศพแบบปราสาทนักษัตรสังคหะ เคยจัดมาแล้วตั้งแต่ยุคแรกที่เป็นประเทศราช และภายในเมือง อุบลราชธานีเอง ชาวเมืองก็ยังนับถือว่าเครื่องญาติและทายาทของพระปฐมวราชสุริยวงศ์เป็น “เจ้านาย” โดยเฉพาะ ความเป็นเจ้านายสายจำปาศักดิ์ของเจ้านางต้อย จึงถือเป็นธรรมเนียมปฏิบัติสืบมา

แม้ว่าจะถูกปรับเปลี่ยนให้มีฐานะ เป็นเจ้าเมืองและหัวเมืองธรรมดาหัวเมืองหนึ่งของสยามแล้วก็ตาม จนกระทั่งสมัยรัชกาลที่ 5 เมื่อมีการจัดปฏิรูป การปกครองและจัดส่งข้าหลวงจากสยามเข้ามาในเมืองอุบลราชธานี จึงถูกส่งให้ยกเลิกและปรับเปลี่ยนบางอย่าง เกี่ยวกับพิธีศพของกลุ่มผู้ปกครองเมืองอุบลราชธานี การเกิดคำบอกเล่าเชื่อมโยงกับเจ้านายเมืองนครเข็ญรุ่ง สิบสองพันนา ที่สำคัญเกิดมีคำบอกเล่าในยุคหลังว่าเจ้าเมืองอุบลราชธานีได้สืบเชื้อสายมาจาก “เจ้าปางคำ” เมืองนคร เข็ญรุ่ง สิบสองพันนา (มีคำบอกเล่าว่า “เจ้าปางคำ” เป็นบิดาของพระวอ พระตา) ที่หนีราชภัยมาอยู่เมืองนครเวียงจันทน์พร้อมกันกับเจ้าอินทกุมารและเจ้านางจันทกุมารี จึงรับรูปแบบพิธีปลงศพสร้างปราสาทศพต่าง บนนักษัตรสังคหะมาจากเมืองนครเข็ญรุ่ง ดังคำบอกเล่าว่า “เจ้าเมืองอุบลราชธานีสืบเชื้อสายมาจากเจ้าเข็ญรุ่ง จึงรับธรรมเนียมปลงศพปราสาทนักษัตรสังคหะ แบบเจ้าเข็ญรุ่งแสนหวี สิบสองพันนา” และได้มีการนำไปใช้ อ้างอิงอย่างกว้างขวางจนถึงปัจจุบัน

เมื่อศึกษาจากเอกสารทั้งของฝ่ายลาว ฝ่ายสยาม (ส่วนกลาง) และพื้นเมือง อุบลราชธานี ระบุไว้ตรงกันว่าพระตา (รวมถึงพระวอ) บรรพบุรุษของเจ้าเมืองอุบลราชธานีเป็นสามัญชนที่ได้เป็นขุนนางมีตำแหน่งเป็นนายกองนอกอยู่บ้านหินโงม ภายหลังได้มีส่วนช่วยสนับสนุนพระเจ้าสิริบุญสารขึ้นครองเมือง นครเวียงจันทน์ พระเจ้าสิริบุญสารจึงทรงโปรดแต่งตั้งให้มียศเป็น “พระ” กินตำแหน่งเสนาบดีผู้ใหญ่ เมือง นครเวียงจันทน์ และเอกสารฝ่ายลาว (รวมถึงเอกสารฝ่ายสยาม) ก็ไม่ได้ระบุว่า “เจ้าปางคำ” ติดตามมาด้วย ปรากฏเพียงเจ้านายจากเมืองนครเข็ญรุ่ง 2 องค์ หนึ่งคือ เจ้าอินทกุมารกับเจ้านางจันทกุมารีเท่านั้น ส่วน ความทรงจำของชาวเมืองอุบลราชธานีและชาวอีสานก็กล่าวถึงเฉพาะพระวอ พระตา ดังเมื่อกล่าวถึงสิ่งที่ เป็น สมัยเก่าแก่โบราณก็นิยมพูดเป็นสำนวนติดปากว่า “ตั้งแต่ปางพระวอ พระตาฟูน” ส่วนเรื่องราวของเจ้าปางคำนั้นปรากฏในตำนานเมืองนครจำปาศักดิ์กล่าวว่า เป็นเจ้านายเมือง นครเวียงจันทน์ที่ถูกส่งออกไปเป็นนายกองข้างอยู่บ้านหนองบัวลุ่มภู ใน พ.ศ. 2181 ได้ออกไปคล้องช้างที่ เมืองจำปาศักดิ์ (จำปาศักดิ์) ลักลอบได้เสียกับเจ้านางเกาธิดาเจ้าเมืองจำปาศักดิ์ แล้วทั้งเจ้านางเกา กลับมาอยู่ที่บ้านหนองบัวลุ่มภู ส่วนเจ้านางเกาได้ให้กำเนิดธิดาคนหนึ่งชื่อเจ้านางแพง (เกิด พ.ศ. 2182) ภายหลัง เจ้านางแพงได้ยกเมืองให้พระครูโพนเสม็ดปกครองใน พ.ศ. 2252 และอีก 4 ปี ต่อมาก็ยกเมืองให้เจ้าสร้อยศรีสมุทร (เกิด พ.ศ. 2230) ราชบุตรของเจ้าหญิงสุมังคลา ราชนัดดาของพระเจ้าสุริยวงศาธรรมิกราช เมืองนครเวียงจันทน์) ปกครองแล้วเปลี่ยนชื่อเมืองเป็นเมืองนครจำปาศักดิ์ ส่วนเจ้าสร้อยศรีสมุทรก็คือเจ้าปู่ของเจ้านางต้อย ภริยาของพระปฐมวราชสุริยวงศ์ สะใภ้ของพระตา

ภาพประกอบที่ 66 รูปเมรุเจ้านายชั้นสูงในเมืองหลวงพระบาง แล้วทำเป็นรูปนกกหัสติลิ่งค์
ที่มา : นิราศเมืองหลวงพระบาง ของหลวงทวย หาญรักษา ปี พ.ศ. 2428

เมื่อพิจารณาหลักฐานเหล่านี้ทำให้เห็นว่าเจ้าปางคำกับพระตามีชีวิตอยู่ในช่วงระยะเวลาที่ห่างกันมาก เป็นคนละช่วงสมัยกัน (เจ้าปางคำอยู่ร่วมรุ่นพระเจ้าสุริยวงศาธรรมิกราช) ประกอบกับหลักฐานทั้งฝ่ายล้านช้างและสยามก็ไม่เคยปรากฏบันทึกถึงความสัมพันธ์ว่าเจ้าปางคำเป็นบิดาของพระวอ พระตา ส่วนพื้นเมืองอุบลเองก็ไม่ปรากฏกล่าวถึงเจ้าปางคำหรืออ้างถึงความสัมพันธ์กันแต่อย่างใด และที่เมืองอุบลราชธานีมีตำนานบอกเล่าว่าสืบทอดพิธีการปลงศพตามแบบเจ้านายในเมืองนครเชียงใหม่ สิบสองปันนา เพราะ “เจ้าปางคำ” บรรพบุรุษเจ้าเมืองอุบลราชธานีเป็นเจ้านายจากเมืองนครเชียงใหม่ แต่หลักฐาน ขณะนี้ยังไม่ปรากฏว่าเมืองนครเชียงใหม่หรือหัวเมืองต่าง ๆ ในสิบสองปันนา เคยจัดปลงพระศพกษัตริย์ เจ้าเมือง เจ้านายเชื้อพระวงศ์หรือครุบามหาเถระไทลื้อใส่ปราสาทศพต่างบนสัตว์หิมพานต์หรือต่างบนนกกหัสติลิ่งค์ รวมถึง ในเมืองอุบลราชธานีก็ไม่ปรากฏร่องรอยที่บ่งบอกถึงความ เป็นไทลื้อทั้งภาษาพูด ภาษาเขียน การแต่งกาย หรือ คติความเชื่อต่าง ๆ และที่สำคัญเมื่อเจ้าองค์คำ (เจ้าหม่อมน้อย) กษัตริย์ล้านนาเชียงใหม่ ซึ่งเป็นราชบุตรของ เจ้าอินทกุมาร เมืองนครเชียงใหม่ที่สิ้นพระชนม์ในเมืองนครเชียงใหม่เมื่อ พ.ศ. 2302 ก็ไม่ปรากฏว่าจัดพิธีปลง พระศพเจ้าองค์คำแบบปราสาทนกกหัสติลิ่งค์แต่อย่างใด

ภาพประกอบที่ 67 การแสดงประกอบพิธีช่านกหัสดีลิงค์ของกลุ่มช่างพระครูเกษมฯ

ที่มา : ผู้วิจัย (วาดจากภาพถ่าย)

สรุปได้ว่า เมื่อเรามองตำนานกหัสดีลิงค์ที่ปรากฏ เป็นสิ่งที่สังคมได้สถาปนาขึ้นเพื่อเหตุผล ทั้งทางบวกและทางลบ ซึ่งถือเป็นการควบคุมสังคมอย่างหนึ่งให้เกิดความสงบสุขและสามัคคีกลมเกลียวกัน ส่งผลให้เกิดการขัดเกลาทางสังคม การขัดเกลาดังกล่าวล้วนส่งผลต่อการปกครองในราชอาณาจักรนั้น ๆ เนื่องจากมีความเชื่อเป็นแบบแผนสำคัญในการมีกิจกรรม หรือพิธีกรรมเกี่ยวข้องกัน ทั้งการเกิด การเปลี่ยนแปลงสถานภาพทางสังคม หรือแม้กระทั่งการตาย เทคนิควิธีการเกี่ยวกับการปลงศพนั้น มีความละเอียดซับซ้อนขึ้นอยู่กับฐานะทางสังคม ไพร่ ทาส คนธรรมดาสามัญ ก็ปลงศพตามมีตามเกิด ส่วนเจ้านายชั้นปกครองล้วนใช้ความเชื่อทางศาสนาเป็นตัวรองรับ ซึ่งได้แก่ การเผาในเมรุเพราะเป็นความเชื่อของพราหมณ์เกี่ยวกับโลกและจักรวาล อันมีเขาพระสุเมรุอยู่กลางจักรวาล หรือ การปลงศพแบบกหัสดีลิงค์ มีความเชื่อรองรับว่าจะนำพาไปสู่ภพภูมิที่ชนชั้นของตนเองมีความเชื่อว่าควรที่จะไปอยู่

การสร้างงานด้วยเทคนิคต่าง ๆ ก็เกิดขึ้น เริ่มตั้งแต่โครงสร้างนก การเคลื่อนที่ของนก การติดประดับตกแต่ง จนกระทั่งการเคลื่อนไหวของวง การกระพริบตา ล้วนเพื่อเสริมให้เห็นเกิดความสมจริง สะท้อนให้เห็นถึงความสามารถของคนโบราณเป็นอย่างมาก ยิ่งในขบวนแห่มา การจัดแบ่งรูปขบวนและผู้คนเข้าร่วมงานเป็นจำนวนมาก เห็นถึงความจงรักภักดีต่อศพ ไม่ว่าจะเจ้านาย หรือพระเถระผู้ใหญ่ ล้วนสะท้อนเห็นความกลมเกลียวสมัครสมานเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกันของคนในชุมชนแทบทั้งสิ้น

นักษัตรลึงค์กับชนชั้นปกครอง (เจ้าเมือง)

การศึกษาประวัติศาสตร์เมืองอุบลซึ่งจะมีการกล่าวถึงกลุ่ม พระวอ-พระตา ในสมัยพระเจ้าสิริบุญสารว่ามีสาเหตุหลายประการ เช่น พระตาน้อยใจที่ไม่ได้รับการแต่งตั้งให้เป็นอุปราชหลังที่ช่วยให้พระเจ้าสิริบุญสารขึ้นครองราชย์ได้ และการที่เจ้าสิริบุญสารทรงขอพระธิดาของพระวอ-พระตา ไปเป็นชายาซึ่งทำให้เกิดความไม่พอใจ จึงตัดสินใจพาครัวอพยพหนีจากเวียงจันทร์เพื่อให้พ้นจากเขตพระราชอำนาจของเวียงจันทร์ ซึ่งว่าเป็นวีรบุรุษของคนในยุคนี้ว่ามาตั้งแต่เมืองใหม่ทางฝั่งขวาแม่น้ำโขง เคลื่อนย้ายไปสร้างบ้านแปงเมืองใหม่ โดยการชักชวนบ่าวไพร่และกลุ่มขุนนางที่มีความสามารถ เช่น หลวงโกษณีย์ ท้าวนามท้าวคำสิงห์ และท้าวคำสู เป็นต้น การเดินทางนี้กินระยะเวลาถึง 30 ปี ได้มาตั้งบ้านใหม่ที่บ้านหินโงม หรือหนองบัวลุมภู (นครเขื่อนขันธ์กาบแก้วบัวบาน) และในระยษนี้เองที่มีการแยกไปตั้งบ้านเมืองอย่างมากมาย เช่น การแยกไปตั้งเมืองสิงห์ท่า (ยโสธร) เมืองศรีลำดวน (ศรีสะเกษ) และดอนมดแดง และปีที่ท้าวคำผิงมาตั้งบ้านเมืองใหม่ ในปี พ.ศ. 2322 ที่เป็นเมืองอุบลในปัจจุบัน

ความเป็นมาของเมืองอุบลราชธานี ซึ่งมีประวัติความเป็นมาอันยาวนานตั้งแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์ ซึ่งมีการค้นพบหลักฐาน 14,000-6,000 ปี พบร่องรอยการอยู่อาศัยของมนุษย์ตามถ้ำเพิงผาใกล้แม่น้ำ พบเครื่องมือหินกะเทาะที่เพิงผาถ้ำช้างสี (ถ้ำตาลาว) และภาพเขียนสีที่บ้านไทรงาม อำเภอเขมรราชู เมื่อประมาณ 3,000-2,000 ปี พบร่องรอยชุมชนเกษตรกรรมบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำ พบหลักฐานสำคัญ คือ ภาพเขียนสีบนผนังถ้ำ เพิงผา ใกล้แม่น้ำโขงโดยเฉพาะที่ผาแต้ม อ.โขงเจียม ยุคต้นประวัติศาสตร์ ประมาณ 1,800-1,500 ปี พบร่องรอยชุมชนบนโนนดิน ใกล้ที่ราบลุ่มแม่น้ำ เริ่มติดต่อกับอาณาจักรใกล้เคียง ดังนี้คือ สมัยเจนละ (พุทธศตวรรษที่ 12-13) อุบลราชธานีถือเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรเจนละ ได้รับอิทธิพลศาสนาพราหมณ์ฮินดู พบหลักฐานศิลาจารึกใกล้ปากแม่น้ำมูล ระบุนามพระเจ้าจิตรเสนกษัตริย์แห่งอาณาจักรเจนละ ในสมัยทวารวดี (พุทธศตวรรษที่ 12-15) รับอิทธิพลของพุทธศาสนาจากภาคกลาง พบร่องรอย การแกะสลักลวดลายหม้อน้ำ เป็นเอกลักษณ์ เฉพาะที่พบในเขตยโสธรและอุบลราชธานี บริเวณที่ราบลุ่มน้ำเซบายและลำเซบก สมัยเขมรเมืองพระนคร (พุทธศตวรรษที่ 15-18) ได้รับอิทธิพลค่อนข้างน้อย พบภาพนารายณ์บรรทมสินธุ์ ริมฝั่งลำโดมใหญ่ ปราสาทหลังเล็ก ๆ ขึ้นส่วนทับหลังและรูปปั้นพระคเณศบริเวณริมฝั่งมูล

จุดเริ่มต้นของเมืองอุบล ในสมัยแรก ๆ คือ สมัยธนบุรี เจ้าพระวอและบุตรหลายเจ้าพระตา อพยพจากนครเขื่อนขันธ์กาบแก้วบัวบานไปอยู่เมืองจำปาสัก ภายหลังได้อพยพมาตั้งมั่นที่ดอนมดแดง ริมฝั่งแม่น้ำมูล และขอพึ่งบรมโพธิสมภารพระเจ้ากรุงธนบุรี ในปี พ.ศ. 2316 ต่อมาเจ้าพระวอถูกพระเจ้าสิริบุญสารแห่งเวียงจันทน์ฆ่าเสียชีวิต กองทัพไทยจึงยกทัพไปตีเมืองเวียงจันทร์และจำปาสัก ในปี พ.ศ. 2321 และโปรดเกล้าให้บุตรพระเจ้าตาเป็น “พระประทุมสุรราชภักดี” ปกครองเมืองขึ้นอยู่กับจำปาสัก

สมัยรัตนโกสินทร์ ในรัชกาลที่ 1 ท้าวคำผิงได้รับพระราชทานบำเหน็จความชอบจากการปราบกษฏรฮ้ายเชียงแก้ว ได้รับการแต่งตั้งเป็น “พระประทุมวรราชสุริยวงศ์” ปกครองเมือง “อุบลราชธานีศรีวนาลัย” ที่ยกฐานะขึ้นจากบ้านห้วยแจระแม ในปี พ.ศ. 2335 มีฐานะเป็นหัวเมืองประเทศราช และทรงโปรดเกล้าฯ ตั้งท้าวฝ่ายหน้าไปปกครองเมืองนครจำปาสัก เป็นบ้านพี่เมืองน้องกัน ต่อมาพระประทุมฯ ได้ย้ายเมืองลงมาตั้งอยู่ที่ต่งอู่ฝิ่งที่ตั้งตัวเมืองอุบลราชธานีในปัจจุบัน

สมัยรัชกาลที่ 4 อุบลราชธานีเป็นต้นรากพุทธศาสนาธรรมยุติกนิกายแพร่ไปทั่วภาคอีสาน มีการสร้างวัด ธรรมยุติกขึ้นเป็นแห่งแรกในภาคอีสาน คือวัดสุปฏิหารามวรวิหาร ในปี พ.ศ. 2396 และมีการ เปลี่ยนแปลงที่สำคัญในสมัยรัชกาลที่ 5 เมืองอุบลราชธานีได้รับการยกฐานะเป็น “มณฑลลาวท้าว” แล้วส่งข้าหลวงดูแลเมืองอุบลคือจนกระทั่งพระเจ้าน้องยาเธอกรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์ มา ปกครองเมืองอุบลราชธานี ซึ่งเมืองอุบลถือว่าเป็นศูนย์กลางการปกครอง ศาสนา การศึกษาของภาค อีสาน เป็นจุดกำเนิดกลุ่ม “กบฏผีบุญ” ก่อนแพร่ขยายไปทั่วภาคอีสาน เป็นที่ตั้งสถานกงสุลฝรั่งเศส ช่วงยึดครองอินโดจีน มีการก่อตั้งโรงเรียนสอนพระปริยัติธรรม โรงเรียนสอนภาษาไทย โรงเรียนแผน ที่ โรงเรียนฝึกหัดทหาร และกองตำรวจภูธรขึ้นเป็นครั้งแรกในภาคอีสาน สมัยรัชกาลที่ 6 มณฑล อุบลราชธานี ยุบรวมเข้ากับมณฑลอุดรและมณฑลร้อยเอ็ด เป็น “ภาคอีสาน” ในปี พ.ศ. 2456 เริ่ม สร้างทางรถไฟจากกรุงเทพฯ ถึงอุบลราชธานี มีการสร้างเส้นทางยุทธศาสตร์สาย 16 (พิบูลมังสาหาร- ชองเม็ก) ทางหลวงสายแรกในประเทศไทย สมัยรัชกาลที่ 7 ภาคอีสานถูกยกเลิกในปี พ.ศ. 2468 มณฑลอุบลราชธานี และมณฑลร้อยเอ็ด ยุบฐานะเป็นจังหวัด ขึ้นอยู่กับมณฑลนครราชสีมา ในปี พ.ศ. 2476 อุบลราชธานี ได้รับการยกฐานะเป็นจังหวัด ภายหลังพื้นที่บางส่วนแยกออกไปเป็นจังหวัด ยโสธรและจังหวัดอำนาจเจริญ

นกหัสติลิงค์กับพิธีเผาศพเจ้านายและพระเถระของเมืองอุบล หากกล่าวเกี่ยวกับบทบาทของ นกหัสติลิงค์ที่เกี่ยวข้องกับพิธีกรรมการทำศพนั้น มีปรากฏในตำนานโบราณของชาวจังหวัด อุบลราชธานี ตามประเพณีดั้งเดิมของชาวอีสาน เมื่อเชื้อสายเจ้าเมืองหรือพระสงฆ์หลักผู้ใหญ่ถึงแก่ กรรมมักจะทำศพเป็นการใหญ่โต หีบศพทำแบบโบราณ มีหอแก้วหรือบุษบกหลายชั้น แล้วตั้งหีบศพ บนหลังนกหัสติลิงค์ ปลุกประรำใหญ่และสูงคร่อม ในงานศพมีการจัดมหรสพคั้งและทำบุญกุศล ครบ 7 วัน 7 คืน ถึงวันเผาจะมีการชักลากเมรุศพบนบนหลังนกหัสติลิงค์ไปสู่สถานที่เผาศพ จากนั้นจะ ทำพิธีผ่านนกหัสติลิงค์แล้วจึงทำการเผาศพซึ่งวิธีการปฏิบัติดังกล่าวมีความเชื่อมโยงกับธรรมเนียมของ เจ้าเมืองเชื้อสายจำปาศักดิ์ เมื่อตายลงจะมีการสร้างรูปนกหัสติลิงค์รองรับ มีหอแก้วหรือบุษบก ประดิษฐานศพบนหลังนกหัสติลิงค์ โดยมีการอ้างถึงตำนานทางจำปาศักดิ์

การจัดทำเมรุเผาศพแบบรูปนกหัสติลิงค์นี้ ถือว่าเป็นเกียรติประวัติอย่างสูงแก่ผู้ตาย ผู้ สมควรได้รับเกียรติศักดิ์เช่นนั้น ต้องได้ทำประโยชน์แก่ประเทศชาติ และพระศาสนามากมาย บุคคลที่ จะมีสิทธิ์ในการขึ้นเมรุนกหัสติลิงค์ในการปลงศพได้นั้น ในอดีตจะยึดถือกันภายในกลุ่มเชื้อสายเจ้านาย หรือชนชั้นปกครองเท่านั้น คือต้องเป็นกลุ่ม ”อัญญาสี่” หรือ “อาชญาสี่” ระบบอาญาสี่ ซึ่งเป็นระบบ การปกครองหัวเมืองอีสานและอาณาจักรล้านนา หัวเมืองอีสานมีฐานะเป็นเมืองขึ้น มีหน้าที่ส่งส่วยต่อ กรุงรัตนโกสินทร์ ซึ่งตำแหน่งทั้งสิ้นสามารถเลื่อนลำดับกันได้ ส่วนใหญ่จะแต่งตั้งเฉพาะบุคคลที่มีเชื้อ สายเจ้าเมือง หรือมีเชื้อสายทางราชวงศ์เมืองอื่น ๆ ก็ ซึ่งตำแหน่งต่าง ๆ นี้มักจะมีบรรดาศักดิ์เป็น “เจ้า” โดยเฉพาะเมืองใหญ่ ดังเช่นเมืองอุบลราชธานีจะเรียกผู้ปกครองมีคำว่า “เจ้า” นำหน้า ซึ่งเมื่อ เจ้านายเหล่านี้หรือผู้เป็นบิดามารดา ภรรยาของท่านคณะอาญาสี่นี้ เมื่อแตกดับต้องสร้างรูปนกหัสติ ลิงค์แล้วสร้างหอแก้วบนหลังนก เชิญศพขึ้นตั้งเป็นเกียรติยศ

กลุ่มอัญญาสี่ ทั้งหลายสืบเชื้อสายมาจากเจ้านายเชียงรุ่งแสนทวีฟ้า ดังปรากฏในตำนาน ตอนท้ายเมืองอุบลเกี่ยวกับงานศพของพระวอพระตาว่า “...เมื่อตาวันคายามตี เชิญพระโกศสองพ่อ ลูก ยอใส่หลังหัสติลิงค์ นกวงคือข้าง...”

จากประวัติศาสตร์ของเมืองอุบล ณ ทุ่งบ้านดู่ บ้านแก เขตนครจำปาศักดิ์ ผู้สืบเชื้อสายโอรสของพระตา 2 คนคือ “ท้าวคำผง” เจ้าเมืองอุบลคนแรกนามว่า พระปฐมราชวงศา และ “ท้าวพรหม” เจ้าเมืองอุบลคนที่สองนามว่าพระพรหมราชวงศา กับลูกชวาท้าวคำผง ชื่อกุดทอง เจ้าเมืองคนที่สามนามว่า พระปฐมราชวงศา เจ้าเมืองทั้งสามองค์นี้ ครองเมืองอุบลมาเป็นเวลานานถึง 80 ปี เวลาถึงแก่กรรม ก็จัดทำศพแบบรูปนักษัตรสังข์ มีมหรสพครบ 7 วัน 7 คืน ณ บริเวณทุ่งศรีเมืองในเมืองอุบลราชธานี (สิน ปิตักะวงศ์, ประวัติเมืองอุบล, 2479)

ดังเช่นผู้ที่ได้รับเกียรติในการประกอบพิธีการปลงศพแบบนักษัตรสังข์ในกลุ่มเจ้านายนั้นจะมีเฉพาะบางตระกูล คือ ตระกูลหลวงพระบาง และตระกูลเมืองอุบลราชธานี หรือที่เรียกว่า อัญญาสี่ ที่สืบทอดกันมาได้แก่ ญาพ่อใหญ่โสมแพหรือพระอุบลการประชานิตย์ (ท้าวสิทธิสารบุญชู พรหมวงศานนท์) หลานพระพรหมราชวงศา (ท้าวกุดทอง สุวรรณภูมิ) พระอุบลศักดิ์ประชาบาล (ท้าวกุดคำ สุวรรณภูมิ) พระอุบลเดชพระราชรัศม์ (ท้าวโพธิสาร เสือ ณ อุบล) หม่อมเจียงคำ ชุมพล ณ อยุธยา ขายากรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์เป็นต้น ส่วนตระกูลจำปาศักดิ์จะขึ้นเมรุเป็นรูปสัตว์หิมพานต์ชนิดอื่นคือคชสีห์ เช่น งานศพพระอุบลกิจประชากร (บุญเพ็ง บุตรีโอบ) ซึ่งเป็นผู้สืบเชื้อสายในลำดับหลานอัญญาสี่ ตำแหน่งราชบุตร และมีความใกล้ชิดกับเจ้าผู้ครองนครจำปาศักดิ์ โดยการสมรสกับเจ้านางทองพันธ์ ธิดาเจ้ายุติธรรมธร ต้นตระกูล ณ จำปาศักดิ์ เมื่อเจ้านายท่านนี้ถึงแก่กรรม ได้มีการสร้างเมรุรูปคชสีห์ประกอบหัวแก้วแทนนักษัตรสังข์ และเนื่องจากพระอุบลกิจ ประชากร เป็นสายตระกูลสีหราช ตำแหน่งรองเจ้าครองเมือง ดังนั้นจึงต้องขึ้นเมรุรูปคชสีห์อันเป็นชั้นรองลงมา และหากเป็นผู้สืบเชื้อสายลำดับสุดท้ายก็จะขึ้นเมรุปราสาทแบบอีสานเท่านั้น

ปัจจุบันการทำพิธีเผาศพด้วยเมรุด้วยนักษัตรสังข์ของฝ่ายเจ้านายไม่ค่อยมีปรากฏแล้ว เนื่องจากอยู่ในขั้นรุ่นหลังลงมามากแล้ว และการทำพิธีเมรุนักษัตรสังข์ดังกล่าว จะต้องมีการจัดการที่ต้องใช้ขั้นตอนพิธีกรรมและงบประมาณจำนวนมาก อย่างไรก็ตามความสำคัญของฝ่ายเจ้านายในเมืองอุบลก็ยังคงมีหน้าที่สำคัญในงานเมรุนักษัตรสังข์ คือเป็นเจ้านายฝ่ายอัญญาในขบวน แห่งและเป็นผู้ที่จะทำหน้าที่เชิญเจ้านางสีดาในการทำพิธีผ่านนักษัตรสังข์ ซึ่งตามตำนานก็ถือว่าสืบเชื้อสายมาจากฝ่ายเจ้านายเช่นกัน

แม้ว่าจะมีการแต่งตั้งพวกเชื้อสายเจ้าเมืองนั้นมาสืบสกุลในตระกูลอัญญาสี่ ให้มารับราชการตามแนวนโยบายการปฏิรูปการปกครองหัวเมืองอีสาน ตามพระราชบัญญัติลักษณะการปกครองท้องถิ่น รศ.116 (พ.ศ. 2440) และโปรดแต่งตั้งให้เป็นกรรมการเมืองชั้นผู้ใหญ่ปกครองเมืองอุบลแทนตำแหน่งอัญญาสี่ที่ยกเลิกไป และตามที่กรมหลวงสรรพสิทธิฯ เห็นว่าพิธีกรรมงานศพของเจ้านายเมืองอุบลที่จะไปเทียบเท่าเจ้านายของเมืองหลวงคือ การที่มีการชกกลากเผาศพที่มีเมรุนักษัตรสังข์ไปเผาบริเวณทุ่งศรีเมือง ซึ่งคล้ายกับท้องสนามหลวงจึงให้มีการยกเลิกพิธีกรรมการเผาศพที่ทุ่งศรีเมืองนี้ไป แต่จะเป็นการเผาบริเวณลานของวัดต่าง ๆ แทน

ความเชื่อเรื่องนักษัตรสังข์พาหนะที่สามารถพาดวงวิญญาณของผู้ตายไปสู่สุรวงสวรรค์นั้นนับถือและปฏิบัติกันทั้งภาคเหนือและภาคอีสาน ซึ่งมีการสร้างรูปนักษัตรสังข์รองรับศพของเจ้านายชั้นผู้ใหญ่ เจ้าเมืองและพระเถระผู้ใหญ่ที่ทรงคุณธรรม พิธีกรรมการเผาศพด้วยเมรุนักษัตรสังข์ทั้งสองดินแดนนี้จะมีข้อแตกต่างกันกล่าวคือ ในการสร้างนักษัตรสังข์ในภาคเหนือจะมีการสร้างบนแม่ตะเฒ่าหรือแม่เรือเพื่อใช้เป็นฐานในการลากนักษัตรสังข์และสร้างปราสาทบุษบกไว้รองรับศพ ซึ่งเมื่อสร้างเมรุนักษัตร

ลิงค์เรียบร้อยแล้ว ชาวบ้านจะพากันช่วยกันชักลากด้วยเชือกเพื่อไปประชุมเพลิงบริเวณนอกเมือง ซึ่งชาวอีสานนั้นในอดีตก็จะทำการสร้างเมรุบกหัสติลิงค์ บนแม่ตะเข้ในการชักลากเช่นกัน แต่ภายหลังจากที่ได้มีการยกเลิกให้มีการประชุมเพลิง ณ บริเวณทุ่งศรีเมืองในสมัยรัชกาลที่ 5 จึงมีเพียงแต่การลากจากบริเวณคุ้มบ้านเจ้านายอัญญาสี่ มียังบริเวณวัดที่จะประชุมเพลิง และปัจจุบันการสร้างเมรุแบบบกหัสติลิงค์ของเมืองอุบลไม่มีการสร้างบนแม่ตะเข้เพื่อใช้ในการลากขบวนแห่ศพไปยังบริเวณที่เผาแบบเดิม แต่จะสร้างเมรุบกหัสติลิงค์บริเวณที่จะทำการประชุมเพลิงเลย

ลักษณะรูปแบบของพิธีกรรมที่แตกต่างกันอีกประการหนึ่งคือ ภาคเหนือจะไม่มีการทำพิธีกรรมการฆ่านกหัสติลิงค์ก่อนที่จะประชุมเพลิง คือเมื่อทำพิธีทางสงฆ์แล้วจะทำการจุดลูกหนูหรือจุดไฟเผาเมรุบกหัสติลิงค์ไปพร้อมกับศพของพระสงฆ์ แต่ตำนานของภาคอีสานเกี่ยวกับบกหัสติลิงค์จะมีความเกี่ยวข้องกับเจ้านางสีดาผู้ซึ่งมีความสามารถในการฆ่านก จึงจะต้องประกอบพิธีกรรมเชิญนางเทียมที่เป็นร่างทรงเจ้านางสีดาที่เป็นหญิงจากตระกูลที่สืบหน้าที่นี้ มาทำการฆ่านกหัสติลิงค์เสียก่อน จึงจะทำพิธีสงฆ์และทำการประชุมเพลิงต่อไป โดยมีความเชื่อว่าหากสร้างนกหัสติลิงค์แล้วไม่ทำการเผาถือว่า “ชะล่า” หรือผิดต่อบ้านเมือง

ความเชื่อเรื่องนกหัสติลิงค์เข้ามาสู่เมืองไทยทางนิทานชาดก ไตรภูมิ และความเชื่อของตำนานท้องถิ่นแล้ว ยังเข้ามาทางนิทานรามเกียรติ์ หรือลังกาสิบหัวที่นิยมเล่ากันในภูมิภาคแถบนี้ด้วยความสำคัญกับเชื้อสายกลุ่มผู้ปกครอง เพื่อรองรับที่มาความเก่าแก่ และความสืบเนื่องของพิธีกรรมการปลงศพบนมรุรูปนกหัสติลิงค์ของเมืองอุบลราชธานี ที่สามารถเน้นย้ำให้เห็นความสำคัญของชนชั้นปกครองของเมืองอุบลราชธานีในอดีต ไปพร้อมกับเป็นการเน้นย้ำความสำคัญให้กับ ผู้เป็นเชื้อสายเจ้าเมืองอุบลราชธานีที่สืบมาในรุ่นปัจจุบัน เมืองอุบลราชธานีเมื่อรับรูปแบบการจัดพิธีศพชนชั้นสูงมาจากล้านช้าง ก็มีการปรับและพัฒนาเพิ่มเติม จนเป็นเอกลักษณ์เฉพาะของเมืองอุบลราชธานี โดยเฉพาะมีพิธีกรรมฆ่านกหัสติลิงค์ที่โดย ร่างทรงของเจ้านางสีดาก่อนทำพิธีการเผาศพ ที่ไม่มีปรากฏขั้นตอนพิธีกรรมนี้ทั้งในพม่า รัฐฉาน ล้านนา และ ล้านช้าง จำกัดเฉพาะในเมืองอุบลราชธานีเพียงหัวเมืองเดียว

จากตำนานเรื่องนกหัสติลิงค์บ่งชี้ว่าบรรพบุรุษกลุ่มเจ้านายอุบลราชธานีมีการสืบทอดมาจากกลุ่มของชาวเชียงรุ่ง แสนหวิฬ้ามหานครดินแดนสิบสองปันนา ซึ่งเป็นอาณาจักรของชาวไทลื้อ ซึ่งเชื้อสายเจ้าชั้นกษัตริย์จากเมืองเชียงรุ่งแสนหวิฬ้าได้หนีกองทัพพวกฮ่อหัวขาวที่ยกมาปล้นเมืองเชียงรุ่ง แสนหวิฬ้าซึ่งถูกตีแตก และพวกฮ่อหัวขาวได้จับเจ้านาย และราษฎรฆ่าตายเสียเป็นจำนวนมาก เจ้านายที่เหลืออยู่จึงพากันหนีพาไพร่พลไปพึ่งเมืองอื่น ๆ ที่เป็นพระญาติ และสายที่หนีมาอาศัยอยู่กรุงศรีสัตนาคนหุตล้านช้างเวียงจันทร์มีสามพระองค์คือ เจ้าอินทรกุมาร เจ้านางจันทรมาริ และเจ้าปางคำ ภายหลังทั้งสามพระองค์ได้รับการอุปถัมภ์จากพระเจ้าสุริยวงศาธรรมิกราช พระเจ้ากรุงศรีสัตนาคนหุตล้านช้างเวียงจันทร์ได้รับไว้ในฐานะพระประยูรญาติทางฝ่ายพระมารดา

เนื่องจากพระราชธิดาเมืองเชียงรุ่งแสนหวิฬ้าได้มาเป็นพระราชเทวีในอดีตพระมหากษัตริย์ซึ่งทำให้สองพระนครมีความเกี่ยวพันเป็นญาติทางเสกสมรสมาช้านานแล้ว และเมื่อเจ้าอินทรกุมารมาพึ่งบรมโพธิสมภาร พระเจ้าสุริยวงศาธรรมิกราชจึงทรงให้เจ้านายที่มาจากนครเชียงรุ่งแสนหวิฬ้าได้อภิเษกสมรสกับพระราชธิดาและพระราชธิดาของพระองค์ คือ เจ้าอินทรกุมารได้อภิเษกสมรสกับพระราชธิดาของพระเจ้าสุริยวงศา และมีโอรส 1 พระองค์ คือ พระเจ้าองค์กนแห่งนครหลวงพระ

บาง (องค์ที่ 2) เจ้านางจันทรมาริได้อภิเษกสมรสกับพระอุปัชฌาย์ คือพระราชาบุตรของพระเจ้าสุริยวงศา และมีพระราชโอรสสองพระองค์คือ พระเจ้ากิงกิสราชแห่งพระนครหลวงพระบาง (องค์ที่ 1) และพระเจ้าอินทรเสน พระเจ้าหลวงพระบางองค์ที่ 3 ซึ่งทรงเป็นต้นพระราชวงศ์หลวงพระบาง (ณ หลวงพระบาง) ต่อมาถึงพระเจ้าสว่างวัฒนา กษัตริย์ลาวองค์สุดท้ายก่อนที่จะเป็นสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว

และเจ้านายของเชียงรุ่งองค์ที่สาม คือเจ้าปางคำ (เจ้าน้ำ) ผู้เป็นน้องของเจ้าอินทรกุมารและเจ้านางจันทรมาริได้อภิเษกสมรสกับพระราชนัดดาของพระเจ้าสุริยวงศา และมีโอรสคือ เจ้าพระตา เจ้าผู้ครองเมืองนครเขื่อนขันธ์กาบแก้วบัวบานแทนพระบิดา คือเจ้าปางคำ ซึ่งเป็นต้นราชวงศ์ของเมืองอุบลราชธานี ซึ่งเจ้านายดังกล่าวเป็นเชื้อสายเชียงรุ่งแสนหวีที่มีการเดินทางมาสร้างเมืองอุบลราชธานี คือ เจ้าคำผง หรือพระปฐมวราชสุริยวงศ์ ซึ่งเป็นหลานของเจ้าปางคำดังที่ได้กล่าวมาแล้ว (บำเพ็ญ ณ อุบล ,2548, หน้า 12.)

ตำนานโบราณของชาวจังหวัดอุบลราชธานี ตามประเพณีดั้งเดิมของชาวอีสาน เมื่อเชื้อสายเจ้าเมืองหรือพระสงฆ์ผู้หลักผู้ใหญ่ถึงแก่กรรมมักจะทำศพเป็นการใหญ่โต หีบศพทำแบบโบราณ มีหอแก้วหรือบุษบกหลายชั้น แล้วตั้งหีบศพบนหลังนกหัสติลิงค์ ปลูกประรำใหญ่และสูงคร่อม ในงานศพมีการจัดมหรสพคบงันและทำบุญกุศลครบ 7 วัน 7 คืน ถึงวันเผามีการชักลากเมรุศพบนบนหลังนกหัสติลิงค์ไปสู่สถานที่เผาศพ จากนั้นจะทำพิธีผ่านนกหัสติลิงค์แล้วจึงทำการเผาศพซึ่งวิธีการปฏิบัติดังกล่าวมีความเชื่อมโยงกับธรรมเนียมของเจ้าเมืองเชื้อสายจำปาศักดิ์ เมื่อตายลงจะมีการสร้างรูปนกหัสติลิงค์รองรับ มีหอแก้วหรือบุษบกประดิษฐานศพบนหลังนกหัสติลิงค์ โดยมีการอ้างถึงตำนานทางจำปาศักดิ์ เรื่องการประกอบพิธีถวายพระเพลิงศพกษัตริย์ในเมืองเชียงรุ่งแสนหวี หรือเมืองตักกะศิลา

การเปลี่ยนแปลงเริ่มขึ้นในสมัย พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าให้พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์ พ.ศ. 2436-2453 เสด็จมาเป็นผู้ออกสำเร็จราชการแทนพระองค์ และประทับอยู่ที่เมืองอุบลราชธานี ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในเมืองอุบลราชธานีมากมายหลายด้าน เช่น การปรับปรุงระบบการทหาร ระบบช่วยสาธารณสุข หรือแม้แต่ธรรมเนียมพื้นบ้านบางอย่างที่ทรงพิจารณาว่าไม่เหมาะสมก็ทรงประกาศยกเลิกเสีย เป็นเหตุให้ธรรมเนียมการปลงศพเจ้านายพื้นเมืองและพระเถระชั้นหลักคำเมืองบนเมรุนกสักกะไดลิงค์ ณ ท่งศรีเมืองถูกยกเลิกไป เนื่องจากทรงเห็นว่าคล้ายคลึงกับพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ ณ ท้องสนามหลวง แต่ทรงอนุญาตเพียงแต่ให้แห่กระบวนศพผ่านบริเวณท่งศรีเมืองเพื่อแสดงคารวะเคารพต่อบรรพบุรุษและนกสักกะไดลิงค์ตัวก่อน ๆ เท่านั้น

สรุปได้ว่าตามประเพณีดั้งเดิมของชาวอีสาน เมื่อเชื้อสายเจ้าเมืองหรือพระสงฆ์ผู้หลักผู้ใหญ่ถึงแก่กรรมมักจะทำศพเป็นการใหญ่โต หีบศพทำแบบโบราณ มีหอแก้วหรือบุษบกหลายชั้น แล้วตั้งหีบศพบนหลังนกหัสติลิงค์ เดิมล้านช้างอาจมีธรรมเนียมการปลงพระศพบนชั้นสูง โดยการสร้างปราสาทศพอยู่ก่อนแล้วเหมือนล้านนา จนกระทั่งในช่วงประมาณพุทธศตวรรษที่ 22- 23 เป็นต้นมา ล้านช้างจึงได้รับอิทธิพลการสร้างปราสาทศพต่างบนนกหัสติลิงค์มาจากพม่าหรืออาจรับผ่านทางล้านนา และภายหลังช่วงพุทธศตวรรษที่ 24 เมืองอุบลราชธานีเมื่อตั้งขึ้นเป็นเมืองศูนย์กลางสำคัญของอีสาน จึงได้รับอิทธิพลการสร้างปราสาทศพต่างบนนกหัสติลิงค์ มาจากล้านช้าง การคลี่คลายจากจารีตเดิมลงจึงปรากฏจัดงานศพแบบนกหัสติลิงค์ให้กับชนชั้นปกครอง ฝ่ายหญิง เชื้อสายเจ้าเมือง

อุบลราชธานีที่ไม่อยู่ในระดับกลุ่มอาญาสี่ ตลอดถึงจัดให้กับชาวบ้านทั่วไปที่มีผลงานดีเด่นทางการช่างและวัฒนธรรม ที่แต่เดิมเชื่อถือกันอย่างเคร่งครัดว่าหากสร้างปราสาทศพนกสั๊กกะไดลิงค์ให้ชาวบ้านสามัญชนจะ “...ชะล่า จะฉิบหาย 7 ชั่วโมง...” และช่วงทศวรรษ 2510 – 2520 ก็มีการแพร่ขยาย เป็นวงกว้างจากจังหวัดอุบลราชธานีให้กับจังหวัดอื่น ๆ ในภาคอีสานอีกกลุ่มผู้ปกครองเมืองอุบลราชธานี เป็นเพียงขุนนางเหมือนหัวเมืองอื่น ๆ ของสยาม จึงถือว่าเป็นการเทียบเคียงกับพระราชพิธีปลงพระบรมศพของ กษัตริย์และเจ้านายสยามที่ทุ่งพระเมรุ (ท้องสนามหลวง) พร้อมกับทรงประทานอนุญาตให้จัดพิธีศพลักษณะนี้ ให้กับพระเถระผู้ทรงคุณธรรมได้ โดยไม่จำกัดเฉพาะพระมหาเถระชั้นผู้ใหญ่ของเมืองอุบลราชธานีเหมือนก่อนหน้านี้ ต่างจากล้านนาที่สยามไม่ได้เข้ามาห้ามการจัดพิธีปลงพระศพเจ้านายล้านนา เพราะมีการสืบทอด ระบบเจ้านายประเทศราช โดยเฉพาะเมืองนครเชียงใหม่ที่มี “ช่วงเมรุ” เพื่อปลงพระศพเจ้านายเหมือนกับ “ทุ่งพระเมรุ” ของเจ้านายสยาม

นกหัสติลิงค์กับชนชั้นความดี (พระสงฆ์)

พระเถระชั้นผู้ใหญ่ที่ประกอบคุณงามความดีเป็นที่ยกย่องของชุมชน การผ่อนปรนให้พระในชั้นพระครูสามารถขึ้นเมรุนกหัสติลิงค์ได้ การอนุญาตให้พระเถระที่ทรงคุณธรรม ถ้ามรณะภาพให้จัดทำศพแบบนกหัสติลิงค์ได้ ภายหลังช่วงทศวรรษ 2480 การคลี่คลายจารีตในการจัดงานพิธีให้กับกลุ่มคนที่กว้างขึ้น เนื่องจาก ระบบเศรษฐกิจขยายตัวและระบบสังคมมีความเสรีมากขึ้น แต่ก็ยังจัดไม่บ่อยครั้งและจำกัดอยู่ในจังหวัดอุบลราชธานี เป็นส่วนใหญ่ ดังในช่วงแม่ฉิมจันทร์ ผ่องศีล ร่างทรงเจ้านางสีดา (ถึงแก่กรรมพ.ศ.2535) ได้ทำการ เข้าทรงฆ่าหัสติลิงค์เพียง 13 ครั้ง เป็นงานศพพระสงฆ์ 9 ครั้ง งานศพเชื้อสายเจ้าเมืองอุบลราชธานี 2 ครั้ง และงานศพชาวบ้าน 2 ครั้ง โดยทั้ง 13 ครั้ง จัดขึ้นในจังหวัดอุบลราชธานี 10 ครั้ง จังหวัดร้อยเอ็ด 2 ครั้ง และ จังหวัดมหาสารคาม 1 ครั้ง และในอุบลราชธานีบางครั้งในรอบ 20 ปีถึงจะมีขึ้นครั้งหนึ่ง ดังเช่นหลังจากจัดขึ้น ในงานศพของพระครูนวกรรมโกวิท (นาค ภูริปณฺโณ) เมื่อวันที่ 29 มีนาคม พ.ศ.2529 ก็มีการจัดอีกครั้งใน งานศพของพระราชรัตนโบล (พิมพ์ นารโท) อดีตเจ้าคณะจังหวัดอุบลราชธานี เมื่อวันที่ 18 มิถุนายน พ.ศ.2548 วางแผนการจัดงานศพแบบสร้างปราสาทต่างบนนกสั๊กกะไดลิงค์ไปเกือบ 20 ปี

พิธีศพแบบปราสาทนกหัสติลิงค์ของเมืองอุบลราชธานีก็มีความเปลี่ยนแปลงที่สำคัญ หลายช่วง โดยเฉพาะในสมัยรัชกาลที่ 5 ที่จัดส่งพระเจ้าน้อยยาเธอ กรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์ มาเป็นข้าหลวง ต่างพระองค์มณฑลลาวท้าว ทรงประทับอยู่ที่เมืองอุบลราชธานีระหว่าง พ.ศ. 2436 – 2453 ได้ทรงให้ยกเลิก พิธีศพอาญาสี่ที่ซีกโลกไปเผาที่ทุ่งศรีเมือง เพราะในทัศนะของเจ้านายสยามมองว่า หลังจากสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (ท้าวคำผง) เจ้าเมืองอุบลราชธานีคนแรกที่มีฐานะเป็น “พระประเทศราช”

กระบวนการคัดสรรบุคคลที่อยู่ในกลุ่มพระเถระผู้ใหญ่ที่ได้รับการยอมรับจากสังคมวัฒนธรรมว่าเป็นผู้ที่ประกอบคุณงามความดี มีบารมีสูง เพื่อที่จะสามารถประกอบพิธีปลงศพโดยนกหัสติลิงค์ได้ จึงจำเป็นต้องศึกษารูปแบบด้านพุทธศาสนาในเมืองอุบลราชธานี พุทธศาสนามีเผยแพร่เข้าสู่เมืองอุบลราชธานีตั้งแต่สมัยทวารวดี ประมาณพุทธศตวรรษที่ 12 - 13 ดังปรากฏหลักฐานจาก เสาหินจารึก และพระพุทธรูปศิลปะสมัยทวารวดีตามแหล่งชุมชนโบราณและเมืองโบราณแถบลุ่มน้ำชี เช่น อำเภอน้ำขุ่น อำเภอม่วงสามสิบ สันนิษฐานว่ารับอิทธิพลจากชุมชนในลุ่มน้ำเจ้าพระยา มาพัฒนา

รูปแบบศิลปะของตนเอง ช่วงเวลาเดียวกันนี้ อิทธิพลวัฒนธรรมเจนละ หรือยุคต้นอาณาจักรเขมร การนับถือศาสนาฮินดู (พราหมณ์) ควบคู่กับการบูชาพระศิวะและโคชนท ได้เริ่มขึ้นบริเวณปากแม่น้ำมูลและบริเวณด้านทิศใต้ของอีสานล่าง หลักฐานสำคัญ คือ ทับหลังกรอบประตูปราสาทแบบศิลปะแบบกาลาบริวัต พบที่วัดสุปฏิญนารามวรวิหาร และประติมากรรมหินทราย “อรรณาริศวร” ส่งผลให้สังคมในยุคนี้ รับอิทธิพลวัฒนธรรมฮินดูผสมผสานกับวัฒนธรรมพุทธ แต่ร่องรอยในศาสนาฮินดูที่พบมีจำนวนน้อย และล้วนเป็นสิ่งสัมพันธ์กับชั้นปกครอง เส้นทางการแพร่ทางการอำนาจทางการเมืองของกษัตริย์ จึงสันนิษฐานว่าพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่คนทั่วไปนับถือ ส่วนศาสนาฮินดูเป็นของชนชั้นปกครอง

เมื่ออำนาจของอาณาจักรเจนละเสื่อมลง ประกอบกับพุทธศาสนาลัทธิลังกาวงศ์ที่แผ่ขยายเข้ามาใหม่ รูปแบบศาสนาและความเชื่อในแถบเมืองอุบลจึงมีลักษณะผสมผสานกัน ทั้งการนับถือผีที่มีมาแต่เดิม ศาสนาฮินดู และพุทธศาสนาซึ่งเด่นชัดที่สุด หากจะนับตั้งแต่แรกตั้งเมืองอุบลราชธานี เมื่อ พ.ศ. 2535 ขนบธรรมเนียมของพุทธศาสนาในเมืองอุบลราชธานีแบ่งได้เป็น 3 รูปแบบ คือ ขนบลาว ขนบไทย ขนบ มอญ ดังที่เรียกกันทั่วไปว่า “พระครองลาว พระครองไทย พระครองมอญ” ซึ่งหมายถึง ระยะเวลารับอิทธิพลล้านช้าง (เวียงจันทน์) จึงเรียกว่า “พระครองลาว” ดังเห็นได้จากคัมภีร์ที่พระสงฆ์ใช้ศึกษาเล่าเรียน การจัดสมณศักดิ์สงฆ์ และธรรมเนียมปฏิบัติเช่น เถราภิเชก “การสวดสรง” การครองผ้า ตลอดจนรูปแบบศิลปะกรรมของศาสนสถานและศาสนวัตถุต่างๆ ต่อมาเมื่อพระสงฆ์จากเมืองอุบลราชธานีได้ไปศึกษาเล่าเรียนการพระศาสนาที่กรุงเทพฯ ก็ได้รับและนำขนบธรรมเนียมจากกรุงเทพฯ มาเผยแพร่ ที่เรียกว่า “พระครองไทย” เช่น พระอริยวงศาจารย์ญาณวิมลสังฆปาโมกข์ (สูย) พระภิกษุชาวอุบล ซึ่งสำเร็จเปรียญ 3 ประโยคจากวัดสระเกศ ได้รับพระราชทานสมณศักดิ์เป็นพระราชอาคันตุกะผู้ใหญ่ กับมาดูแลกิจการคณะสงฆ์เมืองอุบลราชธานีอยู่ที่วัดมณีวนาราม (วัดปาน้อย) ท่านได้ริเริ่มการสอนพระปริยัติธรรมและหนังสือไทย ทั้งยังสร้างหอไตรและหอพระบาท วัดทุ่งศรีเมือง ซึ่งมีรูปแบบสถาปัตยกรรมอิทธิพลภาคกลางอีกด้วย

ภาพประกอบที่ 68 พระอริยวงศาจารย์ ญาณวิมลอุบลคณาภิบาล สังฆปาโมกข์ (สูย หลักคำ)

ที่มา : <https://www.108prageji.com>

เมื่อพุทธศาสนารมยุดิกนิกาย หรือที่เรียกว่า “พระครองมอญ” แพร่ขยายจากกรุงเทพฯ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมืองอุบลราชธานีถือได้ว่าเป็นศูนย์กลางของการแผ่เผยแพร่วรรณมยุดิกนิกายไปทั่วภาคอีสาน มีการสร้างวัดสุปฏิณารามวรวิหารเป็นวัดธรรมยุดิกนิกายแห่งแรกของภาคอีสานใน พ.ศ. 2396

ขนบธรรมเนียมประเพณีของอีสานแตกต่างจากภาคกลางตรงที่ขนบธรรมเนียมประเพณีของภาคกลางได้รับอิทธิพลจากศาสนาฮินดูและคัมภีร์พระมนุธรรมศาสตร์ ส่วนขนบธรรมเนียมของอีสานได้รับอิทธิพลจากล้านช้าง เข้าใจว่าวัฒนธรรมล้านช้างได้รับอิทธิพลจากวัฒนธรรมจีน นั่นคือ การเคารพบรรพบุรุษ ผีปู่ตา ผีแถน ผีฟ้า ผีตาแฮก (ผีนาคไฟไร) ขนบธรรมเนียมประเพณีของภาคกลางจึงมีลักษณะเป็นพราหมณ์มากกว่าพุทธ ดังปรากฏใน “พระราชพิธีสิบสองเดือน” ส่วนประเพณีของภาคอีสานมีลักษณะเป็นพุทธมากกว่าดังจะเห็นรายละเอียดในฮีตสิบสองคองสิบสี่

เมืองอุบลราชธานีเป็นต้นรากแห่งการขยายพระพุทธศาสนาและวัดวาอารามให้แพร่หลายยิ่งกว่าทุก ๆ หัวเมืองในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ทั้งนี้ก็เนื่องมาจากพระเถระที่สามารถเป็นประมุขปกครองตลอดจนเจ้านาย เจ้าบ้านผ่านเมือง และข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ พ่อค้า คหบดี ในสมัยนั้นได้อาพาพระทัย สนพระทัยและเอาใจใส่สอดส่องเป็นพิเศษร่วมกันในเรื่องพระศาสนาเป็นอย่างดี การพระศาสนาทางหัวเมืองภาคอีสานจึงนับว่าได้เจริญก้าวหน้าปรากฏเป็นลำดับมาจนกาลบัดนี้ ”

การศาสนาในเมืองอุบลราชธานีระยะแรกนั้น มีวัดหลวงซึ่งพระประทุมวรราชสุริยวงศ์ (คำผง) เจ้าเมืองคนแรกสร้างไว้เมื่อพ. ศ. 2334 เป็นศูนย์กลางการปฏิบัติศาสนกิจและการดูแลปกครองคณะสงฆ์ เมื่อท่าน หอเจ้าแก้วผู้เป็น “หลักคำ” มรณภาพแล้ว พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระอริยธรรมวงศาจารย์ (สุ่ย) ซึ่งเป็นพระภิกษุชาวอุบลฯ ไปศึกษาเล่าเรียนปริยัติธรรม ณ วัดสระเกศ จนสำเร็จเปรียญ ๓ ประโยค รับพระราชทานสมณศักดิ์แต่งตั้งเป็นพระราชอาคันตุกะผู้ใหญ่ออกไปดำรงตำแหน่งหลักคำเมืองอุบล สถิตที่วัดป่าน้อย (วัดมณีวัน) เพื่อดูแลกิจการคณะสงฆ์ ท่านเจ้าคุณพระอริยธรรมวงศาจารย์ ได้ปรับปรุงจัดตั้งสำนักเรียนและทะนุบำรุงกิจการพระศาสนาให้เจริญได้ตามสมควร

ในปีพ. ศ. 2395-2416 พระพรหมวรราชสุริยวงศ์ (กุทอง) เจ้าเมืองอุบลคนที่ 3 ได้อาราธนาพระเถระพนธุโล (ดี) และท่านเทวธมมี (ม้า) พระภิกษุชาวอุบลซึ่งได้ยุติและอุปสมบทเป็นพระภิกษุฝ่ายธรรมยุดิกนิกาย ณ วัดบวรนิเวศวิหาร ออกไปสร้างวัดให้เป็นสำนักที่อยู่เป็นหลักฐานขึ้นในเมืองอุบลราชธานี เมื่อท่านพนธุโล (ดี) กลับมาถึงเมืองอุบลฯ ได้ร่วมกับพระพรหมวรราชสุริยวงศ์ (กุทอง) สร้างวัดขึ้นแห่งหนึ่งริมฝั่งแม่น้ำมูลระหว่างเมืองกับบ้านทุ่งกาแซว เมื่อพ. ศ. 2396 ได้รับพระราชทานนามว่า “สุปฏิณารามวรวิหาร” เป็นวัดฝ่ายธรรมยุดิกนิกายวัดแรกในเมืองอุบลราชธานี

หลังจากนั้นคณะอาญาสี่ของเมืองได้พากันสร้างวัดเพิ่มขึ้นอีก คือ อุปฮาด (โท) สร้างวัดศรีทอง (วัดศรีอุบล-รัตนาราม) เป็นวัดที่ 2 ราชบุตร (สุ่ย) สร้างวัดสุทัศนาราม เป็นวัดที่ 3 พระพรหมเทวานุเคราะห์วงศ์ (เจ้าหน่อ-คำ) เจ้าเมืองอุบลฯ คนที่ 4 ได้สร้างวัดชัยมงคลขึ้นเป็นวัดที่ 4 นอกจากการสร้างวัดในเมืองแล้ว ยังมีการสร้างวัดนอกเมืองอีกหลายแห่ง เช่น วัดสระแก้ว เมืองพิบูลมังสาหาร และวัดหอก่อง เมืองมหาชนะชัย รวมเป็น 6 วัดภายหลังท่านพนธุโล (ดี) ถึงแก่มรณภาพแล้ว ท่านเทวธมมี (ม้า) ได้รับพระราชทานเป็นพระอุปัชฌาย์ต่อมาท่านได้ขยายวัดเพิ่มออกไปอีก 5 วัด ในระยะหลังนี้ยังมีภิกษุและสามเณรจากหัวเมืองข้างเคียงและที่อยู่ห่างไกลเช่น เมืองอุดรธานี พากันมา

บวชเรียนในเมืองอุบลกันมากขึ้น การปกครองคณะสงฆ์ก็ได้แยกการปกครองเป็นฝ่ายธรรมยุติและฝ่ายมหานิกาย ดังเช่นปัจจุบันต่างมีความสามัคคีปรองดองกัน

เมื่อพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงพิชิตปรีชากรเสด็จมาดำรงตำแหน่งข้าหลวงใหญ่สำเร็จราชการหัวเมือง ลาวกาวเมื่อ พ. ศ. 2434 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ “พระอริยกวี” (อ่อน ฒมรกุชิต) ออกมาเป็นเจ้าคณะใหญ่เมืองอุบลราชธานีเป็นรูปแรก สำนักอยู่ที่วัดศรีทอง และ “พระครูวิจิตรธรรมภาณี” (จันทร์ สิริจันโท) เป็นเจ้าคณะเมืองนครจำปาศักดิ์

ภาพประกอบที่ 69 พระอริยกวี (อ่อน ฒมรกุชิต)
วัดศรีทอง (วัดศรีอุบลรัตนาราม) จ.อุบลราชธานี
ที่มา : <https://www.108prageji.com>

กิจการแรกที่ท่านเจ้าประคุณพระอริยกวีได้ปฏิบัติก็คือ ควบคุมดูแลคณะสงฆ์ทั่วไปในหัวเมืองมณฑลลาวกาวส่วนแขวงเมืองอุบลนั้น ท่านได้วางระเบียบการปกครองคณะสงฆ์จัดการเป็นหมวดหมู่ทำบัญชีพระสงฆ์ส่งกระทรวงและห้ามลัทธิธรรมนิยมบางประการที่ขัดต่อระเบียบแห่งพระธรรมวินัย เป็นต้นว่าห้ามมิให้พระภิกษุสามเณรเกี่ยวข้องในการทำบุญบังไฟ เส็งกลอง แข่งเรือ และเลี้ยงม้า ฯลฯ ส่วนการศึกษาปริยัติธรรม ท่านได้ตั้งการส่งสอนมีกุลบุตรเข้ามาเล่าเรียนเป็นจำนวนไม่น้อย

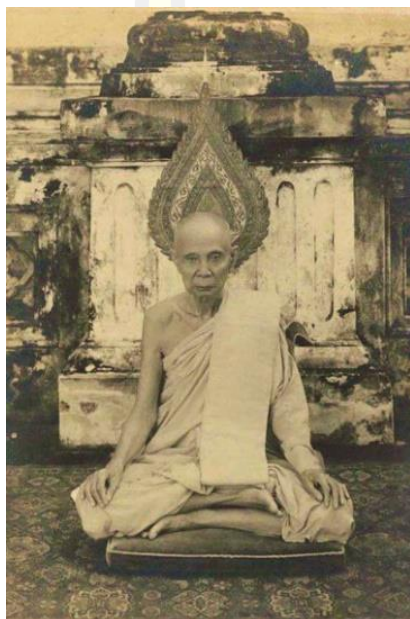
ในปี พ. ศ. 2446 ท่านเจ้าประคุณพระอริยกวีมีพระชนมภาพเนื่องจากอาพาธด้วยไข้ทรพิษ ตำแหน่งเจ้าคณะใหญ่เมืองอุบลว่างลง พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์ ข้าหลวงต่างพระองค์ ได้ทูลขอพระสมณศักดิ์ที่สามารถในทางพระปริยัติธรรมมาปกครองคณะสงฆ์มณฑลอีสาน เพราะเห็นว่ามณฑลอีสานควรจะมีเจ้าคณะปกครองคณะสงฆ์ได้แล้ว สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส โปรดให้พระญาณรักขิต (จันทร์สิริจันโท) มาดำรงตำแหน่งเจ้าคณะมณฑลอีสาน ต่อมาในปี พ. ศ. 2447 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระญาณรักขิตครองวัดบรมนิวาส และให้พระศาสนดิลก (อ้วน ติสโส) ครั้นยังเป็นเปรียญทำหน้าที่แทนเจ้าคณะมณฑลอยู่ 1 ปี แล้วจึงทรงโปรดฯ ให้ดำรงตำแหน่งเจ้าคณะมณฑลอีสาน พระศาสนดิลกได้จัดการปรับปรุงงานด้านการศึกษาให้เป็นระเบียบเรียบร้อยหลายประการด้วยกัน เป็นต้นว่า

ด้านการปกครอง กำหนดวัดในมณฑลอีสานออกเป็นหมวด แขวง และเมืองหรือจังหวัด รวมเข้าเป็น 1 มณฑล ให้ภิกษุสามเณรและศิษย์วัดในแต่ละวัดสังกัดต่อพระอธิการ (เจ้าอาวาส) พระอธิการรวมขึ้นต่อเจ้าอธิการ (เจ้าคณะหมวดหรืออุปฌายะ) เจ้าอธิการรวมขึ้นต่อเจ้าคณะแขวงเจ้าคณะแขวงขึ้นต่อเจ้าคณะจังหวัดเจ้าคณะจังหวัดรวมขึ้นต่อเจ้าคณะมณฑลตามลำดับชั้น

ด้านการศึกษา จัดการศึกษาแก่กุลบุตรเป็น 2 ประเภทคือ ภาษาบาลีและภาษาไทย

ด้านการศึกษา กำหนดระเบียบที่เคร่งครัดต่อการบรรพชาหรืออุปสมบทให้เป็นไปตามพระธรรมวินัยจริง ๆ ประกาศยกเลิกสมณยศอย่างโบราณโดยเด็ดขาด

ภาพประกอบที่ 70 สมเด็จพระมหาธีรวงศ์ (อ้วน ตีสโล)

ที่มา : <https://www.108prageji.com>

พระศาสนาดิลก (อ้วนตีสโล) ได้รับพระราชทานเลื่อนสมณศักดิ์มาโดยลำดับ จนถึงปีพ. ศ. 2460 เลื่อนเป็นที่พระโพธิวงศาจารย์ ตำแหน่งเจ้าคณะมณฑลอุบลราชธานี ต่อมาในรัชกาลที่ 7 เศรษฐกิจตกต่ำ รัฐบาลได้ยุบมณฑลอุบลราชธานี มณฑลร้อยเอ็ด รวมเข้ากับมณฑลนครราชสีมา เมื่อพ. ศ. 2468 ได้โปรดฯ ให้เจ้าคณะมณฑลอุบลราชธานีไปเป็นเจ้าคณะมณฑลนครราชสีมา เจ้าประคุณพระโพธิวงศาจารย์ (อ้วนตีสโล) จึงย้ายจากวัดสุปฏิหารามไปพำนักยังวัดสุทธจินดา เมืองนครราชสีมา เมื่อพ. ศ. 2470

นับแต่ปี พ. ศ. 2475 เป็นต้นมา การปกครองคณะสงฆ์ได้มีพระราชบัญญัติแก้ไขเพิ่มเติมให้เปลี่ยนแปลงเป็นแบบมหาเถรสมาคม และได้มีการปรับปรุงแก้ไขอีก 2 ครั้ง ในปีพ. ศ. 2484 และ 2505 กิจการพระพุทธศาสนาในจังหวัดอุบลราชธานีได้เจริญรุ่งเรืองขึ้นโดยลำดับตราบจนกระทั่งทุกวันนี้

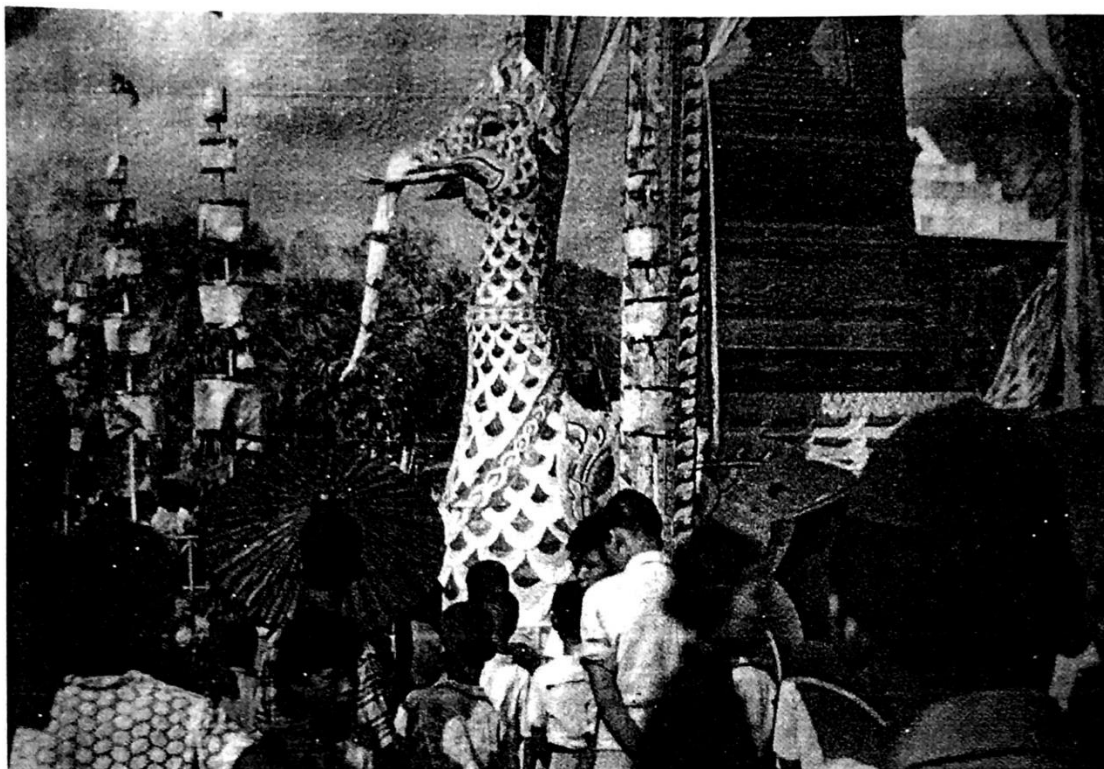
อิทธิพลล้ำช้ำในการสร้างปราสาทศพต่างบนนภัสดีลิงค์ ให้อีสาน (เมืองอุบลราชธานี) เมื่อตอนพุทธศตวรรษที่ 24 การที่ปัจจุบันผู้ที่สืบเชื้อสายเจ้าเมืองเก่าเริ่มลดน้อยถอยลงไปเป็นลำดับ

และผู้ที่จะได้รับการปลงศพแบบนักษัตรสังคีตก็คือบรรดาพระเถระชั้นผู้ใหญ่ ดังนั้นการที่ทำให้พิธีกรรมที่เคยเป็นเรื่อง “เฉพาะกลุ่ม” กลับกลายเป็นพิธีกรรม “ทั่วไป”

พิธีกรรมเผาศพด้วยปราสาทรูปนักษัตรสังคีตเมื่อปรากฏเพิ่มในอีกกลุ่มชนชั้นพระเถระชั้นผู้ใหญ่ที่ประกอบคุณงามความดีเป็นที่ยกย่องของชุมชน ซึ่งปัจจุบันได้มีการผ่อนปรนให้พระในชั้นพระครูสามารถขึ้นเมรุนักษัตรสังคีตได้ เช่น เจ้าคณะจังหวัด เจ้าคณะอำเภอ หรือเจ้าอาวาสวัดของชุมชน ในพิธีกรรมของฝ่ายสงฆ์แทนนั้นคือ มีการอนุญาตให้พระเถระที่ทรงคุณธรรม ถ้ามรณะภาพให้จัดทำศพแบบนักษัตรสังคีตได้ ดังเช่น ญาณท่านธรรมบาล (ฝุย) หลัคำเมือง เจ้าอาวาสวัดมณีวนาราม พระอริยวงศาจารย์ญาณวิมลอุบลคณาภิบาลสังฆปาโมกข์ (ส่วย) เจ้าคุณ อริยกวี (อ่อน) เจ้าคณะใหญ่เมืองอุบลราชธานี พระครูวิโรจน์รัตโนบลหรือญาณท่านดีโลด วัดทุ่งศรีเมือง (สมจิตร บุนนาค.10-16) เมษายน 2486 ท่านเจ้าคุณพระศรีธรรมวงศา (ทองจันทร์ พันธุ์เพ็ง) วัดสุปัฏนารามวรวิหาร พระครูนวกรรมโกวิท (หลวงปู่ภาค ฐิริปัญญา) เจ้าอาวาสวัดมหาวนารามหรือวัดป่าใหญ่ เมื่อ พ.ศ. 2529 หลวงปู่สุน ญ อุบล (2535) พระครูสุนทรนิวิฐ (ยาม ฐติธมโม) เจ้าอาวาสวัดบูรพาปะอาวเหนือ (1 เม.ย. 2543) และงานศพพระราชรัตนโนบล (พิมพ์ นารโท) 18 สิงหาคม 2548

จากการศึกษาของ อรรถ นนทจักร์ จากการเก็บข้อมูล “เจ้านางสีดา” คนทรงหรือนางเทียม ผู้ทำพิธีฆ่านักษัตรสังคีตรุ่นที่ 2 คือ คุณยายมณีจันทร์ ผ่องศีล ซึ่งได้ทำการฆ่านักษัตรสังคีตทั้งสิ้น 13 ตัว ทั้งในเมืองอุบล ร้อยเอ็ด มหาสารคาม ได้แก่

ญาพ่อหู่ ญ อุบล อำเภอเมือง จังหวัดอุบลราชธานี
 ญาณท่านวัดสิงห์ท่า อำเภอโยสธร จังหวัดอุบลราชธานี
 ญาแม่หยาน (ภรรยาญาพ่อหู่) ญ อุบล อำเภอเมือง จังหวัดอุบลราชธานี
 เจ้าคุณวิโรจน์ฯ วัดเสลภูมิ อำเภอเสลภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด
 เจ้าคุณศรีธรรมวงศาจารย์ วัดสุปัฏนาราม อำเภอเมือง จังหวัดอุบลราชธานี
 เจ้าอาวาสวัดบ้านชีทวน อำเภอเขื่องใน จังหวัดอุบลราชธานี
 เจ้าอาวาสวัดโพธิ์ศรี อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม
 เจ้าอาวาสวัดบ้านจานเขื่อง อำเภอเขื่องใน จังหวัดอุบลราชธานี
 เจ้าอาวาสวัดโพธิ์ศรี อำเภอตระการพืชผล จังหวัดอุบลราชธานี
 นายเคน แสงงาม บ้านชีทวน อำเภอเขื่องใน จังหวัดอุบลราชธานี
 หลวงปู่ภาค วัดป่าใหญ่ จังหวัดอุบลราชธานี
 พ่อใหญ่คำหมา แสงงาม บ้านขมิ้น อำเภอธวัชบุรี จังหวัดร้อยเอ็ด
 หลวงปู่หลวงลุน ญ อุบล เจ้าอาวาสวัดแสนสุข อำเภวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี

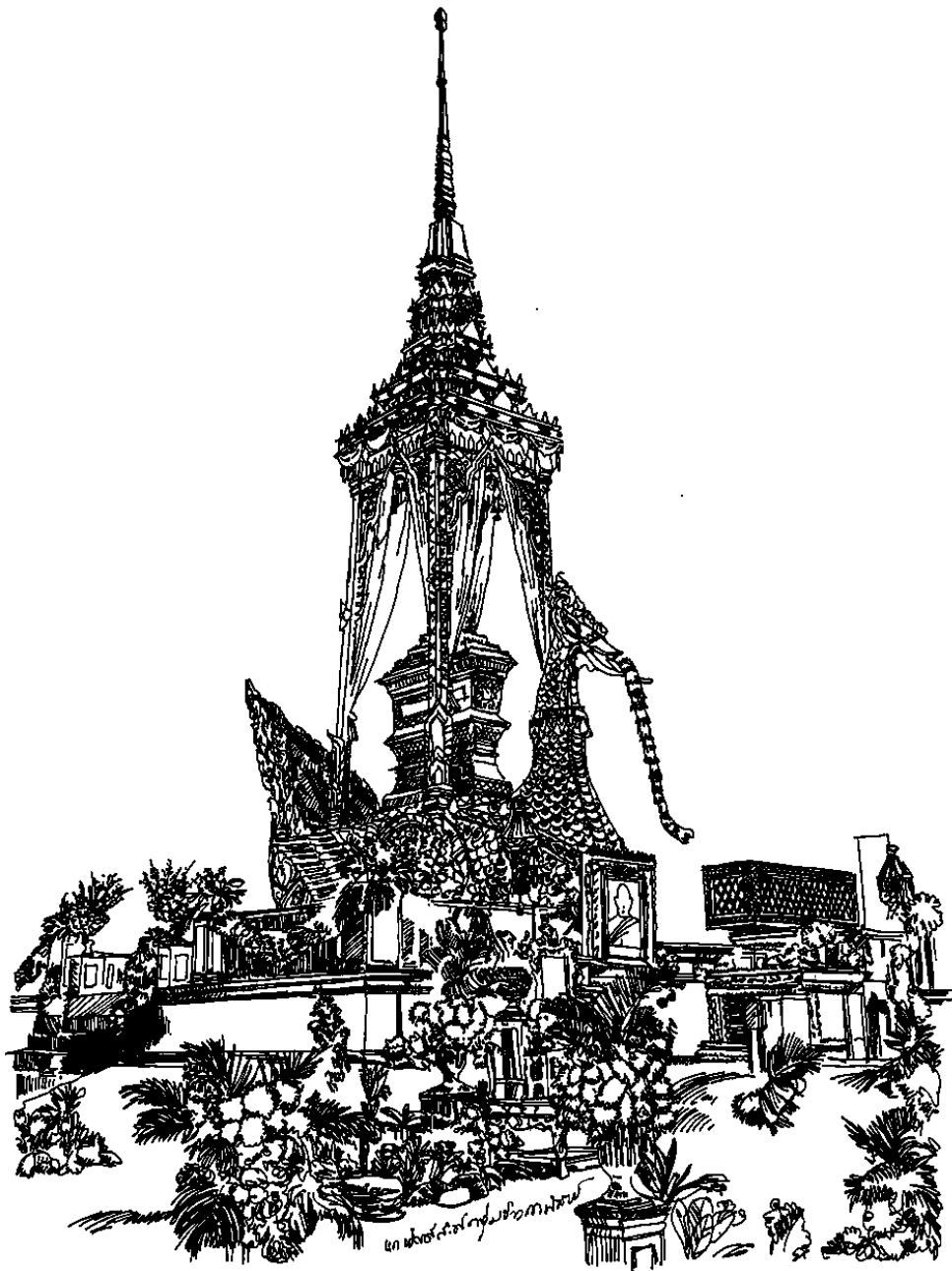
ภาพประกอบที่ 71 นกหัสติลิงค์ ญาแม่หยาน (ภรรยาญาพ่อหู่) ณ อุบล จังหวัดอุบลราชธานี
ที่มา : ยุทธนาวรากร แสงอร่าม

จากจำนวนของนกหัสติลิงค์ที่นางเทียมมณีจันทร์ได้ทำพิธีฆ่ากันนั้นเมื่อพิจารณาแล้วจะเห็นว่ามียุคทั้งที่เป็นกลุ่มสายเมืองคือ ญาพ่อหู่ และญาแม่หยาน ณ อุบล ซึ่งถึงแม้จะมีความเป็นเชื้อสายของกลุ่มอาญาสี่แต่เป็นเชื้อสายที่ค่อนข้างห่าง แต่ด้วยทั้งสองท่านนี้มีฐานะทางสังคมอีกอย่างหนึ่งคือ การเป็นร่างทรงเจ้าสายอุบล ทำให้สามารถที่จะมีสิทธิภาพขึ้นบนนกหัสติลิงค์ได้ และกลุ่มที่สองที่สามารถนำศพขึ้นนกหัสติลิงค์ได้คือพระเถระผู้ซึ่งมีความสำคัญในการสืบทอดพระพุทธศาสนาอันมีบรรดาลูกศิษย์ยกย่องเคารพบูชา และจากรายชื่อข้างต้นมีข้อน่าสังเกตเป็นอย่างยิ่งว่าได้เริ่มมีการทำเมรุรูปนกหัสติลิงค์เกิดขึ้นในกลุ่มที่สามคือ ชนชั้นสามัญชนที่ไม่ใช่ทั้งเชื้อสายเจ้านาย อัญญาสี่ และไม่ใช่มุขพระสงฆ์ ซึ่งเป็นกลุ่มหลังที่เกิดขึ้นได้แก่ เมรุรูปนกหัสติลิงค์ในงานศพของ นายเคน แสงงาม กับพ่อใหญ่ ดร. คำหมา แสงงาม เมื่อ 17-20 เมษายน พ.ศ. 2533 ซึ่งคำอธิบายถึงมูลเหตุของการได้ขึ้นเมรุรูปนกหัสติลิงค์นั้นสองท่านนั้น เนื่องจากว่าเป็นบุคคลที่มีความสามารถในเชิงช่างอย่างโดดเด่นคือได้รับการยกย่องให้เป็นศิลปินแห่งชาติ สาขาทศนศิลป์ (การปั้นแกะสลัก) และเป็นครูในเรื่องของศิลปะทั้งหลาย ดังนั้นเมื่อเสียชีวิตบรรดาลูกศิษย์ลูกหาได้ทำเมรุรูปนกหัสติลิงค์เพื่อเป็นการแทนคุณ

ในยุคแรกเนื่องจากช่างทำปราสาทศพนกหัสติลิงค์ของจังหวัดอุบลราชธานีมีการขยายตัวมากขึ้น รวมถึงลูกศิษย์ช่างบางคนก็แต่งงานไปตั้งครอบครัวตั้งถิ่นฐานอยู่ในจังหวัดเหล่านี้ เช่น จังหวัดมหาสารคาม จัดขึ้นครั้งแรกในงานศพพระครูพิทักษ์ โทสมพิสัย (โม่่ง พรหมสโร) อดีตเจ้าคณะอำเภอกุสุมาลย์ใน พ.ศ. 2519 ครั้งที่ 2 ในงานศพพระอรียานูวัตร (อารีย์ เขมรจारी) อดีตรองเจ้าคณะ

จังหวัดมหาสารคามใน พ.ศ. 2536 จังหวัด ร้อยเอ็ดจัดขึ้นครั้งแรกในงานศพระครูอดุลวิหารกิจ (สาย ตีสโล) อดีตครองเจ้าคณะจังหวัดร้อยเอ็ดเมื่อ พ.ศ. 2529 ครั้งที่ 2 งานศพระครูสถิตจันทสาร (สา จันทสาร) อดีตเจ้าอาวาสวัดเมืองน้อย จังหวัดร้อยเอ็ดเมื่อ พ.ศ. 2532 หรือในจังหวัดขอนแก่นจัดขึ้นครั้งแรกในงานศพอดีตเจ้าคณะจังหวัดขอนแก่นเมื่อ พ.ศ. 2524 จากเดิมกลุ่มช่าง ที่สร้างปราสาทต่างบน นกสั๊กกะไต้ลิงค์ทั้งช่างพระและช่างฆราวาส รวมถึงช่างนางสีดาที่สืบมาจนถึงปัจจุบัน มี 4 รุ่น ล้วนแต่เป็นชาวเมืองอุบลราชธานี ช่างนางสีดาที่สืบทอดเชื้อสายกันมา คือ (1) แม่สุกัญ ปราบ ภัย (2) แม่เมณีจันทร์ ผ่องศีล (ธิดาแม่สุกัญ) (3) แม่สมวาสนา รัศมี (ธิดาแม่เมณีจันทร์) และ (4) แม่ ยุพิน ผ่องศีล จนกระทั่งใน พ.ศ. 2535 จึงปรากฏมีเจ้านางสีดาสายใหม่เกิดขึ้นครั้งแรกของอีสานใน จังหวัดร้อยเอ็ด โดยให้เหตุผลว่าช่างนางสีดาที่เมืองอุบลราชธานีชรามากเดินทางลำบาก แต่ เจ้านางสีดาและผู้ช่วยกลุ่มนี้ ใช้วิธีครอบครูจากพระสงฆ์ผู้เป็นช่างสร้างปราสาทนกสั๊กกะไต้ลิงค์แล้ว แสดงบทบาทไม่ได้เข้าทรงเจ้านางสีดา เหมือนเมืองอุบลราชธานี จึงส่งผลให้รูปแบบพิธีกรรมชำน กถูกปรับเปลี่ยนให้มีรายละเอียดแตกต่างออกไป จากเดิม หรือช่างบางกลุ่มก็ตัดปัญหาที่ต้องเชิญ ช่างนางสีดามาจากจังหวัดอุบลราชธานี ใช้วิธีฆ่า หัสดีลิงค์โดยให้ช่างผู้สร้างปราสาทศพลอดหัว ออกก่อนเผา หรือช่างบางกลุ่มก็ใช้วิธีให้คนแต่งตัวเป็นทหาร และนายพรานทำการฆ่านกหัสดีลิงค์ แพนช่างนางสีดาแบบเดิม และบางงานก็ตัดขั้นตอนพิธีกรรมชำนกสั๊กกะไต้ลิงค์ออกไป

ภาพประกอบที่ 72 นกหัสดีลิงค์ กับการประดับตกแต่งในส่วนอื่น ๆ
ที่มา : ผู้วิจัย (วาดจากภาพถ่าย)

สรุปได้ว่าในปัจจุบันประเภทของเมรุเผาศพที่ใช้กันมากที่สุดคือ แบบถาวร คือ เมรุที่มีลักษณะส่วนรวมเป็นทรงกู่กาครุ ทรงบุษบก หรือ ทรงปราสาทยอดแหลมที่ปลูกสร้างเป็นอาคารคอนกรีตถาวรที่ปรากฏอยู่ตามวัด มีลักษณะรูปทรงคล้าย ๆ กัน ประกอบด้วย 2 ส่วนใหญ่ ๆ คือ ส่วนแรกเป็นอาคารยอดแหลม เป็นที่ตั้งศพก่อนที่จะทำการเผาส่วนนี้จะมีบันไดทางขึ้น-ลง เพื่อประกอบพิธีการต่าง ๆ ในพิธีกรรมก่อนที่จะทำการเผา ส่วนที่ 2 เป็นส่วนของเตาเผาที่ท่อก่อด้วย

อิฐทนไฟสำหรับควันทนร้อนขึ้นขณะทำการเผา การประดับตกแต่งเมรุแบบถาวรโดยทั่วไป เป็นลายปูนปั้นตามแบบศิลปะสถาปัตยกรรมไทยโดยทั่วไป คือในส่วนของหลังคาประกอบไปด้วยลายปูนปั้นทรงรวงผึ้ง ลายประจายามก้ามปูและลายกระจัง สำหรับการประดับตกแต่งในส่วนอื่น ๆ เช่นการประดับดอกไม้สดหรือการประดับไฟเป็นเรื่องของเจ้าภาพที่จะจัดกระทำให้สวยงามหลากหลายมุ่งให้ดีเลิศที่สุดสำหรับผู้ตาย ตามสภาพฐานะของแต่ละเจ้าภาพ ตามสภาพของและสังคม และตามความสำคัญของแต่ละศพที่ทำการเผา หากเป็นศพบุคคลที่สำคัญของสังคมหรือศพพระเถระที่สำคัญ ๆ ในทางพระพุทธศาสนาก็จะมีการประดับตกแต่งอย่างหลากหลาย มีแขกผู้ทรงเกียรติมาร่วมงานอย่างมากมาย สิ่งเหล่านี้เป็นการพัฒนาการเผาศพคู่กับการพัฒนาความเจริญของสังคม

นกหัสติลิงค์กับกับชนชั้นผู้ถูกปกครอง

พิธีกรรมปลงศพโดยนกหัสติลิงค์สะท้อนระบบคิดบางส่วนของสังคมหรือชุมชนที่ศึกษา และระบบคิดนี้เองเป็นตัวกำหนดระบบความสัมพันธ์ต่าง ๆ อีกต่อหนึ่ง เพราะฉะนั้นการวิเคราะห์พิธีกรรมจึงมีความจำเป็นเท่าๆกับการบันทึกและบรรยายว่า ขั้นตอนรายละเอียดของพิธีกรรมเป็นอย่างไร

ระบบคิดของมนุษย์มิใช่เป็นเรื่องที่ง่าย ๆ สำหรับการวิเคราะห์ ตรงไปตรงมา หากแต่เต็มไปด้วยความซับซ้อนหลากหลาย มีความลึกซึ้งทั้งโดยตั้งใจและไม่ตั้งใจของกลุ่มคนหรือสังคมที่เป็นเจ้าของระบบคิดนั้น ที่ว่าไม่ตั้งใจนั้นคือ ความซับซ้อนอาจเกิดจากการผลิตซ้ำ และผลิตใหม่ของระบบคิด การผสมผสานกัน หรืออาจเกิดจากการแพร่กระจายทางวัฒนธรรมหรือการขอยืมข้ามสังคม ข้ามชาติพันธุ์ก็เป็นได้เช่นกัน

เงื่อนไขหรือการกำหนดสิทธิ์ของผู้ที่จะสามารถประกอบพิธีกรรมงานศพด้วยเมรุนกหัสติลิงค์ในยุคปัจจุบันมีการเปลี่ยนแปลงไป กล่าวเดิมสิทธิ์เช่นนี้จะสงวนเฉพาะผู้ที่มีสถานภาพอันสูงและพระเถระแต่ปัจจุบันสามารถสร้างเพื่อคนธรรมดาได้ แต่ต้องเป็นบุคคลที่มีความดีงานอันปรากฏเด่นชัดเป็นที่ยอมรับกันโดยทั่วไป หรือเงื่อนไขอย่างอื่น คือ การที่บุคคลจะขึ้นนกหัสติลิงค์ได้นั้นจะต้องเป็นผู้ที่มีความพร้อมทั้งในด้านทรัพย์สินเงินตราและอำนาจบารมี เพราะการสร้างนกหัสติลิงค์และการทำพิธีกรรมการฆ่านกโดยคณะเจ้านางสีดาในแต่ละครั้งมีค่าใช้จ่ายหลายแสนบาท

ในงานศพแบบนี้ นกหัสติลิงค์นี้เจ้าภาพ จะต้องทำทาน การทานนั้นขึ้นอยู่กับฐานะของเจ้าภาพ ไม่กำหนดตายตัว นอกจากนั้นในงานนี้ต้องมีโรงทานตลอดสามวัน คนที่มาในงานไม่ให้อดอยากได้มีอาหารกินทุกมื้อ กลางวันมีการแสดงกีฬาจะเป็นมวยคาดเชือก ปืนไม้แย่งเงิน แย่งลูกมะพร้าว กลางคืนจะมีมหรสพครบครันตลอดจนเผาศพเสร็จ

1. ขนชั้นผู้ถูกปกครองที่สืบเชื้อสายจากกลุ่มชนชั้นปกครอง

ตามธรรมเนียมของเจ้านายเมืองอุบลราชธานี เมื่อถึงแก่อสัญกรรมแล้วจะมีการสร้างเมรุเป็นรูปนกหัสติลิงค์ตามโบราณราชประเพณีของเมืองเชียงรุ่งแสนหวิฟ้าสืบมาถึงยุคเมืองอุบลราชธานี ตำแหน่งที่จะมีสิทธิ์นำศพขึ้นนกสักกะไดลิงค์ได้นั้นจะต้องเป็นเจ้าของและเจ้าอุปฮาด เจ้าราชวงศ์ เจ้าราชบุตร และลูกหลานท่านที่กล่าวมา นอกจากนี้แล้วไม่มีสิทธิ์ที่จะขึ้นนกหัสติลิงค์ได้ เว้นแต่พระเถระผู้ใหญ่ของเมืองเท่านั้น พิธีสร้างเมรุนกหัสติลิงค์นี้จึงไม่ค่อยมี เนื่องจากเชื้อวงศ์เจ้านายพื้นเมืองไม่มี คงจะมีได้ก็เฉพาะพระเถระผู้ใหญ่เท่านั้น เจ้านายที่ว่ามี เรียกว่า อัญญาสี่ และ พระสงฆ์เถระ นกหัสติลิงค์ที่ วัฒนธรรมประเพณีพื้นเมืองจะยังอยู่สืบเชื้อสายได้ก็จะต้องมีผู้รักษาหากขาดผู้รักษาแล้ว วัฒนธรรมท้องถิ่นก็หมดไป การเป็นชาวบ้านท้องถิ่นก็หมดไปด้วย

นางเทียม มณีจันทร์ ได้ทำพิธีขานนั้นเมื่อพิจารณาแล้วจะเห็นว่ามียุคทั้งที่เป็นกลุ่มสายเมือง คือ ญาพ่อหู่ (พ.ศ. 2495) และญาแม่หยาน (พ.ศ. 2498) ณ อุบล ซึ่งแม้จะมีความเป็นเชื้อสายของกลุ่มอัญญาสี่แต่เป็นเชื้อสายที่ค่อนข้างห่าง แต่ด้วยทั้งสองท่านนี้มีฐานะทางสังคมอีกอย่างหนึ่งคือ การเป็นร่างทรงเจ้าสายอุบลราชธานี ทำให้สามารถที่จะมีสิทธิ์นำศพขึ้นบนนกหัสติลิงค์ได้

สุวิซ คุณผล เขียนไว้ในเอกสาร ตำนานนกหัสติลิงค์และวิเภาพศพว่า” คุณบำเพ็ญ ณ อุบล ได้เสริมความรู้เรื่องนี้ว่า “... แล้วอีกอันหนึ่ง ผมไปค้นตำราและได้เห็นภาพถ่ายตอน จะไปบรรยาย ประวัติเมืองต่าง ๆ ในภาคอีสานร่วมกับอาจารย์คนหนึ่ง (จะเป็นคนไหนผมจำไม่ได้แล้ว) เขาพูดถึง ชื่อนกหัสติลิงค์เขาว่าเมืองที่ขึ้นนกหัสติลิงค์ได้มีอยู่ 3 เมือง คือเมืองแสนหวิหรือเมืองเชียงรุ่ง เมืองหลวงพระบางและ เมืองอุบลฯ โดยเขาถ่ายภาพขึ้นนกหัสติลิงค์มาจากเมืองหลวงพระบาง ตอนงานศพเจ้าเมืองหลวงพระบาง แล้วเมืองอุบลฯ ก็มาขึ้นก ตายแล้วจึงขึ้น... ขึ้นนกหัสติลิงค์ ภาพถ่ายขึ้นนกหัสติลิงค์ที่บ้านผมมีของญาพ่อใหญ่ พระอุบลการฯ (พระอุบลการประชาภิจ) ตัวสุดท้าย กว่าหมู สร้างที่หน้าโฮงเพิน สร้างแล้วก็แก่ (ลาก) ไปไว้ที่วัดไม่ได้สร้างกับวัด เกณฑ์เอาคนเปิดบ้านเปิดเมืองมาแก่ไป (ลากไป) เขาเรียกว่า หอแก้ว แต่อุบลฯ จะมีพิสดารอย่างหนึ่งคือ เมื่อสร้างนกหัสติลิงค์ จะต้องมีการฆ่านก ต้องมี การประทับทรง แล้วมีการประทับทรง แล้วมีธนูประจำเมือง เดียวนี้ก็มีธนูประจำเมืองอยู่ เขาก็เลี้ยงกันทุกปี บวงสรวงกันทุกปี เมืองสารคามเฮ็ดนกก็ต้องไปเอาแม่... เมืองเสลภูมิก็ไปเอาคนนั้น (แม่สีดา) มายิง เขาบอกว่าลาว เป็นผู้สืบเชื้อสายฆ่านกมาแต่บรรพกาลต่อ ๆ กันมา นางต้นวงศ์นั้นเขาบอกว่าจะต้องเป็นนางที่มาจากตักสิลา เมืองลา... หรือจะเป็นเมืองราศีไศลก็บังจัก ยังมีธรรมเนียมอยู่... เป็นตระกูลฆ่าอย่างเดียวชี้ไม่ได้...

ตระกูลชี้ก็มีแสนหวิ หลวงพระบาง และอุบลฯ ตระกูลฆ่านกจะมีเมืองอุบลฯ ตระกูลเดียว พิธีฆ่านก จะมี การปรับปรุงตรงเครื่องบวงสรวง และมีทหารหอก ทหารง้าวแท้ คนฆ่าเขาก็ต้องแต่งเครื่องสีแดงใส่หมวกยอด ถือธนู ได้เวลาจะแห่รอบนกก่อน มีสัปทนสีแดงกันให้ เพราะเป็นเจ้าเหมือนกัน แต่เป็นเจ้าผู้หญิง ต้องเป็น ผู้หญิง (ยิง, ญิง?) คนฆ่าต้องเป็นผู้หญิง ผู้หญิงทั้งนั้น เวลาจะฆ่า นั้นคนข้างใน (คนที่อยู่ในตัวนก) จะชักสายชัก นกมันก็ดิ้น หู ตา งวง คอ ทางนี้ก็ยัง ยิงฉับเข้า ไปคนข้างในก็จะเทเลือดออกมา ยิงสามดอก นกก็จะอ่อนลง งวงก็จะม้วน คอกก็จะหมุนไปข้างหลัง พอนกตายแล้ว ก็เอาผ้าขาวไปคลุมหัวมัน และก็เผามันไปนำศพนั้นแหละ มินกที่ฆ่าไม่ได้คือ นกพระเถระมีชี้ได้คือเจ้าเมืองกับพระเถระ แต่พระเถระเขาไม่ได้ฆ่าเต้ ที่เขาเอามาฆ่า ยาคูเมืองเสล (เสลภูมิ) นั้นเพิ่นอยากให้ลาวมาฆ่าชื่อ ๆ เมื่อฆ่าแล้ว งานศพก็เรียบร้อยแล้ว ไปถึงบ้านแม่คนทรงต้องมีการเลี้ยงอีก

เขาเรียกว่า “กินลาบนก” จะไปฆ่าที่เมืองไหนก็ตาม หลังจากมี้อ กลับมาฮอดบ้านแล้ว 3 มี้อ ต้องทำพิธีฆ่านกเพื่อกินลาบนก เป็นการเลี้ยงบวงสรวงธรรมดา"

2. ขนชั้นผู้ถูกปกครองที่ไม่ได้เกี่ยวข้องกับชนชั้นปกครอง

วัฒนธรรมงานศพของชาวอีสาน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง งานปลงศพของพระเถระผู้ใหญ่ด้วยปราสาทนกกหัสติลิงค์ของชาวอุบล ย่อมแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ทางสังคม โครงสร้างหรือเครือข่ายความสัมพันธ์ของกลุ่มชน ซึ่งถือว่าเป็นงานศพที่จัดเพื่อชนชั้นสูงหรือผู้ที่เป็นที่นับถือของคนในจังหวัดอุบลราชธานี ในงานศพนี้จะแสดงให้เห็นถึงรายละเอียดของรูปแบบทั้งรูปธรรม ด้านศิลปะ ประติมากรรม พิธีกรรม และนามธรรมในเรื่องของพฤติกรรม ความคิด ความรู้ และความเชื่อที่รองรับปรากฏการณ์อันแสดงออกในพิธีการและการจัดการ ดังจะกล่าวในรายละเอียดต่อไปเดิมในเมืองอุบลราชธานีนี้มีตำนานการสร้างเมรุนกกหัสติลิงค์อยู่เป็นของประจำเมืองพร้อมพงศาวดารเมือง ต่อมาทางราชการมาขอยืมไปเพื่อตรวจสอบ ทั้งตำนานเมือง ตำนานนกกหัสติลิงค์ โดยอ้างว่าจะไปเรียบเรียงใหม่ ภายหลังกผู้มาขอยืมที่เป็นเจ้าหน้าที่บ้านเมืองชั้นสูงได้เดินทางไปปักปันดินแดนระหว่างไทยกับฝรั่งเศสในคราวไทยเสียดินแดนฝั่งซ้ายให้แก่ฝรั่งเศส แล้วป่วยเป็นไข้มาลาเรียเสียชีวิต ตำนานที่กล่าวมาหลายสาบสูญไป ต่อมาจึงมีแต่เพียงคำบอกเล่าของผู้ได้ปฏิบัติมาและผู้สืบทอดเชื้อสายเล่าให้ลูกหลานฟังเท่านั้น ราชประเพณีของเมือง จึงเลือนรางไปดังที่เป็นอยู่ในวันนี้ (สุวิซช คุณผล. 2548)

วัฒนธรรมประเพณีพื้นเมืองจะยังอยู่สืบเชื้อสายได้ก็จะต้องมีผู้รักษาหากขาดผู้รักษาแล้ววัฒนธรรมท้องถิ่นก็หมดไป การเป็นชาวบ้านท้องถิ่นก็หมดไปด้วยเนื่องจากศพแต่ละงานมีฐานะต่างกัน บางงานกำหนดเผา ที่ทุ่งกลางเมือง การนำศพเคลื่อนจากที่ตั้งกระบวนไปยังที่เมรุ เขานิยมใช้ตะเข้รองรับฐานของนกกหัสติลิงค์ มีเชือก 3 สายผูกที่ ฐานล่างของนกให้ญาติและชาวบ้านชักลากไป ถ้าเป็นศพเจ้าเมือง หรือศพพระเถระผู้ใหญ่สมัยเก่า คนทั้งเมืองมาช่วย ลากศพนั้นไปช้า ๆ งานใหญ่ ๆ เช่นนี้ สิ่งที่ขาดไม่ได้ คือ โรงทาน น้ำกิน น้ำใช้ต้องบริบูรณ์ตลอดงาน ครั้นศพถึงเมรุ ผู้เข้าพิธีในงานจัดกำลังไว้ยกนกกหัสติลิงค์ที่บรรทุกศพเข้าเทียบในเมรุ ในการประกอบพิธีภายหลังได้มีกลุ่มบุคคลสามัญชนที่สามารถนำศพขึ้นนกกหัสติลิงค์ได้ ขนชั้นสามัญชนที่ไม่ใช่เชื้อสายเจ้านาย อัญญาสี่ และไม่ใช่อัญญาสี่ ซึ่งเป็นกลุ่มหลังที่เกิดขึ้นได้แก่ เมรุรูปนกกหัสติลิงค์ในงานศพของ นายเคน แสงงาม กับพ่อใหญ่ ดร.คำหมา แสงงาม เมื่อ 17-20 เมษายน พ.ศ. 2533 ซึ่งได้คำอธิบายมูลเหตุของการได้ขึ้นเมรุรูปนกกหัสติลิงค์นั้นทั้งสองท่านนี้ เนื่องจากว่าเป็นบุคคลที่มีความสามารถในเชิงช่างอย่างโดดเด่นคือได้รับการยกย่องให้เป็นศิลปินแห่งชาติ สาขาทัศนศิลป์ (การปั้นและสลัก) และเป็นครูในเรื่องศิลปะทั้งหลาย ดังนั้นเมื่อเสียชีวิตบรรดาลูกศิษย์ลูกหาได้ทำเมรุรูปนกกหัสติลิงค์เพื่อเป็นการแทนคุณ

ภาพประกอบที่ 73 เมรุรูปนกหัสติลิงค์ในงานศพของ ดร.คำหมา แสงงาม
ที่มา : นายณัฐพงศ์ มั่นคง

การจากไปของนายคำหมา แสงงาม ซึ่งเป็นผู้นำในการสร้างนกหัสติลิงค์ในสมัยนั้น ทำให้ลูกศิษย์ทั้งหลายของท่านถึงแม้ว่าจะมีฝีมือ เกิดความไม่มั่นใจในตนเองว่าจะสร้างนกหัสติลิงค์ต่อไปหรือไม่ เมื่อขาดผู้นำหลักลูกศิษย์ทุกคนจึงอยากวางมือเพราะการทำงานนกหัสติลิงค์แต่ละครั้งเป็นการเดิมพันด้วยชีวิต เพราะหากผิดพลาดไปเพียงเล็กน้อยอาจเกิดเหตุการณ์ไม่คาดคิดได้ รวมถึงค่าใช้จ่ายในการสร้างนกหัสติลิงค์แต่ครั้งมีค่าใช้จ่ายที่สูงอีกด้วย

สรุปได้ว่า จากเอกสารที่สืบค้นข้อมูลของกลุ่มคนชนชั้นที่ถูกปกครองกับการประกอบพิธีศพ โดยนกกหัสติลิงค์พบว่าจากจำนวนของนกกหัสติลิงค์ที่นางเทียมนมณีจันทร์ได้ทำพิธีฆ่ากันนั้นเมื่อพิจารณาแล้วจะเห็นว่ามียุทธศาสตร์ที่เป็นกลุ่มสายเมืองคือ ญาพ้อหู่ และญาแม่หยาน ณ อุบล ซึ่งถึงแม้จะมีความเป็นเชื้อสายของกลุ่มอาญาสี่แต่เป็นเชื้อสายที่ค่อนข้างห่าง แต่ด้วยทั้งสองท่านนี้มีฐานะทางสังคมอีกอย่างหนึ่งคือ การเป็นร่างทรงเจ้าสายอุบล ทำให้สามารถที่จะมีสิทธินำศพขึ้นบนนกกหัสติลิงค์ได้ และกลุ่มที่สองที่สามารถนำศพขึ้นนกกหัสติลิงค์ได้คือพระเถระผู้ซึ่งมีความสำคัญในการสืบทอดพระพุทธศาสนาอันมีบรรดาภิกษุชยัยก่องเคราพพูชา และจากรายชื่อข้างต้นมีข้อน่าสังเกตเป็นอย่างยิ่งว่าได้เริ่มมีการทำเมรุรูปนกกหัสติลิงค์เกิดขึ้นในกลุ่ม ชนชั้นสามัญชนที่ไม่ใช่ทั้งเชื้อสายเจ้านาย อยุธยาสี่ และไม่ใช่กลุ่มพระสงฆ์ ซึ่งเป็นกลุ่มหลังที่เกิดขึ้นได้แก่ เมรุนกกหัสติลิงค์ในงานศพของ นายเคน แสงงาม กับพ่อใหญ่ ดร. คำหมา แสงงาม เมื่อ 17-20 เมษายน พ.ศ. 2533 ซึ่งคำอธิบายถึงมูลเหตุของการได้ขึ้นเมรุนกกหัสติลิงค์นั้นสองท่านนั้น เนื่องจากว่าเป็นบุคคลที่มีความสามารถในเชิงช่างอย่างโดดเด่นคือได้รับการยกย่องให้เป็นศิลปินแห่งชาติ สาขาทัศนศิลป์ (การปั้นแกะสลัก) และเป็นครูในเรื่องของศิลปะทั้งหลาย ดังนั้นเมื่อเสียชีวิตบรรดาภิกษุชยัยก่องเคราพพูชาได้ทำเมรุนกกหัสติลิงค์เพื่อเป็นการแทนคุณ

ความสัมพันธ์ชั้นชนทางสังคม ผ่านประเพณี “นกกหัสติลิงค์” ในสังคมวัฒนธรรมอีสาน

พิธีศพของเจ้านายและพระเถระผู้ใหญ่ของเมืองอุบลนั้น ซึ่งมีการจำลองโลกทัศน์ความคิด ความเชื่อเรื่องจักรวาลวิทยา หรือไตรภูมิวิทยาในพระพุทธศาสนาเวลานั้น มีอิทธิพลต่อโครงสร้างของรูปทรง รวมทั้งศิลปกรรมตกแต่งปราสาทศพ รวมทั้งภาพศิลปกรรมตกแต่งส่วนฐานของปราสาทศพ มีการตกแต่งเป็นรูปสัตว์หิมพานต์คือ นกกหัสติลิงค์รองรับตัวปราสาทอยู่ศูนย์กลางดุจตั้งเขาพระสุเมรุ หลังคาที่เป็นเรือนยอด รวมทั้งเสาต่าง ๆ มีการตกแต่งลวดลายต่าง ๆ ล้วนมีความงดงาม อันสะท้อนให้เห็นถึงความศรัทธาในตัวผู้วายชนม์และแสดงออกถึงฝีมือเชิงช่างของชาวอุบลการปกครองของผู้นำชุมชนในแต่ละยุคสมัยที่ความเชื่อเข้ามา มีอิทธิพลต่อผู้คน บ้างก็ออกมาเป็นตำนาน ความเชื่อ เทพนิยาย นิทานพื้นบ้าน ตลอดจนหลักธรรมคำสั่งสอนของศาสนา อันมีผลต่อขวัญกำลังใจของราษฎรของ สิ่งเหล่านี้เองได้หลอมหล่อมาเป็น ระบบความเชื่อทางสังคมในแต่ละถิ่นอันมีความแตกต่างกันและคล้ายคลึงกัน ทั้งนี้อาจเป็นผลมาจากการสืบทอดผสม ผสานทางวัฒนธรรมที่ได้มีวิวัฒนาการ สัมผัสกันมาหลายชั่วอายุคน เกิดเป็น ภูมิปัญญาชาวบ้าน ภูมิปัญญาท้องถิ่น

งานวิจัยของสุริยา สมุทคุปต์, พัฒนา กิติอาษา, กนกพร ดีบุรี, สถาพร อุ่นแดง และปรีชา ศรีไชย, 2543 เรื่อง “การเมืองวัฒนธรรมในบุญชะเหวดร้อยเอ็ด” ซึ่งชี้ให้เห็นว่า “การเมือง” ได้เข้ามามีบทบาทอย่างสำคัญในการปรับเปลี่ยนและกำหนดทิศทาง และเนื้อหาของงานประเพณีหรือพิธีกรรมที่สำคัญจำนวนมาก การเมืองที่ว่าเป็นที่รู้จักกันในนามของ “การเมืองวัฒนธรรม” (Cultural Politics) การเมืองที่ว่าเป็นที่ให้ความสำคัญเป็นพิเศษกับการปรับเปลี่ยนประเพณีหรือพิธีกรรม ที่ครั้งหนึ่งเคยเป็นของศักดิ์สิทธิ์ในชุมชนท้องถิ่น ให้เป็นการแสดงทางวัฒนธรรมเพื่อผลประโยชน์ทางการเมืองของข้าราชการ และนักการเมืองโดยตรง เมื่อต้องแยกจากกัน ทั้งที่เป็นผลมาจากภาวะสงครามระหว่างไทยกับลาวตั้งแต่สมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี (พ.ศ. 2321-2322) รวมทั้งภาวะความอดอยากและอื่น ๆ ก็ทำให้กลุ่มชนที่พูดภาษาไทย-ลาวที่อพยพมาอาศัยอยู่ในประเทศไทย แม้จะอยู่ในสังคมไทยแต่ก็

ยังคงยึดมั่น และผูกพันกับกลุ่มชนเดิมของตนเอง แม้ว่าจะไม่อาศัยอยู่ในถิ่นฐานเดิมก็ตาม รวมทั้งเกิดกระบวนการปรับเปลี่ยนทางวัฒนธรรมเพื่อให้สอดคล้องกับบริบทใหม่ ทั้งนี้สำนักดังกล่าวก็ถูกตอบสนองโดยการถ่ายทอดผ่าน “ตำนาน” และการยึดมั่นในประเพณีและพิธีกรรมดั้งเดิม ในแง่นี้ ทั้งตำนาน และประเพณีหรือพิธีกรรม จึงเป็นเครื่องมือหนึ่งที่จะยึดโยงความเป็นมา ชุมชนและอดีตของตนได้ (กาญจนา ชินนาค, 2550)

ในส่วนของความเชื่อเรื่องนกหัสติลิงค์จึงมีส่วนเกี่ยวข้องกับชุมชนและอดีตของตนมีการอธิบายไว้สองส่วนในลักษณะเรื่องเล่า 1) เป็นเรื่องเล่าเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างชาวเชียงรุ่งแสนหวี กับกลุ่มเจ้านายเมืองอุบลฯ โดยตำนานเรื่องนกหัสติลิงค์บ่งชี้ว่าบรรพบุรุษของกลุ่มเจ้านายเมืองอุบลราชธานีสืบทอดมาจากกลุ่มของชาวเชียงรุ่ง สิบสองปันนา ซึ่งเป็นอาณาจักรของชาวไทลื้อ ดังนั้นพิธีกรรมผ่านนกหัสติลิงค์ อันเป็นขั้นตอนหนึ่งของพิธีปลงศพแบบนกหัสติลิงค์นั้น มีลักษณะเหมือนการแสดงละครศักดิ์สิทธิ์ มีผู้ประกอบพิธีสิบทางสายตระกูล มีอาวุธพิเศษ มีคำพูดที่ใช้ในพิธี และมีตำนานกล่าวอ้างถึงอดีตที่อ้างถึงอาณาจักรเชียงรุ่ง ฉะนั้น ตำนานเกี่ยวกับความเชื่อและพิธีกรรมนี้จึงมีลักษณะเป็น “ตำนานเกี่ยวกับกำเนิดและการสืบเชื้อสาย” (myths of origin and descent) ซึ่งใช้เป็นตัวกำหนดถิ่นฐานร่วมกัน (collective location) อีกทั้งยังทำหน้าที่อธิบายถึงกำเนิด การเติบโต และชะตากรรมของกลุ่ม แต่สำหรับนักมานุษยวิทยาแล้ว สิ่งที่ทำให้ความสนใจไม่ใช่ประเด็นที่ว่า การสืบเชื้อสายเป็นจริงหรือไม่ แต่เป็น “ความสำนึก” เกี่ยวกับความเชื่อที่ว่า พวกเขา มีบรรพบุรุษและกำเนิดความเป็นมาร่วมกัน และมีระบบความเชื่อในเรื่องเดียวกัน เป็นการสร้างเครือข่ายทางสังคมระหว่างกลุ่มชนที่พูดภาษาไทย-ลาว ในลุ่มน้ำโขงทั้งในประเทศไทย (อุบลราชธานี) สปป.ลาว (หลวงพระบาง เวียงจันทน์) และจีน (เชียงรุ่ง) 2) ตำนานได้กล่าวถึงแหล่งที่มาของกลุ่มชนที่พูดภาษาตระกูล “ไท-ลาว” ที่กระจัดกระจายอยู่ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือหรือภาคอีสาน โดยเฉพาะในจังหวัดอุบลราชธานี ว่ามีบรรพบุรุษร่วมกันกับลาวหลวงพระบาง ลาวเวียงจันทน์และลาวจำปาสัก อันเป็นดินแดนที่เป็นที่ตั้งของประเทศ สปป.ลาว ปัจจุบัน เรื่องเล่าดังกล่าวช่วยทำให้เกิดความมีตัวตน (self) ความเป็นพวกเดียวกัน (homogeneity) และความรู้สึกในด้านชุมชนชาติพันธุ์ (ethnic community) ในอดีตกาลว่า เคยมีความทรงจำร่วมกับคนในประเทศลาว ดังนั้น คนที่พูดภาษาไทย-ลาว ในประเทศไทย จึงเป็นชุมชนชาติพันธุ์เดียวกันกับคนลาวในประเทศลาว อันสะท้อนให้เห็นถึงการมีประวัติศาสตร์ร่วมกัน (shared history) ที่สร้างจากความทรงจำและความสำนึกร่วมกัน

การจัดลำดับช่วงชั้นทางสังคม หมายถึง การที่บุคคลในสังคมได้ถูกจัดแบ่งเป็นชั้น ๆ โดยมีระบบของอันดับชี้ให้เห็นว่า คนที่อยู่ในตำแหน่งหรือฐานะนั้น ๆ มีเกียรติหรือได้รับการยกย่องอยู่ในอันดับที่สูงกว่า เท่ากัน หรือต่ำกว่าบุคคลหรือกลุ่มบุคคลที่ อยู่ในฐานะอื่น ๆ ในสังคมเดียวกัน ชั้นของบุคคลแสดงให้เห็นถึงความแตกต่างของบุคคลหรือของกลุ่มบุคคลที่อยู่ในสังคม บุคคลที่มีฐานะทางสังคมคนละชั้นจะมีความเท่าเทียมกันในสิทธิหน้าที่ ความรับผิดชอบ อำนาจ อิทธิพล แบบแผนชีวิต ตลอดจนความสะดวกสบาย ความมีหน้ามีตาในสังคม แตกต่างกันการจัดลำดับช่วงชั้นทางสังคม หมายถึง การที่บุคคลในสังคมได้ถูกจัดแบ่งเป็นชั้น ๆ โดยมีระบบของอันดับชี้ให้เห็นว่า คนที่อยู่ในตำแหน่งหรือฐานะนั้น ๆ มีเกียรติหรือได้รับการยกย่องอยู่ในอันดับที่สูงกว่า เท่ากัน หรือต่ำกว่าบุคคลหรือกลุ่มบุคคลที่ อยู่ในฐานะอื่น ๆ ในสังคมเดียวกัน ชั้นของบุคคลแสดงให้เห็นถึงความแตกต่างของบุคคลหรือของกลุ่มบุคคลที่อยู่ในสังคม บุคคลที่มีฐานะทางสังคมคนละชั้นจะมีความเท่าเทียมกันใน

สิทธิหน้าที่ ความรับผิดชอบ อำนาจ อิทธิพล แบบแผนชีวิต ตลอดจนความสะดวกสบาย ความมีหน้าที่ในสังคมแตกต่างกัน บุคคลที่เกิดมาและมีชีวิตอยู่ในสังคมจะต้องเป็นสมาชิกของชนชั้นใดชนชั้นหนึ่งเสมอ แต่บุคคลอาจเปลี่ยนฐานะของตนได้ กล่าวคือ เริ่มแรกอาจเป็นคนชั้นต่ำ แต่ได้รับการศึกษาเล่าเรียนและรับราชการดำรงตำแหน่งสูง เขาก็จะเป็นคนชั้นสูงของสังคมได้ แต่บุคคลดังที่กล่าวนี้ พบเห็นได้ยากส่วนมากแล้วบุคคลที่เป็นสมาชิกของชนชั้นใด มักจะเป็นสมาชิกของชนชั้นนั้นไปชั่วชีวิตของเขา

ชนชั้นปกครองในอุบลราชธานีภายใต้การปกครองของข้าหลวงพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์

ในหนังสือ 200 ปี อุบลราชธานี ได้บันทึกไว้ว่า พ.ศ. 2436 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์ ขึ้นมาดำรงตำแหน่งข้าหลวงใหญ่สำเร็จราชการหัวเมืองลาวกาว ต่อจากพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงพิชิตปรีชากร ซึ่งได้ทรงสานต่อและปรับเปลี่ยนการปกครองตามความเหมาะสมของสถานการณ์บ้านเมือง เช่น การปราบปรามบ่อนการพนัน ตลอดจนผู้ร้ายคดีอุกฉกรรจ์ต่าง ๆ นอกจากนี้ ยังได้นำพระราชพิธีถือน้ำพิพัฒน์สัตยา อันเป็นประเพณีที่ถือปฏิบัติมาแต่โบราณกาล มาจัดขึ้นในเมืองอุบลราชธานีเป็นครั้งแรกด้วย

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์ ทรงสานสัมพันธ์กับกลุ่มอำนาจเดิมในท้องถิ่น ด้วยการส่งนางเจียงคำ ธิดาของท้าวสุรินทร์ขมภู (หมื่น) หลานสาวของราชบุตร (สุ่ย) ราชบุตรเมืองอุบลราชธานีเป็นชายา ด้วยทรงเล็งเห็นว่าจะทำให้การปกครองเป็นไปได้สะดวกราบรื่นมากขึ้น ซึ่งเป็นไปตามพระราชดำริ เห็นได้จากการที่ทายาทของเจ้าเมืองร่วมกันบริจาคที่ดินเป็นสาธารณประโยชน์แก่แผ่นดิน

ช่วงเวลานั้น กระแสวัฒนธรรมกรุงเทพฯ ได้เข้ามามีบทบาทในเมืองอุบลราชธานี ทำให้สังคมเกิดแปรเปลี่ยนเป็นแบบสมัยใหม่มากขึ้น เช่น

- เริ่มระบบการศึกษาแบบส่วนกลาง เพื่อสอนหนังสือไทยแทนการเรียนมูลเดิมที่ใช้ตัวอักษรธรรม โดยอุบลราชธานีเป็นเมืองแรกในภาคอีสานที่ริเริ่มสอนหนังสือไทย
- ปรับปรุงการคมนาคมให้เป็นระเบียบและสะดวกขึ้น โดยตัดถนนภายในเมือง
- เกิดสถาปัตยกรรมแบบตึกแถว อาคารพาณิชย์ของพ่อค้าชาวจีนเริ่มปรากฏมากขึ้น
- สร้างท่าจอดเรือรถไฟ กับสร้างสะพานข้ามแม่น้ำมูลเชื่อมระหว่างอำเภอเมืองและอำเภวารินชำราบ

กล่าวได้ว่า ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในช่วงเวลานี้เปรียบเสมือนสะพานเชื่อมระหว่างอดีตและอนาคตของเมืองอุบลราชธานี

จากประวัติศาสตร์ของเมืองอุบลราชธานี พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งให้ พระประทุมสุรราช เป็น พระประทุมวรราชสุริยวงศ์ (เจ้าคำผง) พ.ศ. 2335-2338 ครองเมืองอุบลราชธานี พร้อมกับยกฐานะบ้านห้วยแจระแม่มุ่งขึ้นเป็นเมืองอุบลราชธานี เมื่อวันจันทร์ แรม 13 ค่ำ เดือน 8 จุลศักราช 1154 (พ.ศ.2335) พระประทุมวรราชสุริยวงศ์ ครองเมืองอุบลราชธานีมาตั้งเป็น

เวลา 17 ปี พระพรหมวรราชสุริยวงศ์ (พ.ศ.2338-2388) นามเดิม พรหม น้องชายพระประทุม (คำผิง) เจ้าเมืองอุบลราชธานีคนที่ 2 พระพรหมราชวงศา (พ.ศ.2388-2409) นามเดิม กุทอง สุวรรณภูมิ บุตรพระพรหม (ทิดพรหม) เจ้าเมืองคนที่ 3 เจ้าพรหมเทวานุเคราะห์วงศ์ (พ.ศ.2409-2425) เจ้าพรหมเทวา (เจ้าหน่อคำ) เจ้าเมืองคนที่ 4 เวลาถึงแก่กรรมก็จัดทำศพแบบรูปนักษัตรสังข์ มีมหรสพคบงัน 7 วัน 7 คืน ทำศพเมรุณักษัตรสังข์สังข์เผา ณ พุ่ศรีเมือง จึงเป็นประเพณีการเผาศพแบบนักษัตรสังข์ของเมืองอุบลราชธานี ตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา

ภายหลังในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้มีความพยายามลดอำนาจของหัวเมืองมณฑลต่างๆลง เมื่อมีการปฏิรูปการปกครองเป็นมณฑลแล้ว มีการส่งเจ้านายจากเมืองหลวงมาปกครองต่าง

ภาพประกอบที่ 74 พระเจ้าน้องยาเธอกรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์
ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติเฉลิมพระเกียรติฯ อุบลราชธานี

พหุ น บณุ ทิ โต ชีเว

ภาพประกอบที่ 75 กรมหลวงพิชิตปรีชากร

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติเฉลิมพระเกียรติฯ อุบลราชธานี

ภายหลังในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้มีความพยายามลดอำนาจของหัวเมืองมณฑลต่างๆ ลง เมื่อมีการปฏิรูปการปกครองเป็นมณฑลแล้ว มีการส่งเจ้านายจากเมืองหลวงมาปกครองต่างอย่างไรก็ตาม พิธีกรรมเผาศพด้วยปราสาทรูปนักษัตรยังคงได้ปรากฏเพิ่มในอีกกลุ่มชนชั้นหนึ่งคือ พระเถระชั้นผู้ใหญ่ที่ประกอบคุณงามความดีเป็นมียกย่องของชุมชน ซึ่งปัจจุบันได้มีการผ่อนปรนให้พระให้ชั้นพระครูสามารถขึ้นเมรุณักษัตรได้ เช่น เจ้าคณะจังหวัด เจ้าคณะอำเภอ หรือเจ้าอาวาสวัดของชุมชน ในพิธีกรรมของฝ่ายสงฆ์แทนนั้นคือ มีการอนุญาตให้พระเถระที่ทรงคุณธรรมถ้ามรณะภาพให้จัดทำศพแบบนักษัตรได้ ดังเช่น ญาท่านธรรมบาล (ผุย) พ.ศ. 2448 หลัคำเมืองเจ้าอาวาสวัดมณีวนาราม พระอริยวงศาจารย์ญาณวิมลอุบลคณาภิบาลสังฆโมกข์ (ส้อย) เจ้าคุณอริยกวี (อ่อน) เจ้าคณะใหญ่เมืองอุบลราชธานี พระครูวิโรจน์รัตโนบลหรือญาท่านดีโลด (สมจิตร บุญรอด) วัดทุ่งศรีเมือง 16 เมษายน 2486 ท่านเจ้าครูพระศรีธรรมวงศา (ทองจันทร์ พันธุ์เพ็ญ) วัดสุปฏิณารามวรวิหาร (พ.ศ. 2508) พระครูนวกกรรมโกวิท (หลวงปู่ภาค ฎิริปัญญา) เจ้าอาวาสวัดมหานารามหรือวัดป่าใหญ่ เมื่อ 26 มีนาคม พ.ศ. 2529 หลวงปู่ลุน ฦ อุบล (พ.ศ. 2535) พระครูสุนทรนิวิฐ (ยาม ฐติธมโม) เจ้าอาวาสวัดบูรพาปะอาวเหนือ (1 เม.ย. 2543) และงานศพพระราชรัตนโนบล (พิมพ์ นารโท) วัดทุ่งศรีเมือง 18 สิงหาคม 2548 พระสิริพัฒนาภรณ์ (สมหมาย โชติปัญญา, บุญเอื้อ) วัดทุ่งศรีเมือง 26 พฤษภาคม 2557

พิธีกรรมทางศาสนาว่าเป็นรูปแบบหรือวัฒนธรรม อันจะเป็นสัญลักษณ์ที่สะท้อนให้เห็นถึงโครงสร้างทางสังคม โดยได้แสดงแนวความคิดที่เกี่ยวกับวัฒนธรรมและสังคมไว้ว่า วัฒนธรรมคือรูปแบบ แต่โครงสร้างสังคมเป็นเนื้อหา และโครงสร้างสังคมถูกนำมาแสดงออกในรูปแบบของวัฒนธรรม เป็นการแสดงออกทางพิธีกรรม พิธีกรรมนี้ทำให้ทราบถึงสถานภาพและบทบาทของ

บุคคลในสังคมและจะสะท้อนให้เห็นถึงโครงสร้างสังคมได้ ทั้งนี้โดยการตีความ ซึ่งเป็นหน้าที่ของนักมานุษยวิทยาสังคมโดยตรง (วาสนา อรุณกิจ, 2529, 13)

การปรากฏรูปแบบนกหัสดีลิงค์ในกลุ่มชนชั้นปกครอง ได้มีการเปลี่ยนแปลงคติความเชื่อคือ เมื่อครั้งพระอุบลกิจประชากร (บุญเพ็ง บุตรีโอบ) ได้มีการปลงศพแทนที่จะมีการสร้างเมรุรูปนกหัสดีลิงค์ แต่มีการเปลี่ยนแปลงสร้างเป็นคชสีห์แทน โดยมีเหตุผลว่าไม่มีสิทธิที่จะขึ้นนกหัสดีลิงค์เพราะไม่ใช่ธิดาธิดา แต่วิธีการที่จะได้ขึ้นนกในอุดมคติที่สังคมเชื่อว่าจะไปสู่นกหัสดีลิงค์ได้นั้นก็ต้องใช้เงื่อนไขอื่นและสัตว์ที่เป็นสัญลักษณ์ของเจ้านายสายจำปาสักแทน

จากคติความเชื่อที่แสดงถึงบทบาทของนกหัสดีลิงค์เป็นปริมปราศิตีดังกล่าว ได้แสดงให้เห็นว่านกหัสดีลิงค์เป็นนกที่เกิดจากคติความเชื่อเกี่ยวกับจักรวาลวิทยา หรือไตรภูมิ มีถิ่นอยู่ในป่าหิมพานต์ นกหัสดีลิงค์มีลักษณะของการผสมผสานสัตว์วิเศษ คือ หัวเป็นช้าง ตัวเป็นนก(ครุฑ) หางเป็นหงส์ มีลักษณะน่าเกรงขาม กินเนื้อสัตว์เป็นอาหาร เป็นนกที่มีพลังกำลังมากมายกว่าสัตว์อื่น ๆ เป็นนกที่มีประวัติเกี่ยวข้องกับบุคคลชั้นสูง ชั้นพระมหากษัตริย์โดยเฉพาะอย่างยิ่งตามความเชื่อของเจ้านายภาคอีสาน ที่มีบทบาทในการสร้างบ้านแปงเมืองอีกด้วย และที่สำคัญอีกประการหนึ่งคือนกหัสดีลิงค์ที่เข้ามามีบทบาทต่อสังคมชีวิตมนุษย์โดยเฉพาะได้รับการยอมรับว่าเป็นนกที่มีคุณประโยชน์คือ มีความสำคัญต่อการประกอบพิธีกรรมในการปลงศพ เปรียบได้ว่าเป็นนกผู้ทำหน้าที่ในการนำดวงวิญญาณหรือชีวิตหลังความตายของเจ้านายหรือบุคคลชั้นสูงให้ไปสู่สัมปรายภพหรือไปสู่ดินแดนที่ศักดิ์สิทธิ์ในพากฟ้าหิมพานต์ ซึ่งบุคคลชั้นสามัญธรรมดาอาจจะไปได้ ดังนั้นความเชื่อเกี่ยวกับนกหัสดีลิงค์กับพิธีกรรมการปลงศพจึงเป็นความเชื่อในเชิงยกย่องถึงเกียรติยศแห่งชีวิตของผู้วชนมว่ามีความเกียรติที่ควรแก่การนำศพไปตั้งประดิษฐานบนหลังของนกหัสดีลิงค์ในการประกอบพิธีกรรมการปลงศพ ตามคติความเชื่อว่าเป็นนกที่มีสถานภาพตามจินตนาการว่ามีความยิ่งใหญ่มีอิทธิฤทธิ์ มีอานุภาพเหนือกว่าสัตว์อื่นใดในประเภทสัตว์ป่าหิมพานต์ด้วยกัน

จากตำนานของนกหัสดีลิงค์ทั้งตำนานทางฝ่ายอีสาน (จำปาสัก-อุบลราชธานี) ซึ่งสืบเนื่องกับเจ้านายไทใหญ่ (ไต-ชิน-ลื้อ) ทางเชียงรุ่งแสนหวีก็ดีและหัวเมืองฝ่ายเหนือล้านนาพบว่า ความสัมพันธ์ระหว่างนกใหญ่คาสัตว์ใหญ่(ช้าง) กับ นกช่างต่างศัพทวิทยา(นก) ใส่ปราสาทไปพินานแดนสวรรค์นั้นเป็นเรื่องของการเกิดและดำรงอยู่ของวัฒนธรรม ความรู้เรื่องการอธิบายชีวิตนี้และชีวิตอื่นในโลก จักรวาลสองกระแส คือ กระแสแรก ความรู้ความเชื่อในโลกนี้ที่เห็นด้วยตาว่า มีนกใหญ่กินซากและมีแรงคาบบินไปไกลได้ และกระแสที่สอง ความรู้ความเชื่อเรื่องชีวิตอื่นโลกอื่น ที่ทุกคนอาจรู้เห็นได้โดยจินตนาการผ่านกระบวนการแห่งพิธีกรรมและองค์ความรู้อันสลับซับซ้อนที่รองรับอยู่เบื้องหลัง ซึ่งอาจจะกล่าวได้ว่าในเนื้อหาแก่นอันมีพิธีกรรมห่อหุ้มอยู่ก็คือ การเดินทางอันยาวนานและแสนไกล เปลี่ยนผ่านจากชีวิตนี้ในโลกนี้ ไปสู่ชีวิตอื่นในโลกอื่น จะบินไปในอากาศหรือการล่องเรือไปนั้นก็ล้วนแล้วแต่สนองจุดมุ่งหมายของมนุษย์ คือเส้นทางไปสู่ภพภูมิอื่น ๆ นั่นเอง

ส่วนการเผาปราสาทศพรูปนกหัสดีลิงค์ บุชบก พินาน และหีบศพพร้อมกันไปทั้งหมดในพิธีถวายเพลิงศพนั้น เป็นการแสดงออกด้านพิธีกรรมอย่างชัดเจน เป็นการแยกได้อย่างชัดเจนเด็ดขาดระหว่างชีวิตในโลกของชาวมมนุษย์ กับชีวิตในแดนสวรรค์ของเหล่าเทพยดาทั้งหลาย การเผาศพพร้อม

กับเครื่องพิธีนี้เป็นสิ่งที่แสดงการส่งชีวิตจิตใจผู้ตาย อีกทั้งบริวาร ไปสู่เมืองสวรรค์นั้น อันนี้ชี้หมายถึงความเป็นอยู่มีอยู่แห่งชีวิตนี้กับชีวิตอื่น

สรุปได้ว่าจากคติความเชื่อที่แสดงให้เห็นว่านกหัสติลิงค์เป็นนกที่เกิดจากคติความเชื่อเกี่ยวกับจักรวาลวิทยา หรือไตรภูมิ มีถิ่นอยู่ในป่าหิมพานต์ นกหัสติลิงค์มีลักษณะของการผสมผสานสัตว์วิเศษคือ หัวเป็นช้าง ตัวเป็นนก(ครุฑ) หางเป็นหงส์ มีลักษณะน่าเกรงขาม กินเนื้อสัตว์เป็นอาหาร เป็นนกที่มีพลังกำลังมากมายกว่าสัตว์อื่น ๆ เป็นนกที่มีประวัติเกี่ยวข้องกับบุคคลชั้นสูง ชั้นพระมหากษัตริย์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งตามความเชื่อของเจ้านายภาคอีสาน ที่มีบทบาทในการสร้างบ้านแปงเมืองอีกด้วย และที่สำคัญอีกประการหนึ่งคือเป็นนกที่เข้ามามีบทบาทต่อสังคมชีวิตมนุษย์โดยเฉพาะได้รับการยอมรับว่าเป็นนกที่มีคุณประโยชน์คือ มีความสำคัญต่อการประกอบพิธีกรรมในการปลงศพ เปรียบได้ว่าเป็นนกรูปร่างหน้าตาในการนำดวงวิญญาณหรือชีวิตหลังความตายของเจ้านายหรือบุคคลชั้นสูงให้ไปสู่สัมปรายภพหรือไปสู่ดินแดนที่ศักดิ์สิทธิ์ในพากฟ้าหิมพานต์ ซึ่งบุคคลชั้นสามัญธรรมดาเมื่ออาจจะไปได้

ดังนั้นความเชื่อเกี่ยวกับนกหัสติลิงค์กับพิธีกรรมการปลงศพจึงเป็นความเชื่อในเชิงยกย่องถึงเกียรติยศแห่งชีวิตของผู้วายชนม์ว่ามีเกียรติที่ควรแก่การนำศพไปตั้งประดิษฐานบนหลังของนกหัสติลิงค์ในการประกอบพิธีกรรมการปลงศพ ตามคติความเชื่อว่าเป็นนกที่มีสถานภาพตามจินตนาการว่ามีความยิ่งใหญ่มีอิทธิฤทธิ์ มีอานุภาพเหนือกว่าสัตว์อื่นใดในประเภทสัตว์ป่าหิมพานต์ด้วยกัน ตำนานของนกหัสติลิงค์ทั้งตำนานทางฝ่ายอีสาน (จำปาสัก-อุบลราชธานี) ซึ่งสืบเนื่องกับเจ้านายไทใหญ่ (ไต-จีน-ลื้อ) ทางเชียงใหม่ก็ดีและหัวเมืองฝ่ายเหนือล้านนาพบว่า ความสัมพันธ์ระหว่างนกใหญ่คาบสัตว์ใหญ่ (ช้าง) กับ นกช่างต่างศัพทวิทยา (ไสยปราสาทไปพิมานแดนสวรรค์นั้น เป็นเรื่องของการเกิดและดำรงอยู่ของวัฒนธรรม ความรู้เรื่องการอธิบายชีวิตนี้และชีวิตอื่นในโลกจักรวาลสองกระแส คือ กระแสแรก ความรู้ความเชื่อในโลกนี้ที่เห็นด้วยตาว่า มีนกใหญ่กินซากและมีแรงคาบบินไปไกลได้ และกระแสที่สอง ความรู้ความเชื่อเรื่องชีวิตอื่นโลกอื่น ที่ทุกคนอาจรู้เห็นได้โดยจินตนาการผ่านกระบวนการแห่งพิธีกรรมและองค์ความรู้อันสลับซับซ้อนที่รองรับอยู่เบื้องหลัง ซึ่งอาจจะกล่าวได้ว่าในเนื้อหาแก่นอันมีพิธีกรรมห่อหุ้มอยู่ก็คือ การเดินทางอันยาวนานและแสนไกล เปลี่ยนผ่านจากชีวิตนี้ในโลกนี้ ไปสู่ชีวิตอื่นในโลกอื่น จะบินไปในอากาศหรือการล่องเรือไปนั้นก็ล้วนแล้วแต่สนองจุดมุ่งหมายของมนุษย์ คือเส้นทางไปสู่ภพภูมิอื่น ๆ นั่นเอง

อาจจะกล่าวได้ว่าพิธีกรรมงานศพ นั้นเป็นการสร้างหรือเปิดเวทีแสดงกิจกรรมทางสังคมของกลุ่มคนในชุมชนที่เกี่ยวข้องเพื่อให้บรรลุเป้าหมาย 4 ประการคือ (อภิธาน สมใจ, 2544, 11-18)

1. งานศพเป็นเวทีพิธีกรรมเพื่อประกาศยืนยันการขาดสูญตัวตนของผู้ตายซึ่งมีทั้ง คุณสมบัติทางสรีระและคุณสมบัติทางสังคม หรือหมดสมาชิกภาพขาดจากกลุ่มสังคม การสิ้นตัวตนในชีวิตนี้จากคนเป็นสู่คนตายแล้วกลายเป็นชีวิตอื่น ตามความเชื่อทางลัทธิศาสนาแห่งกลุ่มตน
2. พิธีกรรมงานศพเป็นเวทียืนยันสถานภาพทางสังคมของคนเป็นว่าจะต้องมีการเปลี่ยนแปลงสถานภาพ บทบาท และความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างกันทั้งภายในและภายนอกกลุ่มภายหลังมีคนตาย
3. พิธีศพและพิธีกรรมเพื่อคนตายเป็นการยืนยันคุณค่าความมีอยู่เป็นอยู่ของชีวิตนี้ ของชีวิตอื่น และของวิถีชีวิตวัฒนธรรมประจำถิ่น

4.งานศพเป็นเวทีพิธีกรรมที่ทำหน้าที่ยืนยันการหมดสภาพนิติบุคคลของคนตายและสถานภาพทางกฎหมายของคนเป็น เช่น การเป็นหม้าย การเป็นผู้สืบทอดมรดก

5.งานศพเป็นวิถีปฏิบัติทางวัฒนธรรม คือมีแบบแผนวิธีการที่ผู้คนจะต้องปฏิบัติตามและเป็นวัฒนธรรมจุดหมายปลายทางทั้งชีวิตนี้และชีวิตหน้า ตามลัทธิความเชื่อศาสนาของ วิถีชีวิต วัฒนธรรมชุมชนนั้น

วัฒนธรรมงานศพของชาวอีสาน งานปลงศพของพระเถระผู้ใหญ่ด้วยปราสาทนักษัตรลีลาของชาวอุบล ย่อมแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ทางสังคม โครงสร้างหรือเครือข่ายความสัมพันธ์ของกลุ่มชน ซึ่งถือว่าเป็นงานศพที่จัดเพื่อชนชั้นสูงหรือผู้ที่เป็นที่นับถือของคนในจังหวัดอุบลราชธานี ในงานศพนี้จะแสดงให้เห็นถึงรายละเอียดของรูปแบบทั้งรูปธรรม ด้านศิลปกรรม ประดิษฐ์กรรม พิธีกรรม และนามธรรมในเรื่องของพฤติกรรม ความคิด ความรู้ และความเชื่อที่รองรับปรากฏการณ์อันแสดงออกในพิธีการและการจัดการ

ในส่วนการเผาปราสาทศพรูปนักษัตรลีลา บุชบก พิมาน และหีบศพพร้อมกันไปทั้งหมดในพิธีถวายเพลิงศพนั้น เป็นการแสดงออกด้านพิธีกรรมอย่างชัดเจน เป็นการแยกได้อย่างชัดเจนเด็ดขาดระหว่างชีวิตในโลกของชาวมนุษย์ กับชีวิตในแดนสวรรค์ของเหล่าเทพดาทั้งหลาย การเผาศพพร้อมกับเครื่องพิธีนี้เป็นสิ่งที่แสดงการส่งชีวิตจิตใจผู้ตาย อีกทั้งบริวาร ไปสู่เมืองสวรรค์นั้น อันนี้ชี้หมายถึงความเป็นอยู่มีอยู่แห่งชีวิตนี้กับชีวิตอื่น นอกจากการจัดชนชั้นที่ชัดเจนในการประกอบพิธีนักษัตรลีลา คือการแสดงตัวตนของชนชั้นเจ้านายหรือกลุ่มปกครอง ชนชั้นความดีที่เป็นพระสงฆ์และบุคคลที่ประกอบคุณความดี นักษัตรลีลายังสามารถแบ่งระหว่างชนชั้นธรรมดาคือโลกมนุษย์กับชนชั้นที่เป็นสวรรค์วิมานตามคติความเชื่อของคนในสังคม

ภาพประกอบที่ 76 การแสดงประกอบพิธีผ่านนักษัตรลีลาของกลุ่มช่างพระครูเกษมฯ

ที่มา : ผู้วิจัย

บทที่ 4

กระบวนการ การรื้อฟื้น “นักษัตรลึงค์” ในสังคมวัฒนธรรมอีสาน

ความเชื่อในประเพณีพิธีกรรมที่มีแนวปฏิบัติร่วมกันในสังคมวัฒนธรรม ในบางช่วงเวลาอาจมีปัจจัยบางอย่างที่ทำให้เกิดการเลือนหายหรือขาดหายไปเป็นบางช่วง ประเพณีบางอย่างหายไปแล้วและบางอย่างถูกนำกลับมาใช้โดยการรื้อฟื้นปรับเปลี่ยน การประดิษฐ์ประเพณีเพื่อให้ความเหมาะสมในสังคมวัฒนธรรมนั้นและส่งผลกระทบต่อสังคมวัฒนธรรมนั้นในด้านที่ต้องการ รูปแบบการสร้างเมรุณกษัตริย์ลึงค์ในช่วงอดีตจนถึงปัจจุบัน ในบางช่วงเวลา รูปแบบการสร้างนักษัตรลึงค์หรือแม้กระทั่งพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องได้ขาดหายไปแต่ก็พอมีร่องรอยหลักฐานว่ามีการสร้างอยู่บ้าง แต่รูปแบบก็ได้เหมือนในอดีตทุกอย่าง

นักษัตรลึงค์ กระบวนการรื้อฟื้นในสังคมวัฒนธรรมอีสาน

ประเพณีพิธีกรรมด้วยเมรุณกษัตริย์ลึงค์ยังเป็นพิธีกรรมที่แสดงให้เห็นถึงสายสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์ไท-ลาว โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมืองอุบลราชธานีซึ่งเป็นเมืองที่มีประวัติศาสตร์ความเป็นมาและมีชนชั้นเจ้านาย อัญญาสี่ ซึ่งเป็นกลุ่มที่มีอิทธิพลในการขึ้นเมรุณกษัตริย์ลึงค์เมื่อยามวายชนม์ และต่อมาบุคคลที่มีคุณงามความดีเป็นที่ยอมรับของสังคม ได้แก่ พระเถระผู้ใหญ่ผู้ประพฤติดี ได้รับเกียรติให้ขึ้นเมรุณกษัตริย์ลึงค์ด้วยเช่นกัน อย่างไรก็ตาม พิธีกรรมของไท-ลาวอุบลราชธานีและจังหวัดใกล้เคียงจะแตกต่างไปจากทางภาคเหนือคือ จะมีพิธีกรรมการชำนกษัตริย์ลึงค์ก่อนที่จะทำการเผา โดยมีผู้กระทำพิธีนี้คือ คณะนางเทียมกลุ่มเจ้านางสีดา ซึ่งทำให้พิธีกรรมดังกล่าวมีความเฉพาะเจาะจงและยิ่งตอกย้ำความซับซ้อนของพิธีกรรมนี้มากยิ่งขึ้น (กาญจนา ชินนาค. 2550: 65)

เดิมเมืองอุบลราชธานีมีตำนานการสร้างเมรุณกษัตริย์ลึงค์อยู่เป็นของประจำเมืองพร้อมพงศาวดารเมือง ต่อมาทางราชการมาขอยืมไปเพื่อตรวจสอบ ทั้งตำนานเมือง ตำนานนักษัตรลึงค์ โดยอ้างว่าจะไปเรียบเรียงใหม่ ภายหลังผู้มาขอยืมที่เป็นเจ้าหน้าที่บ้านเมืองชั้นสูงได้เดินทางไปปักปันดินแดนระหว่างไทยกับฝรั่งเศสในคราวไทยเสียดินแดนฝั่งซ้ายให้แก่ฝรั่งเศส แล้วป่วยเป็นไข้มาลาเรียเสียชีวิต ตำนานที่กล่าวมากลายหายสาบสูญไป ต่อมาจึงมีแต่เพียงคำบอกเล่าของผู้ได้ปฏิบัติมาและผู้สืบทอดเชื้อสายเล่าให้ลูกหลานฟังเท่านั้น ราชประเพณีของเมือง จึงเลือนรางไปดังที่เป็นอยู่ในวันนี้

วัฒนธรรมประเพณีพื้นเมืองจะยังอยู่สืบเชื้อสายได้ก็จะต้องมีผู้รักษาหากขาดผู้รักษาแล้ววัฒนธรรมท้องถิ่นก็หมดไป การเป็นชาวบ้านท้องถิ่นก็หมดไปด้วย สมัยก่อนการทำศพแบบนักษัตรลึงค์จำกัดเฉพาะเจ้านายเชื้อสายจำปาศักดิ์ ระยะเวลาพิธีศพทำกันที่ทุ่งศรีเมือง จนกระทั่งพระเจ้าน้อยยาเธอ กรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์ มาเป็นข้าหลวงต่างพระเนตรพระกรรณปกครองเมืองอุบลราชธานี เกรงว่า การเผาศพที่ทุ่งศรีเมืองจะเป็นการเลียนแบบพระมหากษัตริย์ในกรุงเทพฯ ที่มีการถวายพระเพลิงพระบรมศพที่ทุ่งพระเมรุ ณ ท้องสนามหลวง จึงโปรดให้ยกเลิกประเพณีนี้เสีย อนุญาตให้เฉพาะพระเถระที่ทรงคุณธรรม ถ้า มรณะภาพให้จัดการทำศพแบบนักษัตรลึงค์ได้ โดยเริ่มจากท่านธรรมบาล (ผุย) หลัคำเมือง เจ้าอาวาสวัดมณีวนาราม เนื่องจากกรมหลวง สรรพสิทธิ

ประสงค์ทรงศรัทธาเลื่อมใสท่านธรรมบาล (มุข) ว่าเคร่งครัดในธรรมวินัย มีความรู้ในปริยัติ แต่กษานไม่แพ้พระเถระในกรุงเทพฯ

สถานที่ในการประกอบพิธีที่มีการปรับเปลี่ยนอยู่เรื่อยมา แรกเริ่มนั้นมีการประกอบพิธีการยังบริเวณทุ่งศรีเมือง และได้เกิดการเปลี่ยนแปลงการห้ามเผาศพกลางทุ่งศรีเมืองเพราะเกรงจะเหมือนกับที่ตั้งพระเมรุกลางสนามหลวง และให้จัดตั้งตามสถานที่ของแต่วัดได้ การประกอบพิธีเผาศพนักษัตรลึงค์ที่ทุ่งศรีเมืองได้ถูกรื้อฟื้นอีกครั้ง ในวันพฤหัสบดีที่ 21 พฤษภาคม 2558 พระเจ้าวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าโสมสวลี พระวรราชทินนิตตามาตุ เสด็จมาเป็นองค์ประธานพิธีพระราชทานเพลิงศพ พระเทพกิตติคุณ อดิตเจ้าอาวาสวัดมหาวันนาราม ที่ปรึกษาเจ้าคณะจังหวัดอุบลราชธานี และประธานสภาวิทยาเขตอุบลราชธานี ซึ่งเป็นการปรับเปลี่ยนพิธีกรรมอีกครั้งแต่เชื่อว่าจะไม่มีการประกอบพิธีศพแบบนักษัตรลึงค์การจัดพิธีในพื้นที่ต่าง ๆ ก็คงยังเกิดขึ้นในสังคมวัฒนธรรมอีสานเพราะพิธีกรรมก็ยังมีมาเรื่อยตามแต่ความต้องการของแต่ละท้องถิ่นในสังคมวัฒนธรรมอีสาน

การรื้อฟื้นพิธีกรรมที่สำคัญอีกครั้งหนึ่งคือ งานพิธีพระราชทานเพลิงศพหลวงพ่อคุณ ปรีสุทโธ เมื่อวันที่ 29 มกราคม พ.ศ. 2562 ที่พุทธมณฑลอีสาน จังหวัดขอนแก่น โดยการรื้อฟื้นในครั้งนี้ผู้จัดงานได้จัดรูปแบบพิธีกรรมเหมือนดังเช่นในอดีต แต่รูปแบบทางศิลปกรรมนับได้ว่ามีความเป็นรูปแบบร่วมสมัยอย่างมาก โดยงานครั้งนี้ได้มีการเชิญเจ้านางสีดามาฆานกษัตริย์ลึงค์ ที่มาจากจังหวัดอุบลราชธานี คือ คุณเมทินี หวานอารมย์ (หลานคุณยายประทีน) เป็นผู้ทำพิธีฆานกษัตริย์ลึงค์ โดยได้เชิญเชิญกลุ่มนางเทียมซึ่งเป็นบุคคลที่สืบเชื้อสายจากนางสีดาในอดีต มีการกำหนดบุคคลที่สมมติตัวเองว่าเป็นอัญญาสี่ ลูกหลานเมืองอุบลราชธานี (แต่เดิมตัวแทนอัญญาสี่ต้องเป็นคนมาจากตระกูลผู้สืบเชื้อสาย อัญญาสี่เมืองอุบล คือ สกุล ณ อุบล, สิงห์ขุสิต, บุตรโอบล, พรหมวงศานนท์ เป็นต้น ในภายหลังได้ปรับเปลี่ยนโดยคัดเลือก ข้าราชการบ้านนาญ, ผู้หลักผู้ใหญ่ที่เป็นที่นับหน้าถือตาของบ้านเมือง ทำหน้าที่แทน) และจะกล่าวคำเชิญนางสีดาว่า "นกโตนี่กาลีสานกาลีสานเมือง กินคนมาร้อยเอ็ดเจ็ดหัวเมืองแล้ว อัญญาสี่เพิ่นกะมาขอเชิญญาแม่สีดาไปปราบนก" ผึ้งเจ้านางสีดาจะถามกลับว่า "นกโตนี่อยู่ใส" อัญญาสี่ตอบว่า "อยู่ทุ่งหลวงทุ่งปาง ขอเชิญญาแม่สีดาไปปราบนกเทอญ"

สรุปได้ว่าการสร้างนักษัตรลึงค์ไม่ใช่เรื่องที่น่ายนิในอดีต เนื่องจากเป็นสัญลักษณ์ที่แสดงว่าได้เกิดสูญเสียเจ้านายชั้น เจ้าเมือง หรือพระเถระชั้นผู้ใหญ่ ของเมืองนั้นๆ การสร้างนักษัตรลึงค์เปรียบเหมือนเป็นเครื่องแสดงอิสริยยศของผู้ตายด้วย อรรถ นันทจักร์ ได้เสนอมุมมองเกี่ยวกับนักษัตรลึงค์ตัวสุดท้ายของยุคปัจจุบันนั้นว่าได้ถูกสร้างขึ้นในงานศพของ นายคำเหมา แสงงาม ศิลปินพื้นบ้านดีเด่นประจำปี 2529 ศิลปินแห่งชาติประจำปี 2525 และคุษภูมินิตกิตติมศักดิ์ศิลปศาสตร์ จากมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ปี 2528

การจากไปของนายคำเหมา แสงงาม ซึ่งเป็นผู้นำในการสร้างนักษัตรลึงค์ในสมัยนั้น ทำให้ลูกศิษย์ทั้งหลายของท่านถึงแม้ว่าจะมีฝีมือ เกิดความไม่มั่นใจในตนเองว่าจะสร้างนักษัตรลึงค์ต่อไปหรือไม่ เมื่อขาดผู้นำหลักลูกศิษย์ทุกคนจึงอยากวางมือเพราะการทำนักษัตรลึงค์แต่ละครั้งเป็นการเดิมพันด้วยชีวิต เพราะหากผิดพลาดไปเพียงเล็กน้อยอาจเกิดเหตุการณ์ไม่คาดคิดได้ รวมถึงค่าใช้จ่ายในการสร้างนักษัตรลึงค์แต่ละครั้งมีค่าใช้จ่ายที่สูงอีกด้วย

การสร้างเมรุรูปนักษัตรลึงค์ในอดีตแต่ละครั้งจะเป็นสนใจของชาวเมืองอุบลฯ เพราะเป็นประเพณีที่ยิ่งใหญ่ เป็นงานปราณีตชั้นครู การเตรียมตัวในการทำเมรุรูปนักษัตรลึงค์นี้ เจ้าภาพจะต้อง

เตรียมการโดยถ้าเจ้าภาพเป็นพระเถระ ก็จะเป็นส่วนของทางวัดที่ต้องรับผิดชอบ ซึ่งถ้าเป็นเจ้านาย อัญญาสี่ ก็จะเป็นเรื่องของบรรดาเครือญาติ เดิมนั้นเมรุรูปนกหัสติลิงค์นี้จะต้องเป็นเมรุที่ชักลากเลื่อนไปได้ เพื่อที่จะชักลากเมรุศพจากคุ่มหรือโองของเจ้านาย ไปสู่ช่วงหรือบริเวณที่จะทำการเผาแต่เดิมชักลากไปเผาทุ่งศรีเมือง ปัจจุบันจะเป็นการเผาที่บริเวณวัดที่ตั้งเมรุไม่มีการชักลาก

การเริ่มต้นของการสร้างเมรุนกหัสติลิงค์ แบบดั้งเดิมเมื่อเจ้านายอัญญาเสียชีวิต บรรดาญาติจะเกณฑ์ชาวบ้านที่เป็นเลกหนุ่มนางของเจ้านายผู้ถึงแก่กรรมนั้นช่วยกันหาอุปกรณ์ทั้งหลาย เช่น เสา ไม้ไผ่ ช่างจักตอก กระจาดสา หวาย ซึ่งส่วนใหญ่วัสดุจะเป็นประเภทที่เผาไหม้ได้ง่าย เมื่อได้วัสดุ อุปกรณ์ตามความต้องการ คณะช่างจึงเริ่มดำเนินการสร้างเมรุนกหัสติลิงค์ตามลักษณะของเมรุที่ได้รับ การสืบทอดมาจากบรรพบุรุษ เริ่มจากหาเสาที่จะทำเสาเมรุโดยจะต้องเลือกต้นที่ลำต้นตรงได้ช่วงยาวอย่างน้อย 7 เมตร เมื่อได้เสาและไม้ตามที่ต้องการแล้ว ช่างก็จะเริ่มทำเมรุด้วยตากเสาใส่เสาให้กลมเกลี้ยง และตั้งแม่ตะเฆหรือที่ทางล้านนาเรียกว่าแม่เรือ ไว้สำหรับเป็นฐาน แล้วตั้งเสาวางชื่อ เมื่อได้รูปร่างเสาโครงสร้างอย่างคร่าว ๆ แล้วก็ประกอบเป็นรูปนก และจะต้องหาไม้ไผ่ตามจำนวนที่ต้องการมามอบให้คณะช่างซึ่งมีทั้งเป็นคฤหัสถ์และบรรพชิตที่จะช่วยกันสร้าง ซึ่งจะทำโดยนำเอาไม้ไผ่มาจักตอกแล้วสานเป็นโครงนกคือสานเป็นรูปหัวนก หางนก ปีกนก แล้วนายช่างก็จะให้นำกระจาดสา มาปิดเป็นตัวนก หัวนกและหาง เสร็จแล้วก็จะเขียนลายด้วยสีน้ำเป็นลายไทยอันวิจิตร ไม่ว่าจะเป็นบริเวณหัวนก ตัวนกเป็นนกที่สวมสังวาลย์ ขนนก ปีก หาง

นอกจากตัวนกหัสติลิงค์แล้วจะมีการตกแต่งส่วนเมรุ หอแก้วบุษบก บนหลังนกจะมีการบรรจงวาดลวดลายนับแต่ลายฐาน ลายเสา ลายค้ำคาว ลายกบ ลายหลังคา ลายหน้ามุขทั้ง 4 ด้าน ช่อฟ้า ใบระกา หางหงส์ ลายเทพพนม พรหมสีหน้า ลายบัลลังก์ ลายบัว ลายยอดเมรุ และนพศูล ซึ่งสมัยก่อนการสร้างส่วนยอดจะทำเป็นรูปดอกบัว ซึ่งถือว่าเป็นสัญลักษณ์ของเมืองอุบล ดังนั้นในอดีต การสร้างเมรุนกหัสติลิงค์แต่ละตัวที่มีรายละเอียดอย่างบรรจง ซึ่งระยะเวลาในการสร้างจึงใช้เวลาสร้างอยู่ถึงสามเดือนเพราะจะต้องมีการออกแบบให้มีความสง่างามเป็นเกียรติและแสดงถึงสถานภาพอันสูงส่งของผู้วายชนม์ อุบลราชธานี ซึ่งมีบรรพบุรุษสืบเชื้อสายมาจากเมืองนครเขื่อนขันธ์กาบแก้วบัวบาน เชื่อว่าหากเจ้านายเชื้อสายอัญญาสี่ คือ เจ้าเมือง อุปฮาด ราชวงศ์ ราชบุตร ลั่นลง ลูกหลานชาวเมืองจะต้องทำพิธีศพแบบนกหัสติลิงค์ หรือออกตามสำเนียงพื้นถิ่นว่า "นกสักกะไคลิง" ตามประเพณีที่สืบทอดมากกว่า 222 ปี โดยมีพิธีกรรมสำคัญคือจะต้องเชิญ นางเทียมเจ้านางสีดามาประกอบพิธีฆ่านก

การรื้อฟื้นด้านรูปแบบนกหัสติลิงค์

รูปแบบการสร้างสรรคที่เป็นเอกลักษณ์คณะช่างผู้สร้างสรรค์ ผลงานนกหัสติลิงค์จัดได้ว่าเป็น การสร้างสรรค์ออกแบบผลงานศิลปกรรมที่มีความคิดที่เป็นรูปแบบอิสระการแต่งเติมลวดลายการ จัดทำรูปแบบนกหัสติลิงค์ตามคติความเชื่อของตนเอง การทำความเข้าใจถึงการปรับเปลี่ยนและการ ดำรงอยู่การรื้อฟื้นกระบวนการรื้อฟื้นจำเป็นที่ต้องศึกษาและทำความเข้าใจ

พัฒนาการด้านรูปแบบนักษัตรลึงค์ในยุคของการรื้อฟื้น (พ.ศ.2548-2557)

การจัดงานศพที่มีพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับนักษัตรลึงค์ในจังหวัดอุบลราชธานี ได้ห่างหายไปพอสมควร จนเมื่อได้มีการนำรูปแบบพิธีกรรมดังกล่าวกลับมาอีกครั้ง ซึ่งถือได้ว่าเป็นการรื้อฟื้นพิธีกรรมในจังหวัดอุบลราชธานีที่สำคัญจากการค้นคว้าข้อมูลในงานพระราชทานเพลิงศพของพระราชรัตโนบล (พิมพ์ นาร์โท) หลังจากที่พระเถระท่านนี้มีมรณภาพ 26 มีนาคม 2548 บรรดาคณะสงฆ์ของเมืองอุบล พระเทพกิตติมุนี เจ้าคณะจังหวัดอุบลราชธานีได้เชิญคณะสงฆ์และผู้อาวุโส รวมทั้งหน่วยงานราชการต่าง ๆ มาประชุมเตรียมงานพระราชทานเพลิงศพและได้มีการยกเรื่อง "การประกอบพิธีศพแบบเมรุนักษัตรลึงค์" ขึ้นมาพิจารณาว่า การประกอบพิธีศพแบบเมรุนักษัตรลึงค์จะเป็นการขัดแย้งหรือสอดคล้องกับการพระราชทานเพลิงศพหรือไม่ ซึ่งที่ประชุมมีมติว่า "หลวงปู่พระราชรัตโนบล" เป็นผู้ที่มิคุณสมบัติเหมาะสมเป็นอย่างยิ่ง กล่าวคือ เมื่อครั้งที่มิชีวิตหลวงปู่ได้อุทิศตนเองเพื่อทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาเป็นอย่างดี เคยดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาสวัดทุ่งศรีเมือง อดีตเจ้าคณะจังหวัดอุบลราชธานี และเป็นที่ปรึกษาเจ้าคณะจังหวัดอุบลราชธานี มรณภาพเมื่ออายุ 90 ปี มีอายุ 70 พรรษา ขณะที่ท่านมีชีวิตเป็นที่เคารพศรัทธาของคนทั่วไป

การจัดงานด้วยเมรุนักษัตรลึงค์ ถือว่าเป็นประเพณีชั้นสูงที่ชาวบ้านชาวเมืองแสดงน้ำใจเชิดชูเกียรติแด่ผู้ที่สร้างคุณงามความดี สร้างคุณประโยชน์แก่บ้านเมือง และนักษัตรลึงค์ที่มีลักษณะ "จงอยปากเป็นวงข้างล่างเป็นนก" เป็นนกในเทพนิยายคล้ายข้างซึ่งเป็นราชพาหนะคู่บารมีพระมหากษัตริย์ ฉะนั้นผู้วายชนม์ที่จะขึ้นหลังนักษัตรลึงค์ได้จะต้องเป็นผู้ที่มีบารมีสูงเป็นที่เคารพศรัทธาของประชาชน และการได้รับพระราชทานเพลิงศพจากพระมหากษัตริย์เป็นเกียรติอันสูงยิ่ง จึงถือว่าประเพณีเมรุนักษัตรลึงค์และงานพระราชทานเพลิงศพไม่ขัดแย้งกันเพราะผู้วายชนม์เป็นอริยบุคคลสมควรได้รับการยกย่อง รวมทั้งในที่ประชุมเห็นว่าการจัดงานประเพณีนักษัตรลึงค์ในครั้งนี้เป็นการรื้อฟื้นและอนุรักษ์ประเพณีดั้งเดิมที่ถูกต้องให้ลูกหลานเมืองอุบลได้เห็นและสืบสานต่อไป ซึ่งได้กำหนดงานในวันที่ 18 มิถุนายน 2548 โดยหัวหน้าช่าง คือ "พระครูเกษมธรรมานุวัตร" เจ้าอาวาสวัดเกษมสำราญ เจ้าคณะตำบลเกษม อ.ตระการพืชผลและมีคุณพ่อบำเพ็ญ ญ อุบล เป็นที่ปรึกษาฝ่ายฆราวาส และมีคณะกรรมการหลายชุดรับผิดชอบในส่วนต่าง ๆ อันจะเห็นได้ว่าการจัดงานพระราชทานเพลิงศพด้วยเมรุนักษัตรลึงค์เป็นงานที่ยิ่งใหญ่และสำคัญมากในการยกย่องบุคคลที่มีคุณงามความดีต่อแผ่นดิน

สรุปว่าจากข้อมูลเกี่ยวกับการสร้างเมรุนักษัตรลึงค์ในอดีต แสดงให้เห็นว่าบุคคลที่เกี่ยวข้องกับประเพณีพิธีกรรมการปลงศพด้วยเมรุรูปแบบนักษัตรลึงค์ จะมีทั้งหมด 3 กลุ่มใหญ่ ๆ คือ กลุ่มช่างผู้สร้างเมรุนักษัตรลึงค์ กลุ่มที่สองคือ กลุ่มเครือญาติของผู้เสียชีวิตจะเป็นผู้เกี่ยวข้องที่สำคัญที่สุดเพื่อที่จะวางแผนประสานงานให้งานดำเนินไปด้วยความเรียบร้อย และเป็นไปตามกฎเกณฑ์อย่างเคร่งครัดทั้งการจัดหาวัสดุอุปกรณ์ที่จะนำมาจัดทำเมรุ กลุ่มที่สามคือ กลุ่มพระสงฆ์ซึ่งเป็นศูนย์รวมของญาติโยม รวมทั้งเป็นแหล่งสถานที่สำหรับการเก็บศพและเป็นแหล่งการสร้างเมรุ และจากการเก็บข้อมูลพบว่าปัจจุบันผู้ที่รื้อฟื้นการสร้างเมรุนักษัตรลึงค์และมีโอกาสในการปลงศพด้วยเมรุนักษัตรลึงค์คือกลุ่มพระสงฆ์ จึงถือว่ากลุ่มที่สามพระสงฆ์มีส่วนเกี่ยวข้องที่สำคัญมากเกี่ยวกับการสร้างเมรุรูปแบบนักษัตรลึงค์ ความสัมพันธ์ของกลุ่มบุคคลทั้งสามกลุ่มในการสร้างเมรุนักษัตรลึงค์ มีรายละเอียดดังนี้

กลุ่มช่างสร้างนักษัตรลึงค์

จากความเชื่อดั้งเดิมในการสร้างเมรุบนกนักษัตรลึงค์จะถูกสร้างขึ้น ก็ต่อเมื่อกลุ่มอัญญาสี่หรือพระเถระชั้นผู้ใหญ่ได้เสียชีวิตไป และดูเหมือนว่ากฎเกณฑ์พิธีกรรมการปลงศพของกลุ่มบุคคลดังกล่าวจะมีการยึดถือกันอย่างเคร่งครัด ในงานศพญาติพี่น้องหรือญาติโยมต้องตั้งศพบำเพ็ญกุศล 7 วันและต้องเก็บศพไว้อีกเป็นเวลา 3 เดือน เพื่อรอการชำนกนักษัตรลึงค์และการทำหอแก้วบุษบกบนหลังนกเพื่อวางหีบศพ การเตรียมการในอดีตส่วนใหญ่จะเป็นการเกณฑ์วัสดุสิ่งของต่าง ๆ โดยการระดมจากช่างและผู้ศรัทธาในตัวผู้วายชนม์ ช่างที่สร้างนักษัตรลึงค์ต้องเตรียมไม้ไฟในการจักตอก กระจาดขสา หวาย และเครื่องตกแต่งอื่น ๆ

สำหรับที่มาของนักษัตรลึงค์ เกิดจากสิ่งที่ย่างสมัยก่อนเกิดแรงบันดาลใจ จากการเห็นฝูงนกที่ตัวใหญ่มีกำลังมากกำลังลงกินศพข้าง แล้วเข้าไปอยู่ภายในโครงซากหนังหุ้มตัวข้างอยู่ พวกมันบินยักซากข้างนั้นขึ้น จึงนำมาเป็นแบบ แต่ก็ยังไม่แน่ว่าเป็นนกกินข้างหรือข้างกินนกกันแน่

เมืองอุบลเป็นหัวเมืองอีสานที่มีความสำคัญมาตั้งแต่ครั้งอดีต ถือว่าเป็นเมืองของนักปราชญ์และผู้รู้ในแขนงต่าง ๆ รวมถึงช่างผู้สร้างสรรค์นักษัตรลึงค์ที่มีฝีมือชั้นครู และมีชื่อเสียงในภาคอีสาน โดยมีเทคนิคในการสร้างที่เป็นเอกลักษณ์ให้แก่มลัทธิคณะเคลื่อนไหวส่วนหัวได้คล้ายกับมีชีวิต (อรุณนันทจักร. 2536: 82)

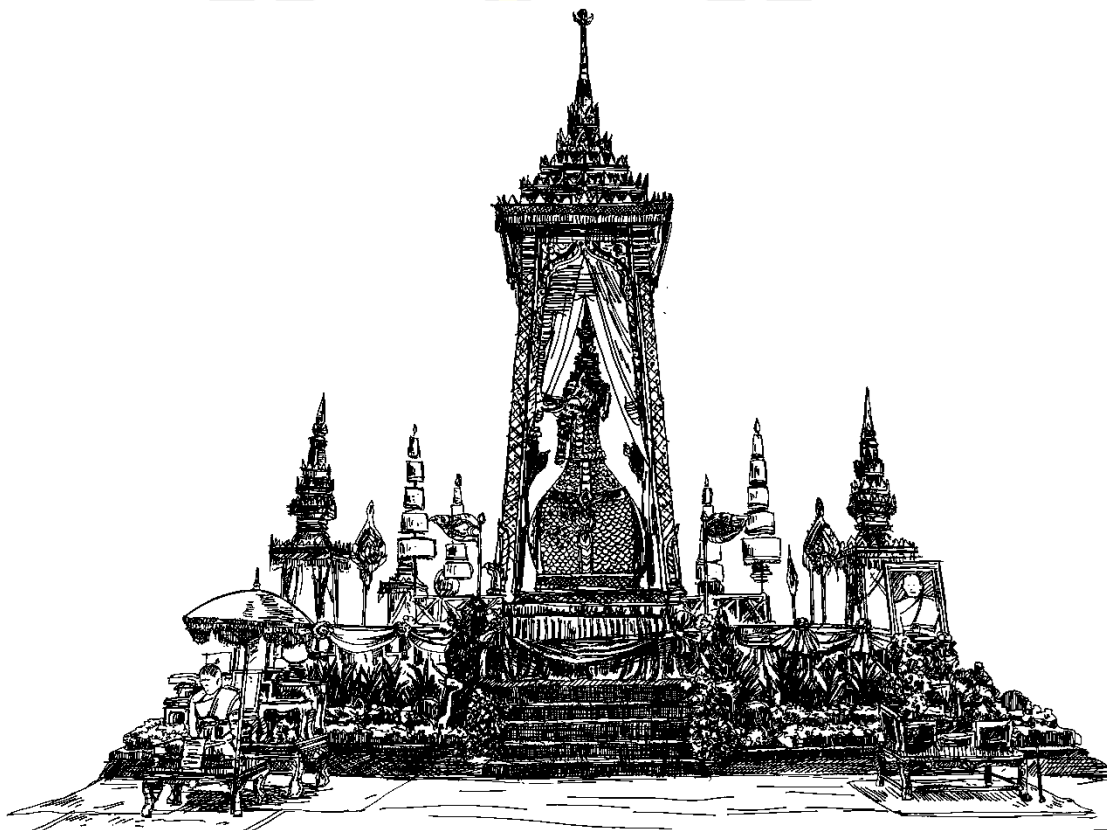
ความสำคัญของช่างเมืองอุบลที่เป็นต้นแบบของเมรุบนกนักษัตรลึงค์บนแผ่นดินเมืองอีสาน เพราะด้วยความที่เป็นสายตรงเชื้อชาติของกลุ่มชนที่เรียกว่า “เชียงฮุ้ง แสนหวี” ซึ่งเสมือนเป็นแนวทางกำหนดปฏิบัติคติความเชื่อประเพณีเกี่ยวกับพิธีกรรมเมรุบนกนักษัตรลึงค์ได้มีการสืบทอดไป ทั่วภาคอีสานตอนกลาง เช่น ยโสธร ร้อยเอ็ด มหาสารคาม และขอนแก่น โดยเฉพาะอย่างยิ่งจังหวัดร้อยเอ็ด จากการศึกษาของ (วีรศักดิ์ กลิ่นถาวร. 2538: 191)

คุณลักษณะของช่างที่เกี่ยวข้องในการสร้างเมรุรูปแบบนักษัตรลึงค์ ถือว่าช่างเป็นกลุ่มคนที่มีความสำคัญในการที่จะทำให้งานเป็นไปตามรูปแบบมากน้อยเพียงใด เพราะกลุ่มช่างที่สร้างเมรุบนกนักษัตรลึงค์นั้น นอกจากจะมีความรู้ทางช่างแขนงต่าง ๆ แล้ว ยังต้องเคยมีประสบการณ์การสร้างเมรุบนกนักษัตรลึงค์มาก่อน จึงจะสามารถถ่ายทอดรูปแบบในการสร้างเมรุบนกนักษัตรลึงค์ที่มีความสมบูรณ์ มีคุณค่าตามลักษณะที่ได้รับการถ่ายทอดมาจากครูช่างในอดีต มีคุณลักษณะที่แตกต่างกัน คณะช่างในการสร้างนี้จะมีตั้งแต่ ช่างไม้ ช่างไม้ไฟ ช่างด้านลายไทย และการประดับตกแต่งสถานที่

คณะช่างที่มีความรู้ด้านงานช่างไม้ ช่างคณะนี้ทำการก่อสร้างเมรุเริ่มตั้งแต่การวางแผน การทำฐานรากจนถึงหลังคาบุษบก รวมทั้งการสร้างโครงสร้างหรือหีบศพตามรูปแบบที่กำหนด คณะช่างที่มีความรู้ด้านงานไม้ไฟ ช่างคณะนี้ทำการหาไม้ไฟ หวายรวมทั้งอุปกรณ์ที่จะนำมาสร้าง ทำการจักตอกไม้ไฟเป็นซี่และสานขึ้นรูปร่างเป็นลักษณะตัวนก หลังจากสานตัวนกเสร็จเรียบร้อยแล้วก็จะแกะกระจาดขสาหาสีเขียนลวดลายตามรูปแบบที่กำหนด การชำนกนักษัตรลึงค์ เทคนิควิธีการทำให้นกมีอากัปกริยาเหมือนกับมีชีวิตจริง กล่าวคือ ส่วนหัวนกสบัดไป-มา ซ้าย-ขวา ส่วนวงสบัดแกว่ง ลูกนัยน์ตานกสามารถลืมตา กระจับปตาได้เหมือนกับนกโดยทั่วไป สำหรับ ปากนักษัตรลึงค์ สามารถอ้าปากและหุบปากได้ พร้อมทั้งส่งเสียงร้องได้

คณะช่างที่มีความรู้ความสามารถด้านลายไทย คณะช่างกลุ่มนี้จะร่วมกันวางแผนเขียนลวดลายไทย โดยทั้งลายสับกระจาดและลายเขียน เริ่มตั้งแต่ส่วนฐานเมรุจนถึงหลังคาบุษบก และ

คิดลายตักแตงโลงศพคณะช่างที่มีความรู้ความสามารถในเรื่องของการประดับตกแต่งในส่วนหนึ่งที นอกเหนือจากคณะช่างที่สร้างนภทส์ติลิ่ง ได้แก่ คณะทำดอกไม้และผ้าประดับเป็นธงทิวแถว รวมทั้งการจัดโต๊ะหมู่บูชา และโต๊ะวางดอกไม้จันทน์ โต๊ะวางผ้าบังสุกุล ซึ่งการประดับตกแต่ง ดังกล่าวนี้ ทางคณะเจ้าภาพ วางแผนประสานงานกับหน่วยงานที่มีกำลังคน คือโรงเรียน ซึ่งมีครู และนักเรียนได้ร่วมมือจัดทำารประดับตกแต่ง

ภาพประกอบที่ 77 แสดงการจัดวางตำแหน่งและตกแต่งบริเวณ เมรุรูปนภทส์ติลิ่ง
ที่มา : ผู้วิจัย (วาดจากภาพถ่าย)

คณะช่างผู้ทำการสร้างเมรุรูปแบบนภทส์ติลิ่ง จะต้องเป็นผู้ที่มีความรู้ความสามารถในเชิงช่างหลาย ๆ แขนง และมีประสบการณ์ในการสร้างเมรุรูปแบบนภทส์ติลิ่งจึงจะสามารถสร้างงานให้เป็นไปตามรูปแบบที่ได้รับการถ่ายทอดมาจากบรมครูช่างอดีตและพัฒนางานที่มีคุณค่าให้เป็นมรดกทางวัฒนธรรมสืบทอดให้คนรุ่นหลังได้รู้จักสืบทอดไป จึงนับได้ว่ากลุ่มช่างจึงมีส่วนเกี่ยวข้องกับการปลงศพด้วยเมรุรูปแบบนภทส์ติลิ่งอย่างมากมาย

กลุ่มของเจ้าภาพ

กลุ่มบุคคลกลุ่มที่สองที่มีส่วนเกี่ยวข้องในการก่อสร้างเมรุรูปแบบนักษัตรศิลป์ คือ กลุ่มเจ้าภาพ หมายถึง เครือญาติของผู้เสียชีวิตที่จะให้การปลงศพในรูปแบบการใช้เมรุแบบนักษัตรศิลป์ หรือบรรดาญาติธรรมของพระสงฆ์ที่มรณภาพ ซึ่งถ้าเป็นบุคคลฆราวาสธรรมดาจะต้องอยู่ในกรอบของประเพณีที่ว่า ผู้ที่จะได้รับการปลงศพด้วยเมรุรูปแบบนักษัตรศิลป์ จะต้องเป็นผู้ที่สร้างสรรค์คุณงามความดีให้แก่สังคม เกิดการยอมรับอย่างกว้างขวาง หรือหากเป็นภิกษุสงฆ์ก็ต้องเป็นพระสงฆ์ที่ได้รับยศเป็น “พระครู” หรือมีความสำคัญ เจ้าอาวาส เป็นเจ้าคณะตำบล อำเภอ จังหวัด และสิ่งที่น่าสนใจอีกประเด็นหนึ่งก็คือ สถานภาพการเงินงบประมาณของเจ้าภาพ ซึ่งจะต้องมีความพร้อมในเรื่องเกี่ยวกับความยิ่งใหญ่ของงาน กล่าวคือ การสร้างเมรุรูปแบบนักษัตรศิลป์จะต้องมีความสิ้นเปลืองมาก (ประมาณสองแสนกว่าบาทต่องาน) และมีการประสานประชาสัมพันธ์กับบุคคลหลายระดับ และถ้าเป็นการปลงศพที่มีพิธีการแบบพระราชทานเพลิงศพก็ยิ่งจะเพิ่มภารกิจประสานงานมากขึ้น ฉะนั้นกลุ่มบุคคลกลุ่มแรกที่เป็นเจ้าภาพจึงนับได้ว่ามีส่วนสำคัญที่สุดที่จะทำให้การสร้างเมรุรูปแบบนักษัตรศิลป์เป็นไปด้วยความเรียบร้อยตามขนบธรรมเนียมประเพณี

กลุ่มของคณะพระสงฆ์

กลุ่มบุคคลกลุ่มที่สาม คือกลุ่มของคณะพระสงฆ์ ทั้งนี้พระสงฆ์มีส่วนเกี่ยวข้องกับพิธีกรรมการปลงศพด้วยเมรุรูปแบบนักษัตรศิลป์ในหลายโอกาส เริ่มจากการใช้คำปรึกษาแก่คณะเจ้าภาพเกี่ยวกับการวางแผนการดำเนินงาน ขั้นตอนต่าง ๆ อาทิ เช่น การให้คำปรึกษาเกี่ยวกับการจัดพิธีกรรมทางศาสนา ซึ่งเกี่ยวข้องโดยตรงกับพระสงฆ์คือการสวดพระอภิธรรมศพ การเทศนาสั่งสอนให้คติเตือนใจแก่คณะเจ้าภาพญาติพี่น้องของผู้ตายซึ่งอยู่ในระหว่างการเศร้าโศกเสียใจในการจากไปของผู้ตาย รวมทั้งสาธุชนแขกผู้มีเกียรติที่มาร่วมในพิธีปลงศพ นอกจากนี้พระสงฆ์ยังมีบทบาทร่วมปรึกษาร่วมวางแผนและตัดสินใจในการเลือกสถานที่บริเวณวัดสำหรับการสร้างเมรุ นอกจากนั้นยังมีส่วนสำคัญที่เป็นผู้ประสานงานกับคณะช่างตลอดเวลาที่ทำการสร้างเมรุ และวัดเป็นสถานที่ที่จะต้องสร้างเมรุ พระสงฆ์จึงมีส่วนเกี่ยวข้องในการร่วมวางแผนการเลือกสถานที่ที่จะสร้างเมรุ นอกจากนั้นวัดและพระสงฆ์ยังเป็นศูนย์รวมญาติโยม เป็นจุดพบในการวางแผนงานอื่นๆ รวมทั้งการจัดหาวัสดุ อุปกรณ์ในการสร้างเมรุแบบนักษัตรศิลป์ และในการก่อสร้างเมรุแบบนักษัตรศิลป์ในบางงานก็เป็นช่างที่อยู่ในสมณเพศด้วย เช่น พระครูเกษมธรรมมานูวัตร วัดเกษมสำราญ อำเภอตระการพืชผล จ.อุบลราชธานี เป็นต้น

พูน ปลูก ทัต ชิว

ภาพประกอบที่ 78 พระครูเกษม ธรรมมานูวัตร ขณะประกอบพิธีผ่านกหัสติลิงค์
ที่มา : ผู้วิจัย

นอกจากกลุ่มคนที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการปลงศพด้วยเมรุรูปแบบนกหัสติลิงค์ดังกล่าวแล้วหากกรณีที่มีการพระราชทานเพลิงศพก็ต้องเกี่ยวข้องกับหน่วยงานของรัฐอันเป็นกลไกหนึ่งของ พิธีการพระราชทานเพลิงศพ คือหน่วยงานศึกษาธิการจังหวัดและอำเภอ ซึ่งจะต้องรับผิดชอบโดยตรงในการประสานงานกับสำนักพระราชวังที่จะให้ได้มาซึ่งไฟพระราชทานประกอบการในพิธีพระราชทานเพลิงศพ อันมีเมรุรูปแบบนกหัสติลิงค์เป็นเมรุที่จะต้องใช้ในการปลงศพ

ระยะเวลาในการสร้างเมรุนกหัสติลิงค์

ระยะเวลาในการสร้างเมรุรูปแบบนกหัสติลิงค์ จากความเชื่อดั้งเดิมนั้นการสร้างจะใช้เวลานานประมาณ 3 เดือน ซึ่งในการเตรียมการในอดีตส่วนใหญ่จะเป็นการเกณฑ์วัสดุสิ่งของ ไม่ว่าจะเป็นไม้ไผ่ ช่างจักตอก กระดาษสา หวาย จากญาติพี่น้องหรือญาติโยมเป็นหลัก เมื่อได้วัสดุอุปกรณ์ตามความต้องการ คณะช่างจึงเริ่มดำเนินการสร้างเมรุรูปแบบนกหัสติลิงค์ ตามลักษณะของเมรุที่ได้รับการสืบทอดจากบรรพบุรุษ ซึ่งระยะเวลาในการสร้างจึงใช้เวลานาน (วรรณศักดิ์พิจิตร บุญเสริม และคณะ .2536 : 135)

เพราะการจัดดำเนินการนั้นคณะช่างไม่ได้ดำเนินการเกณฑ์วัสดุเหมือนแต่ก่อน แต่เป็นการจัดซื้อวัสดุอุปกรณ์ที่ทำการสร้างเมรุจากแหล่งวัสดุที่มีการจำหน่าย ซึ่งหาได้ไม่ยากตามสภาพสังคมปัจจุบัน เมื่อจัดซื้อจัดหาจนได้วัสดุตามต้องการ คณะช่างจึงได้วางแผนจัดทำแผนตามรูปแบบที่ได้สั่งสมจากครูช่างเป็นศิลปะจากอดีตจนแล้วเสร็จสมบูรณ์ เป็นเมรุรูปแบบนกหัสติลิงค์ที่มีความสวยงามในทำนองเดียวกันคณะสร้างเมรุรูปแบบนกหัสติลิงค์ จากกรณีศึกษาในจังหวัดร้อยเอ็ดจะมีช่างสร้างเมรุนกหัสติลิงค์ 3 กลุ่ม จะทำการสร้างเมรุในระยะเวลาประมาณ 1 เดือนเศษ ทั้งนี้เพราะวัสดุอุปกรณ์สามารถจัดซื้อจัดหาตามแหล่งต่าง ๆ ของวัสดุอุปกรณ์แต่ละชนิด

จากการศึกษาข้อมูลในเอกสารและจากการสังเกตการณ์สร้างเมรุรูปแบบนกกหัสติลิงค์ได้ ข้อมูลตรงกันและสรุปได้ว่าการสร้างเมรุรูปแบบนกกหัสติลิงค์ใช้เวลาประมาณ 1-2 เดือน ทั้งนี้เพราะ ก่อนที่สร้างเมรุขึ้นได้มีการตกลงหลักการและค่าจ้างจากทางฝ่ายเจ้าภาพ ต่อจากนั้นก็จัดซื้อจัดหา วัสดุอุปกรณ์ต่าง ๆ ที่จำหน่ายจากแหล่งขายยี่ห้อต่าง ๆ ตามลักษณะของวัสดุแต่ละชนิด เมื่อวัสดุ อุปกรณ์ตามความต้องการที่จะใช้ จึงได้เริ่มวางแผนงาน แบ่งภารกิจการจัดทำส่วนต่าง ๆ ของเมรุ นกกหัสติลิงค์ ให้คณะช่างที่มีความรู้ความสามารถรวมทั้งมีประสบการณ์ การทำงานอาชีพที่ต่างกัน งานที่มีลักษณะแตกต่างกันที่เห็นได้ชัด คือ งานช่างไม้ งานไม้ไผ่ งานลวดลาย ซึ่งการทำงานแต่ละ อย่างอยู่ภายในการควบคุมดูแลของช่างใหญ่ (หัวหน้าช่าง)

สถานที่ในการทำการก่อสร้างเมรุ นกกหัสติลิงค์

การสร้างเมรุหรือสถานที่สำหรับจะประกอบพิธีเผา จะมีความแตกต่างกันในแต่ละยุคสมัยคือ อดีตจะเป็นการเผาศพบนเมรุแบบกองฟอน หรือเชิงตะกอน หมายถึงการนำไม้พินมาวางเรียงให้สูง สำหรับเป็นที่เผาศพซึ่งสมัยก่อนบ้านเมืองยังไม่เจริญ การเผาศพแต่ละครั้งจะนำศพไปเผาที่ป่าช้า หรือตามหัวไร่ปลายนาของผู้ตาย ฝืนที่จะนำมาใช้เผาก็หาง่าย เมื่อนำศพไปถึงสถานที่ที่จะเผาก็มีการเสี่ยงทายคือเอาไข่หนึ่งฟอง ช้างหนึ่งปิ่นเสี่ยงทายโดยการโยนไข่ ถ้าไข่ไม่แตกตรงไหนก็ทำการ ก่อกองฟอนเพื่อเผาดังนั้น โดยถือว่าตรงนั้นเจ้าของอนุญาตให้แล้ว และผู้ตายก็พอใจอยู่ที่นั่น ต่อจากนั้นก็นำพินมากองเรียงตามวิธีการก่อกองฟอนสูงพอประมาณ การก่อเรียงพินดังกล่าวนี้ เรียกว่า “กองฟอน” เมื่อก่อกองฟอนเสร็จเรียบร้อยแล้ว ปักหลักสี่หลักชิดมุมทั้งสี่ของเชิงตะกอน ซึ่งเรียกว่า “หลักสะกอน” หลักสะกอนทำหน้าที่มีให้พินพังหรือเอียงข้างใดข้างหนึ่งในขณะที่ทำการ เผาศพ เมื่อจะนำศพตั้งบนกองฟอน ทำการหามศพเวียนรอบกองฟอนสามรอบ การเวียนต้องเวียน ซ้าย (ทวนเข็มนาฬิกา) และเมื่อจะยกโลศศพตั้งขึ้นบนกองฟอนให้ช่วยกันหามโลศศพกระแทกกอง ฟอนก่อน 3 ครั้ง เมื่อตั้งเสร็จเรียบร้อย ประกอบพิธีกรรมทางศาสนา ก่อนที่จะทำการเผา นำไม้ ท่อนใหญ่ 3 ท่อน พาดด้านข้างโลศ 2 ข้างในลักษณะค้ำยัน เพื่อกันมิให้โลศศพตะแคง หรือพลิก คว่ำข้างใดข้างหนึ่ง ขณะที่กำลังเผาศพ ไม้ที่พาด 2 ด้านนี้ใช้ไม้สดจะดีเพราะไหม้ช้า เรียกไม้ดังกล่าว ว่า “ไม้ข่มเหง” (ปริญาฎณ ภิกขุ. 2534: 47)

แต่ในปัจจุบันประเภทของเมรุเผาศพที่ใช้กันมากที่สุดคือ แบบถาวร คือ เมรุที่มีลักษณะ ส่วนรวมเป็นทรงกู่อาคาร ทรงบุษบก หรือ ทรงปราสาทยอดแหลมที่ปลูกสร้างเป็นอาคารคอนกรีต ถาวรที่ปรากฏอยู่ตามวัด มีลักษณะรูปทรงคล้าย ๆ กัน ประกอบด้วย 2 ส่วนใหญ่ ๆ คือ ส่วนแรก เป็นอาคารยอดแหลม เป็นที่ตั้งศพก่อนที่จะทำการเผาส่วนนี้จะมีบันไดทางขึ้น-ลง เพื่อประกอบพิธี การต่าง ๆ ในพิธีกรรมก่อนที่จะทำการเผา ส่วนที่ 2 เป็นส่วนของเตาเผาที่ท่อก่อด้วยอิฐทนไฟ สำหรับวันลอยขึ้นขณะทำการเผา การประดับตกแต่งเมรุแบบถาวรโดยทั่วไป เป็นลายปูนปั้นตาม แบบศิลปะสถาปัตยกรรมไทยโดยทั่วไป คือในส่วนของหลังคาประกอบไปด้วยลายปูนปั้นทรงรวงผึ้ง ลายประจายามก้ามปูและลายกระจัง สำหรับการประดับตกแต่งในส่วนอื่น ๆ เช่นการประดับดอกไม้ สดหรือการประดับไฟเป็นเรื่องของเจ้าภาพที่จะจัดกระทำให้สวยงามหลากหลายมุ่งให้ดีเลิศที่สุด สำหรับผู้ตาย ตามสภาพฐานะของแต่ละเจ้าภาพ ตามสภาพของและสังคม และตามความสำคัญของแต่ละศพที่ทำการเผา หากเป็นศพบุคคลที่สำคัญของสังคมหรือศพพระเถระที่สำคัญ ๆ ในทาง

พระพุทธศาสนาก็จะมีการประดับตกแต่งอย่างหลากหลาย มีแขกผู้ทรงเกียรติมาร่วมงานอย่างมากมาย สิ่งเหล่านี้เป็นการพัฒนาการเผาศพคู่กับการพัฒนาความเจริญของสังคม

การเผาศพกับเมรุแบบถาวรที่ทำกันตามวัดทั่วไปเป็นการพัฒนาสภาพของสังคมเกี่ยวกับการเผาศพโดยที่ไม่ต้องนำศพไปเผาตามป่าช้าหรือตามหัวไร่ปลายนาเหมือนกับแต่ก่อน เพราะสังคมเปลี่ยนไป ป่าช้าก็ค่อยหมดไป พื้นก็หายาก พื้นดินตามหัวไร่ ปลายนา ก็ถูกแบ่งปันในสวนที่เคียวว่างเปล่าก็มีผู้คนอาศัยอยู่ จึงเป็นการไม่เอื้อต่อการประกอบพิธีกรรมการเผาศพเหมือนกับสังคมในอดีต

ส่วนเมรุที่เกี่ยวข้องกับเมรุภนักษัตติลึงค์นี้จะเป็นประเภทของเมรุแบบถอดได้ หรือเมรุลอย หมายถึงเมรุที่มีลักษณะปราสาทเป็นยอดแหลมหลายยอด ประกอบด้วย ชั้นส่วนโครงไม้หลายชั้น ถอดเข้า-ถอดออกได้ เมื่อต้องการจะนำไปใช้เผาศพในสถานที่ต่าง ๆ ลักษณะของเมรุลอย มีให้เลือกตามความต้องการของเจ้าภาพ โดยเรียกตามลักษณะต่าง ๆ ของเมรุแต่ละชนิด คือ เมรุขนาด 3 ชั้น 1 ยอด ขนาด 5 ยอดหรือขนาด 9 ยอดฉะนั้นเมื่อนำเมรุไปประกอบใช้ยังสถานที่ต่าง ๆ สามารถถอดเป็นชิ้นส่วน ต้องใช้รถบรรทุก 10 ล้อ ตั้งแต่ 1 คัน ถึง 3 คัน ตามลักษณะชนิดของเมรุแต่ละขนาดบรรทุกขนย้ายประกอบเป็นเมรุเผาศพในต่างจังหวัดใกล้-ไกลได้ตามความนิยมซึ่งลักษณะเด่นของรูปแบบเมรุ(ลอย)แบบนักษัตติลึงค์ ของภาคอีสานโดยเฉพาะอย่างยิ่งเมืองอุบลราชธานี

การสร้างเมรุรูปแบบเมรุภนักษัตติลึงค์ได้สืบทอดไปทั่วภาคอีสาน ผู้วิจัยพบว่าในการสร้างเมรุรูปแบบนักษัตติลึงค์ เป็นเมรุรูปแบบบุษบกครอบตัวและเทินหลังนักษัตติลึงค์และมีหีบศพหรือโลงศพตั้งอยู่บนหลังนักษัตติลึงค์ และจะมีสถานที่จัดการอยู่ในบริเวณวัด คือมีการทำการก่อสร้างเมรุทั้งในวัดและนอกวัด ในกรณีที่จะทำพิธีปลงศพที่วัด คณะช่างสร้างนักษัตติลึงค์จะไปปักหลักวางแผนการจัดทำประจำอยู่ที่วัด และหากจะทำพิธีปลงศพนอกวัด คณะช่างก็จะไปปักหลักวางแผนการจัดทำอยู่ที่คุ้มของเจ้าภาพหรือบริเวณที่จะทำการปลงศพ จากข้อมูลกรณีศึกษาเป็นตัวชี้ชัดว่า สถานที่ที่ใช้ในการปลงศพด้วยเมรุรูปแบบนักษัตติลึงค์ ในจังหวัดอุบลหรือจังหวัดร้อยเอ็ดนั้นได้ใช้วัดเป็นสถานที่ในการปลงศพทุกครั้ง

การประกอบสร้างเมรุภนักษัตติลึงค์

ประเพณีความเชื่อในเรื่องการปลงศพด้วยเมรุรูปแบบนักษัตติลึงค์นั้น ความยิ่งใหญ่คงไม่ใช่อยู่ที่ความสวยงามหรือความแปลกประหลาดของเมรุที่ถูกถ่ายทอดออกมาในลักษณะของนักษัตติลึงค์ข้างรองรับศพอยู่ในบุษบกเพียงเท่านั้น แต่ความยิ่งใหญ่ที่เป็นประเด็นหลักคือ เชื่อว่าเมื่อมีการปลงศพด้วยเมรุรูปแบบนักษัตติลึงค์แล้ว วิญญาณของนักษัตติลึงค์จะเป็นพาหนะนำดวงวิญญาณของผู้ตายขึ้นสู่สุวรรสวรรค์ (จากคตินิยมเช่นนี้ชาวเมืองอุบลจึงจะต้องมีการทำพิธีผ่านก่อน เพื่อให้คนตายแล้วจะได้นำวิญญาณของผู้ตายสู่สุวรรสวรรค์) จึงเป็นการให้เกียรติครั้งสุดท้ายกับผู้ตายที่มีความพร้อมด้วยความดี ความชอบ ที่สังคมยอมรับ จากความสำคัญดังกล่าวจึงมีกระบวนการและขั้นตอนการดำเนินงานต่าง ๆ ที่เกี่ยวเนื่องกับการปลงศพด้วยเมรุรูปแบบนักษัตติลึงค์ โดยเริ่มตั้งแต่การสร้างเมรุภนักษัตติลึงค์ การสร้างโลงศพหรือหีบศพ รวมไปถึงพิธีกรรมต่าง ๆ จนกระทั่งถึงการเผา ซึ่งแต่ละขั้นตอนนั้น จะประกอบไปด้วยสิ่งของเครื่องใช้ที่นำมาประกอบพิธีกรรมในแต่ละขั้นตอน โดยคณะช่างจะถือปฏิบัติอย่างเคร่งครัดตามวิธีการที่ได้รับการถ่ายทอดจากบรรพบุรุษในอดีตประกอบด้วย

กาญจนา ชินนาค กล่าวว่าในสมัยอดีตการก่อสร้างเมรุรูปนกหัสติลิงค์ในแต่ละครั้งจะเป็นสนใจของชาวเมืองอุบลฯ เพราะเป็นประเพณีที่ยิ่งใหญ่ เป็นงานปราณีตชั้นครู การเตรียมตัวในการทำเมรุรูปนกหัสติลิงค์นี้ เจ้าภาพจะต้องเตรียมการโดยถ้าเจ้าภาพเป็นพระเถระ ก็จะเป็นส่วนของทางวัดที่ต้องรับผิดชอบ ซึ่งถ้าเป็นเจ้านายอัญญาสี่ ก็จะเป็นเรื่องของบรรดาเครือญาติ เดิมนั้นเมรุรูปนกหัสติลิงค์นี้จะต้องเป็นเมรุที่ชักลากเลื่อนไปได้ เพื่อที่จะชักลากเมรุศพจากคุ่มหรือโงงของเจ้านาย ไปสู่ช่วงหรือบริเวณที่จะทำการเผาแต่เดิมชักลากไปเผาทุ่งศรีเมือง ปัจจุบันจะเป็นการเผาที่บริเวณวัดที่ตั้งเมรุไม่มีการชักลาก

การเริ่มต้นของการสร้างเมรุรูปนกหัสติลิงค์ แบบดั้งเดิมเมื่อเจ้านายอัญญาเสี่ยชีวิต บรรดาญาติจะเกณฑ์ชาวบ้านที่เป็นเลกหนุ่มนางของเจ้านายผู้ถึงแก่กรรมนั้นช่วยกันหาอุปกรณ์ทั้งหลาย เช่น เสา ไม้ไผ่ ช่างจักตอก กระจาดสา หวาย ซึ่งส่วนใหญ่วัสดุจะเป็นประเภทที่เผาไหม้ได้ง่าย เมื่อได้วัสดุอุปกรณ์ตามความต้องการ คณะช่างจึงเริ่มดำเนินการสร้างเมรุรูปนกหัสติลิงค์ตามลักษณะของเมรุที่ได้รับ การสืบทอดมาจากบรรพบุรุษ เริ่มจากหาเสาที่จะทำเสาเมรุโดยจะต้องเลือกต้นที่ลำต้นตรงได้ช่วงยาวอย่างน้อย 7 เมตร เมื่อได้เสาและไม้ตามที่ต้องการแล้ว ช่างก็จะเริ่มทำเมรุด้วยตากเสาเสาให้กลมเกลี้ยง และตั้งแม่ตะแม่หรือที่ทางล้านนาเรียกว่าแม่เรือ ไว้สำหรับเป็นฐาน แล้วตั้งเสาวางชื่อ เมื่อได้รูปร่างเสาโครงสร้างอย่างคร่าว ๆ แล้วก็ประกอบเป็นรูปนก และจะต้องหาไม้ไผ่ตามจำนวนที่ต้องการมามอบให้คณะช่างซึ่งมีทั้งเป็นคฤหัสถ์และบรรพชิตที่จะช่วยกันสร้าง ซึ่งจะทำโดยนำเอาไม้ไผ่มาจักตอกแล้วสานเป็นโครงนกคือสานเป็นรูปหัวนก หางนก ปีกนก แล้วนายช่างก็จะให้นำกระจาดสา มาปิดเป็นตัวนก หัวนกและหาง เสร็จแล้วก็จะเขียนลายด้วยสีน้ำเป็นลายไทยอันวิจิตร ไม่ว่าจะเป็นบริเวณหัวนก ตัวนกเป็นนกที่สวมสังวาลย์ ขนนก ปีก หาง

นอกจากตัวนกหัสติลิงค์แล้วจะมีการตกแต่งส่วนเมรุ ห่อแก้วบุษบก บนหลังนกจะมีการบรรจงวาดลวดลายนับแต่ลายฐาน ลายเสา ลายค้ำคาว ลายกบ ลายหลังคา ลายหน้ามุขทั้ง 4 ด้าน ช่อฟ้า ใบระกา หางหงส์ ลายเทพพนม พรหมสี่หน้า ลายบัลลังก์ ลายบัว ลายยอดเมรุ และนพศูล ซึ่งสมัยก่อนการสร้างส่วนยอดจะทำเป็นรูปดอกบัว ซึ่งถือว่าเป็นสัญลักษณ์ของเมืองอุบล ดังนั้นในอดีตการสร้างเมรุรูปนกหัสติลิงค์แต่ละตัวที่มีรายละเอียดอย่างบรรจง ซึ่งระยะเวลาในการสร้างจึงใช้เวลาสร้างอยู่ถึงสามเดือนเพราะจะต้องมีการออกแบบให้มีความสง่างามเป็นเกียรติและแสดงถึงสถานภาพอันสูงส่งของผู้วายชนม์

ลักษณะเด่นของนกหัสติลิงค์ ซึ่งอาจกล่าวได้ว่าเป็นงานฝีมือเชิงช่างที่มีความพิถีพิถันมาก เพราะนกหัสติลิงค์จะไม่ใช้ตะปูในการสร้างแต่จะประกอบส่วนต่าง ๆ ด้วยวิธีการเข้าลิ้มแทน และใช้เส้นหวายมัดแทน และเมื่อสร้างแล้วจะต้องมีกลไกชักรอกภายในตัวนกเพื่อให้มีลักษณะเหมือนมีชีวิตจริง คือ สามารถกระพริบตา กรอกตาไปมา อ้าปาก หุบปากไปมาได้ สะบัดวงไปมาได้ และสามารถส่งเสียงดังได้ ในอดีตเมื่อสร้างเสร็จแล้วจะต้องทำการบวงสรวงอีกรอบหนึ่งด้วยเครื่องบวงสรวงเดียวกันครั้งแรก ซึ่งช่างที่มีชื่อเสียงมากคือ พระครูวิโรจน์รัตนโนบล (สมจิต บุญรอด) และมีลูกศิษย์สืบทอดที่เป็นช่างอีกหลายคน ซึ่งก็เป็นช่างคนสำคัญในยุคต่อมา

ส่วนการสร้างนกหัสติลิงค์ในสมัยปัจจุบัน จะมีการเปลี่ยนแปลงวิธีการสร้างหรือขั้นตอนเพื่อลดความยุ่งยาก ดังเช่นวัสดุในการสร้างต่าง ๆ ของเป็นของวัด ส่วนช่างก็จะเตรียมวัสดุบางอย่าง เช่น ส่วนของหัวนกที่มีการขึ้นโครงด้วยไม้ไผ่ ที่บ้านให้เรียบร้อยก่อนแล้วไปประกอบที่วัด ส่วนการทำโครงสร้างของ

บุษบก หรือพิมานเรือนแก้วช่างจะมีการไปทำที่วัดซึ่งจะใช้เวลาประมาณหนึ่งเดือนครึ่งถึงสองเดือน ขึ้นอยู่กับรูปแบบความยากง่ายของแต่ละงาน

กาญจนา ชินนาค (2550) สัมภาษณ์ พระครูเกษมฯ ซึ่งเป็นช่างสร้างเมรุยกหัตถ์ศิลป์ของพระราชรัตนโนบล (พิมพ์ นารโท) พ.ศ. 2548 ในปี พ.ศ. 2549 ได้สร้างเมรุยกหัตถ์ศิลป์อีกจำนวน 2 ตัว และการสัมภาษณ์ช่างเล็ก เวชภัณฑ์ ซึ่งเป็นช่างสร้างเมรุยกหัตถ์ศิลป์ให้กับพระครูบวรธรรมาภิรม (หลวงปู่บุญ) เจ้าอาวาสวัดโคกสว่าง ต.โนนกลาง อ.สำโรง จ.อุบล เมื่อวันที่ 4-6 มีนาคม 2548 จะมีขั้นตอนต่าง ๆ ในการสร้างเมรุยกหัตถ์ศิลป์ในปี พ.ศ. 2548 ดังต่อไปนี้

ในการสร้างเมรุยกหัตถ์ศิลป์ของพระราชรัตนโนบล (พิมพ์ นารโท) วัดทุ่งศรีเมืองนั้น ช่างคือพระเกษมฯ เป็นหัวหน้าฝ่ายช่าง และมีคุณพ่อบำเพ็ญ ณ อุบลเป็นหัวหน้าฝ่ายฆราวาส ซึ่งทำหน้าที่ออกแบบและควบคุมการก่อสร้าง ส่วนของโครงสร้างหลักจะประกอบไปด้วยการออกแบบซึ่งได้นำแบบที่ได้มีการสร้างในสมัยก่อนมาเป็นต้นแบบ คือ จากภาพถ่ายเมรุยกหัตถ์ศิลป์จากวัดหลวงเมื่อปี พ.ศ. 2471 พระอุบลการประชานิตย์ (ท้าวสิทธิสาร-บุญชูพรมวงศานนท์ ญาพ่อโฮมแพง) เมื่อวันที่ 22 มีนาคม 2471 ซึ่งจะสังเกตยอดเมรุเป็นรูปดอกบัว แล้วช่างก็จะแกะจากภาพต้นแบบมาเป็นคิดแปลนโครงสร้างอย่างคร่าว ๆ

วันที่เริ่มสร้างเมรุยกหัตถ์ศิลป์ คือ วันที่ 6 เมษายน 2548 โดยคณะช่างสร้างนวกในการนี้จะมีผู้สร้างโครงสร้างหลังจำนวน 7 คนและฝ่ายตบแต่งจำนวน 21 คน (ถ้าเป็นงานสร้างเมรุยกหัตถ์ศิลป์ในงานอื่น การสร้างจะมีสร้างประจำอยู่ทั้งฆราวาส 8-9 คน ในการก่อสร้างส่วนโครงสร้างหลังคา และมีพระสงฆ์ 3 รูปในส่วนการประดิษฐ์ลวดลาย) การเตรียมตัวและสร้างตัวนวกหัตถ์ศิลป์ในงานพระราชทานเพลิงศพพระราชรัตนโนบล (พิมพ์ นารโท) ใช้เวลาประมาณ 2 เดือนเพราะมีลายละเอียดมากตามแบบนวกหัตถ์ศิลป์ในอดีต อย่างไรก็ตามที่มช่างของพระครูเกษมฯ มีความชำนาญในการสร้างเมรุยกหัตถ์ศิลป์มาตั้งแต่ปี พ.ศ.2540 มีประสบการณ์ในการสร้างนวกหัตถ์ศิลป์ครั้งนั้นเป็นตัวที่ 13 จะมีการเตรียมสิ่งของบวงสรวงคารวะบอกกล่าวเจ้าที่เจ้าทาง แม่ธรณี และต้องประกอบพิธีไหว้ครูบาอาจารย์ก่อนที่จะลงมือทำหนึ่งวันโดยเลือกเอาวันพฤหัสบดี ซึ่งถือว่าเป็นวันครู หรือวันอังคารก็ได้ถือว่าเป็นวันแข็ง หากไม่กราบไหว้ขมาเสียก่อนถือว่า “ผิดครู” และตลอดเวลาสร้างช่างจะต้องประพฤติตนอยู่ในศีลธรรม

วัสดุในการสร้างเมรุยกหัตถ์ศิลป์ ช่างผู้สร้างจะจัดหาอุปกรณ์การสร้างในท้องถิ่น เช่นไม้เนื้อแข็งสำหรับทำเสา ไม้ไผ่ หวาย เป็นต้น ในการสร้างและการควบคุมจะมีการแบ่งหน้าที่ของช่าง ได้แก่

การสร้างฐานและโครงบุษบก เดิมจะทำแม่ตะเฒ (ไม้ฐานหรือแม่เรือ)รองรับ ซึ่งนิยมใช้มะพร้าว 3 ต้น เจาะช่องเข้าสลักยึดด้วยกัน เจาะรู 4 รู นำเสาเสียบลงในแม่ตะเฒ หัวแม่ตะเฒ่ปากเป็นแนวเฉียงเพื่อความสะดวกในการเคลื่อนที่ แต่ปัจจุบันจะให้เป็นแบบเมรุลอยที่ไม่ได้มีการเคลื่อนย้าย ฉะนั้นการสร้างฐานเมื่อเลือกบริเวณที่จะสร้างเมรุได้แล้ว ส่วนใหญ่จะเป็นบริเวณลานที่มีพื้นที่กว้างพอให้การจัดงานและรับรองคนที่มาร่วมงานจำนวนมาก จากนั้นช่างชุดหลุม 4 หลุมที่จะเป็นส่วนโครงของบุษบกเลยไม่ต้องสร้างแม่ฐานแบบเก่า เพื่อปักเสาจำนวน 4 ต้น ขนาดของเสาจะต้องเป็นไม้สูงอย่างน้อย 7 เมตร ขนาดความสูงของเมรุยกจะคำนวณจากความสูงของโลงที่ประกอบศพ คือถ้าโลงประกอบศพเป็นโลงแบบโบราณซึ่งจะมีขนาดใหญ่ด้วยยอดโลงสูง ก็จะต้องทำเมรุยกหัตถ์ศิลป์มีขนาดใหญ่โตและสูงตามไปด้วย ถ้าเป็นโลงศพในงานพระราชทานเพลิงศพส่วนใหญ่จะมีขนาดเล็ก ความสูง

ของยอดเมรุก็จะไม่สูงมาก และขนาดของตัวนกไม่ต้องใหญ่มากแต่จะต้องกว้างพอที่จะให้เจ้าพนักงาน (คนที่ดูแลโครงสร้างภายในตัวนก) เข้าไปควบคุมกลไกภายในได้ ทั้งนี้ขนาดของเมรุไม่ตายตัวช่างจะต้องมีการปรับเพื่อความสมดุลและสวยงาม การสร้างเริ่มจากการขึ้นเสาสร้างตัวเรือนแก้วบุษบกก่อน และทำหลังคา

เมื่อลงเสาแล้วก็จะทำการสร้างส่วนของยอดเมรุ (หลังคา) บุษบก หอแก้ว(พิมาน) จะทำด้วยไม้ชิงและไม้ไผ่ ขึ้นโครงหลังคา 2 ชั้น หรือ 5 ชั้นตามความนิยมของช่างสร้าง ส่วนยอดของเมรุนิยมทำเป็นยอดนพศูล หรือยอดหัวแบบอีสานคือ สำหรับยอดเมรุนกในการสร้างครั้งนี้จะทำเป็นรูปดอกบัวเรียงลดหลั่นกันจำนวน 5 ชั้น การสร้างหลังคาจะเป็นโครงสานด้วยไม้ไผ่กรุด้วยกระดาษ(บางช่างใช้กระดาษจากถุงปูนซีเมนต์ที่มีความเหนียว) แล้วมีการวาดลวดลายทับทาสี ประดับจตุรมุข เขียนลายเทพพนมและตบแต่งลวดลายไทยต่าง ๆ เพื่อความสวยงาม แต่ปัจจุบันนิยมทำยอดมณฑปแบบทางภาคกลางและมีการเขียนลายประดับแบบไทยช่างภาคกลางแทน

ขั้นตอนมาก็คือ การสร้างตัวนกหัตถ์ลึงค์ ซึ่งจากคำอธิบายของช่างสร้างนกพระครูเกษมฯ ถือว่าเป็นนกพิเศษจากป่าหิมพานต์ ที่มีลักษณะตัวเป็นนก หัวเป็นช้าง (ครึ่งนกครึ่งช้าง) ดังนั้นคติความเชื่อที่เกี่ยวข้องจากการสร้างนกหัตถ์ลึงค์ จึงต้องเป็นสัตว์ที่มีลักษณะพิเศษ คือ มีความเกี่ยวข้องกับคติที่เกี่ยวกับนกหรือครุฑ คือจะต้องมีปีก ขน และคติเกี่ยวกับช้างคือ หัวที่มีวง งา และมีหางแบบหงส์ รวมทั้งมีหงอนเป็นราชสีห์ ซึ่งช่างจะต้องมีการดัดแปลงประดิษฐ์ให้เหมือนกับจินตนาการ รูปลักษณะทั่วไปของเมรุนกหัตถ์ลึงค์จะเป็นรูปนกที่หมอบและเทินโลงศพในบุษบก บางแห่งการสร้างนกไม้ใช้มีลักษณะของการหมอบแต่จะเป็นการสร้างนกให้มีขาด้วยเช่นงานของช่างเล็ก เวชภัณฑ์ ซึ่งเมื่อสอบถามช่างบอกว่าเป็นที่ทำของนกที่กำลังจะเตรียมบิน การสร้างนกนั้นจะต้องเป็นวัสดุที่ติดไฟง่าย โดยช่างจะถอดแบบแล้วใช้ไม้ไผ่มัดเป็นโครงร่างนกและเริ่มมัดตอกขึ้นรูป และทำนั้งร้านตีตารางจากสัดส่วนจากแปลน โดยมัดโครงสร้างภายนอกก่อน จากนั้นก็จะสานไม้ไผ่เป็นตาเล็ก ๆ ขนาดความกว้างประมาณ 3 นิ้วแล้วมาติดมัดกับลวดเป็นส่วนประกอบของตัวนก ส่วนต่าง ๆ ของนกหัตถ์ลึงค์จะมีดังนี้

ส่วนหัวช้างจะมีรายละเอียดที่ต้องใช้ความเชี่ยวชาญ เพราะมีความพิเศษของการเคลื่อนไหวไปมาได้ โดยขึ้นส่วนคอและหัวต้องเคลื่อนไหวหมุนไปมาได้ หูกระพือได้ ส่วนวงงชูขึ้นลงได้

โครงสร้างส่วนคอของนก ช่างจะสร้างส่วนข้างในที่มีแกนไม้ไผ่ผูกติดกับแท่น เพื่อเป็นแกนไว้สำหรับหมุนไปมาได้ หูของนกจะใช้สังกะสีหรือไม้อัดแผ่นบางตัดหรือโฟมหนาแต่แกนในของโพมต้องเป็นไม้อัดรองรับก่อนเพราะจะไม่หักเวลาที่มีการเหวี่ยงส่วนคอ ใบหูช่างบางคนทำจากเสือ ทากาวเคลือบสีติดเป็นส่วนประกอบเพื่อให้พับกระพือได้ เป็นรูปหูข้างประกบกันกับไม้สองข้างเสียบข้างกับหัว ปลายไม้ด้านในผูกโยงยางทั้งสองข้างและผูกเชือกเพื่อให้สามารถขยับไปมาได้ การสร้างหงอนทำจากไม้อัดมีลักษณะลวดลายเป็นชั้น ๆ ระบายสี

ตานก จะนำเปลือกไข่เจาะเอาเนื้อในออกแล้วร้อยด้วยด้ายหัวท้ายผูกเข้าที่ดวงตา ซ่อนปลายไว้ที่หางตา ตัดกระดาษสีดำทำเป็นวงกลม ทากาวติดเป็นตาดำ นำโครงลวดตัดเป็นครึ่งวงกลม ผูกผ้าหรือกระดาษติดขนตาบนเปลือกตา แล้วร้อยเชือกเข้าที่ตา เหลือปลายเชือกไว้สำหรับดึง

วงงนก จะทำโดยการนำตอกมาตัดเป็นครึ่งวงกลม มัดด้วยเชือกหรือด้ายให้มีขนาดตั้งแต่ 5 นิ้วขึ้นไปเรียงจากเล็กไปหาใหญ่เรียกว่า “กรง” นำกรงมัดเข้ากับหัวายเป็นระยะพองาม นำไม้เนื้อเบา

มาเกล้าให้มีรูปร่างคล้ายปลายวงข้างเสียบเป็นปลายวง หุ้มเย็บผ้าด้วยคลุมและสร้างกลไกภายใน เป็นรอกสามารถดึงทำให้งวงชูขึ้นลงได้คล้ายวงข้าง และส่วนปากจะต้องอ้าได้โดยมีกลไกภายในในการดึงปากนกให้ขยับซึ่งสัมพันธ์กับเสียงร้องของนก ข้างบางคนทำวงจากผ้าเย็บเป็นทรงกระบอก เลียนแบบขนาดวงข้าง มีเชือกร้อยอยู่ด้านในสำหรับดึง เคลื่อนไหวได้ นอกจากนี้ภายในยังมีชิ้นเล็กๆ บรรจุข้าวตอกไว้ เพื่อโปรย ลักษณะเหมือนข้างใช้วงโปรยข้าวตอกเพื่อเป็นสิริมงคล

ตัวนก สมัยก่อนนิยมสร้างห้องนกให้แนบติดกับพื้น โดยการสานตอกเป็นโครงนำกระดาษทา กาวติดลงบนโครงจนทำให้เกิดความแข็งแรง เมื่อกาวแห้งจึงลงสีเขียนลวดลายเป็นขนและปีกนกด้านนอกจะประดับตกแต่งเป็นส่วนของขนนก

ปีกนก จะทำจากไม้อัดระบายสีให้มีความสวยงาม ซึ่งหากตามความเชื่อแบบดั้งเดิมส่วนของ ปีกจะอยู่นอกบุษบกที่วางศพ เพราะนกจะได้ขยับปีกบินได้ ไม่ใช่การสร้างบุษบกครอบปีกนกไว้

หางนก ปัจจุบันช่างสร้างนกสักกะโถลิงค์ได้มีการตัดแปลงวัสดุโดย จะมีการตัดโครงไม้อัดเป็น รูปหาง ที่มีลักษณะเป็นหางหงส์คือจะต้องชี้ขึ้น(ไม่ใช่หางกาที่ชี้ลง) และเขียนเป็นรูป หรือใช้โฟมตัดเป็น รูปหางแล้วมีการเขียนลายแทนและใช้ฟิวเจอร์บอร์ดตัดเป็นชิ้นส่วนต่าง ๆ แทนบางช่างใช้วิธีการสาน ไม้ไผ่แล้วกรูกระดาษหรือใช้หางหรือขนสัตว์ปักติดทากาวบะลงบนกระดาษก็ได้เพื่อให้ดูสมจริง ส่วน ขนนกช่างจะใช้การวาดลงบนโฟมแล้วติดบนตัวนก

ส่วนในท้องนกก็จะก่ออิฐถือปูนเป็นรูปสี่เหลี่ยมไว้สำหรับเป็นฐานในการเผาศพและเป็นที่ยกศพในงาน ในการบั้งบั้งกลไกของนกในขณะที่ทำพิธีฆ่านก

ส่วนพิเศษของนกหัสติลิงค์ที่ช่างจะต้องสร้างเป็นพิเศษคือกลไกภายในตัวนกที่จะมีการ เคลื่อนไหวได้คล้ายกับนกหัสติลิงค์มีชีวิต คือ งวงต้องชูมันขึ้นลงได้ หูต้องโบกไปมา ตากระพริบได้ ปากขยับได้ มีเสียงร้องดัง และส่วนหัวทั้งหมดจะต้องหันกลับได้หลังจากฆ่านกแล้ว ตาต้องหลับ หัว ต้องหันไปทางโลงศพ ซึ่งกลไกทั้งหลายนี้จะเกิดจากการซักรอกและมีตัวแกนบังคับภายใน โดยจะมีคน บังคับกลไกต่าง ๆ ภายในตัวนก 5 คน คือ คุมเสียง ขยับปาก หู ตาและงวง

ส่วนของหีบศพ หากเป็นสมัยก่อน เจ้านายของเมืองอุปถัมภ์ให้ช่างตัดหีบ หรือเรียกว่า ตัดเครื่องมงคล ด้วยการใช้ไม้กะบากแผ่นใหญ่ตัดเป็นตัวหีบเรียกว่า “เหม” ซึ่งประกอบด้วยส่วน ต่าง ๆ นับแต่ฐานหีบ เรียกว่า “แม่คี่ไฟ” สามชั้นต่อมาตามลำดับคือ วันมวง เข่า พรหม โบกคว่า แอวขัน โบกหงาย(ที่ไว้ศพ) ปากขัน ชั้นกะจ้งหีบใหญ่ โบกคว่า หีบน้อย แอวขันหีบน้อย โบกหงายหีบน้อย ชั้น กะจ้งหีบน้อย นพศูลสามยอด รวมเป็นตัวหีบเต็มยศสำหรับผู้มีศักดิ์ ตัวหีบจะทำลายรดน้ำ หรือปูลายทอง อันมีลายก้ามปู ลายบัวรอบ ลายประจายาม ลายทรงข้าวบิณฑ์ ลายเขี้ยวยักษ์ ลายลูกแก้ว สี ที่ใช้นิยมสีทองและสีดำ มีสีแดงและสีน้ำเงินเป็นลวดลายคั่นระหว่างลายใหญ่และก้ามปู แต่ปัจจุบันได้ ใช้หีบศพที่ประกอบสำเร็จมาจากร้านค้าเสียเป็นส่วนใหญ่ ลวดลายต่าง ๆ จึงมิได้ละเอียดบรรจงเช่นใน สมัยก่อน

ภาพประกอบที่ 79 งานย้อนรอยตำนานนกหัสดีลิงค์ เมืองเกษมสีมา จ.อุบลราชธานี

ที่มา : ผู้วิจัย

การจัดแต่งสถานที่รอบเมรุจะมีการประดับด้วย ราชวัตร ฉัตร ธง ไม้ดอกไม้ประดับ โดยรอบ เพื่อความสวยงาม และทำทางเดินขึ้นลงในการวางดอกไม้จันทน์ รวมทั้งจะต้องจัดแต่งสถานที่ เช่น ภาพถ่ายของหลวงพ่อดำ พัดยศ ต่าง ๆ การเตรียมเต็นท์ที่พักของผู้มาร่วมงาน เป็นต้น ซึ่งจะมีส่วนราชการต่าง ๆ เข้ามาช่วยเหลือ เช่น โรงเรียน เทศบาล เป็นต้น

การสร้างเมรุนกหัสดีลิงค์ คณะช่างสร้างนกของหลวงพ่อดำจะมีการเตรียมหัวเตรียมอุปกรณ์ต่าง ๆ อยู่ที่วัดเกษมฯ เมื่อเรียบริ้อยก็จะเอาชิ้นส่วนต่าง ๆ ของนกไปประกอบที่ลาน (ช่วง) เมรุที่วัดในการฉาบปูนกิจศพต่อไป

ในการสร้างนกหัสดีลิงค์ของพระครูเกษมฯ นั้นเริ่มแรกมาจากการสร้างเพื่อสนองพระเดชพระคุณให้กับพระครูนนทปัญญารจารย์ (พร สายเส้น) วัดเกษมสำราญ (2540) เสียชีวิตเมื่อ 93 ปี ซึ่งเป็นพระภิกษุที่เคารพนับถืออย่างมาก และเป็นพระที่มีจริยาวัตรที่งดงามน่าเลื่อมใส การสร้างเมรุนกหัสดีลิงค์ในช่วงแรก ๆ จะใช้การสังเกตการสร้างของช่างต่าง ๆ เช่น ช่างคำหมา แสงงาม เจ้าคุณมงคลบุญสาร และช่างสี โกมลศรี เป็นคนบ้านไหลสูง อ.ตระการพิชผล ซึ่งเป็นช่างสร้างซุ้มประตูวัด เมื่อเห็นแล้วก็มาดัดแปลงในเชิงช่างและได้ทดลองสร้างมาตลอดจนเป็นที่รู้จักของคนทั่วไป อย่างไรก็ตามเท่าที่ได้มีการสร้างเมรุนกหัสดีลิงค์มานั้น เมื่อสร้างเสร็จในบางงานก็ไม่ได้มีการข่านกหัสดีลิงค์แต่จะมีการเผาพลอย และในบางงานการข่านกหัสดีลิงค์จะเป็นการข่าจากคณะนางทรงเจ้านางสีดาห้องถิ่น(คณะตำบลเกษม)ที่ไม่ใช่ นางทรงเจ้านางสีดาสายเมืองอุบลก็มี

การศึกษาเกี่ยวกับพิธีกรรมการปลงศพแบบนกหัสดีลิงค์ ทำให้ทราบถึงประเพณีพิธีกรรม และมีรูปแบบของนกที่เปลี่ยนไปตามยุคสมัย แต่คงไว้ซึ่งลักษณะตามตำนาน คือ หัวเป็นข้าง ตัวเป็นนก หางเป็นหงส์ การที่พิธีกรรมนี้ยังคงดำรงอยู่นั้นเกิดจาก “สำนักทางประวัติศาสตร์ชาติพันธุ์” มีการรื้อฟื้นประเพณีพิธีกรรมให้คนรุ่นหลังได้ศึกษา และได้เห็นความร่วมมือจากหลายฝ่าย ในการจัดงานขึ้น สะท้อนให้เห็นถึงความสามัคคีกันของคนเมืองอุบลราชธานี

แต่ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับพิธีกรรมนี้ก็คือ พิธีกรรมนี้เริ่มไม่ผูกขาดเฉพาะ “เจ้า” กับ “พระ” ดังในอดีต เนื่องจากปัจจุบันผู้ที่สืบเชื้อสายเจ้าเมืองอุบลราชธานีเริ่มลดลงไปตามลำดับ ดังนั้นโอกาสที่จะได้จัดพิธีกรรม “ขึ้นนก” หัสดีลิงค์เมื่อเสียชีวิตไปแล้วก็ย่อมน้อยลงไปด้วย ดังจะเห็นได้ว่านับตั้งแต่งานศพญาพ่อพระอุบลการประชานิตย์ (ท้าวสิทธิสาร-บุญชู พรหมวงศานนท์) เมื่อ พ.ศ. 2491 แล้ว ยังไม่เคยมีพิธีปลงศพแบบนกหัสดีลิงค์ของผู้ที่สืบเชื้อสายเจ้าเมืองอุบลราชธานีอีกเลย หากแต่กลุ่มที่จะได้รับการจัดพิธีปลงศพแบบนกหัสดีลิงค์มากก็คือ “พระเถระชั้นผู้ใหญ่” นอกจากนี้ก็ยังพบว่ามีการปลงศพแบบนกหัสดีลิงค์แก่สามัญชนทั่วไปถึง 4 คนอีกด้วย

ภาพประกอบที่ 80 พระครูเกษมธรรมมานูวัตร กำลังประกอบพิธีช่านกหัสดีลิงค์

ที่มา : ผู้วิจัย

นอกจากนี้ความสำคัญของช่างเมืองอุบลที่เป็นต้นแบบของเมรุนกหัสดีลิงค์บนแผ่นดินเมืองอีสาน เพราะด้วยความเป็นสายตรงเชื้อชาติของกลุ่มคนที่เรียกว่า “เชียงฮุ้ง แสนหวี” ซึ่งเสมือนเป็นแนวทางกำหนดปฏิบัติคติความเชื่อประเพณีเกี่ยวกับพิธีกรรมเมรุนกหัสดีลิงค์ได้มีการสืบทอดไปทั่วภาคอีสานตอนกลาง เช่น ยโสธร ร้อยเอ็ด มหาสารคาม และขอนแก่น โดยเฉพาะอย่างยิ่งจังหวัดร้อยเอ็ด จากการศึกษาของ วีรศักดิ์ กลิ่นถาวร (2538: หน้า 191) ที่กล่าวถึงความสืบเนื่องของช่างที่สร้างเมรุนกหัสดีลิงค์ในเมืองร้อยเอ็ดมีการสืบทอดรูปแบบวิธีการสร้างศิลปะต่าง ๆ จากช่างชั้นครูเมืองอุบล คือ ช่างคำหมา แสงงาม ทำให้ลักษณะการก่อสร้างและการออกแบบตกแต่งนกหัสดีลิงค์มีความคล้ายคลึงกันระหว่างเมืองอุบลและเมืองร้อยเอ็ด ทำให้เกิดกลุ่มช่างสร้างนกออย่างน้อย 3 กลุ่มเช่น กลุ่มช่างสวัสดิ์ ไปดง กลุ่มช่างพระสงฆ์คือพระปลัดสมสิทธิ์ ลักขิตะสีโล และนายสิงห์ทอง อัมพจักร เป็นต้น และตัวอย่างงานปลงศพแบบเมรุนกหัสดีลิงค์ที่เกิดจากช่างสร้างเมรุนกหัสดีลิงค์ในเมือง

ร้อยเอ็ด เช่น การปลงศพหลวงปู่ทองมา ภาวะโล พ.ศ. 2535 วัดท่าสี ต.เกาะแก้ว อ.เสลภูมิ จ.
ร้อยเอ็ด งานพระราชทานเพลิงศพเจ้าคุณอรียานุวัตร เขมจารี พ.ศ.2536 ที่สนามมหาวิทยาลัยศรีนครี
นทร วิโรฒ มหาสารคาม จ.มหาสารคาม งานพระราชทานเพลิงศพพระครูสุนทร วิริยานุวัตร พ.ศ.
2536 ที่วัดท่าบ่อ บ้านหนองฮาง ต.หนองขาม อ.อาจสามารถ จ.ร้อยเอ็ด งานฌาปนกิจศพพระ
อธิการพรหมมา จนทสาโล พ.ศ. 2536 วัดบ้านแก่นทราย ต.รอบเมือง อ.เมือง จ.ร้อยเอ็ด เป็นต้น

ภาพประกอบที่ 81 กลุ่มช่างสวัสดิ์ ไปดง และ ช่างคล้าย บุญยู่
ที่มา : ผู้วิจัย

พหุบัน ปณฺ ทิโต ชีเว

ภาพประกอบที่ 82 กลุ่มช่าง พระครูศีลสาราภรณ์ (หลวงปู่สมสิทธิ์ รักขิตสีโล)

ที่มา : <https://www.facebook.com/yoothapong>

การสืบเชื้อสายเจ้านางสีดาผู้ฆ่านกหัสติลิงค์

พิธีกรรมฆ่านกหัสติลิงค์ อันเป็นขั้นตอนหนึ่งของพิธีปลงศพแบบนกหัสติลิงค์ มีลักษณะเหมือนการแสดงละครศักดิ์สิทธิ์ มีผู้ประกอบพิธีสืบทางสายตระกูล มีอาวุธพิเศษ มีคำพูดที่ใช้ในพิธี และมีตำนานกล่าวอ้างถึงอดีตที่อ้างถึงอาณาจักรเชียงรุ่ง ฉะนั้น ตำนานเกี่ยวกับความเชื่อและพิธีกรรมนี้จึงมีลักษณะเป็น “ตำนานเกี่ยวกับกำเนิดและการสืบเชื้อสาย” (myths of origin and descent) ซึ่งใช้เป็นตัวกำหนดถิ่นฐานร่วมกัน (collective location) อีกทั้งยังทำหน้าที่อธิบายถึงกำเนิด การเติบโตและชะตากรรมของกลุ่ม ปัจจุบันการสืบเชื้อสายเจ้านางสีดาจะมีการสืบต่อสายสกุลโดยผ่านฝ่ายหญิงเป็นหลักคือจากฝ่ายแม่มาสู่ลูกสาวและหลานสาว โดยผ่านร่างทรงได้มีการสืบทอดกันมาหลายชั่วคน ซึ่งพิธีกรรมการฆ่านกหัสติลิงค์จะมีสายตระกูลผู้สืบเชื้อสายเจ้านางสีดาเพียงสายตระกูลเดียวเท่านั้นที่จะมีสิทธิ์ในการทำพิธีฆ่านกหัสติลิงค์ได้ตามคตินิยม คือสายตระกูลปราบภัย มีการทรงเจ้านางสีดา ได้แก่ นางสุกัณห์ ปราบภัย นางมณีจันทร์ ผ่องศีล นางสมวาสนา รัศมี นางประทีป วันทาพงษ์ และคุณแม่เมทินี หวานอารมณ์ (หลานญาแม่ประทีป) ผู้ที่จะสืบต่อร่างทรงเจ้านางสีดาได้นั้นจะต้องมีคุณสมบัติคือ เป็นผู้มีความอ่อนโยนสุขุม และเป็นผู้ที่ครองศีลธรรมเป็นอย่างดี รวมทั้งจะต้องมีการยินยอมจากสามีและครอบครัวในการทำหน้าที่ดังกล่าวด้วยการรับสืบทอดการเป็นนางเทียม (ร่างทรง) ของเจ้านางสีดานั้น จะมีการมอบตำแหน่งให้กับสายตระกูลที่เป็นผู้หญิงจากแม่สู่ลูกสาวและสู่

หลานสาว โดยมีพิธีกรรมการแต่งงาน 5 เพื่อรับมอบโดยจะต้องมีการเลี้ยงประจำปีที่บ้าน (ออกใหม่ สามคำเดือน 5)

ญาแม่สุกัญญา ปราบภัย ญาแม่ณีจันทร์ ผ่องศิลป์ คุณยายสมวาสนา รัศมี คุณยายประทีน วันทาพงษ์ คุณเมทินี หวานอารมย์
ภาพประกอบที่ 83 เจ้านางสีดา สายตระกูลปราบภัย (นางสีดาสายตระกูลเก่าของเมืองอุบล)

ที่มา : เพจคณะละครคอนสเตรเนน

การชำนกหัสติลิงค์ครั้งแรก เกิดขึ้นเมื่อปี 2324 ถึงปัจจุบันเท่าที่มีการบันทึกไว้ นางสีดาได้ชำนกหัสติลิงค์มาแล้วไม่ต่ำกว่า 50 ตัว นางสีดาตั้งแต่ยุคแรกจนถึงปัจจุบัน มี 6 รุ่น ประกอบด้วย

1. ญาแม่นางจ้าว ชำนกฯ ครั้งแรกปี 2324
2. ญาแม่สุกัญญา ปราบภัย (บุตรญาแม่นางจ้าว)
3. ญาแม่ณีจันทร์ ผ่องศิลป์ (บุตรญาแม่สุกัญญา)
4. คุณยายสมวาสนา รัศมี (บุตรญาแม่ณีจันทร์)
5. คุณยายประทีน วันทาพงษ์ (บุตรญาแม่ณีจันทร์, พี่สาวคุณยายสมวาสนา)
6. คุณเมทินี หวานอารมย์ (หลานคุณยายประทีน)

กาญจนา ชินนาค (2550: 120-150) ได้กล่าวถึงกระบวนการชำนกหัสติลิงค์ว่า การรับสืบทอดเช่นนี้จะต้องได้รับอนุญาตจากครอบครัวด้วย สิ่งที่ยังเป็นสัญลักษณ์ของความเป็นเชื้อสายของเจ้านางสีดา คือ มีหมวกโบราณ และศร สำหรับใช้เป็นเครื่องทรงในการชำนกอยู่ และต้องมีการบวงสรวงประจำปีในเดือนหกทุกปี อย่างไรก็ตามการที่เข้ามาในตระกูลที่ได้มีการเข้าร่วมพิธีกรรมนี้ก็จะมีความคุ้นเคยและมีการสืบทอดได้จากการปฏิบัติในพิธีกรรม และเมื่อพิธีกรรมการปลงศพแบบนกหัสติลิงค์ได้รับความสนใจมากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเขตภาคอีสาน อุบลราชธานี โยโสธร ร้อยเอ็ด และมหาสารคาม ได้เชิญให้เจ้านางสีดาตระกูลนี้ประกอบพิธี

นอกจากนี้นางเทียมของตระกูลนี้จะต้องมีการเข้าร่วมบวงสรวงเจ้าพ่อมเหศักดิ์หลักเมืองอุบลราชธานีนั้นมีประจำปีคือ วันขึ้น 1 ค่ำเดือน 7 ที่ศาลหลักเมือง (เป็นฮีตหนึ่งในข้อกำหนดว่าด้วยเรื่องการทำบุญบูชาเทวดารักษาหลักเมือง ทำการเช่นสรวงหลักเมือง หลักบ้าน ฝีพ้อแม่ ฝีปูตา ฝีเมือง(บรรพบุรุษ) ฝีตาแฮก(เทวดาในไร่นา) เป็นพิธีให้รู้จักคุณของผู้มีคุณและสิ่งที่มีคุณจึงจะเจริญ)

มเหศักดิ์คือเทพารักษ์รักษาบ้านเมืองทุกเมืองในอีสาน คือ ดวงวิญญาณของเจ้านายพื้นเมืองนั่นเอง เช่น เจ้าพ่อพระยาแล เด็จเจ้าหอคำที่เป็นเจ้าพ่อหลักเมือง เป็นต้น การบวงสรวงเป็นการรำลึก

ถึงพระคุณของบุคคลสำคัญของบ้านเมือง เพื่อเป็นการสร้างความสามัคคีและรู้จักกตัญญูแก่เวทที่ต่อบรรพชนในบ้านเมือง

ในการบวงสรวงมหัศจรรย์ของคณะเจ้านางสีดาจะมีการถวายพานบายศรี และมีการเชิญเจ้ามเหศักดิ์ของเมืองมาร่วมหลายองค์ ซึ่งมี “นางเทียม” (คนทรง) หรือ ผู้ที่มาประทับทรงเข้าบวงสรวง มีการรำถวายมือ

สรุปได้ว่าการผ่านกหัสติลิงค์ในพิธีการปลงศพรูปแบบเมรุนกหัสติลิงค์ในจังหวัดอุบลราชธานี และจังหวัดร้อยเอ็ด ซึ่งจะมีทั้งการฆ่าด้วยวิธีการหลายรูปแบบได้แก่ พิธีกรรมผ่านกหัสติลิงค์ด้วยคณะเจ้านางสีดาสายตระกูลเก่าของเมืองอุบล การฆ่าด้วยคณะเจ้านางสีดาพื้นบ้าน การฆ่าด้วยคณะนายพราน และการถอดหัวนกก่อนที่จะทำการเผา ทั้งนี้เพื่อให้ตอบสนองความเชื่อที่ว่าถ้าหากไม่ผ่านนกก่อนทำการเผาถือว่า “ชะล่า” ผิดบ้านผิดเมือง และการฆ่าจุดมุ่งหมายเดียวกัน

เมื่อพิธีกรรมการผ่านกหัสติลิงค์เสร็จสิ้นแล้ว ส่วนเมรุนกหัสติลิงค์ ช่างก็จะนำผ้ามัดส่วนหัวนกเข้าหาตัวโลง เสมือนว่ามัดตราสังนักได้เสียชีวิตแล้วเช่นกัน จากนั้นก็จะเป็นที่ทางศาสนาและหากกรณีทำงานศพนั้นมีพิธีพระราชทานเพลิงศพก็ดำเนินการต่อจากพิธีกรรมการผ่านกหัสติลิงค์ สำหรับพิธีการพิธีพระราชทานเพลิงศพนั้นดำเนินการโดยหน่วยงานของรัฐ ซึ่งหน่วยงานที่เป็นตัวแทน อัญเชิญไฟพระราชทาน คือสำนักงานศึกษาธิการจังหวัดและสำนักงานศึกษาธิการอำเภอรวมทั้งหน่วยงานอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องกับผู้ภาพ และแขกผู้มีเกียรติที่มาร่วมงานต่อจากพิธีการพระราชทานเพลิงศพด้วยไฟพระราชทานแล้วจะต่อเนื่องด้วยผู้มีเกียรติและประชาชนร่วมพิธีวางดอกไม้จันทน์ถือว่าร่วมเป็นเกียรติ และแสดงความเคารพในพิธีการปลงศพ ซึ่งการร่วมพิธีดังกล่าวเรียกว่า “เผาหลอก” ส่วนการเผาจริงนั้นจะทำในเวลากลางคืน ระหว่างเวลาประมาณ 4-5 ทุ่ม เจ้าภาพจะทำการเปลี่ยนผ้าให้ศพ ช่างจะเคลื่อนศพลงมาจากหลังนกหัสติลิงค์ไว้ที่เชิงตะกอนบริเวณใต้ท้องนก สำหรับการนำศพลงจากหลังนกหัสติลิงค์นั้น คณะช่างจะถอดสลักพื้นโลงศพออก เพื่อให้ศพหย่อนลงไปถึงเชิงตะกอน ซึ่งมีคณะช่างคอยจัดวางศพใต้ท้องนกหัสติลิงค์ การจัดการดังกล่าวจะทำให้ดูเหมือนหนึ่งว่า ศพนั้นยังคงอยู่บนหลังนกหัสติลิงค์แต่ที่จริงแล้วมีเพียงโลงศพวางเปล่าเท่านั้น เมื่อจัดการศพเข้าที่เรียบร้อยแล้ว จึงทำพิธีการประชมเพลิง ตามด้วยญาติพี่น้องและผู้มีเกียรติรวมประชมเพลิง และในเวลาเดียวกันคณะช่างก็จะทำการประชมเพลิงศพที่เชิงตะกอนซึ่งอยู่ใต้ท้องนกหัสติลิงค์ ขณะที่ไฟกำลัง ลูกไหม้โลกศพไหม้ทั้งนกหัสติลิงค์และไหม้ทั้งเมรุนั้นจะมีผู้รับผิดชอบดูแลในการเลี้ยงไฟ คอยรดน้ำเพื่อมิให้ไฟลุกไหม้ไหมแรงจนเกินไปจนอาจจะทำให้เกิดการเสียหายหรืออันตรายอาคารหรือสิ่งอื่น ๆ ที่อยู่ใกล้เคียง มีการดูแลจนกระทั่งเผาเสร็จเรียบร้อยแล้วก็จะทำพิธีสามหาบเก็บอัฐ ทำบุญอุทิศส่วนกุศลแก่ผู้ตาย ศพในสถานที่ต่าง ๆ ลักษณะของเมรุลอย มีให้เลือกตามความต้องการของเจ้าภาพ โดยเรียกตามลักษณะต่าง ๆ ของเมรุแต่ละชนิด คือ เมรุขนาด 3 ชั้น 1 ยอด ขนาด 5 ยอด หรือขนาด 9 ยอดฉะนั้นเมื่อนำเมรุไปประกอบใช้ยังสถานที่ต่าง ๆ สามารถถอดเป็นชิ้นส่วน ต้องใช้รถบรรทุก 10 ล้อ ตั้งแต่ 1 คัน ถึง 3 คัน ตามลักษณะชนิดของเมรุแต่ละขนาดบรรทุกขนย้ายประกอบเป็นเมรุเผาศพในต่างจังหวัดใกล้-ไกลได้ตามความนิยม

ซึ่งลักษณะเด่นของรูปแบบเมรุแบบนกหัสติลิงค์ ของภาคอีสานโดยเฉพาะอย่างยิ่งเมืองอุบลราชธานี การสร้างเมรุรูปแบบเมรุนกหัสติลิงค์ได้สืบทอดไปที่ภาคอีสานตอนกลางอันได้แก่ โยโสธร ร้อยเอ็ด มหาสารคาม และขอนแก่น เป็นต้นและเมืองอื่น ๆ คือจะเป็นการสร้างเมรุอยู่กับที่

โดยสร้างมณฑปหรือบุษบกครอบตัวนกมีหีบศพหรือโลงศพตั้งอยู่บนหลังนก ลักษณะรวมที่สมบูรณ์อยู่กับที่ ไม่มีการชักลากเลื่อนไปในขบวนแห่ศพเหมือนกับทางภาคเหนือที่จะมีขบวนแห่เมรุจากวัดไปยังสถานที่เผาในเมือง ซึ่งจะต้องมีการจัดการที่ซับซ้อนมากยิ่งขึ้น จากข้อมูลที่ได้จากการสังเกตและจากเอกสารต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง ผู้วิจัยพบว่าในการสร้างเมรุรูปแบบนกหัสติลิงค์ ล้วนเป็นเมรุรูปแบบบุษบกครอบตัวนกหัสติลิงค์และมีหีบศพหรือโลงศพตั้งอยู่บนหลังนกทั้งสิ้น และจะมีสถานที่จัดการอยู่ในบริเวณวัด กล่าวคือมีการทำการก่อสร้างเมรุทั้งในวัดและนอกวัด ในกรณีที่จะทำพิธีปลงศพที่วัด คณะช่างสร้างนกก็น่าจะไปปักหลักวางแผนการจัดทำประจำอยู่ที่วัด และหากจะทำพิธีปลงศพนอกวัด คณะช่างก็จะไปปักหลักวางแผนการจัดทำอยู่ที่คุ้มของเจ้าภาพหรือบริเวณที่จะทำการปลงศพ จากข้อมูลกรณีศึกษาเป็นตัวชี้ชัดว่า สถานที่ที่ใช้ในการปลงศพด้วยเมรุรูปแบบนกหัสติลิงค์ ในจังหวัดอุบลหรือจังหวัดร้อยเอ็ดนั้นได้ใช้วัดเป็นสถานที่ในการปลงศพทุกครั้งมาโดยตลอด

การสร้างเมรุนกหัสติลิงค์ของพระราชรัตนโบล (พิมพ์ นารโท) วัดทุ่งศรีเมือง ถือได้ว่าเป็นการรื้อฟื้นที่สำคัญอีกครั้งหนึ่งโดยกลุ่มคนในสังคมวัฒนธรรมจังหวัดอุบลราชธานี มีช่างคือพระครูเกษมฯ เป็นหัวหน้าฝ่ายช่าง และมีคุณพ่อบำเพ็ญ ณ อุบล เป็นหัวหน้าฝ่ายฆราวาส โดยการศึกษาจากภาพถ่ายเมรุนกหัสติลิงค์จากวัดหลวงเมื่อปี พ.ศ. 2471 พระอุบลการประชานิตย์ (ท้าวสิทธิสาร-บุญชู พรหมวงศานนท์ ญาพ่อโฮมแพง) ซึ่งจะสังเกตยอดเมรุเป็นรูปดอกบัว แล้วช่างก็จะแกะจากภาพต้นแบบมาเป็นแปลนโครงร่างอย่างคร่าว ๆ การสร้างฐานและโครงบุษบก ยุคนี้จะทำเป็นแบบเมรุลอยที่ไม่ได้มีการเคลื่อนย้ายตัวนก และหอแก้วสร้างติดกับที่ ส่วนพิเศษของนกหัสติลิงค์คือกลไกภายในตัวนกที่จะมีการเคลื่อนไหวได้คล้ายกับนกหัสติลิงค์มีชีวิต ส่วนในกลุ่มที่ได้รับการถ่ายทอดจากกลุ่มช่างในอดีตก็ยังคงรักษาการสร้างสรรคในรูปแบบศิลปกรรมในรูปแบบเดิม การจัดพิธีที่เกี่ยวข้องกับนกหัสติลิงค์ในช่วงนั้นมีให้เห็นบาง วัดอุประสงค์ที่ท่าอาจไม่ได้เน้นย้ำให้เห็นความสำคัญของชนชั้นปกครองของเมืองอุบลราชธานี หรือความสำคัญให้กับ ผู้เป็นเจ้าของเมืองอุบลราชธานีเหมือนในอดีต และมุ่งเน้นที่ชนชั้นความดี (พระสงฆ์ ระดับชนพระครูขึ้นไป) และชนชั้นสามัญชน ที่มีความพร้อมในการจัดสร้าง

พัฒนาการนกหัสติลิงค์ในยุคหลังการรื้อฟื้น (พ.ศ.2558-2562)

ในยุคของการสร้างสรรค์พัฒนารูปแบบเมรุรูปนกหัสติลิงค์หลังการรื้อฟื้นหากจะพูดถึงรูปแบบและกระบวนการสร้างสรรค์นกหัสติลิงค์ในปัจจุบันจะพบได้ว่ารูปแบบการสร้างสรรคได้มีการพัฒนาไม่ว่าจะเป็นเรื่องของรูปแบบหรือวัสดุในการสร้างสรรค์ ด้วยสภาพสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปเครื่องมืออำนวยความสะดวกมีมากขึ้นสะดวกในการทำงานจึงทำให้กรรมวิธีในการผลิตรูปนกหัสติลิงค์จึงเปลี่ยนแปลงไป ในขณะที่เดียวกันก็ยังมีบางกลุ่มที่ยังคงรูปแบบการสร้างสรรคไว้ดังเดิมและพัฒนาในเรื่องของความประณีตมากขึ้น รูปแบบที่พบเห็นในปัจจุบันของกลุ่มช่างมีดังต่อไปนี้

พัฒนาการนกหัสติลิงค์ยุคหลังการรื้อฟื้นของกลุ่มช่างที่พบในจังหวัดอุบลราชธานี

ผู้วิจัยได้พบว่ามีจำนวนช่างอยู่ 2 กลุ่มเป็นหลักซึ่งกลุ่มที่มีก่อนหน้าถือได้ว่าเป็นกลุ่มหลักแต่ดั้งเดิมคือ กลุ่มของพระครูเกษม ธรรมานูวัตร เจ้าคณะ อำเภอดงหลวงจังหวัดอุบลราชธานี ซึ่งเป็นกลุ่มช่างที่มีมาแต่ในอดีตมีจำนวนการสร้างนกหัสติลิงค์เป็นจำนวนมากทั้งในจังหวัดอุบลราชธานี

และจังหวัดใกล้เคียง โดยกรรมวิธีการสร้างของหลวงพ่อกษม ธรรมานูวัตร มิได้เปลี่ยนแปลงไปจากเดิมสักเท่าไร หากแต่มีเรื่องของวัสดุที่มีการเปลี่ยนแปลงและสวดลายที่ประดับตกแต่งส่วนขั้นตอนการสร้างจะคงไว้เหมือนเดิม ลักษณะรูปแบบงานศิลปกรรมของหลวงพ่อกษม ธรรมานูวัตร มีความเป็นบ้านค่อนข้างสูงด้วยรูปแบบและกรรมวิธีที่สร้างที่ทำจากวัสดุต่างๆ ไม้ไผ่ กระจาดสาน ไม้อัด ผ้า กระจาดสาน เป็นต้น

ทั้งนี้ในกลุ่มช่างของพระครูเกษม ธรรมานูวัตร นอกจากนอกจากจะสร้างเมรุรูปนกหัสติลิงค์แล้วในกลุ่มนี้ยังคงมีนางเจ้าเทียมสีดาที่ยังคงทำหน้าที่ในพิธีกรรมการชำนกหัสติลิงค์หากมีตัวแสดงในพิธีการชำนกหัสติลิงค์บางคนเท่านั้นที่มีการเปลี่ยนไปมีสับเปลี่ยนหน้าที่หรือมีบุคคลใหม่มาเพิ่มเติมด้วยบุคคลหรือนักแสดงบางท่านมีอายุสูงและบางท่านก็เสียชีวิตไปบ้างแต่รูปแบบพิธีกรรมยังคงความเป็นเหมือนดังเช่นในอดีต

ภาพประกอบที่ 84 นกหัสติลิงค์ กลุ่มช่างของพระครูเกษม ธรรมานูวัตร

ที่มา : ผู้วิจัย

พหุณ ปณุ ทิโต ชิว

ภาพประกอบที่ 85 นกหัสดีลิงค์ กลุ่มช่างของพระครูเกษม ธรรมานุวัตร

ที่มา : ผู้วิจัย

นอกจากนี้ในจังหวัดอุบลราชธานียังพบช่างอีก 1 กลุ่มคือพระอิทธิพล แสนทวิสุข พระลูกวัดบ้านแคนตำบลดอนมดแดง อำเภอดอนมดแดง จังหวัดอุบลราชธานี ซึ่งเป็นพระที่นับว่ามีความคิดสร้างสรรค์ในการสร้างรูปนกหัสดีลิงค์ ถึงจำนวนการสร้างของนายช่างผู้นี้จะไม่เยาะสั๊กเท่าไรแต่ก็ถือได้ว่าฝีมือช่างสามารถถ่ายทอดรูปแบบนกหัสดีลิงค์ตามจินตนาการได้อย่างน่าสนใจและในผลงานสร้างสรรค์บางชิ้น พระเหลา แสนทวิสุข นายช่างก็สามารถสร้างสรรค์ได้ในจำนวนค่าแรงที่ไม่มากนัก โดยท่านได้อาศัยเรื่องของความศรัทธาและต้องการการสืบทอดรูปแบบศิลปกรรมนี้

การสร้างสรรค์เมรุนกหัสดีลิงค์ผู้วิจัยมีความคิดไว้ในกระบวนการสร้างสรรค์นั้นผู้ที่มีฝีมือทางการช่างมีจำนวนไม่น้อยที่มีความสามารถสร้างสรรค์ได้ แต่ด้วยมีปัจจัยบางประการหรือหลายประการที่ทำให้ไม่สามารถประกอบหรือสร้างสรรค์รูปตัวนกหัสดีลิงค์ได้ จะเห็นว่าใน 2 กลุ่มในจังหวัดอุบลราชธานี นี้ล้วนแต่เป็นพระสงฆ์ทั้งสิ้น ข้อจำกัดในการสร้างด้วยมีคำบอกเล่าสืบทอดกันมาว่าหากผู้ที่สร้างสรรค์ไม่มีวิชาความรู้หรือได้รับการถ่ายทอดวิชาจากครูผู้สร้างในอดีต การสร้างสรรค์นกหัสดีลิงค์อาจจะทำให้ผู้สร้างสรรค์นั้นเกิดสิ่งที่ไม่ดีขึ้นกับตัวเองได้หรือที่เรียกว่า ชะล่า อาจเป็นเพราะเหตุนี้หรือไม่ทำให้การสร้างสรรค์นกหัสดีลิงค์จึงจำกัดในเฉพาะกลุ่ม

พหุ อนุ ชาติ ชีวะ

ภาพประกอบที่ 86 นกหัสติลิงค์ กลุ่มช่างของพระอิทธิพล แสันทวีสุข

ที่มา : ผู้วิจัย

พัฒนาการนกหัสติลิงค์ในยุคหลังการรื้อฟื้นของกลุ่มช่างที่พบนอกเหนือจากจังหวัดอุบลราชธานี

ในส่วนอื่นที่นอกเหนือจากจังหวัดอุบลราชธานีผู้วิจัยพบว่า มีจังหวัดใกล้เคียงหรือจังหวัดที่มีกลุ่มคนที่แยกตัวไปจากจังหวัดอุบลราชธานีและมีการสืบทอดฝีมือการช่างจาก นายช่างคำหมา แสงงาม ผู้เชี่ยวชาญด้านศิลปกรรมและเคยเป็นช่างทำนกหัสติลิงค์ในอดีตจากจังหวัดอุบลราชธานี และได้ทำการย้ายไปสร้างครอบครัวที่ จังหวัดร้อยเอ็ด โดยการสืบค้นพบว่าในจังหวัดร้อยเอ็ดมีกลุ่มช่างที่สืบทอดจากพ่อคำหมา แสงงาม เดิมกลุ่มนี้ผู้สืบทอดคือ พ่อสวัสดิ์ ไปดง แต่ปัจจุบันคุณพ่อได้แก่ชราและไม่สามารถที่จะสร้างสรรค์ผลงานได้แต่ก็มีการสืบทอดส่งต่อให้ลูกหลานและมีกลุ่มช่างที่ได้รับการถ่ายทอดคือกลุ่มช่างของพระครูสิทธิธรรมโกวิท (หลวงพ่อสายทอง สิริธมโม) วัดบ้านดอนเกลือ อำเภอนาคู จังหวัดร้อยเอ็ด ถือว่าปัจจุบันกลุ่มช่างกลุ่มนี้เป็นกลุ่มหลักที่ได้รับการสืบทอดกระบวนการสร้างสรรค์นกหัสติลิงค์ในรูปแบบของพ่อคำหมา แสงงาม และยังมีการให้ความรู้แก่บุคคลที่สนใจถือว่าเป็นต้นแบบอีกกลุ่มหนึ่ง ด้วยในกลุ่มของช่าง 2 กลุ่มหลังที่อยู่ จังหวัดกาฬสินธุ์ ก็ได้มาค้นคว้าหากรรมวิธีในการสร้างรูปนกหัสติลิงค์จากกลุ่มนี้ไม่ว่าจะเป็นกลุ่มของ พระอาจารย์อุบล อัครธัมโม และกลุ่มช่างของ ดร.ยุมธพงศ์ มาตย์วิเศษ นายช่างผู้สร้างสรรค์เมรุนกหัสติลิงค์เทินบุษบก ประกอบพิธีพระราชทานเพลิงศพครูใหญ่ พระเทพวิทยาคม (หลวงพ่อคุณ ปริสุทโธ) โดยนกหัสติลิงค์นี้ได้รับการออกแบบโดยคณะศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น และผู้สร้างสรรค์ต้องการแสดงออกถึงศิลปกรรมที่เรียบง่าย สวยงาม และมีเรื่องราวตามประวัติความเป็นมาของ นกหัสติลิงค์เทินบุษบกอย่างแท้จริง

ภาพประกอบที่ 87 นกหัสติลิงค์ กลุ่มช่างของช่างสวัสดิ์ ไปดง ช่างคล้าย บุญผู้
ที่มา : ผู้วิจัย

ภาพประกอบที่ 88 นกหัสติลิงค์กลุ่มช่างของ ช่างสวัสดิ์ ไปดง ช่างคล้าย บุญผู้
ที่มา : ผู้วิจัย

ภาพประกอบที่ 89 นกหัสดีลิงค์กลุ่มช่างของ พระครูสิทธิธรรมโกวิท (หลวงพ่อสายทอง สิริธมฺโม)
ที่มา : ผู้วิจัย

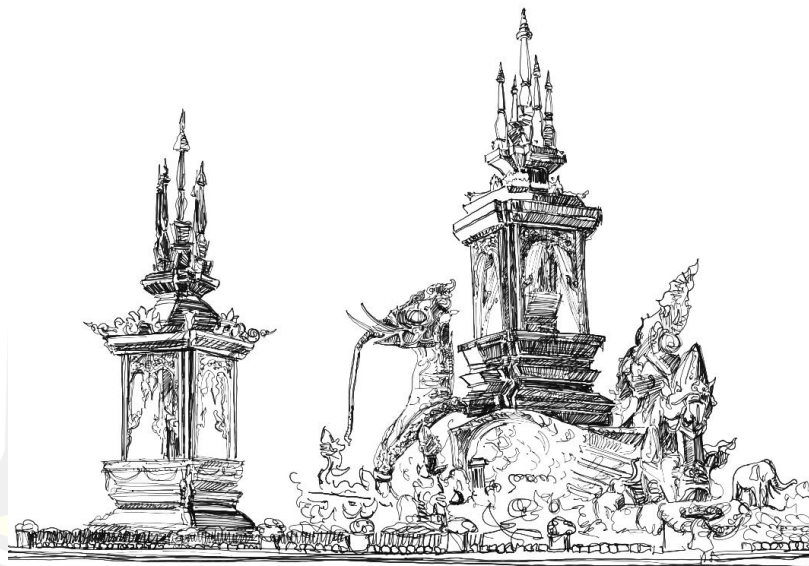

ภาพประกอบที่ 90 นกหัสดีลิงค์กลุ่มช่างของ พระอาจารย์อุดม อัครธมฺโม
ที่มา : เพชบุรีคพระอาจารย์อุดม อัครธมฺโม

ภาพประกอบที่ 91 นกหัสดีลิงค์กลุ่มช่างของ ดร.ยุมรพงศ์ มาตย์วิเศษ

ที่มา : ผู้วิจัย

ภาพประกอบที่ 92 เมรุนกหัสดีลิงค์เทินบุษบก ประกอบพิธีพระราชทานเพลิงศพครูใหญ่ พระเทพ
วิทยาคม (หลวงพ่อคุณ ปริสุทโธ) พิธีพระราชทานเพลิงศพ ในวันอังคารที่ 29 มกราคม 2562

ณ พุทธมณฑลอิสาน จังหวัดขอนแก่น

ที่มา : ผู้วิจัย

ภาพประกอบที่ 93 พัฒนาการของนักหัตถศิลป์ในยุคการรื้อฟื้นและหลังการรื้อฟื้น
ที่มา : ผู้วิจัย

สรุปได้ว่าการสร้างสรรค์เมธีรูปนักหัตถศิลป์ หากศึกษาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันจะเห็นได้ว่ารูปแบบนั้นมีทั้งที่รูปแบบในการสร้างมีการยึดตามรูปแบบในอดีตโดยมีการศึกษาไม่ต่างจากภาพถ่ายหรือคำบอกเล่าเกี่ยวกับรูปแบบการสร้างแล้วก็มี การสืบทอดกันมาเป็นรุ่นๆ ในกลุ่มที่มีความโดดเด่นเรื่องการสร้าง น่าจะเป็นกลุ่มที่ได้รับการสืบทอดจาก นายช่างคำหมา แสงงาม ถือว่าเป็นกลุ่มที่มีเครือข่ายของกลุ่มช่างต่างๆ มาศึกษารูปแบบการสร้างสรรคและนำไปปรับปรุงเป็นรูปแบบฉบับของตัวเอง จากการศึกษาแบบศิลปกรรม แสดงออกถึงความเรียบง่าย ชื่อไม่รุงรังหรือมากเกินไป ในความเรียบง่ายก็ยังซ่อนเร้นถึงมิติความลุ่มลึกทางความคิดความอ่านของช่างเป็นศิลปกรรมที่สอดคล้องเหมาะสมกับบริบททางสังคมและชุมชนซึ่งเป็นกลุ่มสกุลช่างพื้นบ้านที่รังสรรค์ผลงานออกมา มีลักษณะแบบแสดงถึงสุนทรีย์ภาพในรูปแบบที่ดูดีบๆ หยิบๆ ไม่ละเอียด มีลักษณะสัดส่วนที่ผิดเพี้ยนผิดหลักบ้าง สะท้อนถึงสังคมวัฒนธรรมอีสาน ในขณะที่เดียวกันก็มีการผสมผสานงานพื้นเมืองที่ได้รับอิทธิพลจากรูปแบบช่างหลวง ช่างได้ผสมผสานรูปแบบว่าทำภายนอกกับรูปแบบดั้งเดิมจนก่อให้เกิดเอกลักษณ์ของตนเองโดยอาศัยคติความเชื่อเรื่องราวของท้องถิ่น

พระอาจารย์จันดี พระประจำวัดทุ่งศรีเมือง ตำบลในเมือง อำเภอเมืองจังหวัดอุบลราชธานี ท่านกล่าวว่าในอดีตตอนที่ท่านยังเป็นสามเณรอยู่รูปแบบนักหัตถศิลป์ก็ได้ปรากฏสักเท่าไร แม้กระทั่งรูปแบบการจัดงานเหมือนในปัจจุบัน รูปแบบการประกอบพิธีกรรมที่มีการผ่านนักหัตถศิลป์ก็ไม่เคยเจอ พิธีกรรมในการผ่านนักหัตถศิลป์ พิธีกรรมการผ่านนักหัตถศิลป์อาจถูกกำหนดขึ้นในภายหลังก็ได้ท่านได้กล่าวถึงเหตุการณ์ของการประกอบพิธีกรรมและการจัดสร้างเมธีรูปนักหัตถศิลป์ ณ วัดทุ่งศรีเมือง เมื่อปี พ.ศ. 2548 โดยในตอนนั้นบุคคลที่เป็นผู้นำในการจัดสร้างเมธีรูปนักหัตถศิลป์คือ คุณพ่อบำเพ็ญ ณ อุบล ซึ่งท่านได้นำภาพเก่าในอดีตมาให้กลุ่มช่างได้ทำตามรูปแบบดังกล่าวโดยที่ท่านเป็นคนควบคุม ในครั้งนั้นคุณพ่อบำเพ็ญ ณ อุบล ได้ขอความอนุเคราะห์จากพระครูเกษมธรรมานาวุฒิ

ซึ่งมีความสามารถในด้านการทำงานช่างพื้นบ้านเช่นงานจักสาน งานตอกลายกระดาษ และงานฝีมือต่างๆและมีประสบการณ์ในการทำงานหัตถ์ศิลป์

การรื้อฟื้น “นกกหัสติลิงค์” ที่เกี่ยวข้องด้านพื้นที่

การจัดงานด้วยเมรุรูปนกกหัสติลิงค์ ถือว่าเป็นประเพณีชั้นสูงที่ชาวบ้านชาวเมืองแสดงน้ำใจเชิดชูเกียรติแก่ผู้ที่สร้างคุณงามความดี สร้างคุณประโยชน์แก่บ้านเมือง ฉะนั้นผู้วายชนม์ที่จะขึ้นหลังนกกหัสติลิงค์ได้จะต้องเป็นผู้ที่มีบารมีสูงเป็นที่เคารพศรัทธาของประชาชน และการได้รับพระราชทานเพลิงศพจากพระมหากษัตริย์เป็นเกียรติอันสูงยิ่ง จึงถือว่าประเพณีเมรุรูปนกกหัสติลิงค์และงานพระราชทานเพลิงศพไม่ขัดแย้งกันเพราะผู้วายชนม์เป็นอริยบุคคลสมควรได้รับการยกย่อง รวมทั้งในที่ประชุมเห็นว่าการจัดงานประเพณีนกกหัสติลิงค์ในครั้งนี้เป็นการรื้อฟื้นและอนุรักษ์ประเพณีดั้งเดิมที่ถูกต้องให้ลูกหลานเมืองอุบลได้เห็นและสืบสานต่อไป ซึ่งได้กำหนดงานในวันที่ 18 มิถุนายน 2548 โดยหัวหน้าช่าง คือ “พระครูเกษมธรรมานุวัตร” เจ้าอาวาสวัดเกษมสำราญ เจ้าคณะตำบลเกษม อ.ตระการพืชผลและมีคุณพ่อบำเพ็ญ ฌ อุบล เป็นที่ปรึกษาฝ่ายฆราวาส และมีคณะกรรมการหลายชุดรับผิดชอบในส่วนต่าง ๆ อันจะเห็นได้ว่าการจัดงานพระราชทานเพลิงศพด้วยเมรุรูปนกกหัสติลิงค์เป็นงานที่ยิ่งใหญ่และสำคัญมากในการยกย่องบุคคลที่มีคุณงามความดีต่อแผ่นดิน

ประเพณีความเชื่อในเรื่องการปลงศพด้วยเมรุรูปแบบนกกหัสติลิงค์นั้น ความยิ่งใหญ่คงไม่ใช่อยู่ที่ความสวยงามหรือความแปลกประหลาดของเมรุที่ถูกถ่ายทอดออกมาในลักษณะของนกกหัสติลิงค์ข้างรองรับศพอยู่ภายในบุษบกเพียงเท่านั้น แต่ความยิ่งใหญ่ที่เป็นประเด็นหลักคือ เชื่อว่าเมื่อมีการปลงศพด้วยเมรุรูปแบบนกกหัสติลิงค์แล้ว วิญญาณของนกกหัสติลิงค์จะเป็นพาหนะนำดวงวิญญาณของผู้ตายขึ้นสู่สุรวงสวรรค์ (จากคตินิยมเช่นนี้ชาวเมืองอุบลจึงจะต้องมีการทำพิธีชานกก่อน เพื่อให้คนตายแล้วจะได้นำวิญญาณของผู้ตายสู่สวรรค์) จึงเป็นการให้เกียรติครั้งสุดท้ายกับผู้ตายที่มีความพร้อมด้วยความคิด ความชอบ ที่สังคมยอมรับ จากความสำคัญดังกล่าวจึงมีกระบวนการและขั้นตอนการดำเนินงานต่าง ๆ ที่เกี่ยวเนื่องกับการปลงศพด้วยเมรุรูปแบบนกกหัสติลิงค์ โดยเริ่มตั้งแต่การสร้างเมรุรูปนกกหัสติลิงค์ การสร้างโรงศพหรือหีบศพ รวมไปถึงพิธีกรรมต่าง ๆ จนกระทั่งถึงการเผา ซึ่งแต่ละขั้นตอนนั้น จะประกอบไปด้วยสิ่งของเครื่องใช้ที่นำมาประกอบพิธีกรรมในแต่ละขั้นตอน โดยคณะช่างจะถือปฏิบัติอย่างเคร่งครัดตามวิธีการที่ได้รับการถ่ายทอดจากบรมครูในอดีตประกอบด้วย

อาจารย์ปัญญา แพงเหล่า นักประชาสัมพันธ์ท้องถิ่น กล่าวระหว่างการเดินทางไปร่วมงาน "ย้อนตำนานร้อยปี นกกหัสติลิงค์ เมืองเกษมสีมา" ที่วัดเกษมสำราญ อำเภอตระการพืชผล จังหวัดอุบลราชธานี โดยกล่าวถึงการประกอบพิธีเผาศพนกกหัสติลิงค์ที่ทุ่งศรีเมืองซึ่งได้ถูกรื้อฟื้นอีกครั้ง ในวันที่ พุธที่ 21 พฤษภาคม 2558 โดยงานในครั้งนี้ทางผู้จัดงานได้ระบุว่า พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าโสมสวลี พระวรราชทินนิตตามาตุ จะเสด็จมาเป็นองค์ประธานพิธีพระราชทานเพลิงศพ พระเทพกิตติมุนี อดีตเจ้าอาวาสวัดมหาสารคาม พระอารามหลวง ที่ปรึกษาเจ้าคณะจังหวัดอุบลราชธานี และประธานสภาวิทยาเขตอุบลราชธานี ณ เมรุชั่วคราวปราสาทนกกหัสติลิงค์ มณฑลพิธีทุ่งศรีเมือง จังหวัดอุบลราชธานี ในการประชุมเตรียมงานนั้นมีการเสนอให้มีการรื้อฟื้นงานเผาศพโดยนกกหัสติลิงค์

และที่สำคัญนอกจากจะเป็นการรื้อฟื้นเรื่องแบบการจัดงานแล้วในที่ประชุมยังมีการเสนอการรื้อฟื้นที่เกี่ยวกับการซัพพื้นที่ทุ่งศรีเมืองในการจัดงานในครั้งนี้ มีการถกเถียงกันเกี่ยวกับพื้นที่ในการจัดด้วยไม่มีการจัดพิธีศพที่บริเวณทุ่งศรีเมืองนานแล้ว

ในที่ประชุมได้ข้อสรุปว่าให้จัดงานที่บริเวณทุ่งศรีเมืองและได้มีการใช้กระบวนการชาติเข้ามาเกี่ยวข้องโดยกราบทูลเชิญพระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าโสมสวลี พระวรราชาทินัดดามาตุ จะเสด็จมาเป็นองค์ประธานพิธีพระราชทานเพลิงศพ นับเป็นการรื้อฟื้นพิธีกรรมการเผาศพด้วยนกหัสติลิงค์ โดยมีความเชื่อมโยงกับพื้นที่ที่เคยจัดในอดีตคือทุ่งศรีเมือง แต่ในการจัดพิธีกรรมครั้งนี้ปรากฏว่าด้วยระยะเวลาที่น้อยทำให้ไม่สามารถหาช่างที่จะสร้างเมรุรูปนกหัสติลิงค์ในพื้นที่อีสานได้ทัน ทางผู้จัดจึงได้มีการเสนอให้ไปจัดหาเมรุรูปนกหัสติลิงค์จากภาคเหนือ ซึ่งมีกลุ่มช่างที่ทำนกแบบถอดประกอบได้มีการสร้างนกหัสติลิงค์ไว้เรียบร้อยแล้วแล้วรอแค่การประกอบ

ภาพประกอบที่ 94 เมรุนกหัสติลิงค์ พระเทพกิตติมุนี อดีตเจ้าอาวาสวัดมหาวนาราม พ.ศ. 2558
ที่มา : สำนักศิลปะและวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏอุบลราชธานี)

สรุปได้ว่า การคงอยู่ของพิธีกรรมการปลงศพแบบนกหัสติลิงค์ การปรับเปลี่ยนในรายละเอียดที่สำคัญทั้งสถานที่เผา (จากทุ่งศรีเมืองเป็นสถานที่อื่น) และรูปแบบของนกหัสติลิงค์ (จากตั้งบนพื้นหรือบนถาดนอนบนดินมาเป็นตั้งบนบุษบก) นั้น สะท้อนให้เห็นอย่างชัดเจนว่าการปรับเปลี่ยนรายละเอียดของพิธีกรรม ตลอดจนจิตวิญญาณของพิธีกรรมนั้นกระทำโดยรัฐ อันเป็นผู้กุมวัฒนธรรมหลวง (Great tradition) ขณะที่ชาวอีสานซึ่งรวมถึงผู้ที่สืบเชื้อสายเจ้าเมืองเก่าผู้ที่เคยเป็นเจ้าของและผูกขาดการจัดพิธีกรรม ซึ่งจัดเป็นกลุ่มวัฒนธรรมราษฎร์ (Little tradition) ก็ต้องดำเนินพิธีกรรมไปภายใต้บริบทของรัฐ ในแง่นี้ก็สะท้อนให้เห็นว่า คนอีสานยอมรับและปรับเปลี่ยนผสมผสาน

อุดมการณ์อำนาจ และอุดมการณ์ทางศาสนาของรัฐ ให้เข้ากับสภาพสังคมวัฒนธรรมของท้องถิ่นเพื่อความอยู่รอด

การรื้อฟื้น “นักษัตรลึงค์” ที่เกี่ยวข้องด้านพิธีกรรม

นอกจากพิธีกรรมที่เกี่ยวกับการสร้างเมรุณกษัตริย์แล้วนั้นผู้ประกอบพิธีกรรมคือบรรดา คณะช่างที่สร้างนักษัตรลึงค์ ซึ่งการปลงศพจะมีพิธีกรรมทั้งทางพุทธ พราหมณ์ และผี อีกขั้นตอนหนึ่งที่มีความสำคัญและเป็นลักษณะเด่นของพิธีปลงศพของภาคอีสานนั่นก็คือ พิธีกรรมการฆ่านกษัตริย์ เพราะจากคติความเชื่อเรื่องนักษัตรลึงค์ ที่กล่าวไว้ในตำนานที่ยกมาอธิบายแล้วข้างต้นว่า นกษัตริย์นั้นสร้างขึ้นมาเพื่อจะเป็นพาหนะรองรับศพ และนำดวงวิญญาณของผู้ตายขึ้นสู่สรวงสวรรค์ ตามคติโบราณผู้ที่จะฆ่านกษัตริย์จะต้องเป็นผู้ที่สืบเชื้อสายมาจากเมืองตักศิลาซึ่งจะมีผู้สืบเชื้อสายฆ่านกษัตริย์อยู่ประจำเมืองอุบลราชธานี ซึ่งจะมีการเชิญนางเทียม (คนทรง) เจ้านางสีดา ธิดาเมืองตักศิลา ผู้ซึ่งมีฤทธิ์เดชปราบนกษัตริย์ได้สำเร็จมาก่อนตามตำนาน

ในพิธีกรรมการสร้างเมรุณกษัตริย์ ก่อนที่จะมีการปลงศพนั้นจะต้องมีการฆ่านกเสียก่อนซึ่งจะไปตามคำอธิบายของตำนานนกษัตริย์ ซึ่งเดิมเชื่อว่ากลุ่มตระกูลที่จะฆ่านกษัตริย์ได้นั้นจะต้องสายตระกูลที่เก่าแก่ของเมืองอุบลที่มีการสืบเชื้อสายมาจากเจ้านางสีดาเท่านั้น คือ ตระกูล “ปราบภัย” “ผ่องศีล” และ “รัศมี” ซึ่งจะมีการสืบเชื้อสายทางฝ่ายหญิง ตลอดระยะเวลาเวลามากกว่าร้อยปีความเกี่ยวพันระหว่างพิธีกรรมกับสายตระกูลดังกล่าวจะมีความใกล้ชิดและเคร่งครัดมากกว่าจะผ่านพิธีกรรมแต่ละอย่างจะมีเงื่อนไขกำกับหลายประการเกินกว่าที่คนสามัญพึงจะกระทำได้

กาญจนา ชินนาค อธิบายถึงการปรับเปลี่ยนพิธีกรรมการฆ่านกษัตริย์ว่าได้ปรากฏอย่างชัดเจนทั้งในเมืองอุบลและจังหวัดใกล้เคียง เช่น ในงานศพของหลวงปู่มาถาวร บ้านทาสี ตำบลเกาะแก้ว อำเภอเสลภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด พ.ศ. 2535 ได้มีการเปลี่ยนแปลงคือจากเดิมจะต้องเป็นนางเทียมของเจ้านางสีดาสายเมืองอุบลราชธานี แต่การฆ่านกในครั้งนี้ปรากฏว่าได้มีการตั้งกลุ่มผู้ฆ่านกษัตริย์สายใหม่เกิดขึ้น ซึ่งเหตุของการเปลี่ยนแปลงคือร่างทรงนางสีดาสายอุบลราชธานีนั้นอายุมาก จนไม่สามารถเดินเองได้แล้วต้องมีคนพยุงตลอด การที่จะต้องเดินทางเป็นระยะทางไกล จึงทำให้มีการตั้งกลุ่มคณะนางสีดาขึ้นมาใหม่ คือกลุ่มเดียวในจังหวัดร้อยเอ็ดประกอบด้วย นางทุมมา สุทธิประภา อติตหมอลำ เป็น “มือหอก” นางบุญ สุทธิประภา “มือดาบ” และนางสุด สุทธิประภา เป็น “มือหอกและหลาว” บทบาทหน้าที่ต่าง ๆ อาศัยพื้นฐานภูมิหลังเคยแสดงเป็นหมอลำมาก่อน และได้รับการฝึกสอนจากพระปลัดสมสิทธิ์ ลักขิตะสีโล เจ้าอาวาสวัดป่าสักดาราม ที่เลือกกลุ่มนี้ก็เป็นโยมอุปัฏฐากของวัด และต่างก็มีพื้นฐานมาจากการแสดงคือ เคยแสดงหมอลำ ซึ่งกลุ่มนางเทียมเจ้านางสีดาใหม่นี้จะต้องมีการซ้อมการใช้อาวุธ เช่น หอก ดาบ เป็นต้น ก่อนที่จะทำการฆ่าประมาณ 3-4 วันก่อนจนทำให้คณะร่างทรงเจ้านางสีดาสายใหม่ของจังหวัดร้อยเอ็ดทำหน้าที่ได้อย่างสมจริงสมจัง ซึ่งก่อนจะฆ่านกษัตริย์นั้น จะต้องประกอบพิธีบวงสรวงระลึกถึงคุณครูบาอาจารย์ซึ่งจากข้อมูลกล่าวอ้างถึงการยึดถือตามแบบโบราณดั้งเดิมจากจังหวัดอุบลราชธานี และเมื่อตั้งคำถามถึงความถูกต้องในการมาเป็นร่างทรงนางสีดา ซึ่งโบราณจะกำหนดไว้สำหรับคนในตระกูลของผู้ประกอบพิธีกรรมในอุบลเท่านั้น ซึ่งร่างทรงนางสีดาใหม่นี้เห็นว่าเป็นไม่ผิดเพราะการทำพิธีของกลุ่มตนแม้จะเป็นกลุ่มใหม่แต่ก็ได้มีการครอบครูแล้ว

ในเมืองอุบลราชธานีเองก็ได้ปรากฏนางเทียมเจ้านางสีดาขึ้นมาใหม่ ได้แก่ คณะของเจ้านางสีดาของอำเภอตระการพืชผล ซึ่งมีการตั้งเป็นกลุ่มนางสีดาฆานกหัสดีลิงค์ขึ้นมา ซึ่งเดิมจะต้องเป็นสายอุบลราชธานีในตระกูลปราบภัยที่มีการสืบทอดมากกว่าสามชั่วอายุคนแล้ว แต่การเชิญนางทรงของสายเมืองอุบลนั้นจะมีพิธีกรรมมากและจะต้องเสียค่าใช้จ่ายสูงมากในแต่ละครั้ง 20,000-30,000 บาท รวมทั้งต้องหาทองเพื่อมาเป็นเครื่องประดับให้กับร่างทรง สาเหตุที่มีการเปลี่ยนแปลงเช่นนี้คือ การที่ร่างทรงในสายเดิมมีอายุมากและจะต้องเดินทางไปฆานกยังสถานที่ห่างไกล จึงได้ตั้งกลุ่มนางทรงสีดาขึ้นมาใหม่เพื่อฆานกเอง เมื่อปี พ.ศ. 2540 เพราะเชื่อว่าถ้าไม่ฆานกหัสดีลิงค์ ก็จะแพ้บ้านแพ้เมือง หรือจะเป็นการไม่ครบตามประเพณีพิธีกรรมนี้ แต่อย่างไรก็ตามเมื่อปรึกษาผู้เฒ่าผู้แก่ต่าง ๆ เห็นว่าไม่เป็นการผิด เพราะถือว่าแต่เดิมตำบลเกษมา ถือเป็นเมืองเก่าแก่ถือเป็นเมืองเกษมสีมา และมีเชื้อสายอุปราชาอยู่เหมือนกัน คงไม่เป็นการผิดราชประเพณีแต่เดิม

คณะนางสีดาใหม่จะมีหัวหน้าคือ นางทา บุตตาพันธ์ เป็นลูกหลานของศิลปินหมอลำชื่อดังในอดีต ในการฆานกหัสดีลิงค์นี้ไม่มีการเข้าทรง แต่จะมีการบวงสรวงบูชาครูก่อนที่จะทำพิธี คือ ยกครู (ยกคายออก) จะมี กรวยใบตองใส่ดอกไม้ ชื่นผ้าแพรขาว เหล้า 1 ขวด เงิน 12 บาท ไข่ หวี กระจก แป้ง เทียนหอม 1 คู่ การแต่งกายของคณะเจ้านางสีดาจะนุ่งผ้าถุงสีแดงหรือกรมท่า สวมเสื้อสีแดง และจะต้องมีการใส่สังวาลย์สีแดง และมีมงกุฎหรือชฎาสวมหัว อาวุธประจำกายของเจ้านางสีดาจะมีศร ส่วนลูกสมุนก็จะมีอาวุธ เป็นหอก ดาบ หลาว ด้ามเป็นไม้ไผ่ เมื่อเตรียมสิ่งของเรียบร้อยแล้วจะมีการทำพิธีเชิญครู ด้วยการบรรเลงดนตรีประกอบด้วย กลองยาว พิณ ฉาบ ฉิ่ง และเริ่มแห่ซึ่งจะใช้คนไม่ต่ำกว่า 22 คน และเมื่อถึงบริเวณเมรุณกหัสดีลิงค์จะพ้อนรำ เวียน 3 รอบ โดยมีเพลงบรรเลงจากกลองรำมะนาและระนาดเอก ทำนองรูกเพื่อที่จะเป็นสัญญาณของการต่อสู้ระหว่างคนกับนก เจ้านางสีดาก็จะใช้ศรแทงบริเวณอกของนกตามด้วยอาวุธของลูกสมุน จนกระทั่งนกสิ้นใจตายถือว่าเป็นสิ้นสุดพิธีกรรมการฆานก

ในสมัยก่อนการเผาศพเจ้านายพื้นเมืองต้องสร้างนกหัสดีลิงค์ เมื่อช่างได้สร้างนกหัสดีลิงค์ซึ่งถูกนำมาเป็นพาหนะรับศพเสร็จแล้วนั้น เจ้าภาพก็จะมีการกำหนดวันปลงศพ เมื่อถึงวันงานจะอัญเชิญหีบศพขึ้นบนหลังนก และมีการชักลากเมรุรูกนกหัสดีลิงค์ไปประกอบพิธีฌาปนกิจที่สนามทุ่งศรีเมือง ซึ่งในวันนั้นจะมีพิธีกรรมที่สำคัญอย่างหนึ่งคือในวันที่ 3 จะต้องมีการฆานกหัสดีลิงค์เสียก่อนแล้วจึงประกอบพิธีรับพระราชทานเพลิงศพ ความเกี่ยวข้องในการสร้างและการปลงศพในเมรุณกหัสดีลิงค์จะมีตั้งแต่ก่อนที่จะมีการสร้างนกหัสดีลิงค์หนึ่งวันจะต้องมีการบวงสรวงแม่ธรณีเพื่อความป็นศิริมงคล และการบวงสรวงดังกล่าวยังเป็นการเตรียมการขึ้นต้นให้กับร่างทรงของนางสีดาที่จะมาประกอบพิธีกรรมการฆานกหัสดีลิงค์

การสืบเชื้อสายเจ้านางสีดาผู้ฆานกหัสดีลิงค์

การสืบเชื้อสายเจ้านางสีดาจะมีการสืบต่อสายสกุลโดยผ่านฝ่ายหญิงเป็นหลัก (Matrilineal) คือจากฝ่ายแม่มาสู่ลูกสาวและหลานสาว โดยผ่านร่างทรงได้มีการสืบทอดกันมาหลายชั่วคน ซึ่งพิธีกรรมการฆานกนี้จะมีสายตระกูลผู้สืบเชื้อสายเจ้านางสีดาเพียงสายตระกูลเดียวเท่านั้นที่จะมีสิทธิ์ในการทำพิธีฆานกได้ตามคตินิยม คือสายตระกูลปราบภัย เมื่อมีการลงทรงเจ้านางสีดาผู้ที่จะสืบต่อ

ร่างทรงเจ้านางสีดาได้นั้นจะต้องมีคุณสมบัติคือ เป็นผู้มีความอ่อนโยนสุขุม และเป็นผู้ที่ครองศีลธรรม เป็นอย่างดี รวมทั้งจะต้องมีการยินยอมจากสามีและครอบครัวในการทำหน้าที่ดังกล่าวด้วย

กาญจนา ชินนาค (2550: 120-150) การรับสืบทอดการเป็นนางเทียม (ร่างทรง) ของเจ้านางสีดานั้น จะมีการมอบตำแหน่งให้กับสายตระกูลที่เป็นผู้หญิงจากแม่สู่ลูกสาวและสู่หลานสาว โดยมีพิธีกรรมการแต่งงาน 5 เพื่อรับมอบโดยจะต้องมีการเลี้ยงประจำปีที่บ้าน (ออกใหม่สามคำเดือน 5) การรับสืบทอดเช่นนี้จะต้องได้รับอนุญาตจากครอบครัวด้วย สิ่งที่ยังเป็นสัญลักษณ์ของความเป็นเชื้อสายของเจ้านางสีดา คือ มีหมวกโบราณ และสร สำหรับใช้เป็นเครื่องทรงในการผ่านกอยู่ และต้องมีการบวงสรวงประจำปีในเดือนหกทุกปี อย่างไรก็ตามการที่เข้ามาในตระกูลที่ได้มีการเข้าร่วมพิธีกรรมนี้ก็จะมีความคุ้นเคยและมีการสืบทอดได้จากการปฏิบัติในพิธีกรรมและเมื่อพิธีกรรมการปลงศพแบบนักษัตรลึงค์ได้รับความสนใจมากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเขตภาคอีสาน

นอกจากนี้นางเทียมของตระกูลนี้จะต้องมีการเข้าร่วมบวงสรวงเจ้าพ่อมหศักดิ์หลักเมืองอุบลราชธานีเป็นประจำปีคือ วันขึ้น 1 ค่ำเดือน 7 ที่ศาลหลักเมือง (เป็นฮีตหนึ่งในข้อกำหนดว่าด้วยเรื่องการทำบุญบูชาเทวดารักษ์หลักเมือง ทำการเช่นสรวงหลักเมือง หลักบ้าน ผีพ่อแม่ ผีปู่ตา ผีเมือง (บรรพบุรุษ) ผีตาแฮก(เทวดาในไร่นา) เป็นพิธีให้รู้จักคุณของผู้มีคุณและสิ่งที่มีคุณจึงจะเจริญ) มหศักดิ์คือเทพารักษ์รักษาบ้านเมืองทุกเมืองในอีสาน คือ ดวงวิญญาณของเจ้านายพื้นเมืองนั่นเอง เช่น เจ้าพ่อพระยาแล เจ้าพ่อหอคำที่เป็นเจ้าพ่อหลักเมือง เป็นต้น การบวงสรวงเป็นการรำลึกถึงพระคุณของบุคคลสำคัญของบ้านเมือง เพื่อเป็นการสร้างความสามัคคีและรู้จักกตัญญูทวดที่ต่อบรรพชนในบ้านเมือง

ในการบวงสรวงมหศักดิ์ของคณะเจ้านางสีดานี้จะมีการถวายพานบายศรี และมีการเชิญเจ้ามหศักดิ์ของเมืองมาร่วมหลายองค์ ซึ่งมี “นางเทียม” (คนทรง)หรือ ผู้ที่มาประทับทรงเข้าบวงสรวง มีการรำถวายมือ ตามประเพณีโบราณอันศักดิ์สิทธิ์ที่กระทำสืบ ๆ มา

ก่อนทำพิธีกรรมการผ่านกทุกครั้ง เจ้าภาพจะต้องจัดตัวแทนคณะอัญญาสี่ทั้งชายและหญิงมาพร้อมเครื่องบวงสรวงต่าง ๆ มาเชิญคณะเจ้านางสีดา ซึ่งก็คือญาติพี่น้องที่เป็นบุตรหลานของอัญญาสี่ คณะที่จะเชิญเจ้านางสีดาจะต้องแต่งกายนุ่งขาวห่มขาว หรือนุ่งผ้าแต่งตัวโจงกระเบนสวมเสื้อราชปะแตน ถ้าเป็นข้าราชการแต่งเครื่องแบบก็ได้ เพื่อที่จะเชิญเจ้านางสีดาลงประทับทรงเพื่อเป็นผู้ผ่านกหัตถ์ลึงค์นั้นจะต้องมีเชิญโดยมีตัวแทนผู้ชาย 4 คน ผู้หญิง 4 คน นำขันห้า คือดอกไม้ขาว 5 คู่ เทียนแท้ 5 คู่ ยาวคืบหนึ่งใส่พานไปที่ตำหนักทางของเจ้านางสีดา เพื่อบอกกล่าวเชิญเจ้าแม่ไปผ่านกหัตถ์ลึงค์ คำพูดที่จะเชิญแม่เจ้านางสีดาจะต้องบอกว่า

“ขอเชิญไปปราบก ฆะณีนันกสักกะไคลึงค์มากินบ้านกินเมือง กินลูกอัญญาสี่”

เมื่อเชิญแล้วจึงทำพิธีได้ ในการเชิญนี้จะมีการตกลงเรื่องของ ขั้นตอนพิธีกรรมต่าง ๆ รวมทั้งค่าคายในการเชิญคณะเจ้านางสีดาไปทำพิธี ในตอนเช้าของวันที่จะต้องไปประกอบพิธีกรรมผ่านกหัตถ์ลึงค์ ร่างทรงนางสีดาจะต้องมีการตั้งเครื่องเช่นบวงสรวงเพื่อเป็นสิริมงคลและเป็นการบอกกล่าวบูชาครู หรือที่เรียกว่า “คาย” มีสองคาย คือ “คายหน้า”ซึ่งเป็นเครื่องบวงสรวงบูชาครูก่อนที่จะทำพิธีผ่านกและเชิญเจ้านางสีดามาประทับทรง ส่วน “คายหลัง” คือ เครื่องบูชาหลังจากผ่านกแล้ว 3 วันเพื่ออุทิศส่วนกุศลให้กับนก

สิ่งของประกอบในคายนี้อาจมีการเปลี่ยนแปลงไปจากแต่เดิมทำบายศรี 9 ชั้นเพราะเป็นพระศพของเจ้า แต่ในรุ่นหลังได้ลดลงเหลือ 7 ชั้น หัวหมูที่ใช้บวงสรวงแต่เดิมใช้หัวควาย เหล้าแต่เดิมใช้ 1 ไห ปัจจุบันใช้ขวดเล็ก (จะเห็นได้ว่าคายนี้อาจสามารถเปลี่ยนแปลงได้ตามสภาพเศรษฐกิจ)

ครั้นทำการบวงสรวงตั้งครุฑบูชาครู และประทับร่างทรงเสร็จจะต้องแต่งกายร่างทรงของเจ้านางสีดาด้วยเครื่องทรงเฉพาะได้แก่ ผ้าซิ่นตีนจกยกดินเงินตีนทองแบบลาว โดยจะมีการเลือกผ้าสีเขียว สีแดงเท่านั้น และผ้ายกไหมทอง การแต่งกายจะมีการสวมหมวกทรงแหลมซึ่งคล้ายหมวกเจ้านายยามออกศึก (ชาวไทใหญ่เรียกว่า กูปไต) และเจ้านางสีดาจะมีอาวุธประจำกาย คือ ศรทอง และลูกศร ซึ่งแต่เดิมเป็นศรทองคำแท้ ปัจจุบันเป็นไม้ทาสีทอง ศรนี้จะมีลูกน้องหรือสมุนเป็นผู้เชิญแล้วเมื่อเจ้านางสีดาจะผ่านกัจจก้อยมาหิยศร เพื่อใช้ในการผ่านกหัสดีลิงค์ เป็นการแสดงถึงฐานะที่จะต้องไปทำการศึกผ่านกใหญ่ แล้วก็จะขึ้นเสลี่ยงให้คนหามเข้าสู่ขบวนแห่ การประพาดตัวของร่างทรงเมื่อมีการประทับทรงจะตีหรือล้างอาบด้วยน้ำมะพร้าวที่ถือว่าเป็นน้ำบริสุทธิ์เท่านั้น

ภาพประกอบที่ 95 นางเทียมสีดา พิธีผ่านกหัสดีลิงค์

ที่มา : ผู้วิจัย (วาดจากภาพถ่าย)

สรุปขั้นตอนพิธีกรรมและขั้นตอนการผ่านกหัสดีลิงค์ในจังหวัดอุบลราชธานีและร้อยเอ็ดนั้นมีการดัดแปลงพิธีกรรมการผ่านกหัสดีลิงค์หลายรูปแบบ คือ แบบแรกเป็นแบบตามคตินิยมคือการผ่านกหัสดีลิงค์ของคณะเจ้านางสีดาที่สืบเชื้อในสายตระกูลเดิมของเมืองอุบล แบบที่สองคือ การผ่านกหัสดีลิงค์โดยคณะเจ้านางสีดาพื้นบ้าน ก่อนการปลงศพจะต้องเลือกปฏิบัติอย่างใดอย่างหนึ่งขึ้นอยู่กับข้อตกลงเบื้องต้นของการวางแผนของคณะเจ้าภาพการผ่านกหัสดีลิงค์ในพิธีการปลงศพรูปแบบเมรุนกหัสดีลิงค์ในจังหวัดอุบลราชธานี และจังหวัดร้อยเอ็ด ซึ่งจะมีทั้งการฆ่าด้วยวิธีการหลายรูปแบบได้แก่

พิธีกรรมผ่านกหัสติลิงค์ด้วยคณะเจ้านางสีดาสายตระกูลเก่าของเมืองอุบล การฆ่าด้วยคณะเจ้านางสีดาพื้นบ้าน ทั้งนี้เพื่อให้ตอบสนองความเชื่อที่ว่าถ้าหากไม่ฆ่ามาก่อนทำการเผาถือว่า “ชะล่า” ผิดบ้าน ผิดเมือง และการฆ่าจุดมุ่งหมายเดียวกันว่า วิญญาณของนกหัสติลิงค์จะนำวิญญาณของผู้ตายขึ้นสู่ สรวงสวรรค์

เมื่อเชิญแล้วจึงทำพิธีได้ ในการเชิญนี้จะมีการตกลงเรื่องของ ขั้นตอนพิธีกรรมต่าง ๆ รวมทั้ง ค่าคายในการเชิญคณะเจ้านางสีดาไปทำพิธี ในตอนเช้าของวันที่จะต้องไปประกอบพิธีกรรมผ่านกหัสติลิงค์ ร่างทรงนางสีดาจะต้องมีการตั้งเครื่องเช่นบวงสรวงเพื่อเป็นสิริมงคลและเป็นการบอกกล่าว บูชาครู หรือที่เรียกว่า “คาย” มีสองคาย คือ “คายหน้า” ซึ่งเป็นเครื่องบวงสรวงบูชาครูก่อนที่จะทำ พิธีผ่านกและเชิญเจ้านางสีดามาประทับทรง ส่วน “คายหลัง” คือ เครื่องบูชาหลังจากผ่านกแล้ว 3 วัน เพื่ออุทิศส่วนกุศลให้กับนก ซึ่งเครื่องบวงสรวงจะประกอบด้วย

1. เทียนขี้ผึ้งอย่างดียาว 1 คีบ จำนวน 1 กิโลกรัม
2. มะพร้าวอ่อน 4 ทะลายกับ 4 ลูก
3. กล้วย 4 เครือ กับอีก 4 ลูก
4. หัวหมู 2 ชุด
5. ไก่ต้ม 4 ตัว
6. อ้อยล้างาม 4 ต้น
7. หน่อกล้วยกำลังงาม 4 หน่อ
8. พานบายศรีเจ็ดชั้น 1 สำหรับ
9. ชั้นหมากเบ็งซ้าย-ขวา 1 คู่
10. ชั้นห้าเทียนเงิน 1 ชั้น
11. ชั้นแปดเทียนทอง 1 ชั้น
12. คายหลัง 15 ตำลึง
13. คายหน้า 12 ตำลึง
14. สัปทนสำหรับกางให้ร่างทรงนางสีดา
15. วอเงินสำหรับใส่เครื่องบวงสรวง
16. วอทองสำหรับเชิญร่างทรงนางสีดา
17. ข้าทาสบริวารชาย – หญิง ช่าง ม้า วัว ควาย
18. เหล้า 1 ไห กับ 2 ขวด
19. อาหารคาว-หวานอย่างละ 2 สำหรับ
20. เงินคำพันฮ้อย (เงินคำพันฮ้อย หมายถึง เงินหนึ่งพันบาท และเครื่องประดับที่เป็น

ทองแท่งหนัก 10 บาท สำหรับให้ร่างทรงนางสีดาแต่งตัว)

สิ่งของประกอบในคายก็มีการเปลี่ยนแปลงไปจากแต่เดิมทำบายศรี 9 ชั้นเพราะเป็นพระศพของเจ้า แต่ในรุ่นหลังได้ลดลงเหลือ 7 ชั้น หัวหมูที่ใช้บวงสรวงแต่เดิมใช้หัวควาย เหล้าแต่เดิมใช้ 1 ไห ปัจจุบันใช้ขวดเล็ก (จะเห็นได้ว่าคายนี้อาจสามารถเปลี่ยนแปลงได้ตามสภาพเศรษฐกิจ)

ครั้นทำการบวงสรวงตั้งครูบูชาครู และประทับร่างทรงเสร็จจะต้องแต่งกายร่างทรงของเจ้านางสีดาด้วยเครื่องทรงเฉพาะได้แก่ ผ้าขึ้นตีนจกยกดินเงินตีนทองแบบลาว โดยจะมีการเลือกผ้าสี

เขียว สีแดงเท่านั้น และผ้ายกไหมทอง การแต่งกายจะมีการสวมหมวกทรงแหลมซึ่งคล้ายหมวก
เจ้านายยามออกศึก (ชาวไทใหญ่เรียกว่า กูปไต) และเจ้านางสีดาจะมีอาวุธประจำกาย คือ ศรทอง
และลูกศร ซึ่งแต่เดิมเป็นศรทองคำแท้ ปัจจุบันเป็นไม้ทาสีทอง ครั้นจะมีลูกน้องหรือสมุนเป็นผู้เชิญ
แล้วเมื่อเจ้าแม่จะผ่านกจึงค่อยมาหีบศร เพื่อใช้ในการผ่านกหัสติลิงค์ เป็นการแสดงถึงฐานะที่
จะต้องไปทำการศึกผ่านกใหญ่ แล้วก็จะขึ้นเสลี่ยงให้คนหามเข้าสู่ขบวนแห่ การประพุดตัวของร่าง
ทรงเมื่อมีการประทับทรงจะตีหมหรือล้างอาบด้วยน้ำมะพร้าวที่ถือว่าเป็นน้ำบริสุทธิ์เท่านั้น

พิธีกรรมการผ่านกหัสติลิงค์ในอดีตนั้นจะมีการเตรียมงานอย่างยิ่งใหญ่และเป็นที่น่าสนใจของ
ประชาชนทั่วไป ซึ่งในการขบวนแห่คณะเจ้านายสีดาจะมีการเล่นดนตรีประกอบโดยเฉพาะอย่างยิ่งมี
หมอขับหมอแคนที่ต้องใช้ลายแคนสร้อยน้อย สร้อยใหญ่ และมีเพลงอ้อด้าย เพลงฉิ่ง หมอแคนที่เคย
ขับกล่อมนางสีดามาตลอดระยะเวลา 30 ปี ได้แก่ หมอแคนทวี ราชอุดม ได้อธิบายถึงทำนองเพลงที่
ใช้กับพิธีกรรมเกี่ยวกับกหัสติลิงค์จะมีสองลักษณะคือ ประการแรก ขณะที่แห่ขบวนนางสีดาจะใช้
เพลงกราวนอกบรรเลงการแห่ขบวนโดยมีดนตรีอื่น ๆ ประกอบ และประการที่สองขณะที่กำลังทรงนาง
สีดาจะต้องใช้เพลงเป่าทำนองสร้อยน้อยสร้อยใหญ่ และมีเพลงอ้อด้าย เพลงฉิ่ง เป็นต้น

นอกจากจะมีหมอแคนและเครื่องดนตรีแล้วในคณะของเจ้านางสีดาจะมีเป็นบพขบกลุ่มเจ้านาง
นางสีดาเพื่อให้ประทับทรง โดยบพขบได้ตั้งเอาวรรณกรรมเอกของกลุ่มคนไท-ลาวเรื่อง "สังข์สินไชย"
มาเป็นบพขบโดยเฉพาะในการเลือกผ้าสามผืนเพื่อเปลี่ยนชุดทรงของนางสีดา และฝ่ายขับลำที่มี
บทบาทและมีชื่อเสียงมากที่สุดคือ แม่ใหญ่ทองหรือแม่ใหญ่ทองสามสาว เป็นผู้ขับกล่อมนางสีดาใน
สมัยคุณยายสุกัณ ปราบภัย และในสมัยคุณยายมณีจันทร์ ผ่องศีล ก็ได้มีหมอขับที่เป็นคู่กันมาตลอด
คือ คุณยายบุญมี ทองคำใส แต่ในปัจจุบัน (2560) จากการสังเกตการณ์ในขบวนแห่คณะเจ้านางสีดา
ไม่ได้มีผู้ขับกล่อมแล้ว

ซึ่งในการแห่กหัสติลิงค์จะมีคนมาร่วมกระบวนมากมายเพราะถือว่าเป็นการแสดงออกถึง
ความเคารพรักผู้ตายในครั้งสุดท้าย แม้แต่เจ้านายที่เป็นญาติกันต่างเมืองก็จะมาร่วมงานด้วย คตินิยม
การทำศพด้วยเมรุณกหัสติลิงค์นี้ถือว่าเป็นงานใหญ่ และเจ้าภาพจะต้องจัดโรงทานอาหารน้ำกินไว้
สำหรับผู้ที่มาร่วมงาน

นอกจากนี้แล้วพิธีกรรมและขั้นตอนการผ่านกหัสติลิงค์ในจังหวัดอุบลราชธานีและจังหวัด
ร้อยเอ็ดนั้นมีการดัดแปลงพิธีกรรมการผ่านกหัสติลิงค์หลายรูปแบบ คือ แบบแรกเป็นแบบตามคตินิยม
คือการผ่านกหัสติลิงค์ของคณะเจ้านางสีดาที่สืบเชื้อในสายตระกูลเดิมของเมืองอุบลคือ คุณยาย
ประทีน วันทาพงษ์ และลูกหลาน แบบที่สองคือ การผ่านกหัสติลิงค์โดยคณะเจ้านางสีดาที่บ้าน
แบบที่สาม เป็นการฆ่าโดยคณะนายพรานที่เป็นผู้ชาย และการทำพิธีถอดหัวนกออกจากตัวถือว่าเป็น
ฆ่าแบบสุดท้าย ดังนั้นก่อนการปลงศพจะต้องเลือกปฏิบัติอย่างใดอย่างหนึ่งขึ้นอยู่กับข้อตกลงเบื้องต้น
ของการวางแผนของคณะเจ้าภาพ

ศึกษาธิการจังหวัดและสำนักงานศึกษาธิการอำเภอรวมทั้งหน่วยงานอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องกับ
เจ้าภาพ และแขกผู้มีเกียรติที่มาร่วมงานต่อจากพิธีการพระราชทานเพลิงศพด้วยไฟพระราชทานแล้ว
จะต่อเนื่องด้วยผู้มีเกียรติและประชาชนร่วมพิธีวางดอกไม้จันทน์ถือว่าเป็นเกียรติ และแสดงความ
เคารพในพิธีการปลงศพ ซึ่งการร่วมพิธีดังกล่าวเรียกว่า "เผาหลอก" ส่วนการเผาจริงนั้นจะทำใน
เวลากลางคืน ระหว่างเวลาประมาณ 4-5 ทุ่ม เจ้าภาพจะทำการเปลี่ยนผ้าให้ศพ ช่วงจะเคลื่อนศพลง

มาจากหลังนักษัตรลิงค์ไว้ที่เชิงตะกอนบริเวณใต้ท้องนก สำหรับการนำศพลงจากหลังนักษัตรลิงค์นั้น คณะช่างจะถอดสลักพื้นโลงศพออก เพื่อให้ศพหย่อนลงไปถึงเชิงตะกอน ซึ่งมีคณะช่างคอยจัดวางศพใต้ท้องนักษัตรลิงค์ การจัดการดังกล่าวจะทำให้ดูเหมือนหนึ่งว่า ศพนั้นยังคงอยู่บนหลังนักษัตรลิงค์แต่ที่จริงแล้วมีเพียงโลงศพวางเปล่าเท่านั้น เมื่อจัดการศพเข้าที่เรียบร้อยแล้ว จึงทำพิธีการประชุมเพลิง ตามด้วยญาติพี่น้องและผู้มีเกียรติรวมประชุมเพลิง และในเวลาเดียวกันคณะช่างก็จะทำการประชุมเพลิงศพที่เชิงตะกอนซึ่งอยู่ใต้ท้องนักษัตรลิงค์ ขณะที่ไฟกำลังลุกไหม้โลกศพไหม้ทั้งนักษัตรลิงค์และไหม้ทั้งเมรุนั้นจะมีผู้รับผิดชอบดูแลในการเลี้ยงไฟ คอยรดน้ำเพื่อมิให้ไฟลุกไหม้ไหม้แรงจนเกินไปจนอาจจะทำให้เกิดการเสียหายหรืออันตรายอาคารหรือสิ่งอื่น ๆ ที่อยู่ใกล้เคียง มีการดูแลจนกระทั่งเผาเสร็จเรียบร้อยแล้วพอรุ่งเช้าก็จะทำพิธีสามหาบเก็บอัฐิ ทำบุญอุทิศส่วนกุศลแก่ผู้ตาย

กระบวนการก่อสร้างถูกประกอบสร้างขึ้นตามความเชื่อของสังคมวัฒนธรรมนั้นเป็นตัวกำหนดในช่วงของการปรับเปลี่ยนรื้อฟื้นเพื่อให้ประเพณียังคงอยู่และรับใช้สังคมวัฒนธรรมนั้น การปรับเปลี่ยนโดยไม่จำกัดเฉพาะพระมหากษัตริย์ชั้นผู้ใหญ่ของเมืองอุบลราชธานีเหมือนก่อนหน้านี้ ซึ่งต่างจากล้านนา ที่สยามไม่ได้เข้ามาห้ามการจัดพิธีปลงพระศพเจ้านายล้านนา เพราะมีการสืบทอดระบบเจ้านายประเทศราช โดยเฉพาะเมืองนครเชียงใหม่ที่มี “ช่วงเมรุ” เพื่อปลงพระศพเจ้านายเหมือนกับ “ทุ่งพระเมรุ” ของเจ้านายสยาม และยังปรากฏงานปลงพระศพเจ้านายชั้นสูงของเมืองนครเชียงใหม่มีความนิยม สร้างเป็นพระเมรุขึ้นที่ช่วงเมรุ เหมือนกับพระเมรุของเจ้านายชั้นสูงของสยามที่ทุ่งพระเมรุอีกด้วย

พิธีกรรมการผ่านนักษัตรลิงค์

นอกจากพิธีกรรมที่เกี่ยวกับการสร้างเมรุนักษัตรลิงค์แล้วนั้นผู้ประกอบพิธีกรรมคือบรรดา คณะช่างที่สร้างนักษัตรลิงค์ ซึ่งการปลงศพจะมีพิธีกรรมทั้งทางพุทธ พราหมณ์ และผี อีกขั้นตอนหนึ่งที่มีความสำคัญและเป็นลักษณะเด่นของพิธีปลงศพของภาคอีสานนั้นก็คือ พิธีกรรมการผ่านนักษัตรลิงค์ เพราะจากคติความเชื่อเรื่องนักษัตรลิงค์ ที่กล่าวไว้ในตำนานที่ยกมาอธิบายแล้วข้างต้นว่า นักษัตรลิงค์นั้นสร้างขึ้นมาเพื่อจะเป็นพาหนะรองรับศพ และนำดวงวิญญาณของผู้ตายขึ้นสู่สรวงสวรรค์ ตามคติโบราณผู้ที่ผ่านนักษัตรลิงค์จะต้องเป็นผู้ที่สืบเชื้อสายมาจากเมืองตักศิลาซึ่งจะมีผู้สืบเชื้อสายผ่านนักษัตรลิงค์อยู่ประจำเมืองอุบลราชธานี ซึ่งจะมีการเชิญนางเทียม (คนทรง) เจ้านางสีดา ธิดาเมืองตักศิลา ผู้ซึ่งมีฤทธิ์เดชปราบนักษัตรลิงค์ได้สำเร็จมาก่อนตามตำนาน

ในสมัยก่อนการเผาศพเจ้านายพื้นเมืองต้องสร้างนักษัตรลิงค์ เมื่อช่างได้สร้างนักษัตรลิงค์ซึ่งถูกนำมาเป็นพาหนะรับศพเสร็จแล้วนั้น เจ้าภาพก็จะมีการกำหนดวันปลงศพ เมื่อถึงวันงานจะอัญเชิญหีบศพขึ้นบนหลังนักษัตรลิงค์ และมีการชักลากเมรุรูปนักษัตรลิงค์ไปประกอบพิธีณapanกิจที่สนาม ทุ่งศรีเมือง ซึ่งในวันนั้นจะมีพิธีกรรมที่สำคัญอย่างหนึ่งคือในวันที่ 3 จะต้องมีการผ่านนักษัตรลิงค์เสียก่อนแล้วจึงประกอบพิธีรับพระราชทานเพลิงศพ ความเกี่ยวข้องในการสร้างและการปลงศพในเมรุนักษัตรลิงค์จะมีตั้งแต่ก่อนที่จะมีการสร้างนักษัตรลิงค์หนึ่งวัน จะต้องมีการบวงสรวงแม่ธรณีเพื่อความป็นศิริมงคล และการบวงสรวงดังกล่าวยังเป็นการเตรียมการขึ้นต้นให้กับร่างทรงของนางสีดาที่จะมาประกอบพิธีกรรมการผ่านนักษัตรลิงค์

ในการวิเคราะห์พิธีกรรมกระบวนการประกอบสร้างความหมายหรือเรื่องราวเกี่ยวกับการสร้างประเพณี ซึ่งการประดิษฐ์สร้างประเพณีใหม่ มักถูกกำหนดใช้โดยผู้มีอำนาจซึ่งมีการส่งทอดโดยการผลิตซ้ำ ประเพณีเป็นสิ่งที่ถูกสร้างขึ้น ไม่ได้เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ การศึกษาประเพณีในส่วนที่มีการสร้างหรือประดิษฐ์ขึ้นใหม่ จะเป็นเครื่องมือสำคัญในการทำความเข้าใจสังคม

บางครั้งเราจะพบว่า พิธีกรรมหรือประเพณีบางอย่างได้รับการประดิษฐ์ขึ้นมาใหม่ในแวดวงวิชาการมานุษยวิทยา เรียกปรากฏการณ์นี้ว่า “การประดิษฐ์ประเพณี” (The Invention of Tradition) โดยมี Eric Hobsbawm (เอริค ฮอบสบอร์ม) และ Terence Ranger (เทเรนซ์ เรนเจอร์) ซึ่งเป็นนักประวัติศาสตร์ เป็นผู้ที่นำเสนอแนวคิดนี้ในช่วงต้นคริสต์ทศวรรษ 1980 โดยมีสาระสังเขปดังนี้ (ดาร์ริน อินทร์เหมือน, 2545, 198-202)

ฮอบสบอร์ม พยายามนิยามคำว่า ประเพณี หรือ tradition ในความหมายใหม่ และเสนอว่า ประเพณีเป็นสิ่งที่ถูกสร้างขึ้น ไม่ได้เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ การศึกษาประเพณีในส่วนที่มีการสร้างหรือประดิษฐ์ขึ้นใหม่ จะเป็นเครื่องมือสำคัญในการทำความเข้าใจสังคม

“ประเพณีประดิษฐ์” (invented tradition) หมายถึง ชุดของวิถีปฏิบัติ (a set of practices) ซึ่งปกติแล้วจะถูกกำหนดขึ้นจากกฎเกณฑ์ที่ยอมรับกันทั้งโดยเปิดเผยและ โดยปริยาย มีลักษณะเชิงพิธีกรรมหรือสัญลักษณ์ ที่ต้องมีการส่งทอดค่านิยมและแบบแผน ความประพฤตินี้แน่นอน โดยการกระทำซ้ำแบบเดิม (repetition) ซึ่งแสดงถึงความต่อเนื่องกับอดีต โดยอดีตเชิงประวัติศาสตร์ที่ “ประเพณีใหม่” จะจัดวางตัวเองลงไปนั้น ไม่จำเป็นต้องเป็นอดีตที่ยาวนาน “ประเพณีประดิษฐ์” เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นเพื่อตอบสนองต่อสถานการณ์ใหม่ๆ แต่อาจจะใช้รูปแบบอ้างอิงกับสถานการณ์เก่า หรืออาจจะสร้างอดีตของมันขึ้นมาเอง ประเพณีจึงมักจะถูกนำเสนอลักษณะที่มีความคงที่ ไม่แปรเปลี่ยน ซึ่งเป็นลักษณะที่ตรงข้ามกับความเปลี่ยนแปลงและนวัตกรรมของ โลกสมัยใหม่ ที่เกิดขึ้นอย่างสม่ำเสมอ

“ประเพณี”(tradition) ในความหมายดังกล่าว จึงเป็นสิ่งที่แตกต่างจาก “ขนบธรรมเนียม” (custom) ซึ่งมีบทบาทสำคัญในสังคมดั้งเดิม เนื่องจาก “ขนบธรรมเนียม” เป็นสิ่งที่ยังมีความเปลี่ยนแปลง มี “นวัตกรรม” ที่สืบเนื่องมาจากลักษณะก่อนหน้านั้น นอกจากนี้ “ประเพณี” ยังเป็นสิ่งที่แตกต่างจาก “ธรรมเนียม” (convention) หรือระเบียบแบบแผน (routine) ด้วย เพราะ “ธรรมเนียม” และ “ระเบียบแบบแผน” ไม่มีนัยเชิงพิธีกรรมหรือหน้าที่เชิงสัญลักษณ์ มันเป็นเรื่องเชิงเทคนิค (technical) มากกว่าจะเป็นเรื่องเชิงอุดมการณ์ (ideological) หรือถ้ากล่าวแบบมาร์กก็คือ มันเป็นส่วนหนึ่งของ “โครงสร้างพื้นฐาน” มากกว่า “โครงสร้างส่วนบน”

ในช่วงของอดีตที่ผ่านมา ความเปลี่ยนแปลงซึ่งเกิดขึ้นในขอบข่ายที่กว้างขวางและในอัตราเร่งที่รวดเร็ว ทำให้ชุมชนและโครงสร้างอำนาจแบบเดิมที่ไม่สามารถปรับตัวรับความเปลี่ยนแปลงได้ ต้องสูญสลายไป และเกิดการประดิษฐ์สร้างประเพณีใหม่ขึ้นมาทดแทน โดยอาจจะมีการประยุกต์ใช้ของเก่าในเงื่อนไขหรือบริบทใหม่ หรือการใช้รูปแบบเก่าเพื่อวัตถุประสงค์ใหม่ เช่น กรณีที่วิถีปฏิบัติที่เป็นขนบประเพณี เพลงพื้นบ้าน หรือการต่อสู้โดยใช้ร่างกาย สิ่งเหล่านี้ได้ถูกดัดแปลง ถูกทำให้เป็นพิธีกรรม และถูกทำให้เป็นสถาบัน เพื่อเป้าหมายใหม่ในระดับชาติ หรือในกรณีที่สัญลักษณ์ใหม่ สิ่งประดิษฐ์ใหม่ อย่างเช่น เพลงชาติ หรือธงชาติ ได้กลายมาเป็นส่วนหนึ่งของขบวนการเคลื่อนไหว

ระดับชาติและรัฐ ของกระบวนการที่ทำให้ “ชาติ” ปรากฏเป็นตัวตนที่มีสัญลักษณ์เป็นบุคคล (personification of the nation)

ฮอบสบอร์ม ได้สรุปเป็นข้อสังเกตทั่วไปเกี่ยวกับ “ประเพณีประดิษฐ์” ตั้งแต่ยุคปฏิวัติอุตสาหกรรมว่า สามารถแบ่งได้ 3 ประเภท ซึ่งยังมีความคาบเกี่ยวทับซ้อนกันอยู่ คือ

-ประเภทที่สถาปนาหรือสร้างสัญลักษณ์ที่เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวทางสังคม (social cohesion) หรือความเป็นสมาชิกกลุ่ม ทั้งที่เป็นชุมชนแท้และเทียม

-ประเภทที่สถาปนาหรือสร้างความชอบธรรมให้กับสถาบัน สถานภาพ หรือ ความสัมพันธ์เชิงอำนาจ

-ประเภทที่มีเป้าหมายหลักเพื่อการขัดเกลาทางสังคม (socialization) อบรมสั่งสอนในเรื่อง ความเชื่อ ระบบคุณค่า และแบบแผนพฤติกรรมต่าง ๆ

กระบวนการในการประดิษฐ์ประเพณีที่เกี่ยวข้องกับนกหัสดีลิงค์ ด้านรูปแบบของนกหัสดีลิงค์ อาจเป็นเพียงแค่กระบวนการรื้อฟื้นประเพณีให้กลับมาปรับใช้สังคม แต่ในส่วนของพิธีกรรมที่เกี่ยวข้อง จะเห็นได้ชัดว่ามีกระบวนการประดิษฐ์ประเพณี พิธีกรรมการชำนกหัสดีลิงค์ของกลุ่มผู้ทำพิธีไม่ว่าจะเป็นกลุ่มที่ประกอบพิธีในจังหวัดอุบลราชธานีหรือนอกเหนือจากจังหวัดอุบลราชธานี การปรับเปลี่ยนดังกล่าวมุ่งสร้างความสมจริงในการแสดงประกอบพิธี การสร้างความเชื่อถือในเรื่องราวที่เล่าสืบทอดมา มีการประยุกต์ท่วงท่าในการรำร่า กลุ่มนักแสดง เครื่องแต่งกายที่บ่งบอกตัวตนของกลุ่มนั้น องค์ประกอบร่วมอื่นและการแสดงให้มีความอ่อนช้อยสวยงามแสดงถึงความเป็นพิเศษมากกว่าเดิม อันส่งเสริมความเป็นมงคลแก่ผู้ล่วงลับ

ภาพประกอบที่ 96 นางเทียมสีดา พิธีชำนกหัสดีลิงค์

ที่มา : ผู้วิจัย (วาดจากภาพถ่าย)

บทที่ 5

สรุปผล อภิปราย และข้อเสนอแนะ

“นกหัสติลิงค์” รหัสหมายชั้นชนในสังคมวัฒนธรรมอีสาน พัฒนาการรูปแบบการสร้างสรรค์ เมรุรูปนกหัสติลิงค์ หากศึกษาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันจะเห็นได้ว่ารูปแบบนั้นมีการปรับเปลี่ยน รื้อฟื้นเปลี่ยนแปลงอยู่เป็นช่วงๆ ไม่ว่าจะเป็พัฒนาการรูปแบบของตัวนกและด้านพิธีกรรมที่เกี่ยวข้อง รูปแบบในการสร้างมีการยึดตามรูปแบบในอดีต บางส่วนมีการศึกษาจากภาพถ่ายหรือคำบอกเล่า เกี่ยวกับรูปแบบการสร้างแล้วก็มีการสืบทอดกันมาเป็นรุ่นๆ ในกลุ่มที่มีความโดดเด่นเรื่องของรูปแบบศิลปกรรมการสร้าง มี 2 กลุ่ม คือกลุ่มของพระครูเกษม ๆ และกลุ่มที่ได้รับการสืบทอดจาก นายช่าง คำหมา แสงงาม ปัจจุบันคือกลุ่มของจังหวัดร้อยเอ็ด ถือว่าเป็นกลุ่มที่มีเครือข่ายของกลุ่มช่างต่างๆ มาศึกษารูปแบบการสร้างสรรค์และนำไปปรับปรุงเป็นรูปแบบฉบับของตัวเอง จากการศึกษาพัฒนาการของนกหัสติลิงค์ พิธีกรรมการปลงศพด้วยเมรุรูปนกหัสติลิงค์ จากเอกสารและข้อมูลสนาม ผู้วิจัยสามารถวิเคราะห์และสรุปผลการศึกษาดังต่อไปนี้

พัฒนาการรูปแบบศิลปกรรม ประเพณี พิธีกรรม “นกหัสติลิงค์”

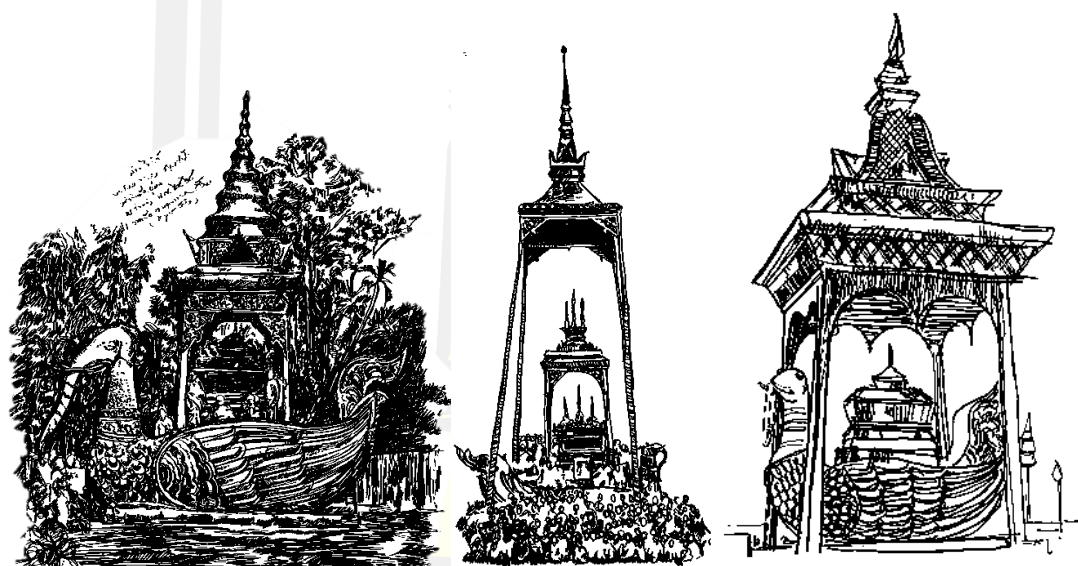
คติความเชื่อที่แสดงถึงความเป็นนกหัสติลิงค์ ในตำนานและนิทานปรัมปราคติความเชื่อได้แสดงให้เห็นว่านกหัสติลิงค์เป็นนกที่เกี่ยวข้องกับคติความเชื่อเกี่ยวกับจักรวาลวิทยา หรือไตรภูมิ มีถิ่นอยู่ในป่าหิมพานต์ นกหัสติลิงค์มีลักษณะของการผสมผสานของสัตว์ในจินตนาการ คือ หัวเป็นช้าง ตัวเป็นนก (ครุฑ) หางเป็นหงส์ ลักษณะน่าเกรงขาม กินเนื้อสัตว์เป็นอาหาร เป็นนกที่มีพลังกำลังมากมาย นกที่มีความเชื่อมโยงเกี่ยวข้องกับบุคคลชั้นสูง ชั้นพระมหากษัตริย์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งตามคติความเชื่อของเจ้านายภาคอีสาน (อุบลราชธานี) ที่มีบทบาทในการสร้างบ้านแปงเมือง และที่สำคัญอีกประการหนึ่งคือเป็นนกที่เข้ามามีบทบาทต่อสังคมวัฒนธรรมอีสาน โดยเฉพาะได้รับการยอมรับว่าเป็นนกที่มีคุณประโยชน์คือ มีความสำคัญต่อการประกอบพิธีกรรมในการปลงศพ

นกหัสติลิงค์ทำหน้าที่ในการนำดวงวิญญาณหรือชีวิตหลังความตายของเจ้านายหรือบุคคลชั้นสูงให้ไปสู่ดินแดนที่ศักดิ์สิทธิ์ในป่าหิมพานต์ ซึ่งบุคคลชั้นสามัญธรรมดาอาจจะไปไม่ได้ ดังนั้นความเชื่อเกี่ยวกับนกหัสติลิงค์กับพิธีกรรมการปลงศพจึงเป็นความเชื่อในเชิงยกย่องบ่งบอกเกียรติยศแห่งชีวิตของผู้วายชนม์ว่ามีเกียรติที่ควรแก่การนำศพไปตั้งประดิษฐานบนหลังของนกหัสติลิงค์ในการประกอบพิธีกรรมการปลงศพ ตามความเชื่อว่าเป็นนกที่มีความยิ่งใหญ่มีอิทธิฤทธิ์ มีอำนาจเหนือกว่าสัตว์อื่นใดในประเภทสัตว์ป่าหิมพานต์ด้วยกัน

ตำนานของนกหัสติลิงค์ทั้งตำนานทางฝ่ายอีสาน (จำปาสัก-อุบลราชธานี) ซึ่งสืบเนื่องกับเจ้านายไทใหญ่ (ไต-ชิน-ลื้อ) ทางเชียงรุ่งแสนหวีฟ้า และทางหัวเมืองฝ่ายเหนือล้านนา ล้วนเป็นเรื่องราวที่เชื่อมโยงกับเรื่องของการเกิดและดำรงอยู่ของวัฒนธรรม ความรู้เรื่องการอธิบายชีวิตนี้และชีวิตอื่นในโลกจักรวาล พบ 2 กระแส คือ 1). ความรู้ความเชื่อในโลกนี้ที่เห็นด้วยตาว่า มีนกใหญ่กินซากและมีแรงคาบบินไปไกลได้ 2). ความรู้ความเชื่อเรื่องชีวิตอื่นโลกอื่น ที่ทุกคนอาจรู้เห็นได้โดย

จินตนาการผ่านกระบวนการแห่งพิธีกรรมและองค์ความรู้อันสลับซับซ้อนที่รองรับอยู่เบื้องหลัง กล่าวได้ว่าในเนื้อหาภายในอันมีพิธีกรรมซ่อนอยู่ก็คือ การเดินทางอันยาวนานและแสนไกล เปลี่ยนผ่านจากชีวิตนี้ในโลกนี้ ไปสู่ชีวิตอื่นในโลกอื่น ซึ่งล้วนแล้วแต่สนองจุดมุ่งหมายของมนุษย์ คือเส้นทางไปสู่ภพภูมิที่ดีนั่นเอง

การเผาปราสาทศพรูปนกหัสติลิงค์ บุษบก พิมาน และหีบศพพร้อมกันไปทั้งหมดในพิธีถวายเพลิงศพนั้น เป็นการแสดงออกอย่างชัดเจนด้านพิธีกรรมเป็นการแยกชัดเจนเด็ดขาดระหว่างชีวิตในโลกของมนุษย์ กับชีวิตในแดนสวรรค์ของเหล่าเทพยดาทั้งหลาย การเผาศพพร้อมกับเครื่องพิธีนี้เป็นสิ่งที่แสดงการส่งชีวิตจิตใจผู้ตาย อีกทั้งบริวาร ไปสู่เมืองสวรรค์นั้น อันหมายถึงความเป็นอยู่มีอยู่แห่งโลกปัจจุบันกับโลกหลังความตายหรือชีวิตอื่น

นกหัสติลิงค์ลักษณะที่สร้างเทินหอแก้ว นกหัสติลิงค์ลักษณะเทินหอแก้วซ้อนในบุษบก นกหัสติลิงค์ลักษณะจัดตั้งอยู่ในหอแก้ว

ภาพประกอบที่ 97 รูปแบบศิลปกรรมนกหัสติลิงค์ในอีสาน

ที่มา : ผู้วิจัย (วาดจากภาพถ่าย)

พัฒนาการทางรูปแบบการสร้างสรรค์ที่เป็นเอกลักษณ์ของคณะช่างผู้สร้างสรรค์ ผลงานนกหัสติลิงค์จัดได้ว่าเป็นการสร้างสรรค์ออกแบบผลงานศิลปกรรมที่มีความคิดที่เป็นรูปแบบอิสระการแต่งเติมลดทอนการจัดทำรูปแบบนกหัสติลิงค์ตามคติความเชื่อของตนเองมีความเป็นอิสระเสรีของแต่ละคณะช่างผู้ทำ การสร้างสรรค์ผลงานที่ถูกถ่ายทอดออกมาจากความศรัทธาเป็นหลัก การสร้างส่วนของยอดเมรุ (หลังคา) บุษบก หอแก้ว (พิมาน) เป็นส่วนที่แสดงถึงความแตกต่างทางรูปแบบศิลปกรรมได้อย่างชัดเจน ในกระบวนการสร้างนั้นนกหัสติลิงค์ในยุคแรกเริ่มนิยมชักลากตัวนกพร้อมหอแก้วไปยังสถานที่จัดพิธีและแบบชักลากตัวนกเข้าในหอแก้ว การประกอบพิธีศพโดยใช้นกหัสติลิงค์ ยังแสดงออกถึงอ่อนน้อมถ่อมตนต่อบริบทสังคมและสิ่งแวดล้อมคือความพอเพียงในการสร้างสรรค์

ผลงานของช่างในการเลือกใช้วัสดุอุปกรณ์ที่มีอยู่อย่างจำกัด การสร้างขนาดที่พอเหมาะพอเพียงกับสังคมวัฒนธรรมไม่ใหญ่โตจนเกินตัวแต่ก็มีพลังที่ซ่อนเร้นในรูปทรง รูปแบบศิลปกรรมในนักษัตติลึงค์ ถูกผลิตซ้ำจนถึงปัจจุบันไม่ว่ารูปแบบในยุคสมัยใดก็ตาม สามารถจัดแบ่งรูปแบบทางศิลปกรรมได้ดังนี้

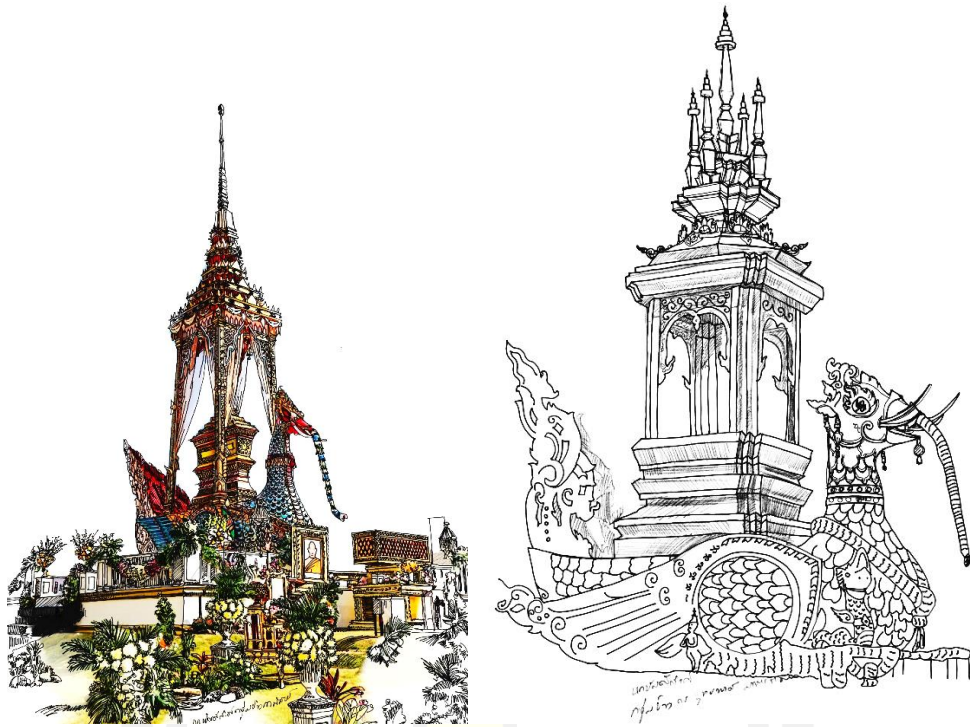
- 1) นักษัตติลึงค์ที่สร้างเทินหอแก้ว โดยจะสร้างยอดเมรุหอแก้ว (พิมาน) บนหลังนักษัตติลึงค์ ชักลากตัวนักษัตติลึงค์ไปยังสถานที่จัดพิธี
- 2) นักษัตติลึงค์เทินหอแก้วซ่อนในบุษบก โดยจะสร้างยอดเมรุ (หลังคา) บุษบก ครอบหอแก้ว (พิมาน) โดยทำบุษบกไว้ในที่ปลงศพ แล้วทำนักษัตติลึงค์เทินหอแก้วสำหรับลากตัวนักษัตติลึงค์เข้ามาซ่อนในบุษบก
- 3) นักษัตติลึงค์ที่มีลักษณะจัดตั้งอยู่ในหอแก้ว (พิมาน) ใช้การชักลากตัวนักษัตติลึงค์เข้ามาซ่อนในบุษบก

ขนาดของตัวนักษัตติลึงค์ที่สร้างมีขนาดค่อนข้างใหญ่ในยุคอดีตส่วนในยุคของการรื้อฟื้นและยุคหลังรื้อฟื้นมีขนาดเล็กลงเมื่อพิจารณาจากภาพที่มีเจ้าหน้าที่ประกอบพิธีขึ้นไปบนตัวนักษัตติลึงค์จำนวนมาก

ภาพประกอบที่ 98 แสดงพัฒนาการนักษัตติลึงค์แต่ละช่วงเวลา

ที่มา : ผู้วิจัย

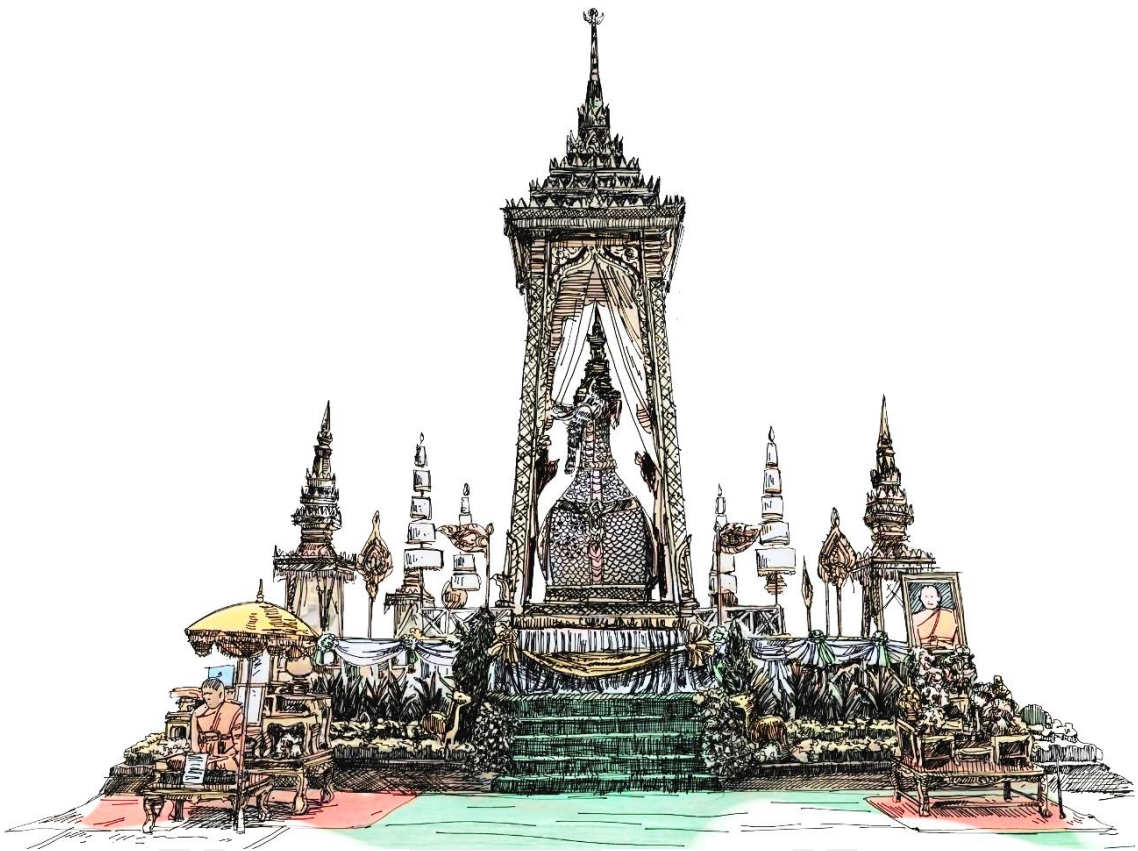
ภาพประกอบที่ 99 นกหัสดีลิงค์ที่แสดงถึงความเชื่อเกี่ยวกับจักรวาลวิทยาหรือไตรภูมิ

ที่มา : ผู้วิจัย (วาดจากภาพถ่าย)

ภาพประกอบที่ 100 การประกอบพิธีโดย ดร.ยุทธพงศ์ มาตย์วิเศษ

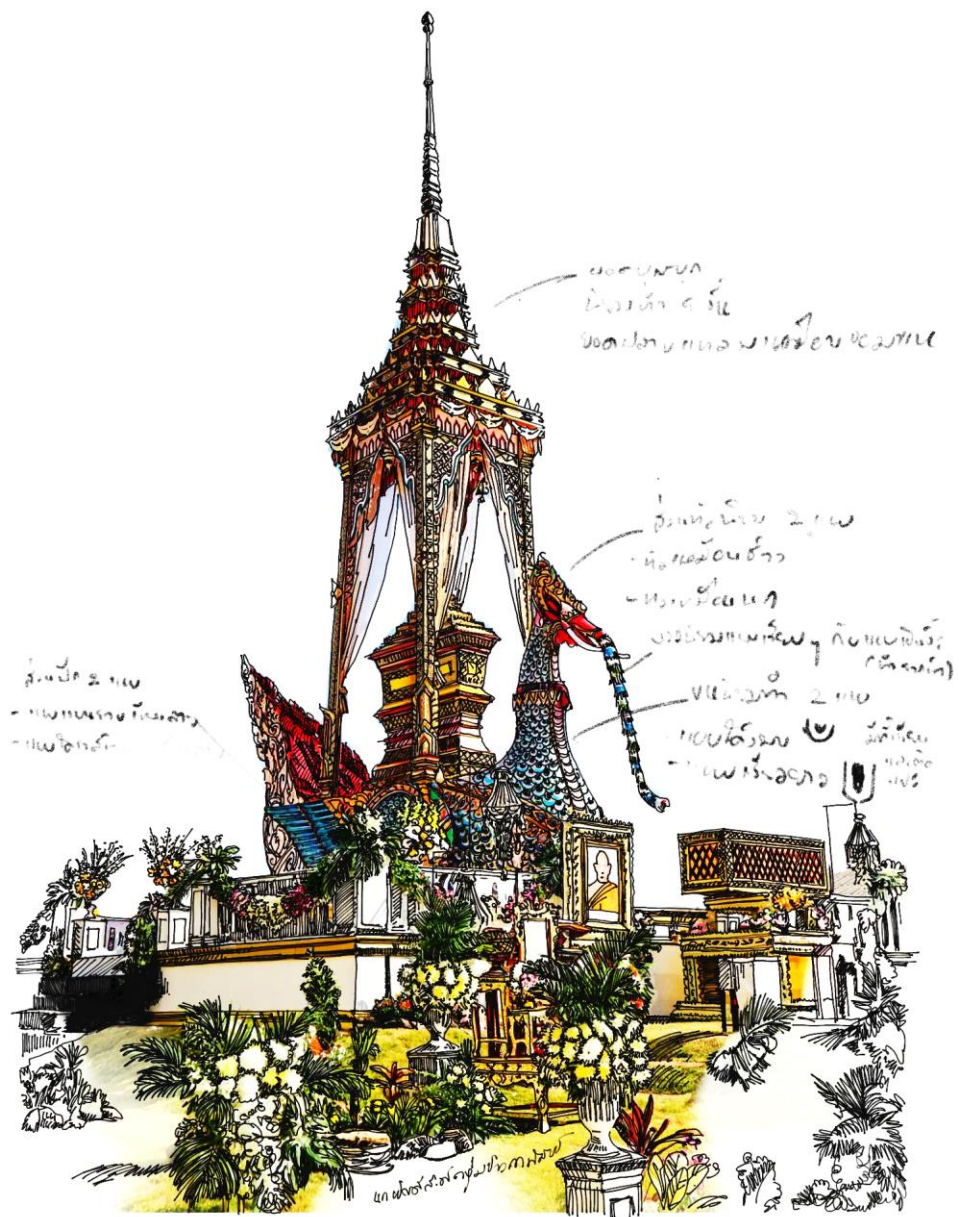
ที่มา : ผู้วิจัย

ภาพประกอบที่ 101 การตกแต่งพื้นที่บริเวณนักษัตติลิงค์ที่แสดงถึงความเชื่อเกี่ยวกับจักรวาลวิทยา
ที่มา : ผู้วิจัย (วาดจากภาพถ่าย)

รหัสหมายที่ปรากฏในส่วนประกอบของพิธีกรรมนักษัตติลิงค์

คติความเชื่อว่านักษัตติลิงค์ตามจินตนาการว่ามีความยิ่งใหญ่มีอิทธิฤทธิ์ มีอานุภาพเหนือกว่าสัตว์อื่นใดในประเภทสัตว์ป่าหิมพานต์ด้วยกันลักษณะของนักษัตติลิงค์มีการผสมผสานระหว่างสัตว์ที่มีความน่าอัศจรรย์คือหัวเป็นช้างตัวเป็นนก (ครุฑ) หางเป็นหงส์นำเกรงขามกินเนื้อเป็นอาหาร มีพลังมหาศาล ทหารสร้างนักษัตติลิงค์ใส่ปราสาทไปพิฆานแดนสวรรค์นั้น เป็นเรื่องของการเกิดและดำรงอยู่ของวัฒนธรรม การอธิบายชีวิตนี้และชีวิตอื่นในโลกจักรวาลสองกระแส คือ กระแสแรก ความรู้ความเชื่อในโลกนี้ที่เห็นด้วยตาว่า มีนกใหญ่กินซากและมีแรงคาบบินไปไกลได้ และกระแสที่สอง ความรู้ความเชื่อเรื่องชีวิตอื่นโลกอื่น ที่ทุกคนอาจรู้เห็นได้โดยจินตนาการผ่านกระบวนการแห่งพิธีกรรมและมีความสลับซับซ้อนอยู่เบื้องหลัง อาจจะกล่าวได้ว่าในเนื้อหาของพิธีกรรมถูกซ่อนไว้ซึ่ง การเดินทางอันยาวนานและแสนไกล เปลี่ยนผ่านจากชีวิตนี้ในโลกนี้ ไปสู่ชีวิตอื่นในโลกอื่น เพื่อตอบสนองจุดมุ่งหมายของมนุษย์ คือเส้นทางไปสู่ภพภูมิอื่น ๆ นั่นเอง

ภาพประกอบที่ 102 นกหัสดีลิงค์ที่แสดงถึงความเชื่อเกี่ยวกับจักรวาลวิทยาหรือไตรภูมิ

ที่มา : ผู้วิจัย (วาดจากภาพถ่าย)

พัฒนาการในการสร้างนกหัสดีลิงค์ในยุคของการรื้อฟื้นและยุคหลังการรื้อฟื้น มีรูปแบบศิลปกรรมที่ค่อยข้างชัดเจน รูปแบบนกหัสดีลิงค์นิยมทำเมรุหอแก้วบนหลังนก ด้วยให้เหตุผลว่าหากสร้างสรรค์แบบบุษบกครอบอาจทำให้นักไม่สามารถกลางปีกบินขึ้นสู่สรวงสวรรค์ได้ตามความเชื่อสมัยโบราณนิยมสร้างให้ท้องนกติดพื้นดิน ไม่ยกกร้านหรือยกพื้นสูงเหมือนปัจจุบัน การประดับตกแต่งด้วย กระจาดขมากรูเขียนลายองค์ประกอบที่สำคัญของตัวนกตามคติโบราณ ส่วนหัวนกจะต้องให้วง

ม้วนได้ ตา กะพริบได้ หันคอได้ หูแกว่ง อ้าปากและมีเสียงร้อง โดยการสร้างนจะต้องมีการยกครูช่างในยุคก่อนที่ท่าเมรุณกหัสติลิงค์ ได้แก่พระครูวิโรจน์รัตโนบล ญาพอมหาเสนา วัดทุ่งศรีเมือง ช่างสาย ช่างสี ช่างคำหมา และใน พ.ศ.2548 งานพระราชทานเพลิงศพ พระราชรัตนโนบล มีช่างพระที่ประกอบเมรุณกหัสติลิงค์ที่วัดทุ่งศรีเมือง คือพระครูเกษมธรรมานุวัตร โดยมีพ่อใหญ่บำเพ็ญ ณ อุบล เป็นผู้ให้ คำปรึกษา และคุณพ่อสุวิซ คุณผล ปราชญ์ท้องถิ่นอีสาน

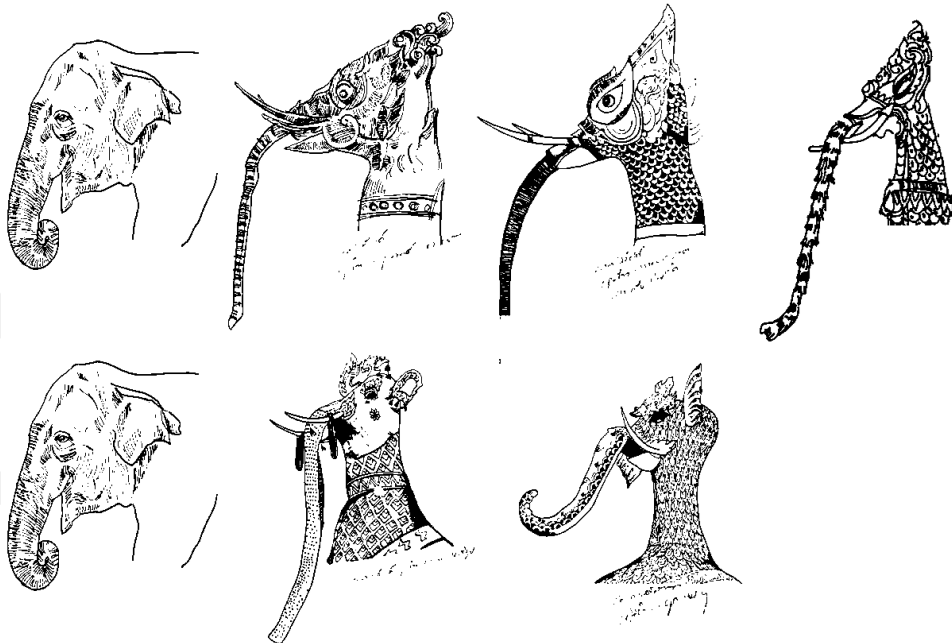
ปัจจุบันพบช่างที่สร้างสรรค์ไม่ว่าจะเป็นพื้นที่ในจังหวัดอุบลราชธานี ในอุบลราชธานีพบกลุ่มช่างอยู่ 2 กลุ่ม กลุ่มที่ 1) กลุ่มช่างผู้สร้างนกหัสติลิงค์กลุ่มหลักแต่ดั้งเดิมคือ กลุ่มของพระครูเกษมธรรมานุวัตร เจ้าคณะ อำเภอดงหลวงจังหวัดอุบลราชธานี กลุ่มที่ 2 กลุ่มช่างพระอิทธิพล แสนทวีสุข พระลูกวัดบ้านแคนตำบลดอนมดแดง อำเภอดอนมดแดง จังหวัดอุบลราชธานี ในส่วนของช่างที่พบนอกเหนือจากจังหวัดอุบลราชธานี คือกลุ่มช่างของพระครูสิทธิธรรมโกวิท (หลวงพ่อสายทอง สิริธมโม) วัดบ้านดอนเกลือ อำเภอรุ่งเรืองจังหวัดร้อยเอ็ด ถือว่าปัจจุบันกลุ่มช่างกลุ่มนี้เป็นกลุ่มหลักที่ได้รับการสืบทอดกระบวนการสร้างสรรค์นกหัสติลิงค์ในรูปแบบของพ่อคำหมา แสงงาม และยังมีกรให้ความรู้แก่บุคคลที่สนใจถือว่าเป็นต้นแบบอีกกลุ่มหนึ่ง ด้วยในกลุ่มของช่าง 2 กลุ่มหลังที่อยู่จังหวัดกาฬสินธุ์ และร้อยเอ็ด ก็ได้มาค้นคว้าหากรรมวิธีในการสร้างรูปนกหัสติลิงค์จากกลุ่มนี้ไม่ว่าจะเป็นกลุ่มของ พระอาจารย์อุดม อัครธัมโม และกลุ่มช่างของ ดร.ยุทธพงศ์ มาตย์วิเศษ นายช่างผู้สร้างสรรค์เมรุณกหัสติลิงค์เทินบุษบก ประกอบพิธีพระราชทานเพลิงศพครูใหญ่ พระเทพวิทยาคม (หลวงพ่อคุณ ปริสุทโธ)

เป็นที่น่าสังเกตว่าในแต่ละกลุ่มนั้นมีกลุ่มผู้ประกอบการผ่านของตนเอง หากแต่บางงานเจ้าภาพมีความประสงค์ที่จะให้เจ้าประกอบพิธีโดยใช้นางเทียมเจ้าสีดา สายเดิมจากอุบลราชธานี ก็จะตกลงกันตั้งแต่เตรียมงาน ในการประกอบพิธีอาจมีการปรับเปลี่ยน ไม่ว่าจะเป็นการครอบจากพระหรือพราหมณ์ล้วนแล้วแต่มีแนวคิดที่ดีการสร้างเสริมมงคลแสดงการระลึกถึงความดีของผู้ล่วงลับแต่ในส่วนของการประกอบพิธีมีแนวคิดที่มา ก็จะอ้างอิงเนื้อเรื่องที่มาจากจังหวัดอุบลราชธานี

รูปแบบศิลปกรรมแต่ละกลุ่มช่างสามารถอธิบายลักษณะส่วนประกอบนกหัสติลิงค์ หัวของนกมีการแสดงออกอยู่ 2 แบบคือ 1) เมรุณกหัสติลิงค์ ที่แสดงลักษณะของช่างปนนกมีลักษณะค่อนข้างจะมีความเป็นหัวนกแต่มีวงเหมือนช้าง 2) เมรุณกหัสติลิงค์ ที่แสดงลักษณะของช่างปนนกมีลักษณะหัวเหมือนช้าง ในส่วนของวงมีการถ่ายทอดแตกต่างกันไป บางช่างมีสร้างให้การขยับวงแบบม้วนได้ บางช่างก็จะให้ขยับเพียงเล็กน้อย บางช่างประดับด้วยผ้าสีเป็นริ้ว ๆ อย่างสวยงาม ในส่วนของขนปีกก็เช่นกัน ในการศึกษาพบรูปแบบที่เขียน และปะติด ลักษณะขนนกมีทั้งแบบปลายแหลมและปลายมน มีทั้งไล่เฉดสี หรือแบบใช้สีตัดกัน ล้วนเป็นการสร้างสรรค์รูปแบบเฉพาะตน อย่างสวยงามและเป็นเอกลักษณ์ของกลุ่มช่าง ส่วนประกอบของปีก พบว่ามี 2 ลักษณะ 1) ปีกแบบแบนๆ แล้วเขียนสีลวดลายสวยงาม 2) ปีกแบบที่มีลักษณะนูนๆ แล้วเขียนลวดลายดูสมจริง ส่วนประกอบหาง นิยมเขียนลวดลายซ้าย ขวา แล้วนำมาประกบกัน บางกลุ่มช่างนิยมเขียนสีแล้วตัดเส้น บางกลุ่มมีการฉลุลายเพิ่มทำให้เห็นลวดลายชัดเจน

ภาพประกอบที่ 103 พิธีพระราชทานเพลิงศพครุใหญ่ พระเทพวิทยาคม (หลวงพ่อคุณ ปรีสุทโธ)
 (พิธีผ่านกหัสติลิงค์ โดยนางเทียมสีดา สายตั้งเดิมเมืองอุบลราชธานี)
 ที่มา : ผู้วิจัย (วาดจากภาพถ่าย)

ภาพประกอบที่ 104 นกหัสติลิงค์ที่แสดงลักษณะหัวนกที่พบในพื้นที่อีสาน
 ที่มา : ผู้วิจัย

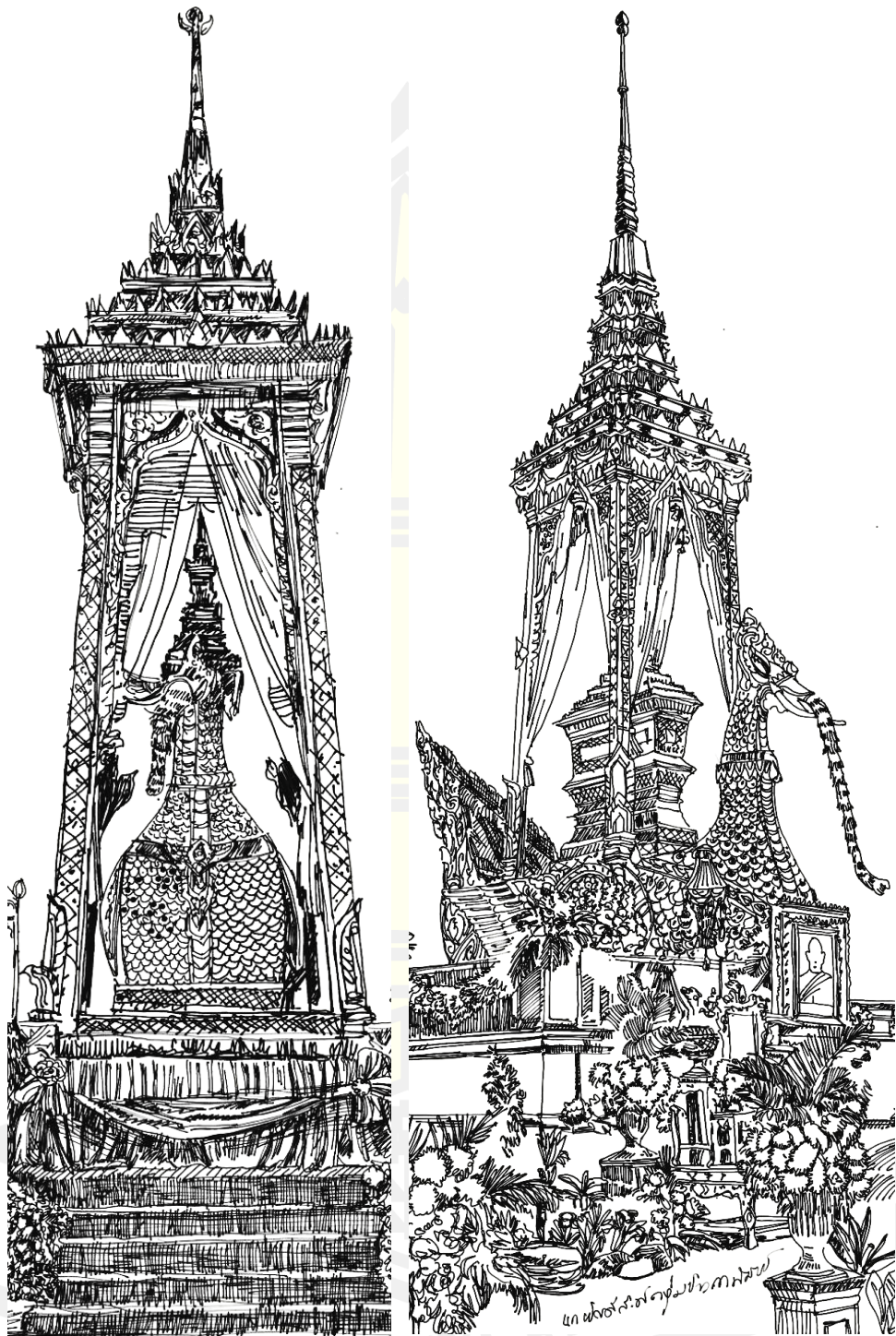

ในการประกอบพิธีศพตามความเชื่อที่ว่านรกตามที่จินตนาการว่ามีความยิ่งใหญ่มีอิทธิฤทธิ์มีพลังอนุภาพเหนือกว่าสัตว์ใดด้วยกัน ทั้งนี้ตำนานของภาคอีสาน โดยเฉพาะตำนานที่อ้างถึงเจ้าเมืองอุบลราชธานีที่มีการเล่าสืบต่อกันมาเรื่องราวดังกล่าวเป็นการแสดงถึงการเกิดและการดำรงอยู่ของวัฒนธรรมการอธิบายถึงชีวิตนี้และชีวิตในโลกหน้าความเชื่อในโลกนี้ หรือความเชื่อในโลกหน้าที่ทุกคนอาจรู้เห็นได้โดยจินตนาการผ่านพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับนักษัตรศาสตร์พิธีกรรมมีการสืบทอดกันมาอย่างยาวนาน พิธีถวายเพลิงศพเป็นการแสดงออกถึงพิธีกรรมที่มีความเป็นแบบเฉพาะมีความเป็นพิเศษอันแสดงถึงการส่งผู้ตายไปสู่เมืองสวรรค์อันหมายถึงความเป็น อยู่เบื้องหน้า ส่วนการตกแต่งประดับประดาด้วยลวดลายที่เลือกสรรบรรจงและสื่อความหมายสัญลักษณ์ในทางความเป็นสิริมงคล ยังสามารถสื่อให้ผู้คนได้ชื่นชมและศรัทธาทางเชิงช่าง และเป็นการบอกเรื่องราวของพัฒนาการเชิงช่างของชาวอีสานอันมีการผสมกลมกลืนกับช่างสายราชสำนักภาคกลางด้วยเช่นกัน ซึ่งมูลเหตุของการสร้างเมรุณักษัตรลึงค์นั้นเพื่อที่จะยกย่องและตอบแทนคุณงามความดีของผู้ตายและเป็นการส่งสักการะดวงวิญญาณอันศักดิ์สิทธิ์ไปสู่สรวงสวรรค์โดย มีนักษัตรลึงค์เป็นพาหนะ

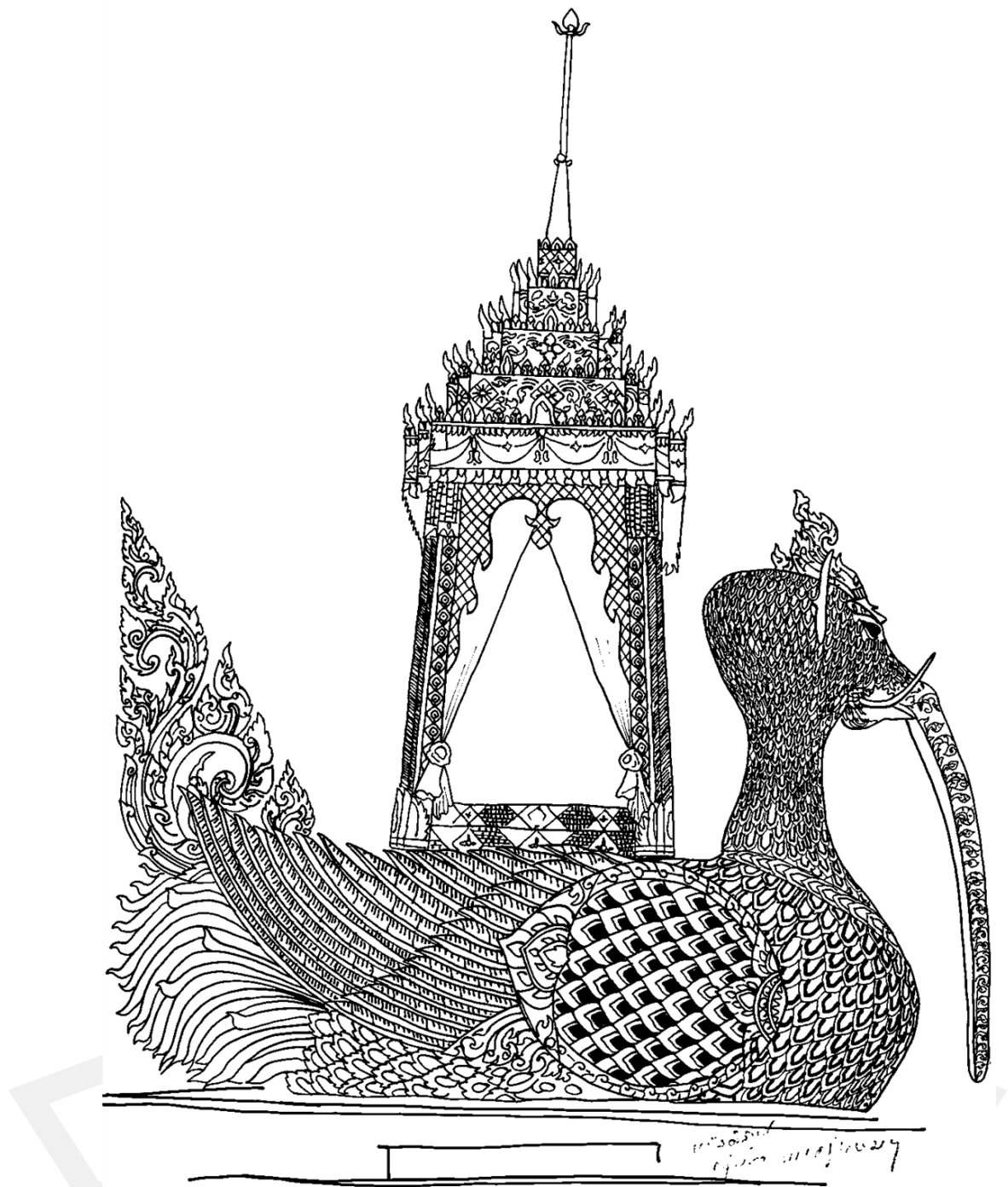

ภาพประกอบที่ 105 เครื่องประดับและนักแสดงประกอบพิธี กลุ่มช่างพระครูเกษมฯ

ที่มา : ผู้วิจัย (วาดจากภาพถ่าย)

ภาพประกอบที่ 106 แสดงลักษณะของนักษัตรศิลป์ที่พบในพื้นที่อีสาน
ที่มา : ผู้วิจัย (วาดจากภาพถ่าย)

ภาพประกอบที่ 107 แสดงลักษณะของนักษัตติลังค์ที่พบในพื้นที่อีสาน

ที่มา : ผู้วิจัย (วาดจากภาพถ่าย)

จากการนำเสนอตำนานเรื่องนักษัตติลังค์และพิธีการเกี่ยวกับการปลงศพแบบเมรุนกษัตติลังค์
ไปแล้วนั้นจะเห็นได้ว่าตำนานและพิธีกรรมมีการผลิตซ้ำตามความเชื่อและก็กล่าวอ้างถึงบรรพบุรุษ

ของกลุ่มเจ้านายเมืองอุบลราชธานีที่สืบเชื้อสายจากเมืองเชียงรุ่ง สิบสองปันนาและการมีความสัมพันธ์
ฉันท์เครือญาติกับอาณาจักรหลวงพระบาง ซึ่งทั้งสองกลุ่มนี้ล้วนแล้วแต่มีพิธีกรรมการปลงศพบนเมรุ
รูปนกหัสติลิงค์เหมือนกัน

ภาพประกอบที่ 108 นางเทียมสีดา (นางสีดา)

ที่มา : ผู้วิจัย (วาดจากภาพถ่าย)

การแสดงถึงตัวตนของกลุ่มคนโดยการถ่ายทอดผ่านพิธีกรรมเกี่ยวกับเมรุรูปนกหัสติลิงค์ ยัง
สามารถวิเคราะห์ผ่านทางสัญญาวิทยาช่วย บางอย่างที่ปรากฏในพิธีกรรมนี้เช่นเครื่องแต่งกายโดน
เฉพาะผู้ประกอบพิธีกรรมนางเทียมคือเจ้าแม่นางสีดาผู้ที่ทำหน้าที่ฆานกหัสติลิงค์ เป็นเครื่องทรงที่มี
ลักษณะพิเศษทั้งนี้ในส่วนของนางเทียมเจ้านางสีดาจะต้องทรงเครื่องสี่เหลี่ยมกับสีแดงเท่านั้นและสวม
หมวกยอดแหลมอันเป็นลักษณะทางการแต่งกายของเจ้านายในอดีตทั้งนี้ในขบวนการที่จะต้องแต่งตัว
ตามแบบฉบับ ผู้ตีลาว อันเป็นสัญญะที่ยืนยันถึงความเป็นคนกลุ่ม ไทย-ลาว และภาษาหรือคำพูดที่
เจ้าของนกกหัสติลิงค์หรือผู้จัดงานศพมาเชิญเจ้านางสีดาจะต้องบอกว่าขอเชิญเจ้าแม่ไปปราบนก
ขณะนั้นกหัสติลิงค์ ลงมากินบ้านกินเมืองกินลูก อัญญาสี่ เมื่อเชิญแล้วจึงจะทำพิธีได้

ภาพประกอบที่ 109 นักแสดงประกอบพิธีกลุ่มช่างพระครูเกษมา

ที่มา : ผู้วิจัย (วาดจากภาพถ่าย)

ลักษณะที่กล่าวมาข้างต้น สะท้อนให้เห็นถึงปฏิสัมพันธ์ระหว่างวัฒนธรรมกับประวัติศาสตร์ กล่าวคือ กลุ่มชนที่พูดภาษาไทย-ลาว กลุ่มหนึ่ง โดยเฉพาะกลุ่มที่สืบเชื้อสายเจ้าเมืองอุบลราชธานี ได้อาศัยประสบการณ์ในอดีตเข้ามาเชื่อมโยงความสัมพันธ์ทางชาติพันธุ์ของตน อันเป็นการสร้างศูนย์รวมจิตใจที่สำคัญให้กับกลุ่มชนภายใต้สถานการณ์และสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป ซึ่งพวกเขาไม่ได้อาศัยอยู่ถิ่นฐานเดิม โดยการนำเอาเรื่องราวในอดีตมาสร้างความมีตัวตนของกลุ่มชาติพันธุ์ให้มีความเด่นชัด และปรากฏขึ้นในสังคมไทยได้อีกประการหนึ่ง ดังนั้น เมื่อพิจารณาในประเด็นข้างต้น อาจกล่าวได้ว่าในวัฒนธรรมระดับกลุ่มชนกลุ่มย่อยนั้น ก็ยังมีร่องรอยของความสำนึกในเชิงประวัติศาสตร์ชาติพันธุ์ โดยถ่ายทอดผ่านออกมาในรูปของตำนานและพิธีกรรม ซึ่งจะมีการ “ผลิตซ้ำ-ผลิตใหม่” (reproduction) อยู่ตลอดเวลา

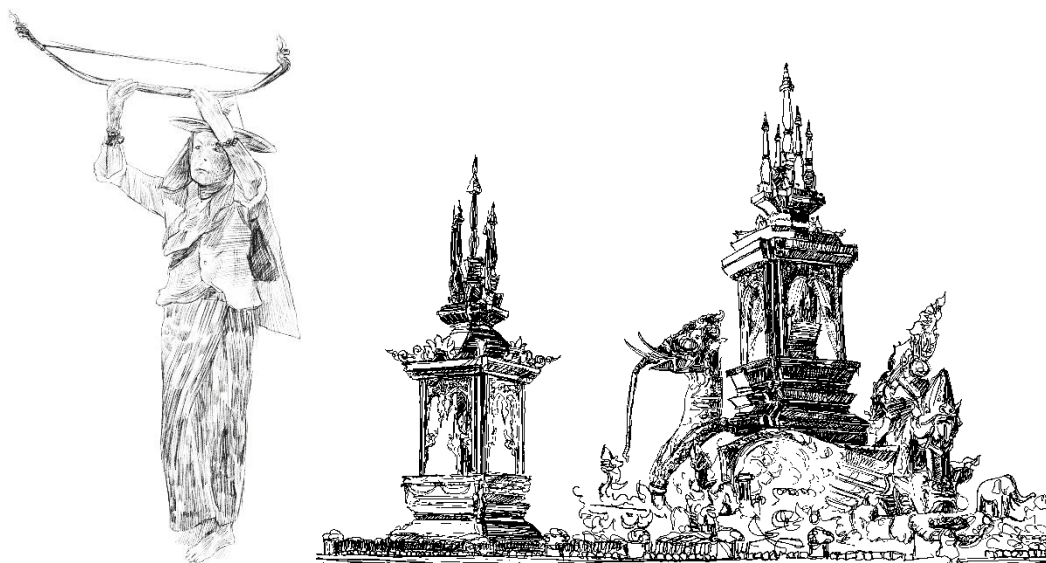
ในการวิเคราะห์พิธีกรรมกระบวนการประกอบสร้างความหมายหรือเรื่องราวเกี่ยวกับการสร้างประเพณี ซึ่งการประดิษฐ์สร้างประเพณีใหม่ มักถูกกำหนดใช้โดยผู้มีอำนาจซึ่งมีการส่งทอดโดยการผลิตซ้ำ อีริก ฮอบสบอร์ม พยายามนิยามคำว่า ประเพณี หรือ tradition ในความหมายใหม่ และ

เสนอว่าประเพณีเป็นสิ่งที่ถูกสร้างขึ้น ไม่ได้เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ การศึกษาประเพณีในส่วนที่มีการสร้างหรือประดิษฐ์ขึ้นใหม่ จะเป็นเครื่องมือสำคัญในการทำความเข้าใจสังคม แม้พิธีกรรมดังกล่าวจะเป็นการสิ้นเปลืองงบประมาณมากและมีขั้นตอนการสร้างที่มีการปรับเปลี่ยนเพื่อให้เข้ากับยุคสมัยเกิดความสะดวกรวดเร็วมากขึ้น แต่การที่ชาวอีสานยังสามารถพบเห็นการสร้างเมรุรูปนกหัสดีลิงค์ซึ่งเป็นสิ่งที่สะท้อนให้เห็นถึงความร่วมมือ ร่วมแรง ร่วมใจของผู้คนที่ให้ความเคารพอย่างสูงซึ่งมีต่อผู้ล่วงลับ ซึ่งเป็นสิ่งที่ แสดงถึงความพยายามที่จะธำรงรักษาจารีต ขนบธรรมเนียม ประเพณีอันดีงามของสังคมวัฒนธรรมอีสาน ซึ่งนับวันจะสูญหายไปทุกขณะ อีกทั้งยังทำให้เกิดแรงจูงใจให้คนรุ่นใหม่หันมาศึกษาค้นคว้าในการอนุรักษ์ สืบทอด

ความสัมพันธ์ชั้นชนทางสังคม ผ่านประเพณี “นกหัสดีลิงค์” ในสังคมวัฒนธรรมอีสาน

การวิเคราะห์พิธีกรรมการปลงศพแบบนกหัสดีลิงค์สำหรับกลุ่มบุคคลที่ไม่ใช่ “เจ้า” และ “พระเถระชั้นผู้ใหญ่” นั้น ก็คงจะต้องวิเคราะห์โดยอาศัยแนวคิดหรือมุมมองอื่นในการอธิบาย เพื่อที่จะตอบคำถามที่ว่า “เหตุใดในช่วงหลังจึงปรากฏว่ามีการจัดพิธีกรรมปลงศพแบบนกหัสดีลิงค์สำหรับกลุ่มบุคคลที่ไม่ใช่ “เจ้า” และ “พระเถระชั้นผู้ใหญ่” การที่จะอธิบายการเปลี่ยนแปลงนี้สามารถอธิบายโดยศึกษาถึงบทบาทรัฐที่มีต่อการปรับเปลี่ยนเนื้อหาของพิธีกรรมนี้

เมื่อพิจารณาการเปลี่ยนแปลงของพิธีกรรมการปลงศพแบบนกหัสดีลิงค์ในอดีต ก็ จะพบว่าผู้ที่มีบทบาทสำคัญในการเปลี่ยนแปลงก็คือ “รัฐ” กล่าวคือ ในสมัยรัชกาลที่ 5 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ก็ได้พยายามลดทอนอำนาจเจ้าเมืองอุบลโดยวิธีการหลายอย่าง นอกเหนือไปจากการเปลี่ยนระบบเจ้าครองนครมาเป็นระบบเทศาภิบาลแล้ว ยังเกี่ยวข้องกับการห้ามจัดพิธีกรรมในพื้นที่เฉพาะบางแห่ง ได้แก่การห้ามเผาศพกลางทุ่งศรีเมือง ซึ่งศพที่จะเผาขึ้นในอดีตก็คือเจ้าเมืองอุบลที่เผาแบบนกหัสดีลิงค์ เพราะเหตุผลว่าการเผาศพในบริเวณดังกล่าวเทียบได้กับการตั้งเมรุกลางสนามหลวง (ซึ่งก็คือศพของกษัตริย์หรือพระบรมวงศานุวงศ์ของสยาม) รวมทั้งการรื้อมเหศักดิ์หลักเมืองที่ทำให้พิธีไหว้ผีมเหศักดิ์ยุติไป

ภาพประกอบที่ 110 นางเทียมสีดา และเมรุรกษัตริย์

ที่มา : ผู้วิจัย (วาดจากภาพถ่าย)

รูปของสัญลักษณ์ที่แสดงออกผ่านนกหัสติลิงค์กับพิธีกรรมที่เกี่ยวข้อง จากความเชื่อของคนในชุมชนสังคมวัฒนธรรมที่แสดงถึงบทบาทหน้าที่ของเมรุรกษัตริย์จากความเชื่อนิทานปรัมปราเรื่องเล่าสืบทอดต่อกันมาอันแสดงให้เห็นว่า นกหัสติลิงค์เป็นนกที่เกิดจากคติความเชื่อเกี่ยวกับจักรวาลวิทยาหรือไตรภูมิ อยู่ในป่าหิมพานลักษณะของนกหัสติลิงค์มีการผสมผสานระหว่างสัตว์ที่มีความพิเศษมีความน่าอัศจรรย์คือหัวเป็นช้างตัวเป็นนกในที่นี่อาจเรียกว่าเป็นครุฑ หางเป็นหงส์น่าเกรงขาม กินเนื้อเป็นอาหาร มีพลังมหาศาลมากกว่าสัตว์อื่นๆ เป็นนกที่เกี่ยวข้องกับบุคคลชั้นสูงชนชั้นผู้นำโดยเฉพาะอย่างยิ่งตามความเชื่อของเจ้านายในภาคอีสานที่มีบทบาทในการสร้างบ้านแปงเมืองและที่สำคัญอีกก็คือนกหัสติลิงค์เข้ามามีบทบาทต่อสังคมชีวิตมนุษย์โดยได้รับการยอมรับว่าเป็นนกที่มีประโยชน์คือมีความสำคัญต่อการประกอบพิธีกรรมในการปลงศพอันเปรียบได้ว่านกนั้นทำหน้าที่ในการนำดวงวิญญาณหลังความตายของเจ้านายหรือบุคคลชั้นสูงไปสู่ภพภูมิหรือไปสู่ดินแดนที่ศักดิ์สิทธิ์ซึ่งบุคคลธรรมดาสามัญอาจจะไปได้

ดังนั้นความเชื่อเกี่ยวกับนกหัสติลิงค์กับพิธีกรรมการปลงศพจึง เป็นความเชื่อที่แฝงในเรื่องของการยกย่องให้เกียรติของผู้วายชนม์ว่าคู่ควรที่จะได้รับเกียรติให้สามารถที่จะนำศพไปตั้งบนหลังของนกหัสติลิงค์ได้หรือไม่ ในการประกอบพิธีศพตามความเชื่อตำนานของภาคอีสาน โดยเฉพาะตำนานที่อ้างถึงเจ้าเมืองอุบลราชธานีที่มีการเล่าสืบทอดกันมา เรื่องราวดังกล่าวเป็นการแสดงถึงการเกิดและการดำรงอยู่ของวัฒนธรรมการอธิบายถึงชีวิตนี้และชีวิตในโลกหน้าความเชื่อในโลกนี้ หรือความเชื่อในโลกหน้าที่ทุกคนอาจรู้เห็นได้โดยจินตนาการผ่านพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับนกหัสติลิงค์ พิธีกรรมมีการสืบทอดกันมาอย่างยาวนานส่วนพิธีกรรมเกี่ยวกับการเผาปราสาทรูปนกหัสติลิงค์ และหีบศพพร้อมกันไปทั้งหมดใน พิธีถวายเพลิงศพเป็นการแสดงออกถึงพิธีกรรมที่มีความเป็นแบบเฉพาะมีความเป็นพิเศษอันแสดงถึงการส่งผู้ตายไปสู่เมืองสวรรค์

ความเชื่อในเชิงยกย่องถึงเกียรติยศแห่งชีวิตของผู้ชายชนว่ามีเกียรติที่ควรแก่การนำศพไปตั้งประดิษฐานบนหลังของนกหัสติลิงค์ในการประกอบพิธีกรรมการปลงศพ ตามคติความเชื่อว่าเป็นนกที่มีสถานภาพตามจินตนาการว่ามีความยิ่งใหญ่มีอิทธิฤทธิ์ มีอานุภาพเหนือกว่าสัตว์อื่นใด พิธีกรรมเพื่อประกาศยืนยันการแสดงตัวตนของผู้ตายซึ่งมีทั้ง คุณสมบัติทางสรีระและคุณสมบัติทางสังคม หรือหมดสมาชิกภาพขาดจากกลุ่มสังคม การสิ้นตัวตนในชีวิตนี้จากคนเป็นสู่คนตายแล้วกลายเป็นชีวิตอื่นตามความเชื่อทางลัทธิศาสนาแห่งกลุ่มตน อีกทั้งเป็นการยืนยันคุณค่าความมีอยู่เป็นอยู่ของชีวิตนี้ เป็นวิถีปฏิบัติทางวัฒนธรรม คือมีแบบแผนวิธีการที่ผู้คนจะต้องปฏิบัติตามและเป็นวัฒนธรรมจุดหมายปลายทางทั้งชีวิตนี้และชีวิตหน้า ตามความเชื่อศาสนาของสังคมวัฒนธรรมนั้น

กระบวนการ การรื้อฟื้น “นกหัสติลิงค์” ในสังคมวัฒนธรรมอีสาน

กระบวนการหรือฟื้นและการคงอยู่ของนกหัสติลิงค์ การทำความเข้าใจเกี่ยวกับการปรับเปลี่ยนเพื่อนำไปสู่กระบวนการรื้อฟื้นและการคงอยู่ของวิธีการที่เกี่ยวข้องกับนกหัสติลิงค์ซึ่งจากเอกสารข้อมูลจะพบได้ว่า ปัจจุบันพิธีกรรมดังกล่าวสามารถกระทำได้กับบุคคลในกลุ่มคนสามัญชนทั่วไปหากวิเคราะห์ถึงปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นจากแต่เดิมพิธีกรรมดังกล่าวจำเพาะในกลุ่มของเจ้านายและพระเถระผู้ใหญ่ หากเราวิเคราะห์ถึงตรงนี้จะเห็นได้ว่าการกำหนดชั้นของบุคคลที่สามารถประกอบพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับนกหัสติลิงค์ได้นั้นหากไม่มีการปรับเปลี่ยนพิธีกรรมดังกล่าวอาจจะสูญหายไป

ด้วยข้อจำกัดในอดีตการเปลี่ยนแปลงของสังคมในอดีตรูปแบบการเปลี่ยนแปลงของพิธีกรรมนี้จะเห็นได้ว่ามีวิวัฒนาการมาเรื่อย ๆ ตั้งแต่การเปลี่ยนแปลงที่สำคัญคือเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการปกครองโดยเฉพาะในสมัยรัชกาลที่ 5 ที่จัดส่งพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์ มาเป็นข้าหลวง ต่างพระองค์มณฑลลาวท้าว ทรงประทับอยู่ที่เมืองอุบลราชธานีระหว่าง พ.ศ. 2436 – 2453 ได้ทรงให้ยกเลิก พิธีศพโดยใช้เมรุรูปแบบนกหัสติลิงค์ในกลุ่มชนชั้นผู้นำคืออาญาสี่ที่จะต้องมีการชักลากเมรุรูปแบบนกหัสติลิงค์ไปเผายังทุ่งศรีเมือง อาจเป็นมุมมองทัศนะของเจ้านายสยามมองว่าหลังจากการสิ้นสมัยของพระปฐมบรมราช สूरियวงศ์ (ท้าวคำผง) เจ้าเมืองอุบลราชธานีคนแรกที่มีฐานะเป็น “พระประเทศราช” กลุ่มผู้ปกครองเมืองอุบลราชธานี เป็นเพียงขุนนางเหมือนหัวเมืองอื่นๆ ของสยาม จึงถือว่าพิธีกรรมดังกล่าวอาจจะเป็นการเทียบเคียงกับพระราชพิธีปลงพระบรมศพของ กษัตริย์และเจ้านายสยามที่ทุ่งพระเมรุ (ท้องสนามหลวง) พร้อมกับทรงพระทานอนุญาตให้จัดพิธีศพลักษณะนี้ ให้กับพระเถระผู้ทรงคุณธรรมได้ รวมถึงพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับมเหศักดิ์หลักเมืองอันส่งผลให้ยุคอดีตการไหว้ผีมเหศักดิ์

ภาพประกอบที่ 111 นักแสดงประกอบพิธีกลุ่มช่าง ดร.ยุทธพงศ์ มาตย์วิเศษ

ที่มา : ผู้วิจัย (วาดจากภาพถ่าย)

กระบวนการปรับเปลี่ยนนี้ทำให้พิธีกรรมยังคงมีอยู่แต่ได้ปรับเปลี่ยนในเรื่องของรายละเอียดบางอย่างทั้งสถานที่จัดพิธีกรรมจากอดีตเป็นทุ่งศรีเมืองและปรับเปลี่ยนไปเป็นสถานที่อื่น ส่วนรูปแบบของรูปแบบนักษัตรศิลป์ในอดีตจนถึงปัจจุบันนี้ หากศึกษาตามระยะเวลาที่ค้นพบในเอกสารและคำบอกเล่า รูปแบบอาจจะปรับเปลี่ยนไปตามความชำนาญของช่าง ความสามารถในการสร้างสรรค์รูปแบบและลวดลาย ด้วยในอดีตกระบวนการสร้างนกเป็นความลับที่ไม่เปิดเผยอย่างกว้างขวาง ไม่มีการจดบันทึกหากแต่เป็นการส่งทอดในกลุ่มช่างเครือญาติ ซึ่งในอดีตกลุ่มช่างที่มีความชำนาญจากการค้นพบคือ คุณพ่อคำหมา แสงงาม โดยท่านได้มีความสนิทกับนายโพธิ์ ส่งศรี ศิลปินช่างแกะสลักเทียนพรรษาและท่านนักษัตรศิลป์พร้อมทั้งงานศิลปกรรมประเภทอื่น และท่านยังเป็นลูกศิษย์พระครูวิโรจน์รัตโนบล ครูช่างด้านศิลปกรรม และคุณพ่อคำหมา แสงงามได้เรียนรู้รูปแบบศิลปกรรมที่ส่งทอดสืบต่อมา ขณะเดียวกันก็เป็นที่มาของการสร้างสรรค์เมรุรูปนักษัตรศิลป์ของกลุ่มช่างจังหวัดร้อยเอ็ดและสืบทอดไปยังกลุ่มช่างจังหวัดกาฬสินธุ์ ตามลำดับ

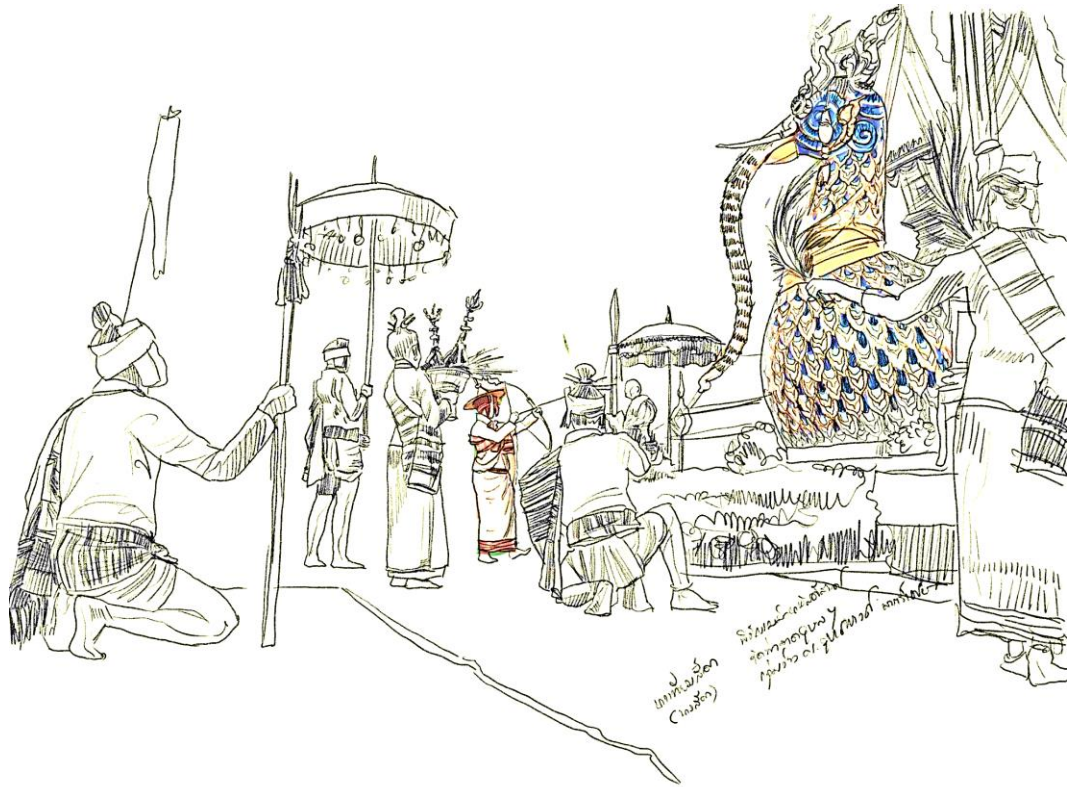
ในส่วนของจังหวัดอุบลราชธานี มีบางช่วงที่รูปแบบการสร้างเมรุนักษัตรศิลป์ได้หายไปแต่ก็ได้รับการรวบรวมข้อมูลเพื่อจัดสร้างอีกครั้งในปีพ.ศ 2548 ณ วัดทุ่งศรีเมือง โดยเป็นการหาข้อมูลของคุณพ่อบำเพ็ญ ณ อุบล (ปัจจุบันเสียชีวิตแล้ว) โดยท่านได้ศึกษาจากรูปภาพในอดีต จินตนาการ

รูปแบบโดยอาศัยกลุ่มช่างที่มีพระครูเกษมธรรมานุวัตร เป็นหัวหน้ากลุ่มช่าง ซึ่งก่อนที่จะทำการสร้างสร้างเมรุรูกษัตริย์ คุณพ่อบำเพ็ญ ฌ อุบล ได้ค้นคว้าหาข้อมูลในการจัดสร้าง โดยพบว่าพระครูเกษมธรรมานุวัตร มีการจัดสร้างนักษัตริย์ก่อนหน้านี้อย่างเดียวแต่รูปแบบในการสร้างไม่เหมือนในอดีตเมื่อมีการจัดสร้างนักษัตริย์ ในปี พ.ศ. 2548 ณ วัดทุ่งศรีเมืองจะเห็นได้ว่าเกิดกระบวนการรื้อฟื้นขึ้นมาอีกครั้งหนึ่งเพราะว่าในครั้งนี้นักจัดสร้างนักษัตริย์พยายามที่จะสร้างตามรูปแบบจินตนาการตามเรื่องราวที่บอกเล่าคือรูปแบบนั้นสามารถที่จะขยับวง กระจิบตา ขยับหู กระจีพือก ส่งเสียงร้องอันน่ากลัวได้ และในการจัดสร้างได้จินตนาการถึงรูปปราสาทส่วนยอดที่ตั้งบนหลังว่าเสาศาปราสาทที่วางครอบนก ตัวปราสาทควรจะต้องอยู่บนตัวนกเพื่อที่นกจะได้ขยับปีกได้

ในการจัดสร้างครั้งนี้นับว่าเป็นการรื้อฟื้นรูปแบบการสร้างอีกครั้งหนึ่งของจังหวัดอุบลราชธานีและถือได้ว่าเป็นการสร้างชื่อเสียงให้แก่หลวงปู่เกษมธรรมานุวัตร จนถึงปัจจุบัน ในส่วนของพิธีกรรมในครั้งนั้น ก็ถือได้ว่าเป็นการรื้อฟื้นอีกครั้งหนึ่ง มีบุคคลสำคัญในจังหวัดอุบลราชธานีหลายท่านได้มีส่วนร่วมในการฟื้นฟูพิธีกรรมดังกล่าว ไม่ว่าจะเป็นคุณพ่อสุวิษ คุณผล คุณพ่อนันส สุขสาย ที่เป็นพรหมณ์ประกอบพิธี และในครั้งนั้นมีการใช้นางสีดาที่เป็นการสืบเชื้อสายมาจากนางสีดาในอดีต

รูปแบบการจัดพิธีปลงศพโดยนักษัตริย์ ที่ขาดหายไปในช่วงเวลาเกือบ 20 ปี ข้อมูลบางส่วนกล่าวว่าการพิธีดังกล่าวยังมีให้เห็นอยู่ในบางส่วนของอำเภอรอบนอก ที่มีใช่อำเภอเมืองจังหวัดอุบลราชธานี ข้อมูลการสร้างเมรุรูกษัตริย์ของพระครูเกษมธรรมานุวัตร ตั้งแต่ พ.ศ.2540 จนถึง พ.ศ. 2547 สามารถนำมาเป็นข้อยืนยันในช่วงของเวลาที่กล่าวว่ามี การวางเวียนการจัดงานศพโดยสร้างเมรุรูกษัตริย์ หากแต่รูปแบบการจัดสร้างองค์ประกอบอาจไม่สมบูรณ์มากนักเพราะเป็นการสร้างโดยอาศัยจินตนาการจากความเชื่อ

กระบวนการเลือกสรรองค์ประกอบสร้างขึ้นตามความเชื่อของสังคมวัฒนธรรมนั้นเป็นตัวกำหนดในช่วงของการปรับเปลี่ยนรื้อฟื้นเพื่อให้ประเพณียังคงอยู่และรับใช้สังคมวัฒนธรรมนั้น การปรับเปลี่ยนโดยไม่จำกัดเฉพาะพระมหาเถระชั้นผู้ใหญ่ของเมืองอุบลราชธานีเหมือนก่อนหน้านี้นี้ ซึ่งต่างจากล้านนา ที่สยามไม่ได้เข้ามาห้ามการจัดพิธีปลงพระศพเจ้านายล้านนา เพราะมีการสืบทอดระบบเจ้านายประเทศราช โดยเฉพาะเมืองนครเชียงใหม่ที่มี “ช่วงเมรุ” เพื่อปลงพระศพเจ้านายเหมือนกับ “ทุ่งพระเมรุ” ของเจ้านายสยาม และยังปรากฏงานปลงพระศพเจ้านายชั้นสูงของเมืองนครเชียงใหม่มีความนิยม สร้างเป็นพระเมรุขึ้นที่ ช่วงเมรุ เหมือนกับพระเมรุของเจ้านายชั้นสูงของสยามที่ทุ่งพระเมรุอีกด้วย

ภาพประกอบที่ 112 นางเทียมสิดาและนักแสดงประกอบพิธีกลุ่มช่าง ดร.ยุทธพงศ์ มาตย์วิเศษ
ที่มา : ผู้วิจัย (วาดจากภาพถ่าย)

การขยายขอบเขตรูปแบบการใช้เมรุรูปนกหัสติลิงค์ การสร้างปราสาทนกหัสติลิงค์จากจังหวัดอุบลราชธานีไปสู่จังหวัดอื่นๆ ในภาคอีสาน คือ จังหวัดมหาสารคาม จังหวัดร้อยเอ็ด จังหวัดขอนแก่น และจังหวัดหนองคาย เพิ่งมีตั้งแต่ประมาณช่วงทศวรรษ 2510 - 2520 เป็นต้นมา เนื่องจากช่างทำปราสาทศพนกหัสติลิงค์ของจังหวัดอุบลราชธานีมีการขยายตัวมากขึ้น รวมจนถึงลูกศิษย์ช่างบางคนก็แต่งงานไปตั้งครอบครัวตั้งถิ่นฐานอยู่ในจังหวัดเหล่านี้ และด้วยเมรุรูปนกหัสติลิงค์และพิธีกรรมในการจัด สามารถแสดงถึงชนชั้นความดีตามสังคมวัฒนธรรมท้องถิ่นนั้น การแสดงออกถึงคุณงามความดีของผู้ที่ได้ประกอบพิธีปลงศพด้วยนกหัสติลิงค์ย่อมเป็นการแสดงออกถึงการให้เกียรติอย่างสูงทำให้เกิดการนำไปใช้อย่างกว้างขวางแสดงให้เห็นถึงสัญลักษณ์ที่อยู่ในรูปของนกหัสติลิงค์ ที่สังคมให้การยอมรับและสื่อถึงคุณความดีของผู้ที่ได้รับเกียรติประกอบพิธีศพด้วยนกหัสติลิงค์ และเริ่มมีการจัดมากขึ้นในพื้นที่อีสาน

เดิมกลุ่มช่าง ที่สร้างรูปแบบการสร้างเมรุรูปนกหัสติลิงค์ทั้งกลุ่มช่างที่เป็นพระและกลุ่มช่างช่างฆราวาส รวมถึงช่างเจ้านางสิดาที่สืบมาจนถึงปัจจุบันล้วนแต่เป็นชาวเมืองอุบลราชธานี และในช่วงหลังได้ปรากฏมีเจ้านางสิดาสายใหม่เกิดขึ้นในพื้นที่อื่น ๆ ในอีสานจนถึงปัจจุบัน โดยช่วงนั้นให้เหตุผลว่าช่างเจ้านางสิดาที่เมืองอุบลราชธานีชรามากเดินทางลำบาก แต่เจ้านางสิดาและผู้ช่วยกลุ่มนี้ ใช้วิธีครอบครัวจากพระสงฆ์ผู้เป็นช่างสร้างเมรุรูปนกหัสติลิงค์ แล้วแสดงบทบาท ไม่ได้เข้าทรง

เจ้านางสีดา เหมือนเมืองอุบลราชธานี จึงส่งผลให้รูปแบบพิธีกรรมการผ่านกนกถูกปรับเปลี่ยนให้มีรายละเอียดแตกต่างออกไป จากเดิม หรือช่างบางกลุ่มก็ตัดปัญหาที่ต้องเชิญร่างทรงเจ้านางสีดามา จากจังหวัดอุบลราชธานี ใช้วิธีฆ่า นกสั๊กกะไคลิงค์โดยให้ช่างผู้สร้างปราสาทพลอดหัวออกก่อนเผา หรือช่างบางกลุ่มก็ใช้วิธีให้คนแต่งตัวเป็นทหาร และนายพรานทำการฆ่านกนกหัสดีลิงค์แทนร่างทรง ของเจ้านางสีดาแบบเดิม และบางงานก็ตัดขั้นตอนพิธีกรรม ผ่านกนกสั๊กกะไคลิงค์ออกไป

ในส่วนของสถานที่ในการประกอบพิธีที่มีการปรับเปลี่ยนอยู่เรื่อย แรกเริ่มนั้นมีการประกอบ พิธีการยังบริเวณทุ่งศรีเมือง และได้เกิดการเปลี่ยนแปลงการห้ามเผาศพกลางทุ่งศรีเมืองเพราะเกรงจะ เหมือนกับการตั้งพระเมรุกลางสนามหลวง และให้จัดตั้งตามสถานที่ของแต่วัดได้ การประกอบพิธีเผา ศพนกหัสดีลิงค์ที่ทุ่งศรีเมืองได้ถูกรื้อฟื้นอีกครั้ง ในวันพฤหัสบดีที่ 21 พฤษภาคม 2558 พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าโสมสวลี พระวรราชาทินัดดามาตุ เสด็จมาเป็นองค์ประธานพิธีพระราชทานเพลิงศพ พระเทพกิตติคุณ อดิตเจ้าอาวาสวัดมหายาราม ที่ปรึกษาเจ้าคณะจังหวัดอุบลราชธานี และ ประธานสภาวิทยาเขตอุบลราชธานี ซึ่งเป็นการปรับเปลี่ยนพิธีกรรมอีกครั้งแต่เชื่อว่าจะไม่มีการ ประกอบพิธีศพแบบนกหัสดีลิงค์การจัดพิธีในพื้นที่ต่างๆก็คงยังเกิดขึ้นในสังคมวัฒนธรรมอีสานเพราะ พิธีกรรมก็คงมีมาเรื่อยตามแต่ความต้องการของแต่ละท้องถิ่นในสังคมวัฒนธรรมอีสาน

การรื้อฟื้นพิธีกรรมที่สำคัญอีกครั้งหนึ่งคือ งานพิธีพระราชทานเพลิงศพหลวงพ่อกุณ ปริสุทโธ เมื่อวันที่ 29 มกราคม พ.ศ. 2562 ที่พุทธมณฑลอีสาน จังหวัดขอนแก่น โดยการรื้อฟื้นในครั้งนี้ผู้จัด งานได้จัดรูปแบบพิธีกรรมเหมือนดังเช่นในอดีต โดยงานครั้งนี้ได้มีการเชิญเจ้านางสีดามาผ่านกหัสดี ลิงค์ ที่มาจากจังหวัดอุบลราชธานี คือ คุณเมทินี หวานอารมย์ (หลานคุณยายประทีน) เป็นผู้ทำพิธีฆ่า นกหัสดีลิงค์ โดยได้อัญเชิญกลุ่มนางเทียมซึ่งเป็นบุคคลที่สืบเชื้อสายจากนางสีดาในอดีต มีการกำหนด บุคคลที่สมมติตัวเองว่าเป็นอัญญาสี่ ลูกหลานเมืองอุบลราชธานี (แต่เดิมตัวแทนอัญญาสี่ต้องเป็นคนมา จากตระกูลผู้สืบเชื้อสาย อัญญาสี่เมืองอุบล คือ สกุล ณ อุบล, สิงห์ขจรจิต, บุตรีโบล, พรหมวงศานนท์ เป็นต้น ในภายหลังได้ปรับเปลี่ยนโดยคัดเลือก ข้าราชการบำนาญ, ผู้หลักผู้ใหญ่ที่เป็นที่นับหน้าถือตา ของบ้านเมือง ทำหน้าที่แทน) และจะกล่าวคำเชิญนางสีดาว่า "นกโตนี้กาลีสืบบ้านกาลีสืบเมือง กินคนมา ร้อยเอ็ดเจ็ดหัวเมืองแล้ว อัญญาสี่เพิ่นจะมาขอเชิญญาแม่สีดาไปปราบนก" ฝั่งเจ้านางสีดาจะถามกลับ ว่า "นกโตนี้อยู่ใส" อัญญาสี่ตอบว่า "อยู่ทุ่งหลวงทุ่งปาง ขอเชิญญาแม่สีดาไปปราบนกเทอญ"

เมื่อผู้ทรงได้รับขันเชิญ ก็จะเข้าทรงเชิญเจ้าแม่สีดาลงมาพบตัวแทน อัญญาสี่ แล้วว่าจะรับ หรือไม่ เมื่อท่านเจ้าแม่ในร่างทรงรับจะไปผ่านกหัสดีลิงค์แล้ว ก็จะถวายเครื่องบูชา เรียกว่า คายหน้า คือ เครื่องบูชาบวงสรวงก่อนที่จะไปผ่านกหัสดีลิงค์ จะต้องมีการบวงสรวงเข้าทรงเสียก่อนตาม ประเพณีโบราณ เมื่อพิธีผ่านเสร็จสิ้นก็จะเป็นพิธีทางพุทธศาสนา จากนั้นผ่านไปสามวัน จึงทำพิธีเก็บ อัฐิและเลี้ยงลูกน้องเจ้าแม่สีดา ที่เรียกว่า งาน "กินลาบนก" การบวงสรวงครั้งหลังเรียกว่า คายหลัง เครื่องบวงสรวงก็เช่นเดิม เหมือนคายนหน้า

การที่ยังคงมีพิธีกรรมการปลงศพแบบนกหัสดีลิงค์อยู่ แต่ได้ปรับเปลี่ยนในรายละเอียดที่ สำคัญทั้งสถานที่เผา (จากทุ่งศรีเมืองเป็นสถานที่อื่น) และรูปแบบของนกหัสดีลิงค์ (จากตั้งบนพื้นหรือ

นกดั้งนอนแนบดินมาเป็นตั้งบนบุษบก) นั้น สะท้อนให้เห็นอย่างชัดเจนว่าการปรับเปลี่ยน รายละเอียดของพิธีกรรม ตลอดจนวัตถุประสงค์ของพิธีกรรมนั้นกระทำโดยรัฐ อันเป็นผู้กุมวัฒนธรรม หลวง (Great tradition) ขณะที่ชาวอีสานซึ่งรวมถึงผู้ที่สืบเชื้อสายเจ้าเมืองเก่าผู้ที่เคยเป็นเจ้าของ และผูกขาดการจัดพิธีกรรม ซึ่งจัดเป็นกลุ่มวัฒนธรรมราษฎร์ (Little tradition) ก็ต้องดำเนินพิธีกรรม ไปภายใต้บริบทของรัฐ ในแง่หนึ่งนั้นก็สะท้อนให้เห็นว่า คนอีสานยอมรับและปรับเปลี่ยนผสมผสาน อุดมการณ์อำนาจ และอุดมการณ์ทางศาสนาของรัฐ ให้เข้ากับสภาพสังคมวัฒนธรรมของท้องถิ่นเพื่อความอยู่รอด

สรุปได้ว่าการรื้อฟื้นและเห็นคุณค่าและต้องการสืบสานประเพณีพิธีกรรมการเผาศพด้วยเมรุ นกหัสดีลิงค์ ประเพณีการทำศพนกหัสดีลิงค์นั้น ในการวิเคราะห์พิธีกรรมกระบวนการประกอบสร้าง ความหมายหรือเรื่องราวเกี่ยวกับการสร้างประเพณี ซึ่งการประดิษฐ์สร้างประเพณีใหม่ มักถูกกำหนด ใช้โดยผู้มีอำนาจซึ่งมีการส่งทอดโดยการผลิตซ้ำ อีริก ฮอบสบอร์ม พยายามนิยามคำว่า ประเพณี หรือ tradition ในความหมายใหม่ และเสนอว่าประเพณีเป็นสิ่งที่ถูกสร้างขึ้น ไม่ได้เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ การศึกษาประเพณีในส่วนที่มีการสร้างหรือประดิษฐ์ขึ้นใหม่ จะเป็นเครื่องมือสำคัญในการทำความเข้าใจสังคม แม้พิธีกรรมดังกล่าวจะเป็นการสิ้นเปลืองงบประมาณมากและมีขั้นตอนการสร้างที่มีการปรับเปลี่ยนเพื่อให้เข้ากับยุคสมัยเกิดความสะดวกรวดเร็วมากขึ้น แต่การที่ชาวอีสานยังสามารถพบเห็นการสร้างเมรุรูปนกหัสดีลิงค์ซึ่งเป็นสิ่งที่สะท้อนให้เห็นถึงความร่วมมือ ร่วมแรง ร่วมใจของผู้คนที่ให้ความเคารพอย่างสูงซึ่งมีต่อผู้ล่วงลับ ซึ่งเป็นสิ่งที่ แสดงถึงความพยายามที่จะธำรงรักษาจารีต ขนบธรรมเนียม ประเพณีอันดีงามของสังคมวัฒนธรรมอีสาน ซึ่งนับวันจะสูญหายไปทุกขณะ อีกทั้งยัง ทำให้เกิดแรงจูงใจให้คนรุ่นใหม่หันมาศึกษาค้นคว้าในการอนุรักษ์ สืบทอด และเล่าขานต่อคนรุ่นต่อไป

กระบวนการประดิษฐ์ประเพณีที่เกี่ยวข้องกับนกหัสดีลิงค์ ที่เห็นได้ชัดคงจะเป็นพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องจะเห็นได้ชัดว่า พิธีกรรมการขนานนกหัสดีลิงค์ของกลุ่มผู้ทำพิธีไม่ว่าจะเป็นกลุ่มที่ประกอบพิธี ในจังหวัดอุบลราชธานีหรือนอกเหนือจากจังหวัดอุบลราชธานี ปัจจุบันมุ่งสร้างความสมจริงและสวยงามในการแสดงประกอบพิธี การสร้างความเชื่อถือในเรื่องราวที่เล่าสืบทอดมา มีการประดิษฐ์ ท่วงท่าในการรำยาว กลุ่มนักแสดง เครื่องแต่งกายที่บ่งบอกตัวตนของกลุ่ม พิธีกรรมอาจไม่จำเป็นที่ ต้องคงรูปแบบเหมือนดังจังหวัดอุบลราชธานีในกลุ่มเดิม องค์กรประกอบร่วมในพิธีในส่วนอื่นมีการ ตกแต่งสวยงามตามความเชื่อว่าเป็นวิมานสวรรค์ชั้นฟ้าและการแสดงประกอบพิธีมีความอ่อนช้อย สวยงามแสดงถึงความเป็นพิเศษมากกว่าเดิม อันส่งเสริมความเป็นมงคลแก่ผู้ล่วงลับ

การสร้างสำนึกทางประวัติศาสตร์ชาติพันธุ์ โดยวิเคราะห์ผ่านทาง “สัญลักษณ์” (symbol) บางอย่างที่ปรากฏในพิธีกรรมนี้อีกด้วย เครื่องแต่งกายของผู้ประกอบพิธีกรรมที่เป็นร่างทรง สวม หมวกยอดแหลมแบบหมวกของชาวไทยใหญ่ อันเป็นเอกลักษณ์ทางการแต่งกายของเจ้านาย อาณาจักรเชียงรุ่งแสนหวีในอดีต ผู้ที่มาร่วมขบวนแห่ศพก็จะต้องแต่งตัวตามแบบฉบับของ “ผู้ตีลาว” อันเป็นสัญลักษณ์ที่ยืนยันถึงความเป็นคนกลุ่มไท-ลาวอีกด้วย

อภิปราย

ความเชื่อเกี่ยวกับบทกวีหรือบทกวี เป็นความเชื่อที่แฝงในเรื่องของการยกย่องได้รับเกียรติให้สามารถที่จะนำศพไปตั้งบนหลังของบทกวีหรือไม่ได้หรือไม่ เรื่องราวดังกล่าวเป็นการแสดงถึงการเกิดและการดำรงอยู่ของวัฒนธรรมการอธิบายถึงชีวิตนี้และชีวิตในโลกหน้าความเชื่อในโลกนี้ การปรับเปลี่ยนในรายละเอียดที่สำคัญทั้งสถานที่ (จากทุ่งศรีเมืองเป็นสถานที่อื่น) และรูปแบบของบทกวี (จากตั้งบนพื้นหรือบนถ้ำนอนแนบดินมาเป็นตั้งบนบุษบก) นั้น สะท้อนให้เห็นอย่างชัดเจนว่าการปรับเปลี่ยนรายละเอียดของพิธีกรรม ตลอดจนวัตถุประสงค์ของพิธีกรรมนั้น ตลอดจนการเข้ามามีส่วนร่วมของรัฐ อันเป็นผู้กุมวัฒนธรรมหลวง (Great tradition) ขณะที่ชาวอีสานซึ่งรวมถึงผู้ที่สืบเชื้อสายเจ้าเมืองเก่าผู้ที่เคยเป็นเจ้าของ และผูกขาดการจัดพิธีกรรม ซึ่งจัดเป็นกลุ่มวัฒนธรรมราษฎร์ (Little tradition) ก็ต้องดำเนินพิธีกรรมไปภายใต้บริบทของรัฐ ในแง่นี้ก็สะท้อนให้เห็นว่า คนอีสานยอมรับและปรับเปลี่ยนผสมผสานอุดมการณ์อำนาจ และอุดมการณ์ทางศาสนาของรัฐ ให้เข้ากับสภาพสังคมวัฒนธรรมของท้องถิ่นเพื่อความอยู่รอด

ส่วนเหตุผลที่บทกวีจะต้องตั้งอยู่บนพื้นดิน หรือขาของนางจะต้องอยู่ติดกับพื้นดินนั้น เพราะจะทำให้มีแรงในการส่งตัวเมื่อจะโผบินขึ้น แต่บทกวีที่ใช้ในพิธีพระราชทานเพลิงศพ ในปัจจุบัน กลับตั้งอยู่บนบุษบก ซึ่งคุณพ่อบำเพ็ญ ณ อุบล ซึ่งเป็นเชื้อสายอดีตเจ้าเมืองอุบลฯ มองว่าผิดอีต เพราะจะทำให้ไม่มีแรงในการที่จะบินขึ้น แม้ว่าในเชิงช่างหรือศิลปกรรมนั้นจะมีความสวยงามอลังการก็ตาม ด้วยเหตุนี้เองจึงทำให้ท่าน ซึ่งจะต้องเข้าร่วมพิธีในฐานะที่เป็นกรรมการคนหนึ่งต้องล้มป่วยลง นับตั้งแต่ก่อนวันงานจนกระทั่งหลังวันงาน ผู้วิจัยมีแนวคิดเกี่ยวกับเรื่องดังกล่าวว่า ด้วยพิธีกรรมที่มีความเปลี่ยนแปลงปรับเปลี่ยนรูปแบบในด้านต่าง ๆ จากพิธีกรรมในรูปแบบเฉพาะกลุ่มและเปลี่ยนแปลงเป็นแบบทั่วไป คือมีกฎเกณฑ์ที่สามารถที่จะอ้างถึงการสามารถประเพณีด้วยบทกวีได้ เพราะฉะนั้นการปรับเปลี่ยนองค์ประกอบในการสร้าง การปรับเปลี่ยนวัสดุ รวมทั้งการปรับเปลี่ยนพิธีกรรมก็ย่อมทำได้ เพราะหากยังคงกฎเกณฑ์เดิม การคงไว้ซึ่งประเพณีอาจจะยากแก่การสืบทอด

หากวิเคราะห์ด้านศิลปกรรมความเป็นเอกลักษณ์ของบทกวีและบ่งบอกลักษณะที่ถ่ายทอดทางรูปแบบศิลปกรรม ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของ ตึก แสนบุญ โดยเมื่อบทกวีในสังคมวัฒนธรรมอีสานจะประกอบด้วย

1. ความเรียบง่ายเป็นการแสดงออกถึงความเชื่อไม่รุงรังหรือมากเกินไปในความเรียบง่ายก็ยังซ่อนเร้นถึงมิติความลุ่มลึกทางความคิดความอ่านของช่างเป็นศิลปกรรมที่สอดคล้องเหมาะสมกับบริบททางสังคมและชุมชนซึ่งเป็นกลุ่มสกุลช่างพื้นบ้านที่รังสรรค์ผลงานออกมามีลักษณะแบบแสดงความจริงแท้แห่งวัสดุสุนทรีย์ภาพในรูปแบบที่ดูดิบๆหยาบๆไม่ละเอียด มีลักษณะสัดส่วนที่ผิดเพี้ยนผิดหลักบ้าง สะท้อนถึงสังคมวัฒนธรรมอีสาน ในขณะที่เดียวกันก็มีการผสมผสานงานพื้นเมืองที่ได้รับอิทธิพลจากรูปแบบช่างหลวง ช่างได้ผสมผสานรูปแบบว่าทำภายนอกกับรูปแบบดั้งเดิมจนก่อให้เกิดเอกลักษณ์ของตนเองโดยอาศัยคติความเชื่อเรื่องราวของท้องถิ่นจนเกิดความน่าอัศจรรย์

2. ความหลากหลายทางรูปแบบกระบวนการสร้างสรรค์ที่เป็นเอกลักษณ์คณะช่างผู้สร้างสรรค์ ผลงานบทกวีจัดได้ว่าเป็นการสร้างสรรค้ออกแบบผลงานความคิดที่เป็นรูปแบบ

อิสระการแต่งเติมลวดลายการจัดรูปแบบบนกหส์ตีลึงค์ตามคติความเชื่อของตนเองมีความเป็นอิสระเสรีของแต่ละคณะช่างผู้ทำ ซึ่งรูปแบบการจัดสร้างนั้นจะไม่มีกฎเกณฑ์มีลวดลายบังคับ ลวดลายจัดสร้างจะแล้วแต่กลุ่มคณะช่างที่จะเห็นถึงความเหมาะสมนั้นๆซึ่งเป็นลักษณะสำคัญในการสร้างสรรค์ผลงานให้เห็นถึงเอกลักษณ์ความเป็นท้องถิ่นที่เกิดจากรูปแบบที่หลากหลายซึ่งศิลปกรรมในงานช่างอีสานแม้จะอ่อนด้อยในเรื่องทักษะแต่ก็มีลักษณะเด่นในเรื่องของความคิดสร้างสรรค์บนพื้นฐานของเรื่องราวของวิถีชีวิตคติความเชื่อซึ่งเป็นการสร้างสรรค์ผลงานที่ถูกถ่ายทอดออกมาจากความศรัทธาเป็นหลัก

3. การแสดงออกอย่างอ่อนน้อมถ่อมตนต่อบริบทสังคมและสิ่งแวดล้อมคือความพอเพียงในการสร้างสรรค์ผลงานของช่างในการเลือกใช้วัสดุอุปกรณ์ที่มีอยู่อย่างจำกัดการสร้างขนาดที่พอเหมาะพอเพียงกับสังคมวัฒนธรรมไม่ใหญ่โตจนเกินตัวแต่ก็มีพลังที่ซ่อนเร้นในรูปทรงซึ่งแสดงถึงความอ่อนหวานอ่อนนุ่ม ภาพความงามการเลือกใช้สีในการเขียนงานที่เป็นลักษณะไม่มากจนเกินไป

รหัสหมายที่พบในกหส์ตีลึงค์ ในพิธีกรรมการปลงศพบนเมรุแบบกหส์ตีลึงค์ในแต่ละท้องถิ่น ในการประกอบพิธีเต็มไปด้วยภาพบทบาททั้งของฝ่ายการเมืองและการปกครอง ทั้งในระดับท้องถิ่นและระดับชาติ ทำให้พิธีกรรมนี้มีลักษณะ “เป็นทางการ” รวมทั้งการปรับเปลี่ยนรายละเอียดบางอย่างที่เกี่ยวข้องกับพิธีกรรม เช่น การเน้นที่ความสวยงามของตัวนกในเชิงช่างหรือศิลปกรรมมากกว่าที่จะคำนึงถึงรายละเอียดบางส่วน เพราะ “...ตามแบบฉบับเมืองอุบลราชธานีแต่เดิมนั้น เมรุรูปกหส์ตีลึงค์แต่เดิมต้องนอนแนบดิน มีราชวัติฉัตรธงล้อมเป็นเขตเท่านั้น ยอดเมรุ เป็นทรงงพศูลหรือดอกบัวมิใช่ยอดมณฑปแบบพระเมรุภาคกลาง ยอดงพศูลต้องมีตรีมุขหน้าจั่วลายเทพพนม...”

หากวิเคราะห์ถึงบทบาทของรัฐมีความสอดคล้องกับแนวคิดของ กาญจนนา ชินนาท โดยสะท้อนให้เห็นว่า การปรากฏตัวของรัฐในหัวเมืองอุบลราชธานีในอดีตนั้น ไม่เพียงแต่จำกัดหรือลดทอน “อำนาจ” ในเชิงการเมืองการปกครองของอดีตเจ้าเมืองเดิม หากแต่ได้มีส่วนในการ “ผูกขาด” รูปแบบพิธีกรรมการเผาศพแบบกหส์ตีลึงค์ด้วยคือ เปิดโอกาสให้กลุ่มที่ไม่ใช่เจ้าเมืองเดิม “กล้าที่จะฝ่าฝืนกฎ” เพราะอำนาจอยู่ที่ส่วนกลาง (กรุงเทพฯ) มิใช่ท้องถิ่นทำให้คติความเชื่อและพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับกหส์ตีลึงค์ เพราะตำนานที่ถูกหยิบยกมานั้นก็จะเป็นตำนานที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนา

วัฒนธรรมหรืออารยธรรมเป็นองค์รวมที่ซับซ้อนซึ่งรวมถึงความรู้ความเชื่อ ศิลปกรรม กฎหมายประเพณีและความสามารถ รวมถึงสิ่งใดก็ตามที่เกี่ยวข้องกับชีวิตของมนุษย์และ วัฒนธรรมคือรูปแบบของความหมายที่ได้รับการสืบต่อกันมาในรูปของสัญลักษณ์อย่างเป็นระบบและใช้ในการแสดงออกในรูปของสัญลักษณ์ ซึ่งถือเป็นการแสดงออกทางสังคมให้ผู้คนใช้ในการติดต่อสื่อสารระหว่างกันได้ ความหมายของสัญลักษณ์เหล่านั้น ก็เพื่อสร้างเสริมความรู้เกี่ยวกับชีวิตและทักษะที่มีต่อชีวิต

การผลิตซ้ำสำนึกทางประวัติศาสตร์ชาติพันธุ์ ยังสามารถวิเคราะห์ผ่านทาง “สัญลักษณ์” (symbol) บางอย่างที่ปรากฏในพิธีกรรมนี้อีกด้วย เช่น เครื่องแต่งกายของผู้ประกอบพิธีกรรมที่เป็นร่างทรง (หรือนางเทียม) ของเจ้าแม่นางสีดาผู้ที่จะทำหน้าที่ขานกหส์ตีลึงค์ จะต้องเป็นเครื่องทรงพิเศษ สวมขึ้นดินจกดินเงินดินทองแบบลาวสีเขี้ยว ทั้งนี้ร่างทรงจะต้องทรงเครื่องสีเขี้ยวหรือแดงเท่านั้น และสวมหมวกยอดแหลมแบบหมวกของชาวไทยใหญ่หรือชาวไตที่เรียกว่า “กูปไต” อันเป็น

เอกลักษณ์ทางการแต่งกายของเจ้านายอาณาจักรเชียงรุ่งแสนหวีในอดีต อีกทั้งผู้ที่มาร่วมขบวนแห่ศพก็ต้องแต่งตัวตามแบบฉบับของ “ผู้ดีลาว” อีกด้วย อันเป็นสัญลักษณ์ที่ยืนยันถึงความเป็นคนกลุ่มไท-ลาวอีกด้วย นอกจากนี้ ภาษาหรือคำพูดที่เจ้าของนกหรือผู้จัดงานศพมาเชิญเจ้าแม่นางสีดาจะต้องบอกว่าขอเชิญเจ้าแม่ไปปราบนก ขณะนี้นกหัสดีลิงค์ลงมากินบ้านกินเมือง กินลูกอัญญาสี่ เมื่อเชิญแล้วจึงจะทำพิธีได้ ด้วยเหตุนี้ภาษาจึงทำหน้าที่เชิงรูปธรรมในการที่จะยืนยันภาพในจินตนาการของกลุ่มไท-ลาวที่รับรู้ผ่านตำนานเกี่ยวกับนกหัสดีลิงค์

รูปแบบสัญลักษณ์ที่พบในนกหัสดีลิงค์หากพิจารณาแล้วจะเห็นได้ว่ามีความเป็นประเภทความหมายโดยนัย (Connotative Meaning) เนื่องจากมองว่าเป็นความหมายที่มีความสำคัญอย่างแท้จริงในแง่ของการรับรู้และความหมายโดยนัยยังสามารถอธิบายไปได้อีกหลายแนวคิดซึ่งการความหมายในขั้นนี้จะเป็นการตีความหมายในระดับที่มีปัจจัยทางวัฒนธรรมเข้ามาเกี่ยวข้องด้วยซึ่งไม่ได้เกิดจากตัวของสัญลักษณ์เองเป็นการอธิบายถึงปฏิสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นเมื่อสัญลักษณ์กระทบกับความรู้สึกหรืออารมณ์ของผู้ใช้และคุณค่าทางวัฒนธรรม ซึ่งสัญลักษณ์ในขั้นนี้จะทำหน้าที่ 2 ประการ คือ ถ่ายทอดความหมายโดยนัยแฝง และถ่ายทอดความหมายในลักษณะมายาคติ (Myths) ซึ่ง Barthes เรียกกระบวนการในการเปลี่ยนแปลง ลดทอน ปกปิด บิดเบือนฐานะการเป็นสัญลักษณ์ของสรรพสิ่งในสังคมให้กลายเป็นเรื่องของธรรมชาติ เป็นสิ่งปกติธรรมดา หรือเป็นสิ่งที่มิพบาท "ความคุ้นชิน"

บรรณานุกรม

บรรณานุกรม

- กาญจนา ชินนาค. (2550). “นกหัสดีลิงค์” การวิเคราะห์ทางมานุษยวิทยา. มน.ม
วารสารวิชาการคณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์มหาวิทยาลัยราชภัฏอุบลราชธานี.
- การ์บาร์รีโน, เอส เมอร์วิน. (ม.ป.ป.). *ประวัติศาสตร์ทฤษฎีทางมานุษยวิทยาลัทธิสังคมและวัฒนธรรม
โดยสังเขป*. แปลจาก Socioculture Theory in Anthropology : A Short History โดย
จู่ไรต์ตัน จันท์ธำรง และยุพา คลังสุวรรณ. แผนกอิสระสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- กิ่งแก้ว อัดถากร. (2519). *คติชนวิทยา*. กรุงเทพฯ :หน่วยศึกษานิเทศกรรมการฝึกหัดครู.
- กิ่งแก้ว อัดถากร. (2528). *ความเชื่อ ภาษาไทยแปด*. กรุงเทพฯ: เอกสารชุดการสอนวิชา
ศึกษาศาสตร์หน่วยที่ 8 -15 มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.
- กุสุมา ชัยวินิตย์. (2531). *ศาสนาวาบ้านในวรรณกรรมพื้นบ้านอีสาน*. ปริญญาโทศิลปศาสตร
มหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม.
- เกื้อกุล พิมพ์ดี. (2546). *นกในป่าวัฒนธรรมอีสาน (Birds in the Culture forest of issaan)*.
สถาบันวิจัยวลัยรุกขเวช มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- โกศล แยมกาญจนวัฒน์. (2545). *ลาวโซ่งกับความเชื่อในพิธีศพ*. ห้องสมุดศูนย์มานุษยวิทยา
สิรินธร. กรุงเทพฯ : ม.ป.พ.
- ไกรสิน อุ๋นใจจิตต์. (2525). *ปราสาทธรรมมาสน์เมืองเชียงใหม่*. สารนิพนธ์มหาบัณฑิตโบราณคดี
คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- ไชแสง สุขวัฒน์. (2526). *วัดพุทธศาสนาที่ได้รับอิทธิพลศิลปะจีนในสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์*.
กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- โครงการสืบสานมรดกวัฒนธรรมไทย. (2542). *ช้างราชพาหนะ*. กรุงเทพฯ: สตาร์ปริ้นท์.
- จงกลนี คงชนะ. (2539, กรกฎาคม). *นกหัสดีลิงค์ พาหนะสู่สวรรค์ของผู้ประพาศิตี*.
สยามอารยะ 3(6), 10-12.
- จารุวรรณ ธรรมวัตร. (2530). *คติชาวบ้าน*. มหาสารคาม: ภาควิชาภาษาไทย มหาวิทยาลัย
ศรีนครินทรวิโรฒมหาสารคาม.
- จิราภรณ์ ภัทรานุกัทร. (2528). *สถานภาพของศึกษาเรื่องคติความเชื่อของไทย*. กรุงเทพฯ:
โครงการไทยศึกษาฝ่ายวิชาการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- เจริญ ต้นมหาพราน. (2538). *ประเพณีท้องถิ่น*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แสงแดด.
- ฉลาดชาย รมิตานนท์. (2541). *ไท (TAI)*. เชียงใหม่: โรงพิมพ์มิ่งเมือง.
- ฉวีงาม มาเจริญ. (2520). *บุษบกธรรมมาสน์*. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- ชมศรี ศิวะศรียานนท์. (2521). *สถาปัตยกรรมไทยพื้นฐาน สำหรับช่างเทคนิค*. กรุงเทพฯ:
สมาคมส่งเสริมเทคโนโลยี (ไทย-ญี่ปุ่น).
- ชะลูด นิยมเสมอ. (2531). *องค์ประกอบศิลป์*. กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช.
- ชำนาญ รอดเหตุภัย และบุญยงค์ เกศเทศ. (2520). “บ่อเกิดของความเชื่อและประเพณี”
ในคติชนวิทยา. (น. 91-117). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ครุสภา.

- โชติ กัลยาณมิตร. (ม.ป.ป.). *การวิจัยและวิเคราะห์องค์ประกอบในงานศิลปะและสถาปัตยกรรมไทย*. กรุงเทพฯ: คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร. (2554). *วาทกรรมการพัฒนา*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์วิภาษา.
- ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร. (2555). *สัญวิทยา โครงสร้างนิยม หลังโครงสร้างนิยมกับการศึกษารัฐศาสตร์*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์วิภาษา.
- จิตยา สุวรรณชัย. (2529). *สังคมวิทยา*. กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช.
- ดาริน อินทร์เหมือน (แปล). (2545). *แนวความคิดเรื่องการประดิษฐ์ประเพณีจาก "Introduction : inventing tradition" ของเอरिक ฮอบสบอร์ม* ใน ว.สังคมวิทยาและ มานุษยวิทยา, 21(1), 198-202.
- ตึก แสนบุญ. (2548, พฤศจิกายน). *เมรุชั่วคราวนกกหัสติลิงค์เมืองอุบลมรดกทางงานช่างวัฒนธรรมพื้นถิ่นอีสาน*. ศิลปวัฒนธรรม 27, (1), 42.
- เต็ม วิภาคย์พจนกิจ. (2530). *ประวัติศาสตร์อีสาน*. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
- ตำนานนกกหัสติลิงค์ การจัดการปลงศพของเจ้านายชั้นสูงในอีสาน. (2563). [Online]. <https://www.isangate.com/new/31-art-culture/tradition/448-nok-hasa-dee-link.html>
- ธวัช ปุณฺณทก. (2530). "ความเชื่อพื้นบ้านอันสัมพันธ์กับวิถีชีวิตชาวอีสาน", ใน "วัฒนธรรมพื้นบ้าน คติความเชื่อ". กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- จิตติ เสงร์ศรี. (2530). *สถาปัตยกรรมอีสาน*. (น. 28-97). กรุงเทพฯ :เมฆาเพรส.
- ธีรพงษ์ จตุรพานิชย์. (2542, ตุลาคม-ธันวาคม). *เพื่อเกียรติยศและศรัทธา: พิธีปลงศพด้วยเมรุนกกหัสติลิงค์*. เมืองโบราณ: 25, (4), 70-78.
- เกียรติชัย อักษรดิษฐ์,กรกนก รัตนวราภรณ์ และวันดี สันติวุฒิมณี.(2545). *ลำนนา: จักรवालตัวตน อำนาจ*. เอกสารชุดโครงการอาณานิคมศึกษา 5 ภูมิภาค. กรุงเทพฯ: บริษัทตรีเมแคชเซอร์กราฟฟิค จำกัด.
- นกกหัสติลิงค์กับประเพณีเผาศพพระของชาวลำนนา. (2548, มีนาคม 10). คม ชัด ลึก, (น. 39).
- ณ ปากน้ำ (นามแฝง). (2524). *วิวัฒนาการลายไทย*. กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ.
- บันเทิง พูลศิลป์. (2530). *สถาปัตยกรรมอีสาน*. กรุงเทพฯ: เมฆาเพรส.
- บุญพีร์ พันธุ์วร. (2540,กรกฎาคม-สิงหาคม). *นกกหัสติลิงค์ มรดกวัฒนธรรมถาวรจะสิ้นสูญ*. ตะวันทองแสง 4(24), 25-27.
- บำเพ็ญ ณ อุบล. (2535). "ขนบธรรมเนียมประเพณีและการศาสนา" ใน *อุบลราชธานี 200 ปี*. กรุงเทพฯ: ชวนพิมพ์.
- บำเพ็ญ ณ อุบล. (ม.ป.ป.). "สักกะไคลิงค์ (เมรุเผาศพ)", ใน *สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคอีสาน เล่ม 13*.
- ปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี (บก.). (2546). *อัตลักษณ์ชาติพันธุ์ และความเป็นชาย*. กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน)
- ประทีปใจ ลีक्षा. (2556). *นกกหัสติลิงค์*. อุบลราชธานี: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี.

- ประกาศจังหวัดอุบลราชธานี เรื่องแต่งตั้งคณะกรรมการอำนวยการและคณะกรรมการจัดงานพระราชทานเพลิงศพพระเดชพระคุณ พระราชรัตน์โนบล (พิมพ์ นารโท) ลงวันที่ 25 พฤษภาคม 2548.
- ประเทือง คล้ายสุบรรณ. (2521). *วัฒนธรรมพื้นบ้าน*. กรุงเทพฯ: สุทธิสารการพิมพ์.
- ประสาธ อิศรปรีดา. (2518). *ความเชื่อและสิ่งยึดเหนี่ยวทางจิตใจของชาวอีสาน*. ภาพสีนรุ้: จิตรลักษณ์การพิมพ์.
- ปราณี วงษ์เทศ. (2529). *พื้นบ้านพื้นเมือง*. กรุงเทพฯ: เจ้าพระยา.
- ปราโมทย์ ทัศนาศูวรรณ. (2533). *อีสาน*. (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช.
- ปริญญาภิกขุ. (2534). *ประเพณีโบราณ*. อุบลราชธานี: ศิริธรรม.
- ปรีชา พิณทอง. (2530). *ประเพณีโบราณอีสาน*. อุบลราชธานี: ศิริธรรม.
- แปลก สนธิรักษ์. (2504). *พิธีกรรมและลัทธิประเพณี*. กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช.
- ผจงจิตต์ อธิคมนันท์. (2525). *การจัดลำดับช่วงชั้นทางสังคม*. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
- พจนีย์ เฟื่องเปลี่ยน. (2538, พฤศจิกายน). *สักกะไดสิงค์*. *วัฒนธรรมไทย*. 33,(2), 20-21.
- พระครูเกษมธรรมานุวัตร. (2562, กุมภาพันธ์ 8) *วัดเกษมสำราญ อำเภอดงเจริญ จังหวัดอุบลราชธานี หัวหน้าฝ่ายสงฆ์ในการจัดทำเมรุยกหัสดีสิงค์*. สัมภาษณ์.
- พระอริยานุวัตรเขมจารี. (2528). *คติความเชื่อของชาวอีสาน วัฒนธรรมพื้นบ้านคติความเชื่อ*. กรุงเทพฯ: โครงการไทยศึกษาฝ่ายวิชาการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- พระเทพกิตติมุนี. (2548). *ตำนานนกหัสดีสิงค์*. หนังสือที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพพระราชรัตน์โนบล (พิมพ์ นารโท). อุบลราชธานี: ศิริธรรมออฟเซ็ท.
- พัฒนา กิติอาษา. (2546). *วิจัยอีสาน: วิถีวิทยากับการศึกษาพลังทางสังคมในภาคอีสาน*. นครราชสีมา. สมบูรณ์พรินทร์ตั้ง.
- พัฒนา กิติอาษา. (2546). *ท้องถิ่นนิยม : การทบทวนทฤษฎีและกรอบแนวคิด*. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: คณะกรรมการสภาวิจัยแห่งชาติ สาขาสังคมวิทยา สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ.
- พิทักษ์ สายยนต์. (ม.ป.ป.). *ศิลปะประจำชาติลายไทย*. กรุงเทพฯ: อักษรวัฒนา.
- พิสมัย แสงจันทร์เทศ. (2536). *ประเพณี พิธีกรรมที่เกี่ยวกับมเหศักดิ์ อำเภอนมไพรจังหวัดร้อยเอ็ด*. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต. (ไทยคดีศึกษา) มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- พูนพิศมัย ดิศกุล, มจ. (ม.ป.ป.). *พิธีของทุกคน*. ม.ป.ท.
- ภิญโญ จิตต์ธรรม. (2518,กรกฎาคม). *คติความเชื่อ*. รามคำแหง. 2, 54-72.
- ภูซงค์ รัตนปัญญา. (2536, เมษายน). *พิธีผ่านนกหัสดีสิงค์*. มรดกแห่งเชียงรุ่งที่มหาสารคาม เนชั่นสุดสัปดาห์ 1,(44), 48-49.
- มหาสารคาม วิทยาลัยครู. (2521). *มรดกอีสาน*. พิมพ์ครั้งที่ 3 หน้า 65, กรุงเทพฯ: บพิธการพิมพ์
- ยุทธภักดิ์ เตชะแก้ว. (2540). *พิธีกรรมและระบบความเชื่อการล่ำฟ้าในภาคอีสาน*. วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต.(การศึกษานอกกระบบ) มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- ยุทธนาวารากร แสงอร่าม. “*ทบทวนความรู้เรื่อง การปลงศพบนเมรุรูปนกหัสดีสิงค์ ที่จังหวัด*

- อุบลราชธานี”. ใน ศิลปวัฒนธรรม ปีที่ 37 ฉบับที่ 2 ฉบับที่ 2 (ธันวาคม 2558).
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2525). *พจนานุกรมราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2525*. กรุงเทพฯ : อักษรเจริญทัศน์. เล็ก เวชภัณฑ. (2548). “พาหนะเทพเจ้า” ใน อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพพระครูบวรธรรมาภิรม (บุญ วรรณโม) วัดโคกสว่าง ต.โนนกลาง อ.สำโรง จ.อุบลราชธานี 4-6 มีนาคม 2548, อุบลราชธานี.
- วรรณศักดิ์ พิจิตร บุญเสริม เบจภรณ์ ดีขุนทด ทศนีย์ บัวประภา และ ประเทศ ปัจจคงคะตา. (2535). “คตินิยมโบราณอีสานต่อการสร้างนกกหัสติลิงค์ในพิธีศพเจ้านายและพระเถระชั้นผู้ใหญ่”. สถาบันวิจัยศิลปะและวัฒนธรรมอีสาน มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒมหาสารคาม.
- วิชาภรณ์ แสงมณี และประเสริฐ สีวานันท์ (2525). *ประเพณีและกฎหมาย*. กรุงเทพฯ: เดือนสยาม.
- วิทย์ พินคันเงิน. (2515). *การศึกษาศิลปกรรมไทย*. กรุงเทพฯ: เอกสารทางวิชาการของสมาคมศิษย์เก่าเพาะช่าง.
- วิบูลย์ ลี้สุวรรณ. (2529). *ศิลปะไทยน่ารู้*. กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ.
- วีรศักดิ์ กลิ่นถาวร. (2538). *การใช้มรดกนกกหัสติลิงค์ที่ปรากฏในจังหวัดร้อยเอ็ด* วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (ไทยคดีศึกษา) มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- วิบูลย์ ลี้สุวรรณ. (2542). *มรดกวัฒนธรรมพื้นบ้าน*. กรุงเทพฯ : ต้นอ้อ 1999
- ศุภชัย สิงห์ยะบุศย์. (2546). *ทัศนศิลป์ปริทัศน์*. กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์.
- ศรีศักดิ์ วิลลิโกดม. (2527เมษายน-ตุลาคม). *การนับถือผีในเมืองไทย*. เมืองโบราณ. 4, 25-27.
- สงวน รอดบุญ. (2526). *พุทธรัตนโกสินทร์*. กรุงเทพฯ: คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์วิทยาลัยครูธนบุรี.
- สมชาติ มณีโชติ. (2535). “คติเรื่องนกกหัสติลิงค์และรูปแบบทางศิลปกรรม”. มรดกอีสาน. ที่ระลึกในงานเปิดศูนย์วัฒนธรรม วิทยาลัยครูมหาสารคาม. มหาสารคาม: ศูนย์ศิลปวัฒนธรรมวิทยาลัยครูมหาสารคาม.
- สมชาติ มณีโชติ. (2556). “คติเรื่องนกกหัสติลิงค์และรูปแบบทางศิลปกรรม”, ใน เอกสารประกอบการสัมมนาทางวิชาการ เรื่อง ศิลปะอีสานกับกระแสการเปลี่ยนแปลงทางสังคมวัฒนธรรม.
- สมพงษ์ เกรียงไกรเพชร. (2515). *ประเพณีไทยโบราณ*. กรุงเทพฯ: อักษรวัฒนา.
- สมภพ ภิรมย์. (2513). *กฎหมาย*. กรุงเทพฯ: คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- สมหวัง คงประยูร. (2522). *ศิลปะพื้นบ้าน*. เชียงใหม่: ส่งเสริมธุรกิจ.
- สังคม ศรีราช. (2524). “บุษบก”. สารานุกรมไทยฉบับราชบัณฑิตยสถาน. หน้า 10527-10532. กรุงเทพฯ: พระจันทร์.
- สัญญา สัญญาวิวัฒน์. (2523). *การพัฒนาชุมชน*. กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช.
- สุกัญญา ภัทรชัย. (2561). “อันเนื่องมาแต่พิธีกรรมผ่านนกกหัสติลิงค์” ว.เมืองโบราณ ปีที่ 16 ฉบับที่ 3
- สุกัญญา ภัทรชัย. (2535). *มรดกอีสาน*. ที่ระลึกในงานเปิดศูนย์วัฒนธรรม สถาบันราชภัฏมหาสารคาม : ประสานการพิมพ์.
- สุดาร่า สุจฉายา. (2527, มกราคม-มีนาคม). *ความรู้เรื่องศิลปกรรมไทย เมืองโบราณ*. 10(1), 142-144.
- สุรินทร์ ทับรอด. (2541). *พิธีรำผีเนื่องในงานศพของชาวมอญพระประแดง*. วิทยานิพนธ์

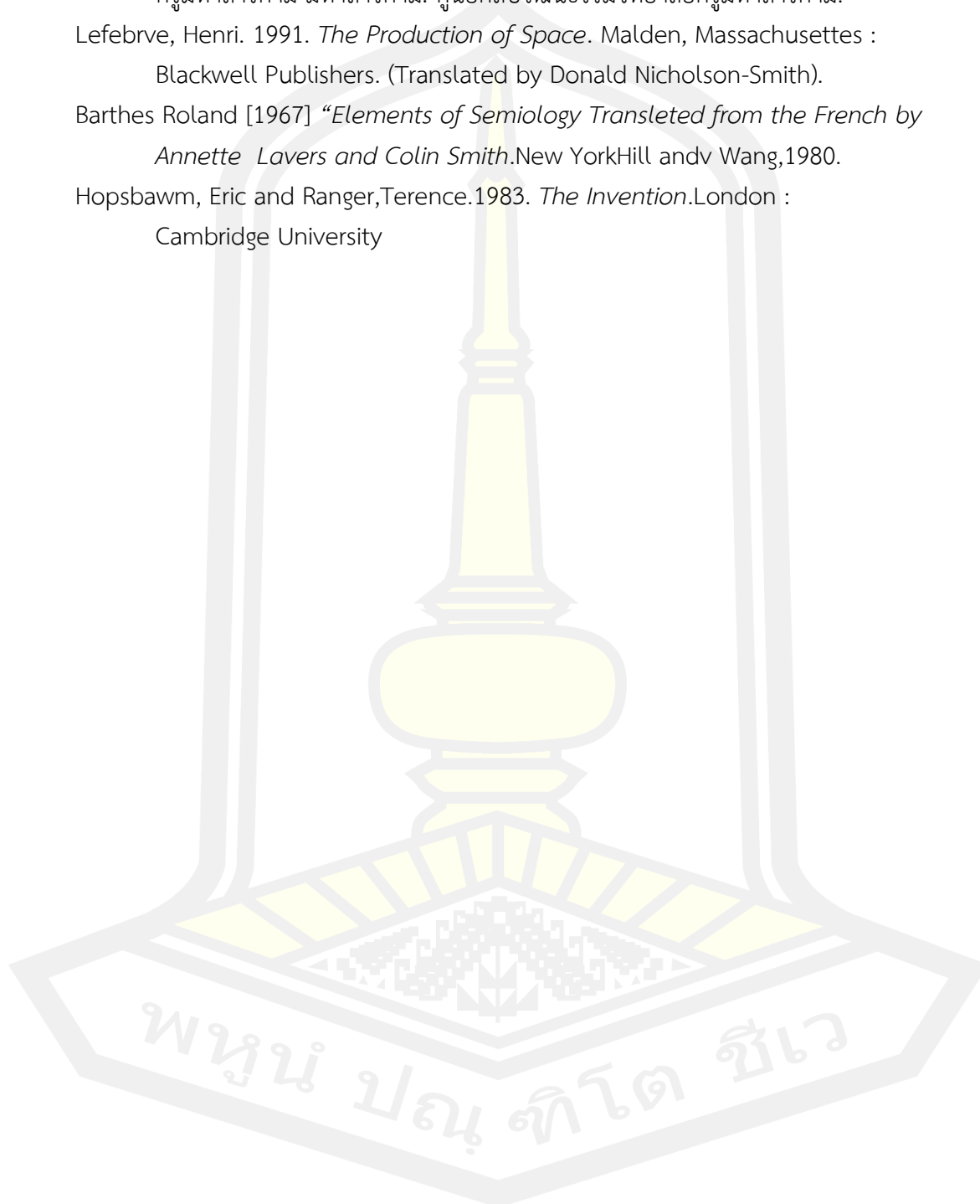
- ศิลปศาสตร์มหาบัณฑิต (วัฒนธรรมศึกษา) มหาวิทยาลัยมหิดล.
- สุริยา สมุทคุปต์, พัฒนา กิติอาษา, กนกพร ดีบุรี, สถาพร อุ่นแดง, และ ปรีชา ศรีไชย. (2543). *การเมืองวัฒนธรรมในบุญผะเหวดร้อยเอ็ด*. นครราชสีมา: หอ่งไทยนิทัศน์ สาขาศึกษาทั่วไป สำนักวิชาเทคโนโลยีสังคม มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี.
- สุริยา สมุทคุปต์ และ พัฒนา กิติอาษา. (2541). *สัญลักษณ์สำคัญ (Dominant Symbols) ในงานบุญบั้งไฟ: การวิเคราะห์และตีความหมายทางมานุษยวิทยา*. นครราชสีมา: หอ่งไทยนิทัศน์ สาขาศึกษาทั่วไป สำนักวิชาเทคโนโลยีสังคม มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี.
- สุริยา สมุทคุปต์, พัฒนา กิติอาษา, และศิลปกิจ ตี๋ขันติกุล. (2541). *แต่งองค์ทรงเครื่อง: “ลิเก” ในวัฒนธรรมประเทศไทย*. นครราชสีมา: หอ่งไทยศึกษานิทัศน์ สำนักวิชาเทคโนโลยีสังคม มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี.
- สุริยา สมุทคุปต์, พัฒนา กิติอาษา และ นันทิยา พุทธะ. (2534). *บุญเวลของอีสาน: การวิเคราะห์และตีความหมายทางมานุษยวิทยา*. ขอนแก่น: หอ่งปฏิบัติการทางมานุษยวิทยาของอีสาน ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- สุวิช คุณผล. (2548). *เรื่องราวมหัศจรรย์ ในอุบลบานแปงเกษตรจรไกล*. ว.หอการค้า, น. 250-253.
- สุเทพ สุนทรเกษม. (2548). *ชาติพันธุ์สัมพันธ์: แนวคิดพื้นฐานทางมานุษยวิทยาในการศึกษาอัตลักษณ์ กลุ่มชาติพันธุ์ ประชาชาติ และการจัดองค์กรความสัมพันธ์ทางชาติพันธุ์*. กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ
- สุจิตร์งานบำเพ็ญพระราชกุศลในงานพระราชทานเพลิงศพพระราชรัตนโนบล (พิมพ์ นารโท) อดีตเจ้าอาวาสวัดทุ่งศรีเมือง ณ เมรุลอยพิเศษนกหัสดีลิงค์ วัดทุ่งศรีเมือง จังหวัดอุบลราชธานี วันที่ 17-19 มิถุนายน 2548.
- เสฐียร พันธรังสี. (2515). *เครื่องใช้ในพิธีกรรม*. กรุงเทพฯ: รุ่งวัฒนา.
- หนังสือที่ระลึกในวโรกาส สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานพระบรมราชานุเคราะห์งานออกเมรุ พระราชทานเพลิงศพ พระราชรัตนโนบล (พิมพ์ นารโท ป.ธ.) ณ เมรุพิเศษนกหัสดีลิงค์ วัดทุ่งศรีเมือง จังหวัดอุบลราชธานี วันที่ 17-19 มิถุนายน 2548
- หนังสืออนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ ดร.คำหมา แสงงาม. ณ บ้านขมิ้น ตำบลเทิดไทย อำเภอน้ำขุ่นบุรี จังหวัดร้อยเอ็ด. 17-20 สิงหาคม 2533.
- หนังสืออนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ พระราชรัตนโนบล (พิมพ์ นารโท ป.ธ.). ณ เมรุพิเศษนกหัสดีลิงค์ วัดทุ่งศรีเมือง จังหวัดอุบลราชธานี วันที่ 17-19 มิถุนายน 2548.
- อารีรัตน์ เรืองกำเนิด. (2547). โหมงครีမ်: ดนตรี พิธีกรรม และความเชื่อ. *วารสารศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี*, 1(1), 93-101.
- อคิน รพีพัฒน์. (2551). *วัฒนธรรมคือความหมาย: ทฤษฎีและวิธีการของคลิฟฟอร์ด เกียร์ซ*. กรุงเทพฯ: โอ.เอส.พรีนติ้งเฮาส์
- อภิญา เพ็ญฟูสกุล. (2546). *อัตลักษณ์ Identity การทบทวนทฤษฎีและกรอบแนวคิด*. กรุงเทพฯ :

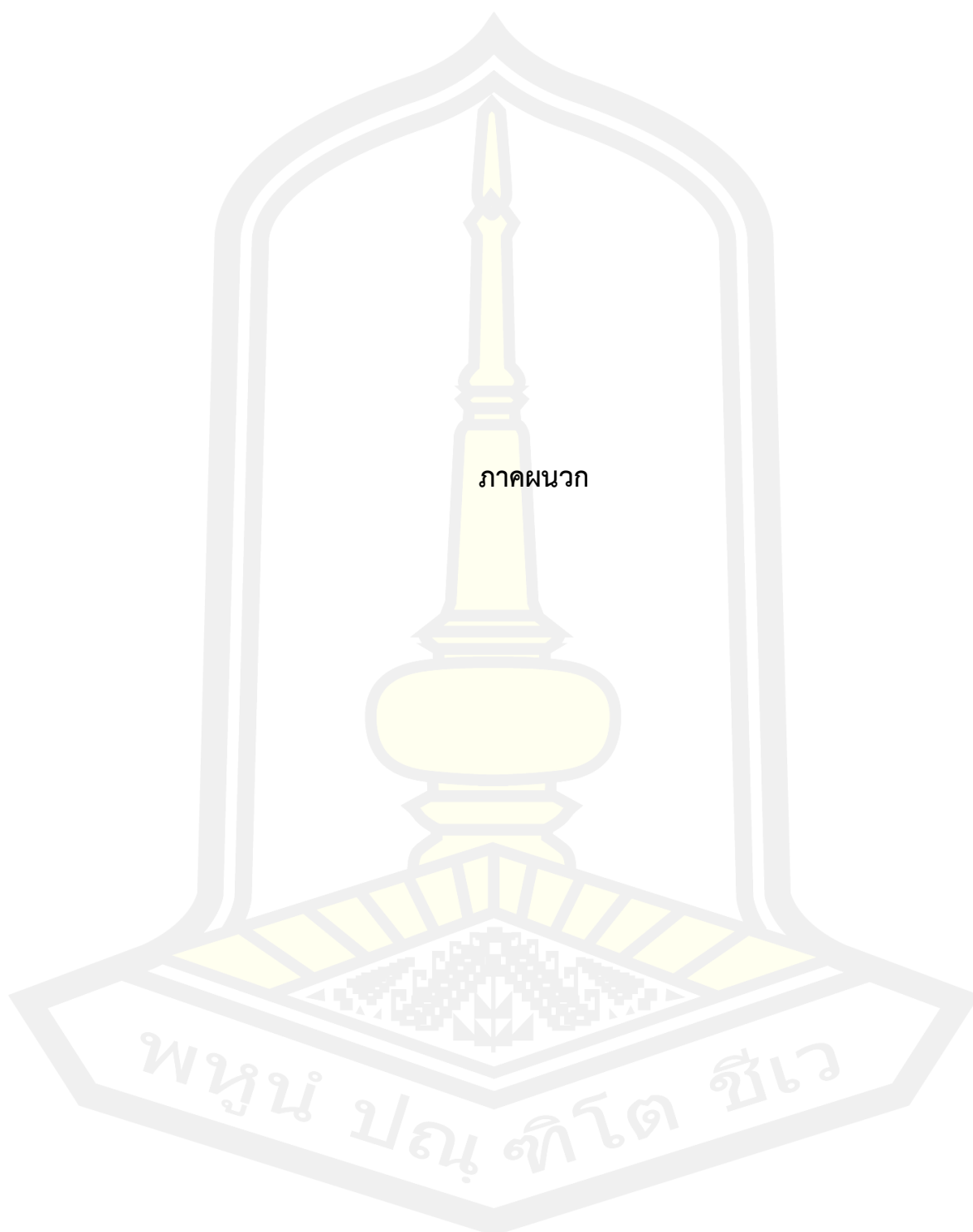
- สำนักงานคณะกรรมการสภาวิจัยแห่งชาติ.
- อภิญา เพ็ญฟูสกุล. (2543). “พื้นที่ในทฤษฎีสังคมศาสตร์”. ในสังคมศาสตร์ วารสารวิชาการ
เชียงใหม่: นพบุรีการพิมพ์
- อภิญา เพ็ญฟูสกุล. (2543). *แนวความคิดหลักทางสังคมวิทยาเรื่องอัตลักษณ์ (Identity)*.
กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ.
- อภิธาน สมใจ. (2544). *งานศพล้านนา: ปราสาทนกกหัสติลิ่งค์สู่ไม้ศพ*. สถาบันวิจัยสังคม
มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. เชียงใหม่: กลางเวียงการพิมพ์.
- อภิปรัชญ์ คีนดี. (2548). *ตำนาน “นกกหัสติลิ่งค์” จากนามธรรมสู่รูปธรรม ล้านนา กับล้านช้าง
เจียงฮง มุ่ง เจียงบัว*. เอกสารถ่ายสำเนา (ม.ป.ป.).
- อรรถ นันทจักร. (2536). “การปลงศพแบบนกกหัสติลิ่งค์ : พิธีกรรมและความเชื่อของเจ้าเมือง
อุบลราชธานีสายนครจำปาสัก”. มหาสารคาม: ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์
มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม
- อรรถ นันทจักร. (2536). “การปลงศพแบบนกกหัสติลิ่งค์: พิธีกรรมและความเชื่อของเจ้าเมือง
อุบลราชธานีสายนครจำปาสัก” ใน *รวมบทความว่าด้วยนกกหัสติลิ่งค์*. เนื่องในงาน
พระราชทานเพลิงศพเจ้าคุณอาริยานุวัตร (เขมจารี), กาฬสินธุ์: ประสานการพิมพ์.
- อนุวิทย์ เจริญศุภกุล. (2521). *องค์ประกอบสถาปัตยกรรมไทย*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์อักษร
สัมพันธ์.
- อุดม รุ่งเรืองศรี. (2542). “นกกหัสติลิ่งค์” ใน *สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคเหนือ*. (เล่ม 6 หน้า 3029-
3030). จัดพิมพ์เนื่องในพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา 6 รอบ. กรุงเทพฯ:
มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์.
- อุทัย หิรัญโต. (2519). *สังคมวิทยาประยุกต์*. กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์.
- อุทัยทอง จันทภรณ์. (2535). *องค์ประกอบสถาปัตยกรรมอีสาน*. สกลนคร: ศูนย์ศิลปวัฒนธรรม ข
วิทยาลัยครูสกลนคร.
- อุทัยทอง จันทภรณ์. (2507). *ประเพณีเก่าของไทยประเพณีเนื่องในการตาย*. กรุงเทพฯ:
กรมศิลปากร.
- อุทัยทอง จันทภรณ์. (2515). *เมืองสวรรค์ และมีสาบเทวดา*. พระนคร: รุ่งวัฒนา.
- อุทัยทอง จันทภรณ์. (2524). *คติความเชื่อเรื่องช่างในพุทธศาสนาจากหลักฐานศิลปโบราณวัตถุแบบ
ทวารวดี*. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัยมหาวิทยาลัยศิลปากร.
- อุทัยทอง จันทภรณ์. (2525). *พจนานุกรมศัพท์ศิลปกรรม ข-ฉ*. กรุงเทพฯ: เพื่อนพิมพ์จำกัด.
- อุทัยทอง จันทภรณ์. (2526). *ประเพณีอีสานโบราณบางเรื่อง เล่ม 1*. มหาสารคาม:
ศูนย์ศิลปวัฒนธรรม วิทยาลัยครูมหาสารคาม.
- อุทัยทอง จันทภรณ์. (2528). *พระเมรุมาศ พระเมรุ และเมรุ สมัยกรุงรัตนโกสินทร์*. (พิมพ์ครั้งที่ 2),
กรุงเทพฯ: อัมรินทร์พรินต์ติ้งแอนด์พับลิชชิ่งจำกัด.
- อุทัยทอง จันทภรณ์. (2529). *ศิลปกรรมไทย*. กรุงเทพฯ: การศาสนา

- อุทัยทอง จันทกรรณ์ . (2530). “สถานภาพและแนวการศึกษาของมานุษยวิทยาไทย (2409-2529)”
ในสังคมวิทยาและมานุษยวิทยาไทย สถานภาพและทิศทาง. กรุงเทพฯ: มิตรนราการพิมพ์.
- อุทัยทอง จันทกรรณ์. (2531). *สารระนำรู้ในศิลปะ*. กรุงเทพฯ: โอ เอส พริ้นติ้งเฮ้าส์.
- อุทัยทอง จันทกรรณ์ . (2533). “พิธีกรรมผ่านกหัตถ์ลึงค์ในงานศพเจ้านายเมืองอุบล” ใน เมืองโบราณ
16,3 (ก.ค.-ก.ย. 2533) หน้า 123-126.
- อุทัยทอง จันทกรรณ์ . (2533). *แอ่งอารยธรรมอีสาน*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มติชน.
- อุทัยทอง จันทกรรณ์ . (2533). *นกกหัตถ์ลึงค์ตัวสุดท้ายของกลุ่มชนไท-ลาวสายจำปาสัก*.
ศิลปวัฒนธรรม. 11(10),104-109.
- อุทัยทอง จันทกรรณ์ . *อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ ดร.คำหมา แสงงาม. บ้านขมิ้น ตำบลเทิดไทย
อำเภอ ธวัชบุรี จังหวัดร้อยเอ็ด. 17-20 สิงหาคม 2533*
- อุทัยทอง จันทกรรณ์ . (2534). *ศาสนาและพิธีกรรมทางศาสนา*. กรุงเทพฯ: อรินทร์การพิมพ์.
- อุทัยทอง จันทกรรณ์ . (2535). *คติความเชื่อในกหัตถ์ลึงค์และรูปแบบทางศิลปกรรม. ภาคอีสาน*
มหาสารคาม: ประสารการพิมพ์.
- อุทัยทอง จันทกรรณ์ . (2536). “พิธีบูชาผีปู่ย่าในล้านนา: กรณีผีมดผีเพลิง” (เอกสารอัดสำเนา)
- อุทัยทอง จันทกรรณ์ . (2535). “พิธีกรรมผ่านกหัตถ์ลึงค์ในงานศพเจ้านายเมืองอุบล” ใน *สถาพร
พันธุมณี*
- อุทัยทอง จันทกรรณ์ . (2535). “ประเพณีการทำศพแบบนกกหัตถ์ลึงค์” ใน *อุบลราชธานี 200 ปี*.
กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, 128-134.
- อุทัยทอง จันทกรรณ์ . (2540, มกราคม-ธันวาคม). วิธีคิดว่าด้วย “จักรวาลวิทยา” ของกลุ่มคนไทยใน
เวียดนาม. *วารสารสถาบันภาษาและวัฒนธรรม. 3 (1-2), 8-14.*
- อุทัยทอง จันทกรรณ์ . (2542) *อาณัติ สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคอีสาน*, เล่ม 13. กรุงเทพฯ:
มูลนิธิสารานุกรม
- อุทัยทอง จันทกรรณ์ . (2542) “*สักกะไดลึงค์ (เมรุเผาศพ)*” ใน *สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคอีสาน*
(เล่ม 13 หน้า 4501-450). กรุงเทพฯ: มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทยธนาคารไทยพาณิชย์,
สยามเพรสแมเนจเม้นท์จำกัด.
- อุทัยทอง จันทกรรณ์ . (2542). “*อุบลการประชานิตย, พระ: ตำแหน่ง*” ใน *สารานุกรมวัฒนธรรมไทย*
ภาคอีสาน (เล่ม 15 หน้า 4298-5303). กรุงเทพฯ: มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทยธนาคาร
ไทย พาณิชย,สยามเพรสแมเนจเม้นท์จำกัด.
- อุทัยทอง จันทกรรณ์ . (2546). *ประวัติศาสตร์อีสาน*. (พิมพ์ครั้งที่ 4). กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์
ธรรมศาสตร์.ความสัมพันธ์ระหว่างวัดสระเกศราชวรมหาวิหาร กับวัดทุ่งศรีเมืองและวัดวาริ
นทราราม
- อุทัยทอง จันทกรรณ์ (2548). พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานออกเมรุพิเศษในงานพระราชทานเพลิงศพพระ
ราชรัตน์โนบล (พิมพ์ นารโท). อุบลราชธานี: อุบลกิจออฟเซทการพิมพ์.
- อุทัยทอง จันทกรรณ์ . (2548). *การปลงศพแบบนกกหัตถ์ลึงค์*. หนังสืออนุสรณ์งานพระราชทานเพลิง
ศพ ร.ต.ต. สุวรรณ นันทจักร ณ เมรุวัดฟ้าหยาด ตำบลฟ้าหยาด อำเภอมหาชนะชัย จังหวัด
ยโสธร วันที่ 10 พฤศจิกายน 2548.

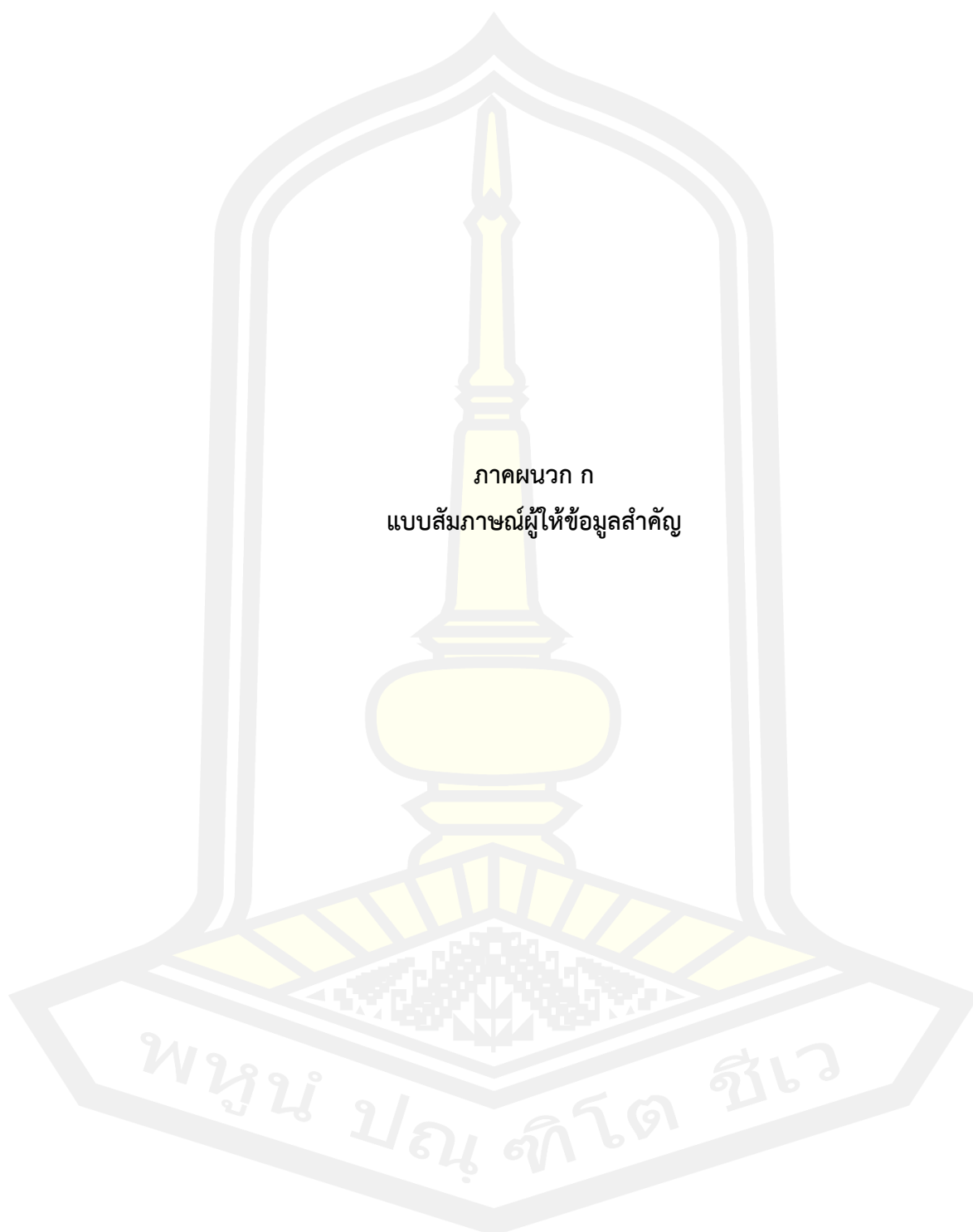
- อุทัยทอง จันทกรรณ์ . (2548,กรกฎาคม 23). *ตำนานนกกหัสติ์ลึงค์กับเมรุเมืองอุบล*. กรุงเทพฯ:กรกิจ.
หน้า 12.(บรรณาธิการ). มรดกอีสาน.หน้า 27-34.ที่ระลึกในงานเปิดศูนย์วัฒนธรรมวิทยาลัย
ครูมหาสารคาม มหาสารคาม: ศูนย์ศิลปวัฒนธรรมวิทยาลัยครูมหาสารคาม.
- Lefebvre, Henri. 1991. *The Production of Space*. Malden, Massachusettes :
Blackwell Publishers. (Translated by Donald Nicholson-Smith).
- Barthes Roland [1967] “*Elements of Semiology Translated from the French by
Annette Lavers and Colin Smith*.New York Hill and Wang,1980.
- Hobsbawm, Eric and Ranger, Terence.1983. *The Invention*.London :
Cambridge University

ภาคผนวก

พหุมนุ ปณฺ ทิโต ชีเว

ภาคผนวก ก
แบบสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ

พหุบัณฑิต วิเว

แบบสำรวจ ผลงานสร้างสรรค์ นกหัสดีลิงค์ ในสังคมวัฒนธรรมอีสาน

ข้อมูลจำเพาะทางด้านศิลปกรรมที่เกี่ยวข้องกับ นกหัสดีลิงค์

ลำดับข้อมูลนกหัสดีลิงค์.....

ชื่อกลุ่มช่างเจ้าของผลงานนกหัสดีลิงค์.....

สถานที่ปรากฏ/แหล่งที่พบ.....

ลักษณะของนกหัสดีลิงค์ที่ปรากฏ.....

ภาพถ่ายผลงานสร้างสรรค์

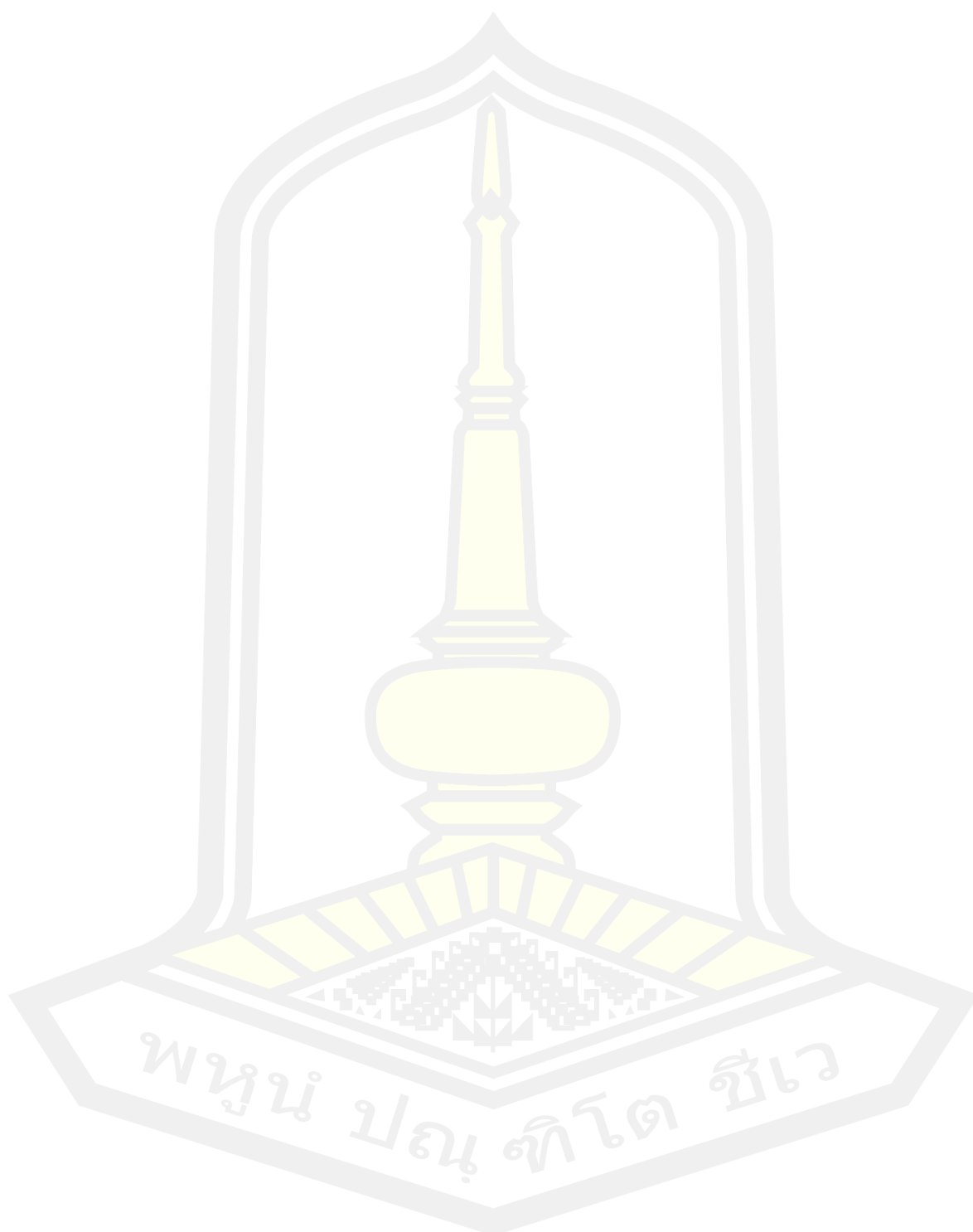
ลำดับของการสำรวจ	ผลการสำรวจ
1. ปีที่สร้าง	
2. สถานที่	
3. สภาพที่ปรากฏ	
4. วิธีการสร้างสรรค์ วัสดุในการสร้าง สรรค์	
5. รูปแบบศิลปกรรม (รูปร่าง โครงสร้าง โดยรวม)	
6. ลวดลายและการประดับตกแต่ง	
7. เทคนิคพิเศษในการสร้างสรรค์	
8. ความเชื่อที่เกี่ยวข้อง	
9. ข้อมูลเพิ่มเติม	
10. บันทึกเพิ่มเติม	

ข้อสังเกต

.....
 .....
 .....

ผู้สำรวจ .....

สำรวจเมื่อ .....

แบบสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลจำเพาะ นกหัสดีลิงค์ ในสังคมวัฒนธรรมอีสาน

(นักวิชาการ ผู้รู้ ปราชญ์ชาวบ้าน ชาวบ้าน ช่าง พระสงฆ์
และผู้ที่เกี่ยวข้องกับพิธีกรรมนกหัสดีลิงค์)

ส่วนที่ 1 ข้อมูลส่วนบุคคล

1. ชื่อ นาย/นาง/นางสาว.....นามสกุล.....
2. อยู่บ้านเลขที่ .....หมู่.....ตำบล.....อำเภอ.....
จังหวัด.....เบอร์โทรศัพท์.....
3. อาชีพ.....
4. การศึกษา.....

ส่วนที่ 2 ข้อมูลเกี่ยวกับท้องถิ่น

1. ความเป็นมาของชุมชน
.....
.....
.....
2. ความเกี่ยวข้องในชุมชน
.....
.....
.....
3. คติความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับนกหัสดีลิงค์
.....
.....
.....
4. รูปแบบศิลปกรรมของนกหัสดีลิงค์ที่ปรากฏ
.....
.....
.....

ส่วนที่ 3 ข้อมูลด้านศิลปกรรม

1. ข้อมูลผู้สร้างสรรค์นักษัตรลีลิ่งค์

.....

.....

.....

.....

2. คติความเชื่อในการสร้างสรรค์

.....

.....

.....

.....

3. วัตถุประสงค์ในการสร้างสรรค์

.....

.....

.....

.....

4. กระบวนการ การสืบทอด ถ่ายทอดในการสร้างสรรค์นักษัตรลีลิ่งค์

.....

.....

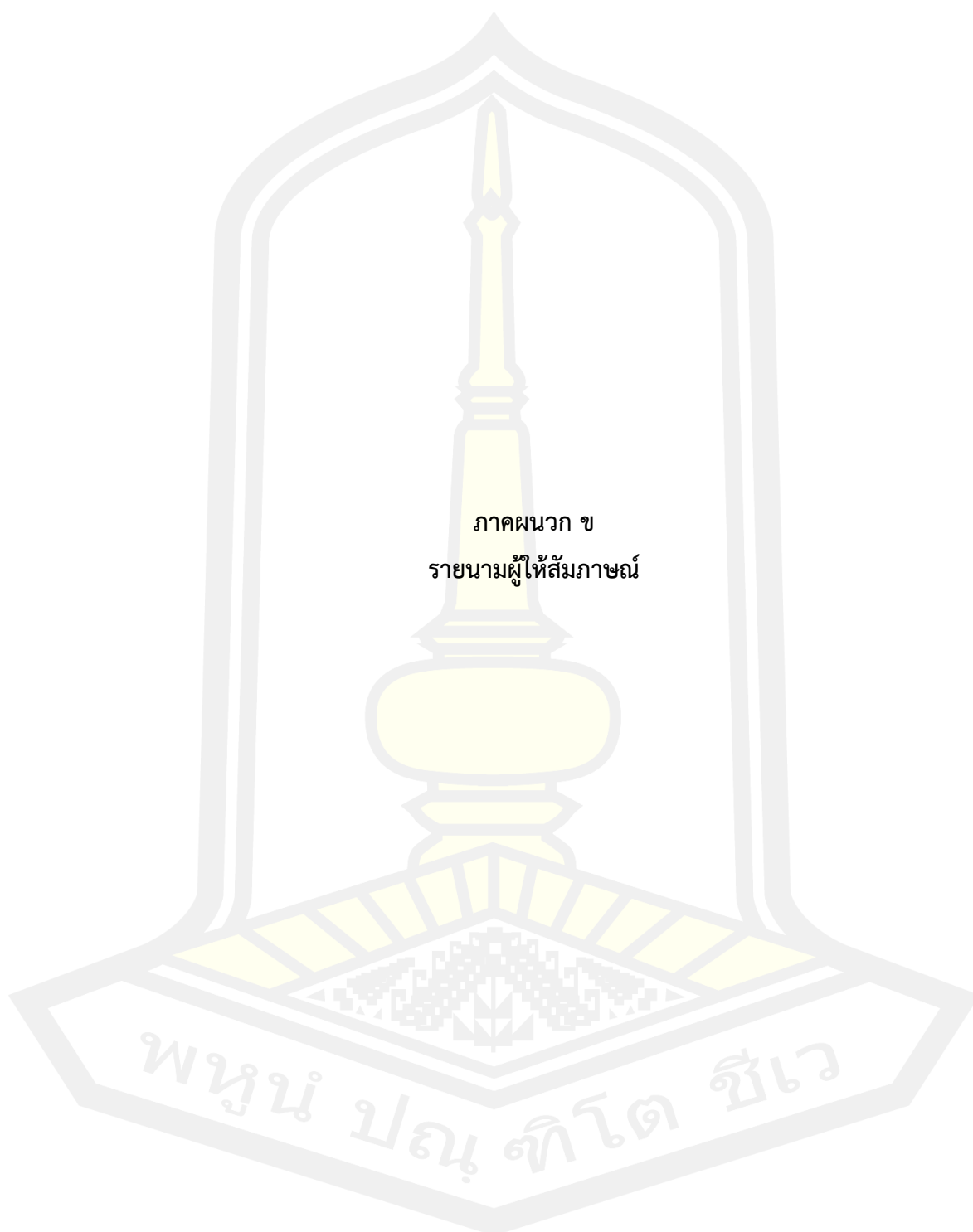
.....

.....

สัมภาษณ์.....

สัมภาษณ์เมื่อ.....

พหุบัณฑิต ชีวะ

ภาคผนวก ข
รายนามผู้ให้สัมภาษณ์

พหุบัณฑิต วิทโย

รายนามผู้ให้สัมภาษณ์

คล้าย บุญยู่ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, ประยูท สารัง เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่วัดหนองแสนใต้ ตำบลหนองแคน

อำเภอวาปีปทุม จังหวัดมหาสารคาม เมื่อวันที่ 3 มีนาคม 2561

ชฎาพร นวลพงษ์ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, ประยูท สารัง เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่วัดศรีบุญเรือง

ตำบลโพธิ์ไทร อำเภอโพธิ์ไทร จังหวัดอุบลราชธานี เมื่อวันที่ 31 มกราคม 2562.

นิกร จันทะเสน เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, ประยูท สารัง เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่วัดเกษมสำราญ

บ้านเกษม อำเภอตระการพืชผล จังหวัดอุบลราชธานี เมื่อวันที่ 31 มกราคม 2562.

ปัญญา พวงเหล่า เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, ประยูท สารัง เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่วัดเกษมสำราญ

บ้านเกษม อำเภอตระการพืชผล จังหวัดอุบลราชธานี เมื่อวันที่ 8 กุมภาพันธ์ 2562.

ประสงค์ เถรวัดน์ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, ประยูท สารัง เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่วัดบ้านดอนเกลือ

อำเภอทุ่งเขาหลวง จังหวัดร้อยเอ็ด เมื่อวันที่ 28 มีนาคม 2562

พระครูเกษมธรรมานวัตร เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, ประยูท สารัง เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่วัดเกษมสำราญ

บ้านเกษม อำเภอตระการพืชผล จังหวัดอุบลราชธานี เมื่อวันที่ 8 กุมภาพันธ์ 2562.

พระครูสีลสารากรณ์ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, ประยูท สารัง เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่วัดวัดป่าสักดาราม

บ้านท่าม่วง ตำบลท่าม่วง อำเภอเสลภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด เมื่อวันที่ 28 มีนาคม 2562

พระอิทธิพล แสนทวีสุข เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, ประยูท สารัง เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่วัดบ้านแคน

บ้านแคน อำเภอดอนมดแดง จังหวัดอุบลราชธานี เมื่อวันที่ 8 สิงหาคม 2559.

ยุวดี โพธิ์ภา เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, ประยูท สารัง เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่วัดศรีบุญเรือง

ตำบลโพธิ์ไทร อำเภอโพธิ์ไทร จังหวัดอุบลราชธานี เมื่อวันที่ 31 มกราคม 2562.

ทา บุคดาพันธ์ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, ประยูท สารัง เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่วัดศรีบุญเรือง

ตำบลโพธิ์ไทร อำเภอโพธิ์ไทร จังหวัดอุบลราชธานี เมื่อวันที่ 31 มกราคม 2562.

สวัสต์ดี ไปดง เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, ประยูท สารัง เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่วัดหนองแสนใต้ ตำบลหนองแคน

อำเภอวาปีปทุม จังหวัดมหาสารคาม เมื่อวันที่ 3 มีนาคม 2561.

สำราญ แข่งขัน เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, ประยูทธ สารัง เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่วัดศรีตัสสาราม

บ้านตากแดด อำเภอตระการพืชผล จังหวัดอุบลราชธานี เมื่อวันที่ 18 เมษายน 2560.

สิม แสงทอง เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, ประยูทธ สารัง เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่วัดศรีบุญเรือง

ตำบลโพธิ์ไทร อำเภอโพธิ์ไทร จังหวัดอุบลราชธานี เมื่อวันที่ 31 มกราคม 2562.

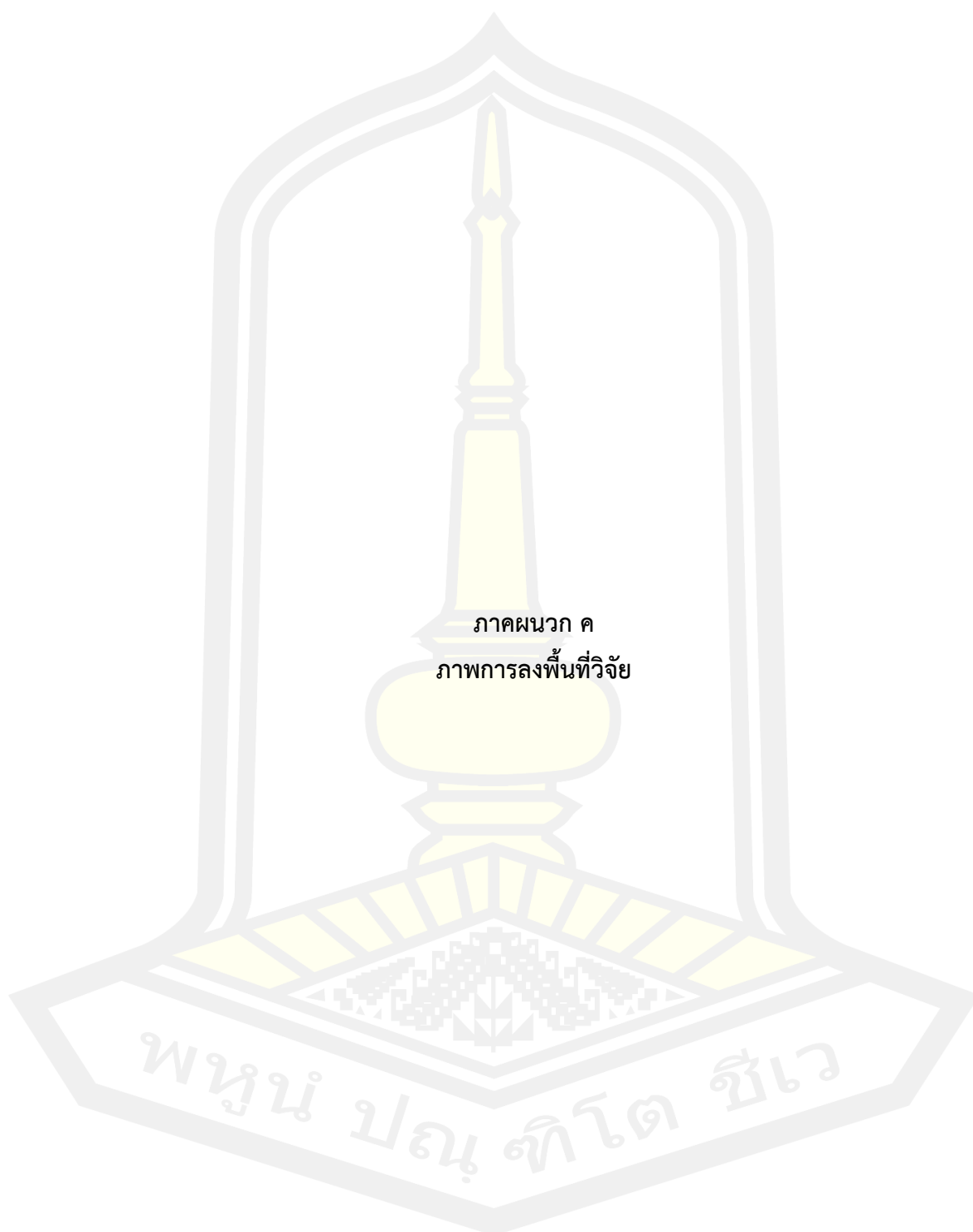
หนู โพธิ์ตาด เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, ประยูทธ สารัง เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่วัดศรีตัสสาราม

บ้านตากแดด อำเภอตระการพืชผล จังหวัดอุบลราชธานี เมื่อวันที่ 18 เมษายน 2560.

อมร วะริคุณ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, ประยูทธ สารัง เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่วัดหนองแสนใต้ ตำบลหนองแคน

อำเภอวาปีปทุม จังหวัดมหาสารคาม เมื่อวันที่ 11 มีนาคม 2561

ภาคผนวก ค
ภาพการลงพื้นที่วิจัย

พหุบัณฑิตวิทย์

ภาพการลงพื้นที่วิจัย

ประวัติผู้เขียน

ชื่อ	ประยูทธ สารัง
วันเกิด	วันที่ 8 พฤศจิกายน 2520
สถานที่เกิด	อำเภอวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี
สถานที่อยู่ปัจจุบัน	91/1 บ้านโนนยาง ตำบลสระสมิง อำเภอวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี 34190
ตำแหน่งหน้าที่การงาน	พนักงานสถาบันอุดมศึกษา(สายผู้สอน)
สถานที่ทำงานปัจจุบัน	สาขาวิชาศิลปกรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏอุบลราชธานี เลขที่ 2 ถนนราชธานี ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดอุบลราชธานี 34000
ประวัติการศึกษา	พ.ศ. 2542 ศิลปกรรมศาสตรบัณฑิต (ศป.บ.) โปรแกรมวิชาศิลปกรรม คณะมนุษยศาสตร์และ สังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏอุบลราชธานี พ.ศ. 2558 ศิลปกรรมศาสตรมหาบัณฑิต (ศป.ม.) สาขาวิชาทัศนศิลป์ คณะศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม พ.ศ. 2565 ปรัชญาดุชะฎีบัณฑิต (ปร.ด.) สาขาการวิจัย และสร้างสรรค์ศิลปกรรมศาสตร์ คณะศิลปกรรมศาสตร์และวัฒนธรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม
ทุนวิจัย	วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยสำหรับนิสิตระดับบัณฑิตศึกษา (ปริญญาเอก) มหาวิทยาลัยราชภัฏอุบลราชธานี

พูน ปณ ทิโต ชีเว